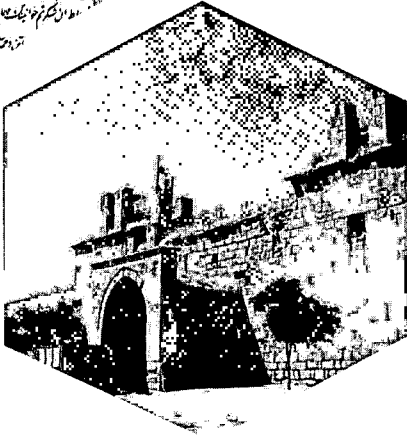
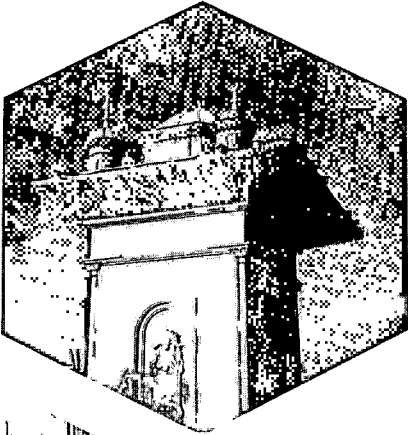

VAKIFLAR Dergisi

XVI

VAKIFLAR

Dergisi

16. SAYI

FİYATI : 600 TL. 20 \$

SAHİBİ
Vakıflar Genel Müdürlüğü
Adına
Gallip YİĞİTĞÜDEN

SORUMLU
YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
İbrahim ATEŞ

YAZI KURULU
İbrahim ATEŞ
Nef'i BUHARALI
Hüseyin SALEPCİ
Sadi BAYRAM
Tahsin TÜRKER
Kerim ERDOĞAN

TEKNİK YÖNETMEN
Kerim ERDOĞAN

Yayınlanan yazılarda ileri sürülen fikir ve beyanlardan yazı sahipleri sorumludur.

Makaleler kaynak gösterilmek kaydı ile iktibas edilebilir.

Ön kapak:

- 1 — Antalya Yivli Minare
- 2 — Aydın-Didim Vakıf Özel Eğitim ve Dinlenme Tesisleri
- 3 — Antalya-Alanya Terrane
- 4 — Afyon Döğer Han
- 5 — Farsça ta'lik yazı ile yazılmış "Divan-ı Selim" (V.G.M. Arşivi'nde)
- 6 — İstanbul Kabataş'taki vakıf çeşme

Arka kapak:

Aydın-Söke İlyasağa Camii ahşap kapısı

TELEFON (ANKARA)
31 11 60 / 01 - 04
31 78 57

BASILDIĞI YER :
ÖNDER MATBAASI — ANKARA 1982

İÇİNDEKİLER

- 1—İbrahim Ateş
Hasan Paşa'nın Hatay Karamurt'daki Vakıf ve Vakfiyesi 5
- 2—Beria Remzi ÖZORAN
Kıbrıs Adasında Bekir Paşa Vakfı 27
- 3—Nazif ÖZTÜRK
Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleleri (II) 31
- 4—Sadi BAYRAM
Yarım Asırdan Beri Vakıflar Genel Müdürlüğüne Hizmet Veren Mehmet DURU 43
- 5—Nimet BAYRAKTAR
Üsküdar Kütüphaneleri 45
- 6—Orhan Cezmi TUNÇER
Birkaç Selçuklu Taçkapısında Geometrik Araştırmalar 61
- 7—Prof. Behçet ÜNSAL
İstanbul Türbeleri Üzerinde Stil Araştırması 77
- 8—Doç. Dr. Gönül CANTAY
Enez'de Bir Sahil Kervansarayı 121
- 9—İsmet İLTER
Türk-İran Mimarlık Yapıları Üzerine Bir Deneme 131
- 10—Dr. Hamza GÜNDOĞDU
Sivrihisar Alemşah Kümbeti'nin Mimarisi, Geometrik ve Figürlü Plastik Süslemeleri Üzerine 135
- 11—Sadi BAYRAM
XIV. Asırda Tezhiblenmiş, Beylik Dönemine Ait Üç Kur'an Cüzü 143
- 12—Rezzan ÜSTÜNER
Zeytinden Zeytin İşletmeciliğine 155
- 13—Nihat BOYDAŞ
Hat Sanatımız ve Batı'ya Tesiri 161

ÖNSÖZ

Hizmet anlayışında süreklilik ve genellik temel unsur olan vakıf; Serveti hizmete dönüştüren tek sosyal kuruluştur. Hayır ve yardım duygularıyla vücut bulmuş olan vakıflar; yüce Ulusumuzun sevgi, şefkat v.b. insancıl hisleriyle beslenerek çığ gibi gelişmiş ve kadirşinas halkımıza sayısız hizmetler sunagelmiştir. Bu hizmetlerinde hiçbir ayırım yapmaksızın, yardıma muhtaç olan her yoksula yardım elini uzatmış ve Allah rızasından başka bir karşılık beklememiştir.

Doğada en yüce varlık olarak yaratılan insanın yaratılışında varolan yüce meziyetleriyle vakar ve onurunu koruması, yaşadığı sürede mutlu ve topluma yararlı bir fert olması için, vakıfların hemen her konuda hizmeti amaç edinmiş olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki; bu amaçla yapılması öngörülen hizmet türleri bir çırpıda sayılamayacak kadar çoktur. Böylesine hizmet içeriği olan Ata yâdigârı vakıfların idaresini üstlenen biz vakıf yöneticileri, bu köklü hayır ve yardım kuruluşunu, şerefli mazisine lâyık bir şekilde ve Atatürk ilkeleri doğrultusunda yönetmeyi şerefli bir hizmet saymaktayız.

Vakıfların kuruluş senedi ve yasal dayanağı olan vakfiyelerde öngörülen hizmetler, günün koşullarına uygun olarak ve bütçe imkânları oranında geliştirilerek yürütülmektedir. Varolan vakıf mallarını korumak ve bunlara yenilerini ekleme imkânlarını araştırarak hizmeti daha geniş kitle ve sahalara yaymak amacımızdır.

12 Eylül harekâtının getirdiği güven ve huzurlu çalışma ortamında, bu amaca doğru hızlı adımlar atmanın sevinç ve mutluluğu içinde Vakıflar Dergisi'nin XVI. sayısını değerli okuyucularımızın hizmetine sunmakla gurur duymaktayız. Yerli ve yabancı literatürde büyük bir takdir ve ilgi ile izlenmekte olan bu dergimize yazı yazmak lütfunda bulunan yazarlarımıza ve derginin neşrinde emeği geçen mesai arkadaşlarımıza teşekkür ederim.

Galip YİĞİTĞÜDEN
Vakıflar Genel Müdürü

Hasan Paşanın Hatay Karamurt'daki Vakıf ve Vakfiyesi

İbrahim ATEŞ

Vakıf gayrimenkulleri Tapusu hüviyetinde olan ve vakıf kuranların adlarını, ongördükleri şart ve hizmet türlerini, vakfın kurulduğu yer ve tarihi içeren belgeye vakfiye denilmektedir. Aslında vakıfla ilgili vakfiye, ferman, berat, hüccet ve benzeri belgelerin büyük bir kısmı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde korunmakta olan kütük defterlerinde kayıtlı olmakla beraber, çeşitli tarih ve yerlerde kurulan bazı vakıflara ait vakfiye ve benzeri bazı belgeler, zamanla vakıf kayıtlar Arşivine intikal etmeyip ilgili vakfın evlâdı veya mütevellisinin elinde kalanlar olduğu gibi, Kütüphane, Müze, Başbakanlık Arşivi, Tapu ve Kadastro Arşivi ve benzeri kurumlarda kalanlar da olmuştur.

Vakıfla ilgili belgeler araştırılarak, bulunan vakfiye ve o mahiyetteki belgeler, gerekli işlemler yapıldıktan sonra kütüğe tescil edilmektedir. Yazımın konusu olan Hasan Paşa vakfiyesinin, kütüğe tescili de, bu şekilde olmuştur. Sözü geçen vakfiyenin tanıtımı ile ilgili bu yazımızda sırası ile aşağıdaki hususları özet olarak sunmaya çalışacağız:

- 1- Vakfiyenin tesbit ve tescili,
- 2- Vakfın kurucusu,
- 3- Vakfın kurulduğu yer ve tarih,
- 4- Kapak sahifesindeki tuğra ve yazılar,
- 5- Birinci sahifedeki büyük ve küçük başlıklı tezhibler,

- 6- Vakfiyenin sahife sayısı ile beher sahifesinin satır sayısı,
- 7- Yırtık olan sahife kenarı veya iç kısmı,
- 8- Yazı şekli ve hattatı,
- 9- Vakfiyenin okunuşu,
- 10- Vakfiyenin değerlendirilmesi.

1- VAKFİYENİN TESBİT VE TESCİLİ:

Vakıf Kayıtlar Arşivinde bulunan ve nezâret döneminden kalmış olup, vakıfla ilgili olan tomarlar halindeki, çeşitli belge ve tahriratı içeren evrakın tarama, tesbit ve tasnif çalışmaları esnasında bulunan bazı değerli belgelerden biri de, Hasan Paşa vakfiyesidir.

Üzerinde yapılan inceleme sonucunda, daha önce Vakıf kütük Defterlerine geçirilmemiş olduğu anlaşılan bu orijinal vakfiyenin, kütüğe tescili için gerekli girişimlerde bulunulmuş olup, İdare Meclisinin 20.5.1981 tarih ve 226/283 sayılı kararı uyarınca kütüğe tescil edilmiştir. Türk harfleri ile 2157 nolu kütük defterinin⁽¹⁾ 107 nci sahifesine kayıt ve tescil edilmiştir. Daha sonra orijinal vakfiyede, orijinal durumuna uygun patolojik onarımlar yapılarak ciltlenip bir defter haline getirilmiş ve 2224 numara ile Vakıf Kayıtları Arşivi'ndeki yerini almıştır.

(1) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki Kütük Defterlerinden 2157 nolu kütük defteri.

2- VAKFIN KURUCUSU:

Bu vakfın kurucusu ile ilgili olarak vakfiyenin üçüncü sahifesinde 1 x 5,5 santim ebadındaki dikdörtgen tezhib içerisinde, şarabi renk mürekkeple "Cenâbı Hazreti Hasan Paşa" denilmektedir. Böylece vakıf kuran kişinin isim ve unvanı yazılmış olup, baba adı belirtilmediğinden, bu Hasan Paşa'nın hangi Hasan Paşa olduğu kesin olarak anlaşılmamaktadır. Ancak daha önceki satırlarda, vâkıfın özelliklerinin belirtilmesi sadedinde "hâlen Devleti Aliyye-i Osmaniye'de, mesnedi vezâreti uzmâ olan, Vezir, Gurre-i Cebîni Sadâreti uzmâ, küretü aynı vekâleti kübrâ" deyimleri görülmektedir. Bu deyimlerden, vakfi kuran Hasan Paşa'nın, Sadr'ı A'zamlık yapan bir Hasan Paşa olduğu kanaati doğmaktadır. Bu itibarla vakfın kurucusu olan Sadr'ı A'zam Hasan Paşa'nın kesin olarak tesbiti için, vakfın kurulduğu tarihte tesis edildiği yer olan Hatay'da veya oraya yakın bir yerde görev yapan Sadr'ı A'zam Hasan Paşa'nın araştırılması gerekmektedir. Bu nedenle "Sicilli Osmani, yahut tezkire-i meşâhîri Osmaniye" adlı eseri⁽²⁾ tetkik ettiğimizde, 119 adet Hasan Paşa adı görülmüş ise de, gerek unvan, gerekse vakfın kuruluş tarihi ve yeri yönünden, yukarıdaki özelliklere uyanın, Damâd'ı Pâdişahî Moralı Hasan Paşa olduğu kanaatine varılmıştır.

Adı geçen eserin 146-147. sahifelerinde, sözü geçen Moralı Hasan Paşa hakkında şu bilgi verilmektedir: "Dâmâdı Pâdişâhi Hasan Paşa Moralıdır. Makbul ve mukarreb olarak cukadârı Şehriyârî oldu. 1095 de Silâhtârî Şehriyârî oldu. 1099 vezâretle Mısır Valisi, 1101 de azledildi. Bursa ve İzmit Mutasarrıfı oldu. 1102'de, Hatice Sultan binti Sultan Mehmet Han, tezviç olunarak Boğaz Muhâfızı oldu. 1105'de Sakız Muhâfızı, 1106 da orasını düşmana teslim etmesiyle, habsedildi. Ba'dehu, Kefe Sancağı verildi. Buradan Veziri Hâmis oldu. Ba'dehu Rikâb-ı Humâyûn kaim makamı olup, 1107 de Halep Valisi oldu. 1108'de Konya Valisi, 1110 ba'del-azil İstanbul kaim makamı oldu. Bir aralık mâzul olduysa da, vak'ada 1115 tekrar kaim makam olup, sene-i mezkurede Sadr'ı A'zam olup, 116 Cemaziyel-evvelinin 28 inde, azledildi. Ve Hafîlesi ile İzmit'de Mütেকaiden ikametî Ferman olundu. 119 Cemaziyel-evvelinde, sâniyen Mısır Valisi olup, Sultan'ı İstanbul'a celp olundu. 120 Şâbanında, Trablusu Şam ve sonra Rakka Valisi olmuştur. 125 Zilhiccesinde fevt oldu..."

Yukarıya çıkarılan tarihi metinde, Damat Hasan Paşa'nın, Halep Valiliği yaptığı ve Sadr'ı A'zam olduğu belirtilmekte olup, vakfın kuruluş yeri olan Hatay'ın o tarihte Halep Vilâyetine bağlı

olması ve Hasan Paşa'nın 1115 Hicri tarihinde Sadr'ı A'zam olması, vakfiyede adı geçen vâkıfın, bu Hasan Paşa olmasına kuvvetle delâlet etmekte olduğundan, kesinlik ifade etmese de, vakfiyedeki özelliklerle yukarıda metni sunulan tarihi belgedeki özellikler birbirine uyduğundan, söz konusu vâkıfın, Padişah Damadı Sadr'ı A'zam Moralı Hasan Paşa olduğu kanaatini doğurmaktadır.

3- VAKFIN KURULDUĞU YER VE TARİH

Vakfiyenin 5'inci sahifesinin 2-5. satırlarında "Üzeyir Sancağında Derbenk ve Bakras Nahiyelerinde vâki Kurâ ve mezâri" ve cibâl ve bağ ve bahçe ve cemâât ve mahsulâtı hâvi Şeyh-ül-hadid demekle ma'ruf, mukataanın hududu dâhilinde Medîne-i Antakya ile Bakras ve Belen beyninde vâki' Karamurt demekle şehir mahal ki..."⁽³⁾ denilmektedir. Yani, "Üzeyir Sancağında Derbenk ve Bakras Nahiyelerinde bulunan köyler, çiftlikler, dağlar, bağ, bahçe, cemaat ve mahsülleri içeren ve Şeyhül-hadid diye bilinen, mukataanın sınırı dahilinde, Antakya şehri ile Bakras ve Belen arasında bulunan, Karamurt demekle meşhur yer ki..." demek olup, vakfın kurulduğu yerin, Hatay ile Bakras ve Belen arasındaki Karamurt diye bilinen yer olduğu ifade edilmektedir. Ancak, tetkikinden de anlaşılacağı üzere, Üzeyir Sancağına bağlı olduğu yazılı olmakta ise de, Osmanlı Memleketleri⁽⁴⁾ adlı eserin 250-251. sahifelerinde Karamurt'un bir Nahiye olup, Kazasının Antakya, Vilâyet ve Sancağının da Halep olduğu yazılıdır.

Vakfın kuruluş tarihine gelince; vakfiyenin son sahifesinde 'Vaka'a El-işhâdü vettahrîrî Fî Gurre-i Safer El-Hayr Li Seneti sitte a'şarete ve mietin ve elf' denilmektedir. Yani "1116 yılının Safer ayının başında tescil edildi ve yazıldı" demektir. Buna göre, vakfın kuruluş tarihi, Gurre-i Safer 1116 H. 26 Mart 1704 M. dir.

4- KAPAK SAHİFESİNDEKİ TUĞRA VE YAZILAR:

Vakfiyenin Kapak sahifesinin üst kısmında Padişah Tuğrası bulunmaktadır. Tuğra, altın yaldızlı olup, içi Hatâillerle süslenmiştir. Sultan Üçüncü Ahmet'e ait olan bu tuğranın okunuşu şöyledir: "Şah Ahmet bin Mehmet Han el muzaf-

(2) Sicilli Osmani, yahut tezkire-i Meşâhîri Osmaniye, Meclisi Kebir-i Maarif Azasından Mehmet Süreyya, cilt 2, sahife 146-147, 1311 H., Matbaa-i Amire.

(3) Bu yazıya konu olan Sadr'ı Azam Hasan Paşa'ya ait Gurre-i Safer 1116 H./26 Mart 1704 M. tarihli orijinal vakfiye olup, 2224 nolu orijinal vakfiye defterinin 5. sahifesi ve 2157 Türkçe Terceme Tescil defterinin 107. sahifesi.

(4) Osmanlı Memleketleri, s. 250-251, Hacıbey Zade Ahmet Muhtar 1314'de Şirketi sahafiye-i Osmaniye Matbaasında basılmıştır.

fer dâima"⁽⁵⁾ Dördünca Mehmet oğlu üçüncü Sultan Ahmet'in tahta çıkışı 9 Rebiulâher 1115 H. 22.8.1703 M. tarihinde olduğuna ve Sadrı A'zam Hasan Paşa'nın vakfının tescil tarihi de Gurre-i Safer 1116 H. 26 Mart 1704 M. tarihinde olduğuna göre, vakfiye üzerindeki bu Tuğra Padişah Sultan Üçüncü Ahmet'in Saltanatının ikinci yılında yazılmış olduğu anlaşılmaktadır.

İncelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Sultan Üçüncü Ahmet'in Tuğrası, kardeşi Üçüncü Mustafa'nın Tuğrası gibi olup, Mustafa yerine Ahmet yazılmıştır. Ahmet ve Mehmet kelimelerinin mim harfleri aynı işaret ile gösterilmiştir. Şah kelimesinin (h) harfi, Tuğra'da kafes şeklinde stilize edilmiş motiflerle gösterilmiştir.

Tuğra'nın altında üç Kadı (Yargıç)'nın vakfiye ile ilgili olarak ayrı ayrı, Arapça üç tasdik ve tasvip meşruhatları bulunmakta olup, bunlar sırası ile şöyledir:

a -

ما تضمنه هذا الكتاب وحسمه (.....) فيه وفحواه
من اصل الوقف والشروط ووجوه المصارف على
النمط المبسوط . وصحّ كله لديّ وصحّ جميعه بين
يديّ واني حكمت با لصحة واللزوم في الخصوص
والعموم واقفا على مواقف الخلاف بين الائمة لاسلاف
وانا العبد الفقير يحيى القاضي بعسكر روم ايلي
عفي عنيه .

Yâni: "Bu kitabın içinde ihtiva etmiş olduğu vakfın aslı, şartları ve harcama yönleri, kitap'ta açıklandığı şekilde, tümü nezdimde sahih görülmüş olup, eimme-i eslâf (eski imamlar) arasında geçen ihtilâf noktalarını bilerek, bu vakfın husus ve umûmunda sıhhat ve lüzûmuna hükmettim. Ben, fakir kul, Rumeli Askeri Kadısı (Yargıcı) Yahya, ALLAH'ın affına mazhar ola."

b -

" لما صادفته صحيحا شرعيّ المدلول وضعت عليه
براعة الرضا والقبول ، ضاعف الله تعالى اجور واقفه
حرره الفقير السيد علي عفي عنيه .

Yâni: "Vakfın sahih olduğunu ve medlulünün şer'i olduğunu görünce, üzerine Rıza ve kabul işaretini koydum. ALLAH, vâkıfının mükâfâtını kat kat arttırsın. Yazan fakir, Esseyyit Ali, ALLAH onu affetsin."

c -

" هذه الوقفية صحيحة المباني وشرعية المعاني
زاد الله ثوابات واقفه . وانا العبد عطاء الله
محمد القاضي بعسكر اناضولي عفا عنه العالي .

Yâni: "Bu vakfiyenin yapıları sağlam ve anlamları şer'idir. ALLAH, vâkıfının sevabını arttırsın. Ben Kul ise, Anadolu Askeri Kadısı Atâüllâh Muhammed olup, Yüce ALLAH'ın affına mazhar olam."

Vakfiyenin kapak sahifesinde Tuğra altında bulunan ve arapça aslı ile Türkçe Tercümesi yukarıya çıkarılan, tasdik ve tasvip meşruhatının birincisi Rumeli Askeri Kadısına ait olup, Kadı Yahya, bu meşruhatında, vakfın suhhat ve lüzûmuna karar verdiğini ifade etmektedir. İkincisi, Esseyyid Ali adında unvanı belirtilmeyen bir şahsa ait olup, bu şahıs ta meşruhatında, vakfi sahih ve şer'i olarak gördüğünü ifade etmektedir. Üçüncüsü de, Anadolu Askeri Kadısına ait olup, Kadı Atâüllâh Muhammed, bu meşruhatında, vakfın sahih ve şer'i olduğunu onaylamaktadır.

5- BİRİNCİ SAHİFEDEKİ BÜYÜK VE KÜÇÜK BAŞLIKLILIKLI TEZHİBLER:

Vakfiyenin Birinci sahifesinin üst kısmında, biri büyük diğeri küçük olmak üzere iki adet tezhîp bulunmaktadır. Büyük tezhîp sol kısımda, küçük tezhîp ise sağ kısımdadır. Sol kısımdaki büyük tezhîp, klasik tarzdaki taç şeklinde bir tezhîp olup, taç Rûmî ve Hatâîlerle süslüdür. Ortadaki göbek, Türk mavisî olup, etrafı Varak yıldızdır. Varak yıldız üzerinde, kontürlerle Rûmîler işlenmiş, gri ve kahverengi renklerde hatâîlerle bezenmiştir. Tacın üst kısmında, yine hatâîler bulunmaktadır. Tacın alt ve yan kenarlarını zencirek çerçevelemektedir. Bunların altında Sure başı şeklinde ve dikdörtgen biçiminde ikinci bir tezhîp gelmekte olup, varak altın üzerine şarabi renkli mürekkeble "BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM" yazılıdır. Bunların altında vakfiye başlamakta olup, bu sahifede sekiz satır bulunmaktadır. Bütün bunların kenarında biri ince, diğeri kalın, siyah kontürlü çerçeve ile üçüncü ve şarâbi renkli

(5) Bkz.: "Osmanlı Padişah Tuğraları", s. 240-245, Sühâ Umur, Haluk Ofset, 1980, İstanbul.

bir cetvel çekilmiştir. Bu esas ve büyük tezhibin sağ tarafında bulunan küçük tezhip ise, ellibeş milim eninde, esas tezhibe benzer ve fakat orta göbeği olmayan, sadece hatâlerle bezenmiş, zemini altın varak olan bir tezhiptir. Bunun alt kısmında "vakfiyesi mucibince amel oluna" ibâresi bulunmaktadır.

6- VAKFİYENİN SAHİFE SAYISI İLE BEHER SAYFANIN SATIR SAYISI:

Üzerinde Padişah Tuğrası ve Kadıların tasdik meşruhatı yazılı olan kapak sahife hariç olmak üzere, başlangıçtan Şuhûdül-hal de dahil olmak kaydıyla vakfiyenin sonuna kadar toplam sayfa sayısı, Otuzbirdir. Birinci sahifede tezhib kısmının altında kalan bölümde Sekiz satır bulunmaktadır. Otuzbirinci sahifede ise Onyeddi satır bulunmaktadır. Bunların dışında, diğer sahifelerin tümünde Onüçer satır bulunmakta olup, orijinal olarak vakfiyenin toplam satır sayısı 402 dir.

7- YIRTIK OLAN SAHİFE KENARI VEYA İÇ KISMI:

Kapak ve birinci sahifeyi oluşturan yaprağın sağ üst köşesi, küçük tezhibin ortasına denk gelen bölümde ve alt kenarının sol köşesinde, çerçeve dışında biraz yırtık bulunmaktadır. Aynı yaprağın orta kısmında iki üç kelimelik yer yırtıktır. İkinci ve üçüncü sahifeleri oluşturan yaprağın alt kenarında çerçeve dışında kalan bir bölümle, sahifeleri ortasında yazıya denk gelmeyen bir yerde iki satır arasında küçük bir yırtık bulunmaktadır. Dördüncü ve Beşinci sahifeleri oluşturan yaprağın keza alt kenarında, çerçeve dışında kalan bölümde ve sayfaları ortasında yazıya tesadüf etmeyen bir yerde iki satır arasında, küçük bir yırtık bulunmaktadır. Altıncı ve yedinci sayfaları oluşturan yaprağın alt kenarında çerçeve dışında kalan bölümde, biri köşede, diğeri dikey olmak üzere, iki yırtık bulunmaktadır. Yaprağın iç kısmında yine yazılara denk gelmeyecek şekilde ve delik mahiyetinde bir kaç ufak yırtık bulunmaktadır. Sekizinci ve Dokuzuncu sahifeleri oluşturan yaprak sağlamdır. Onuncu, Onbirinci, Onikinci ve Onüçüncü sayfaları oluşturan iki yaprağın iç kısmında yazıların okunmasına engel olmayacak şekilde ve delik mahiyetinde birkaç ufak yırtık bulunmaktadır. On Dördüncü ve On Beşinci sayfaları oluşturan yaprağın iç kısmında iki üç kelimelik yeri kapsayacak orta büyüklükte bir yırtık ile, delik mahiyetinde yazıların okunmasına engel olmayacak şekilde birkaç küçük yırtık bulunmaktadır.

16, 17, 18, 19, 20 ve 21. sayfalar sağlamdır. 22 ve 23. sayfalardan oluşan yaprağın alt kenarında, çerçeve dışında, köşede bir yırtık vardır. Ayrıca bu sayfaların baş kısmında bir, iki ve üçüncü satırlarda, üçer kelimelik, dördüncü satırda ise iki

kelimelik kadar bölümü kapsayacak ebatta büyükçe bir yırtık bulunmaktadır.

24, 25, 26, 27, 28 ve 29. sayfaların iç kısmında, yazıların okunmasına engel olmayacak nitelikte delik şeklinde birkaç küçük yırtık bulunmaktadır. 30 ve 31. sayfaları oluşturan son yaprağın alt kenarında, çerçeve dışında, köşe kısmında bir yırtık ile sayfa içinde birer veya ikişer kelimelik yerleri kapsayan birkaç yırtık bulunmaktadır.

8- YAZI ŞEKLİ VE HATTATI:

Vakfiyenin baştan sona kadar yazılışında kullanılan yazı türü, tâlik yazısıdır. Ustaca ve güzel bir şekilde yazılan harf ve kelimelerin birbiriyile bağlantı ahengi fevkâladedir. Bazı cümle sonlarında irili ufaklı, geliş güzel yapılmış normal tezhipli duraklar bulunmaktadır. Kapak sayfadaki tuğra altındaki, kadıların tasdik ve tasvip yazıları yine tâ'lik türünden olup, irilik ve ufaklık bakımından, üç şekil arz etmektedir. 1. sayfadaki büyük tezhibin alt kısmındaki besmele ile, üçüncü sayfanın 11. satırındaki vâkıfın adı "Cenâbı hazreti Hasan Paşa" altın varak üzerine şarâbî renk mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca son sayfanın en alt kısmında vakfiyeyi yazan Hattatın adı da, şarâbî renk mürekkeple yazılmıştır. Bunların dışında vakfiyenin tamamı siyah mürekkeple yazılmıştır. Vakfiyenin sonundaki

"سوده وبيضة العبد الفقير عثمان
المدرس بمد رسة خا نكا"

yani: "müsveddesini ve temize çekilişini yazan, hanigâh medresesinde müderris olan fakir kul, Osman." ifadesinden, hattatın, Osman ismindeki hangâh medresesi müderrisi olan zat olduğu anlaşılmaktadır.

9- VAKFİYENİN OKUNUŞU:

Bismillâhirrahmânirrahîm

Hamdi faik ve (üç kelimelik yer yırtık) mevcûdâtı hâlık, ve kâffei mahlûkâtı râzık olan meliki zülcelâl ve sultâni lâyezâl celle celâluhu, ve amme nevâluhu, hazretlerine sezâvardır ki, nev'i insanı ahseni takvîm üzere inşâ, ve ebdâ'i üslub üzere ibdâ' ve imlâ, ve âkıl ve âlim ve nâtik, ve şerefi kitap ve fehmi hitâbına lâyık edüp mesâlikî maaşî tâ'lim ve menâhici ma'âdi teâhim eyledi, ve durûdu dâimül-vürûd' deflli seb'îli hüdâ, şefi'î rûzi cezâ, hâizi kurbi kabe kavseyni ev ednâ, fâizi sırrı fe-evhâ ilâ abdihi' mâ' evhâ, hâbîbi hüdâ, pişuvâyı embiyâ, muhammedenil-Mustafâ hazretlerinin merkadi münevveri itırsa ve meşhedi muattari merkad zîbâlarına şâyeste'i ihdadır ki, "men zera'a hayren hasade hayren" fahvasıyla sâlikânı râhî basfreti, ihtizârı zâdı ma'âd ve id'dâdi udedi yevmi mi'âda delâlet buyurmuştur.

Ve ridvânı rahmeti nübûdu Rabbi Vedûd, zümrei âli athâr ve firkaî ashâbı zevil i'tibârlarının ervâhı mukaddeselerine elyak ve ahrâdır ki, tucuku hayrât ve sübülü mesubâtı izâh ve beyanda içtihadı bi pâyân eylemişlerdir. Sallallâhu aleyhin ve aleyhim ecmâin, vettâbiine lehum bi ihsâni ilâ yevmiddin, ve bâdu erbâbı basâiri selime ve ashâbı tabâyi'i müstakimenin zamirlerinde zâhir ve ruşen, ve mişkâtı hâtırı hatırlarında müberhen ve mübeyyendir ki, ibdâi zevâtı hakâyikte sırrı hikmet, ve ihtirâ'i tabâyi'i halâyıkda aslı maslahat, mârifet ve ibâdeti hâlikul-i'bâd, ve tefekkür ve tedebbürü mebde' ve maâddir. Pes her âkil ve kâmile zâhir ve bâhirdirki, bu dünyâyı fâninin bünyâdı nâpâyidâr olup, cayı karar ve şâyânı i'tibâr deyildir. Merdi dâna ve âkılı mi'âdı (bir kelimelik yer yırtık) lâzım olan oldurki, bu dünyâyı pür a'nâya kalifül-i'tibâr olup, vakti fırsatta ğidâyı ğadâ müheyâ ve hâli âfiyette emri âkıbet için zahire peydâ eyleyüp, "innallâhe lâ yudfyu ecrel muhsinine" fahvâyı hidâyet karfînine iktifa ile tertîbi meberrât ve tesbîli hayrât ve hasenât eyleye. Felizâlike, hâlen devleti âliyyei osmaniye, lâzâlet müeyyedeten bilavnir-rabbânîyede mesnedi vezâreti uzmâ, zîveri bezli mekremiti ile pür zîb ve behâ, ve aktârı mülk ve milleti şa'saai re'yi hurşidi âsârlarıyla pürnur ve ziyâ olan, vezîri bürcîsi fitnat, müşîri behrâmı savlet, müessisi erkânı saltanatı aliyye, müşeyyidi bünyânı devleti celiyye, gurrei cebîni sadâreti uzmâ, kurrei ayni vekâleti kübrâ, cenâbı hazreti Hasan Paşa, yesserallâhu fiddâreyni mâ yuridü vemâ yeşâ ve dâme, nizamâ rükni rekîn ve âsâyişi halka metni metîn olan vüzerâyı eslâfı kiramlarından herbiri zamanı devlet ve eyyâmı hükümetlerinde nice nice vücûhu hayrât ve envâ'ı bîrr ve meberrâta muvaffak olup, ol evânı meymenet iktirandan ilâ hazel-ân âsârı hasene ve hayrâtı müstahseneleri pîrâne-i sahâyîfi ekvân olmağla, sebebi zikri müstetâb ve bâisi duâyı hayrı müstecâb olduğu mersûm sahîfei zamirleri, ve mütemmetti'âtı dünyâyı denî'i seriüzzeval ve mümevvehâtı cihânı fâni bilcümle temâsîli mekr ve ihtiyâl idiği melhûzu hâtırı savâbi müşîrleri olmağla rehnumûnei basîreti bâhirül-hidayet ile tefekkürü emri â'kıbet ve tedebbürü dâdı âhîret buyurup "Vemâ tukaddimu li enfûsikümmin hayrin tecdûhu indallâhi" fahvâyı lâzımül-intibah, "Vemâ indekum yenfedu vemâ indallâhi bâkin" mensâki hidâyet intibâkı üzere vakti bârsat ve zamanı miknet fevt olmadan bir vakfı celîli sevâbı cezîlleri yazılmağla hulûsu niyyet ile azîmet ve cenâbı Bâri taâlâ tarafından kendülere vâsıl olan mevâhibi celiyye ve atâyâyı behiyenin şükrünü edâya mübâderet buyurup, nev'i âmmei ibâda vâsıl ve lütfu kâffeî enâma şâmil

bir emri celîl ve birri cemîlin, iptigâen limerdâ-tillâhî taâlâ îkaf ve irsâdına mübâseret buyurdular ki, uzeyr (azir) sancağında Derbenk ve Bakras nâhiyelerinde vâki kurâ ve mezârî' ve cibâl ve bağ ve bahçe ve cemâât ve mahsulâtı hâvi şeyhül-hadid demekle ma'ruf mukâtaanın hududu dahilinde medînei Antakya ile Bakras ve Belen beyninde vâki Karamort demekle şehîr mahalki, Mekke-i Mükerrema ve Medine-i Münevvere ve Şam ve Mısır ve Halep ve sâir ol havâlide olan bilâdin memeri ve mâ'beri iken, mürûru eyyâm ve kürûru â'vam ile kurası bilcümliye harap ve mezârî' ve enhârı muattal olup, me'vâyı lusûs olmağla hüccâcı müslimîn ve ebnâi sebîlin zehâben ve iyâben yollarına kutât'ı tarik enüp, katli nufûs ve nehbi ve gâreti emvâl etmeleriyle mahalli mezbur i'mar ve ihyâya eşeddi ihtiyaç ile muhtaç, ve mahalli mezburun Antakya tarafında mukaddemen bağ ve afer alınan mezvi'de bir kasaba ve bir kale inşâ ve etrafına karyeler iskânı ile ma'âbîrinin madârı eşkiyâdan te'minini iktizâ edüp ve mukâtaai mezbûrenin zuamâ ve erbâbı timardan bazılarının toprakları mahlut olup, yedi vâhidede mundabıt ve âherin alâkası kat'olunmak, mahalli merkûmun emniyet ve i'mârına ensep olduğu bundan akdem Antakya ve Bakras ve İskenderun kadıları arz, Antakyanın ulemâ ve sulahâ ve sâir ahâlisi mahzarla inhâ ve bu husus hüccâcı müslimîn ve sâir â'bîrîni ve vâridînin hatarlarını def' ve hazerlerini ref' edüp i'maret ve emniyeti mutazammın bir eseri celîl ve bir hayrı cemîl olduğunu inba edüp, lâkin arz ve muhitimizde mukâtaayı mezbûrenin hudud ve sınırı beyan olunmayup ve ilâm olunduğu üzere erbâbı timar ve zuamâdan bazılarının toprakları mukâtaai merkûme arâzisi ile mahlut olup, lâkin bilcümle arâzii beytilmaldan olmağla bâ'del-yevm maslahaten liâm-metil-müslimîn, mukâtaai mezbûre yedi vâhidede zapt ve tarruzu âherden sâlim olmak için mukâtaai merkûme tahdîd ve temyiz ve erbâbı zuamâ ve timara havassı hümâyundan âher mahal ta'yin ve tahsis olunup, mukâtaai merkûme bilcümle kel-evvel havassı hümâyuna idrâç ve ilhâk olunmağla tahdidi lâzım gelmeğîn, bundan akdem defteri hâkani katiplerinden münîrî Musafa efendi, baş muhasebenden ihrâç olunan sureti defter mucibince tahdîd ve tebyîn ve irsâl ve Halep ve Bakras ve şeyhül-hadid ma'a Amik ve Payas ve Antakya (bir kelimelik olup, yer silik) mahal tahdidde bile bulunup, hudûdu mezkûre dâhilinde her ne var ise müsîn (bir kelimelik yer silik) kimesnelerden suâl ve keşif ve huccet olunup, der devlet medâra irsâl eylemeleri bâbında sâdir olan fermânı âlîşâha imtisâlen kudâtı müşârünileyhim ve kâtibi mumâileyh ve ashâbı vukufdan müsîn ve ihtiyârî müslimîn zikrolunan şeyhül-hadid ve tevâbii mukâtaası üzerine

varup, bâ'den-nazaris-sahih vel-ittilâ'it-tâm mukâ-tai mezbûre tahdid olundukta kible tarafı güzel-burç nâm karye velvâsil beynehümâ tariki âm'da vâki' ağulu deresi, andan derei mezburenin suyu sâbikan cereyân eylediği ber ile cisri harâba, andan derei mezbûre ile karasu içinde olan adaya, ve şark cânibi adâyı mezbûreden mukâtaai merkû-me ve amik beyninde fâsıl olan ağca denize ve ağca deniz ile derûnunda sazlık içinde kenisei atıkaya, andan ağca deniz ile sazlık içinde kara-ağaç nâm harab karyeye, andan yine ağca deniz ile mecerre demekle mâ'ruf mahalle, andan anâ-kıp demekle mâ'ruf yazılı taş, andan karaburun nâm mahalde vâki'cisri Murat paşaya, andan Fanus tepesine, andan bozdede mezarına, andan (bir kelimelik yer silik) nâm tarlanın başına, andan karaoğul nâm mevzie, andan kilisî neccâr-oğlu Alinin tarlasına, andan kandil kalesine, andan sırataş, andan yahya oğlu bozuna, andan fenk tepesine, andan suluca dereye, andan at meydanı nâm mevziye, andan sivri dede tepesine, andan koç boynuzu demeklemâ'ruf taş, andan sırt ile kayaoğlu kışlası deresine, andan derbent başında vâki' kireç ocağına, ve şimâl tarafı çayırılı vadii kebîre, andan tariki âm' ile halil bey mezarlığına, andan tariki mezbur ile Mehmet çeşmesine, andan yine tariki mezbur ile Elhac Câ'fer oğlunun incirli mağarasına, andan yine tariki am' ile güvercin deresine, andan yine tariki mezbur ile bağlar kenarında vâki' vadii kebtre, andan sivri tepeye, andan ziip bucağı tepesine, andan yine tariki mezbur ile sahrîç tepesine, andan tariki mezbur ile defni kebîr demekle mâ'ruf mezarlığına, andan tariki âm' ile sıra incirlik nâm mevzie, andan arıkayasına, andan kireç ocaklarına, andan soku dedikleri dibek taşına, andan boyrü ve elek demekle mâ'ruf sahrice, andan viran kayasına, andan savık kayasına, andan sılık kayasına, andan sarısın derbendine, andan alışar değirmenine, andan düngüllü üyüğü demekle mâ'ruf karaüyüğe, andan karasu nâm nehri kebîre, andan nehri mezburu kat' edüp tesbihli pınarına, andan pınarı mezburun cereyan eden suyu ile yine karasu nâm nehri kebi-re, andan nehri mezbur ile deliçay kızıştığı nâm mahalle, andan deliçay ile gedup birincik nâm karyeye, ve garp tarafı çakıl deresine, andan tohum kenarına, andan su deresine, andan karatepeye, andan körmenli gediğine, andan kılıckara nâm mahalle, andan sarisekiye, andan karakayaya, andan kenîseye, andan harulca nâm mevziye, andan andırma oluğuna, andan harâmi oluğuna, andan kürt isa nâm mezraanın tarafı garbîsinde olan tariki âm'a, andan tariki mezbur ile havutlu pınarına, andan sivrikayaya, andan fenk (bir kelimelik yer silik) andan kibar kayasına, andan kaçıkastalana, andan küçük (bir kelimelik yer

silik) andan halep tarafına giden deve yolu demekle mâ'ruf tariki âm'a, andan tariki mezbur ve Antakya tariki müçtemi' oldukları mahalde vâki olan makabire, andan iç deresine, andan şeyh Yusuf bocasına, andan yalnız (üç kelimelik yer silik) çaya, andan ikiz köprüye, andan tatlı suya, andan harâmi eleğine, andan sellaç gediğine, andan tariki mezbur ile üç oluğa, andan tariki mezbur ile elmadağı başına, andan camus tarikini kat' edüp tuzlu nâm mahalle, andan kornus pınarına, andan kızıladağı intihasında vâki' aynı vadissebil nâm pınara, andan haddi kiblîde mezkur ağulu deresine müntehi ve mahdud olduğu mütehakkık olduktan sonra yine Şeyhül-Hadid mukâtaası mezraalarından olup, derbek nâhiyesinde vâki' viranşehir ve meydan nâm mezraa'lar tahdid olundukta, kibleten yeşildere ve şarkan meydan deresiyle kuyruklutaş, ve şimâlen ağu deresi ve garben karasuya müntehi ve mahdud olup, ve yine mukâtaai merkume mezraa'larından olup, derbek nâhiyelirinde vâki' ballı demekle mâ'ruf sarısın nâm mezra'a tahdid olundukta, kible tarafı ok derbendi ve şark tarafı kuru çay ve bildiren ve şimâl tarafı, tariki âm' ile emrud burnu ve garp tarafı, alışar değirmenine münteht ve mahdud olduğu, ashâbı vukuf olan müsün ve ihtiyarı sikatı müslimîn ta'vin ve ihbarlarıyla mahallinde mütemeyyiz ve berveçhi mezbur hududu mezkûre dâhilinde her ne var ise tevkîf kalemile havâssı hümâyûna tashih ve ithâl ve hududnâme hücceti düsturul-amel olmak için defterhâneyi âmireye kayıt olunduktan sonra vezîri müşârünileyh, lâzâle beynel-enâmi müşâren ileyh hazretleri, mukâtaai mezbûreyi, i'mâr ve ihyâ ve bir ciheti birre vakfetmek için şirâi şer'î ile temellükle râgıp oldukları pâyei seriri â'lâya arz olundukta, hâlen seriri efruzu saltanat cihanbânî ve zübdei sülâle-i âli Osmânî malikül-emânetil-kübrâ ves-sultânîl-bâhir, vârisül-hilâfetil-uzmâ kâbiren an kâbir, essultân ibnussultân, essultân Ahmet Hân ibnussultân Mehmet Hân, ebbedellâhu teâlâ eyyâme saltanatihî ilâ inkidâiz-zamân hazretleri mukâtaai mezbûreyi semeni misfîle (bir kelimelik yer silik) hâlen şikkı evvel defterdârı, Mehmed efendi ibni Elhac Yusuf ağayı, hattı hümâyûnu saâdet makrunla tevkîf ve inâbeye, oldahi vukuf ve şuûru olanlardan suâl eyledikte, zikrolunan Şeyhül-Hadid mukâtaasının âmmei tevâbi' ve levâhik ve kâffe hukuk ve merâfıkı ile elyevm değeri ancak beşbin kuruşdur. Ziyâdeye tahammülü yoktur; Deyu haber verdiklerinden sonra vezîri müşârün ileyh hazretleri yine (bir kelimelik yer yırtık) sâ'y için meblağı mezbûrun üzerine ikibin beşyüz kuruş dahi zam buyurup, cem'an yedibinbeşyüz kuruş olmak üzere havâssı hümâyûndan tefkik ve ifrâz ve veziri

â'zamı müşârünileyh e bilvekâle bey' ve temlik, anlar dahi iştira ve kabul ve semeni olan meblağı mezbûru vikili merkur Mehmet efendiye def' ve teslim, oldahi ahz' ve tesellüm ve mahallinde mukâtaai mezbûreyi kabz ve zapta teslîf, oldahi vekîl yedîle kabz ve zapt ettiklerini nâtrık temlik-nâmeyi hümayun verildikten sonra veziri müşârünileyh Esbağallâhu niamehu aleyhi, hadaraifi meclisi şer'î şerifi Ahmedî ve mahfeli dîni münîfi muhammedîde ikrar ve tesbîl ve da'vayı rucu' ve tesclî için (bir kelimelik yer silik) vettalep tâ'yin buyurdıkları, iftihârül-emâcidi vel-ekârim, câmiül-mahâmidi (iki kelimelik yer silik) nin mahzarında şöyle takrîri kelâm ve bugüne bastı meram (üç kelimelik yer silik) şirâî şer'î ve ba tevkili mer'î ile silki milki sahîhi ve semti (bir kelime silik) sarihime dâhil olan mukâtaai merkûme karamort nâm mahalde binâ ve inşâ olunan kal'ayı ref'âtül-bünyân ve bir câmiî şerif ve mâ'bedi latif ve müslimîn ve müslimâtın nezâfet ve tahâretleri için i'dâd olunan çifte hamam ve âyende verevende nüzul ve irtihalleri için hâricen ve dâhilen 90 ocaklı bir ribâtı âlf ve kârbân sarâyı mahrûsül-havâlf ve etfâlî müslimîn ve vildânî muvahhidîn tâ'lîmî Kur'ân-ı azim etmeleri için binâ olunan mektebi meymenet ihtivâ ve kal'ai mezbûre huddâmı ve müsâfirin it'âmî için inşâ ve ihdâs olunan imâreti â'mire ve ni'met-hânei fâhire ve otuz adet dekâkîn ve neferâtı kal'e ve mütevellî ve kâtip ve vâ'iz ve müezzinân ve kayyım sâkin olmaları için binâ olunan menâ'zil ve ebniyeyi ve kireç ve taş ve horasan ile mebnî su yollarına hasbeten lillâhil-aliyyil-â'lâ ve haseneten lirûhi resûlihîl-muallâ vakf ve habs edüp, tâ'rîhi kitaptan iki ay mukaddem mütevellîi mumâ ileyh (bir kelimelik yer silik) kabza taslîf, ol dahi vakf olmak üzere mahallinde ahz ve kabz ve tesellüm (bir kelimelik yer silik) mütevelliler evkafı sâirede tasarufları gibi tasarruf eyledi; dediklerinde mütevellîi mumâ ileyh, veziri müşârünileyh zeyyenellâhu vesâikadduhuri vel-â'vâm bibakâihî (üç kelimelik yer silik)hasenetün min hasenâtîl-eyyâm hazretlerini cemii kelimâtı meşruhâlarında vicâhen tasdik ve şifâhen tahakkuk ettikten sonra, işbu ciheti birrin tertîbi vazâif ve mühimmât ve tensiki levâzım ve mülimmâtı için şöyle şart ve tâ'yin buyurdular ki, kal'ayı mezbûreyi muhâfaza için yirmi altı nefer kimesne sūvâri müstahfiz ve bir nefer kimesne sūvâri ağası ve bir nefer kimesne sūvâri kethüdâsı ve bir nefer kimesne alemdâr ve bir nefer kimesne çavuş tâ'yin olunup, ağalarına yevmi otuz akçe ve kethüdâlarına yevmi yirmi akçe ve alemdârlarına yevmi onyedî akçe ve çavuşlarına yevmi onaltı akçe ve neferâtı mezkurenin her birine tabak bahâları ile ma'an yevmi onbeşer akçe vazife tâ'yin olunup, anlar dahi

vazifeyi muayyeneleri mukâbelesinde âyende ve revendeyi bir şey talebiyle rencide ve ta'ciz etmeyüp Antakya'dan Belen'e varup gelen yolcuları, iktizası mertebe neferât ile götürüp iyâzen billâhi teâlâ bir kimesneye hasâret vâki olursa zecren lehum garâmeti kendülere â'id ve râci' olup, muhâfaza emrinde ihtimamı tâm ile kaydî tâm eyleyeler. Ve kezâlik onbeş nefer piyâde müstahfizin ve bir dizdâr ve dört nefer bevâb tâ'yin olunup, dizdâra yevmi onbeş akçe ve bevâbların her birine yevmi on ikişer akçe ve neferâtı sairenin herbirine yevmi onar akçe vazife verilüp, mezburlar dâima kal'eyi mezbure ve etrafını muhâfaza emrinde mucid ve sâ'i olalar. Ve evâili kıbalada zikri mürur ettiği üzere derunu kal'ade inşâ olunan menâzilden dâhiliyye ve hâriciyyenin bir menzil, mütevellîi vakıf için ve dâhiliyye ve hâriciyyeli bir menzil ağâyı sūvâri için ve diğerleri âti vâiz ve muallimi mektep ve imam ve hatip ve müezzinânın her biri ve kayyım ve kâtip ve kethüdâyı sūvâri ve alemdâr ve çavuş ve dizdâr ve neferâtı sūvâri ve piyâdenin her biri için hallerine göre birer menzil tâ'yin ve tahsis oluna, ve eğer sūvâri ve piyâde müstahfizândan biri kal'ade sâkin olmayıp, veyâhut hizmeti lâzimesinde kusur ederse mütevellîi vakıf onlarınkini âhere arz etmede tereddüt ve tevakkuf eylemeye. Ve hamâmı mezkur icâre-i mu'tâde ile bir kimesneye icâr olunup, ücretiyle lâzım olan tâ'mirât ve termimâtı kemâ yenbaği görüldükten sonra fazla kalursa gallei aslı vakfa zam oluna. Ve dekâkini mezkure dahi tâlibine ecri misilleri ile icâr olunup, ücretleri gallei vakfa zam oluna. Ve ber veçhi muharrer nüzulu sâdirin ve hulul ve irtihâli kâffel misâfirin için binâ ve vakf ve â'mmei vâridine nüzula izin verilmekle nice eyyâm ve şuhur ebnâi sebinin nüzul eyledikleri hânı-nüzhet nişan dahi cânibi vâkıfdan icâr ve hâsıla olan ücreti, gallei aslı vakfa kezâlik zam ve ilhâk oluna. Ve bundan akdem bina olunup, kâffeî enâma edâi salavâtı mektube için izni â'm verilmekle havâs ve a'vâmdan müslimin ve muvahhidin cema'âtla salavâtı hamseyi edâ ve izni sultânî sâdir olduktan sonra salâtı cum'ayı dahi müeddâ eyledikleri câmiî şerifi ve mecma'i latif bir miktar dayyık olmağla gallei vâkıfdan etrafına hâşiyeler binâ ve ihdas oluna, ve meremmâtı kal'a ve câmiî şerif ve sâir keşf iktizâ etmeyen meremmâtı cüz'iyye için yevmi on akçe tâ'yin olunup, zikrolunan piyâde müstahfizlerden her kangısı tâ'mir ve termim sanatında mâhir ise ol kimesne meremmâtı tâ'yin olunup, vazifeyi muayyenesinden mâ'adâ masârifî imâreti cüz'iyye için ber veçhi muharrer muayyen olan yevmi on akçe dahi ledel-iktizâ meremmetcisine verile. Ve su yolları ve ana mü-

te'allik olan masârîfî cüz'iyeye için dahi yevmî beş akçe ve meremmetcisi için dahi yevmî beş akçe tâ'yin olunup ol dahi su yollarını görüp gözetip tâ'mir ve termîm ve tanzîf ve tathîri emrinde ikdâmı ihtimâm ile kıyâm eyleye. Ve bir müttakî ve nakî, ilmu amelî mâ'lum, ve salâh ve nezâhati meczum kimesne câmii mezburda vâiz ve nâsîh olup, her hafta bâ'de edâi salatil-cum'a halka va'z ce nasihat ve tâ'lîmî ilmi dîn emrine mübâderet edüp, yevmî on akçe vazîfeye mutasarrîf ola. Ve tertîl ve tecvîdî Kur'ân-ı mecîde vâkîf ve şurut ve erkânî salâta ârif bir kimesne yevmî otuz akçe vazîfe ile câmii merkûmda imam ve hatip olup, minvalî meşrû'u nebevî, ve minhâcî mustafavî üzere imâmet ve hitâbet hizmetlerini râ'f ve lâzîmei zimmeti olan hukuku edâda mücid ve sâ'î ola, ve salâh ve felâh ile ârâste ve reşâd ve sedâd ile pîrâste bir kimesne dahi yevmî on akçe vazîfe ile müezzini evvel, ve yine evkatı salâta ârif bir kimesne dahi yevmî altı akçe vazîfe ile müezzini sâ'nî tâ'yin olunup, anlar gece ve gündüz evkatı hamsede hizmeti te'zîne mülâzemet ve cum'a günlerinde selâ ve hutbe ezanına müdâvemet eyleyeler ve yine bir hûb nefes ve hoş elhân kimesne dahi yevmî üç akçe vazîfe ile Na'athân ve muarrîf tâ'yin olunup, oldahi her rûzi cum'a mahfele çıkup, ber veçhi mu'tâd na'at ve tâ'rif hizmetlerini edâda kusur etmeye ve yine yevmî on akçe vazîfe ile bir kimesne kayyım ve ferraş ve bevâb tâ'yin olunup, oldahi levâzımı kayyımıyyete kıyâm ve rûzû-şeb' salâtda câmiin kapıların açup, ve şem'i-lerin uyandırıp ruft ve rûyunu süpürüp silmek emrinde ihtimâmı tâm eyleye. Ve yine câmii mezkurda cum'a günlerinde kırâeti Kur'ân ve tilâveti furkân etmek için yevmî üçer akçe vazîfe ile iki nefer kimesne devirhân tâ'yin olunup, biri imâm ve biri muarrife tahsis olunup, câmii mezburda vâiz ve nâsîh olan kimesne dahi yevmî üç akçe vazîfe ile reîsî devirhân olup, cum'a günlerinde mahfele çıkup, hazretî Kur'ân ve kelâmî rahmândan tilâveti âyâtî kerîme eyleyeler. Ve zikrî mürûr eden muallim hânei feyz aşiyânda tâ'lîmî sbyân ve tertîllî âyâtî Kur'ân'a kâdir bir kimesne dahi yevmî onbeş akçe vazîfe ile mu'allimî mektep ve bir kimesne dahi yevmî beş akçe vazîfe ile halîfeî mektep tâyin olup, anlar dahi eyyâmı mu'tâde de sbyânı müslimîn ve vildânı muvahhidîne tâ'lîmî kırâetî kitâbı mübîn edüp, hademâtı lâzîmelerine kemâ yebağî râ'f ve mucid ve sâ't olalar ve câmii mezkurda ikâd olunmak için senede otuz altı vukiyye şem'i asel iştirâ olunup, otuz vukiyyesinden iki kebîr mum ve altı vukiyyesinden her biri yüzer dirhem olmak üzere yirmidört mum dök-

türölüp, vaktiyle câmii mezkurda ikâ'd oluna. Vekezâlik bir senede yüziyirmi beş vukiyye şem'i ruğan ve ikâdî kanâdîl için bir senede yüz elli vukiyye ruğanı zeyt bahâ için yevmî yedişer akçe, ve yine bir senede câmii mezburun hasır ve kanâdîl ve mühimmâtı sâire bahâları olmak üzere yevmî on akçe tâ'yin ve gallei vakıfdan (iki üç kelimelik yer silik) ve zamanı ile muayyenâtı merkûme tedârik ve vakfın kilerinde hıfz olunup, iptidâyı seneden âhirine dek hademesi mârifetleriyle sarf oluna, ve imâreti merkûmenin mülhakâtından olup, sakfî-vâhid tahtinde olan matbah ve kiler ve anbar ve odunluk ve furununda beher yevm ekmek tabh olunmak için yevmî dört keyl hinta ve şorba tabhı için yevmî iki keyl hinta. Ve cum'a gecelerinde ve Ramazanı şerif leyâlsinin her gecesinde pilâv tabh olunmak için bir senede yüzseksenbeş keyl pirinç ve yine senede dörtüyzkırk dört vukiyye sade yağ, ve bin vukiyye (üç kelimelik yer silik) üçbin ikiyüz vukiyye lahmi ganem ve bin vukiyye tuz ve yirmi beş keyl nohut (iki kelimelik yer silik) beher yevm (bir kelimelik yer silik) senede üçyüz vukiyye asel ve yüz dirhem zâ'ferân ve imâreti (iki kelimelik yer silik) tabhında ikâd olunmak için senede bir katır yükü hatab, vakıt ve zamânı ile gallâtı vakıfdan ihzâr ve hıfz olunup, her yükün miktarı muayyeni, hademesi mârifetleriyle mahâllerine harç ve sarf oluna. Ve imâreti merkûmede isti'mâl olunup, vakf olan evânîl nuhâsiyenin kalay bahâları ve sâir levâzım ve mühimmâtın tâ'mîr ve termîmî için senede altıbin sağ akçe gallei vakıfdan ifrâz ve iktizâ ettikçe mahâlline harç ve sarf oluna. Ve imâreti merkûme için müstakil hademeden lâbud olmağ ile bir müstakil ve mütediyyin kimesne yevmî beş akçe vazife ile imâret şeyhi, ve yine bir mu'temedün aleyh kimesne yevmî beş akçe vazife ile vekilî harç. Ve yine diyânet ve istikâmetle mâ'ruf bir kimesne dahi yevmî beş akçe vazife ile kilârî. Ve yine sanatında mâhir iki nefer kimesne yevmî onar akçe vazife ile habbâz ve elekçi olup (iki kelimelik yer silik) mücid ve sâ't olalar. Ve iki nefer kimesneler dahi yevmî (üç veya dört kelimelik yer yırtık) tabbâh ve bir nefer kimesne dahi yevmî beş akçe vazife ile (üç kelimelik yer yırtık) ve bir nefer kimesne dahi yevmî beş akçe vazife ile kendüm (üç dört kelimelik yer yırtık) ve bir kimesne dahi yevmî iki akçe vazife ile imâret kâpıcısı ve bir nefer kimesne dahi yevmî üç akçe vazife ile imâretin ruft ve rubunu tathir için kennâs tâ'yin olunup, mezbûrundan her biri dahi vazîfeleri mukabelesinde hademâtı lâzîmelerin mer'î ve müeddâ kılalar. Ve ciheti ferâşeti imâret, kapucularına meşruta ola. Ve imâreti mezbûrede tabh olunan nânın her biri,

bâ'det-tabh yüzymişer dirhem olup, çifti iki yüz kırk dirhem olup, mütevellii vakıf olanlara yevmi beş çift ve kâtibi vakıf olanlara yevmi iki çift ve vâiz ve havacei mektebe yevmi ikişer çift ve imâm ve hatibe yevmi iki çift ve ağâyı süvâriye yevmi üç çift ve kethüdâyı süvâriye yevmi iki çift ve dizdârı kaleye yevmi iki çift ve neferâtı sâire ve hademei vakıf ve imâretten altmış iki nefer kimesneye dahi altmış iki çift (iki kelimelik yer yırtık) tevzi ve taksim oluna. Ve yevmiyye kırk çift ekmek dahi âbirîn ve (üç kelimelik yer yırtık) bulunan müsâfirîne i'tâ' oluna ve eğer müsâfir bulunmaz ise, ol mahâlde bulunan fukara ve mesâkine tevzi' ve taksim oluna. (Üç kelimelik yer silik) dahl ve harç-ahvâline vâkif ve merâsime tevliyete ârif ve istikâmetle mevsuf ve diyânetle mâ'ruf bir kimesne yevmi yirmi akçe vazife ile vakfı mezbura mütevellii nasb ve tâ'yn olunup, oldahi mâarruzzikir şeyhül-hadid mukâtaasını binefsihi kendi zapt ve kaleyi mezburede sâkin ve mütevattın ola. Ve diyânet ve istikâmetle mevsuf ve san'atı kitâbetle mâ'ruf bir kimesne dahi yevmi on akçe vazife ile kâtip ve yine yevmi beş akçe vazife ile bir kimesne cabii süvâri ve yine yevmi beş akçe vazife ile bir kimesne dahi cabii akârât tâ'yn olunup, bunlardan her biri mütevellii vakıfdan münfek ve müfârik olmayup, vakfın irâdını tahsil ve masârifını teknilde mütevelliiye muâvin olalar. Ve yine hisâlî kerime ile mütehalli ve disdei kemali maâli ve mekarime sâ'id ve mu'teli vâkırı kesirul-avârif hazretleri şöyle şart ve tâ'yn buyurdular ki; vakfı merkumuma hâlen zâtı vâlâ kadr kirâmları êrike-pirâyı-sadı muhallâ pâyigâhu şeyhülislâmı melâzı cumhuru ahâli, melcei kâffe zevil-maâli, muktedâyı emasil, kayidül-ceyş afa-dılı, müşeyyidi esâsı dinü devlet, mümehhidi de'âyimi (bir kelimelik yer silik) ve millet cenâbı hazreti esseyyid Ali cfendi, â'melehullâhu teâlâ bilutfihil-hafiiyyi vel-celii, nâzır olup, yevmi kırk akçe nezâret vazifesini kabul ve ahzden tehâşi buyurmayalar. Ve anlardan sonra sadrı vâlâ kadri fetvâya bânihâdei izzu i'tilâ olan meşayih hazarâtı nâzırlar olup berveçhi muharrer nezâret vazifesine mutasarrıf olalar. Ve gallatı vakfı merkumdan masârifı lâzime ve vezâifi muayyenei mukannene bilcümle itmam ve teknil kılındıktan sonra vâkırı müşârünileyh hazretlerinin hemşirei mükerrmeleri Fatma ve Lütfi ve Ayşe nâm hanımların her birine yevmi ellişer akçe vazife verilüp, darıbakâya intikal ve irtihâllerinden sonra herbirinin vazifei muayyenei merkumeleri hemşireleri evlâdları ve evlâdı evlâdları ve evlâdı evlâdı evlâdlarına ales-seviyye tevzi' olunup, ihtiyazı hisse cihetinden zükür inâsı hacbü noksan ile hâcib olmamak üzere,

cümlelerin hisseleri mütesâvi olup, beyinlerinde ales-seviyye iktisâm edeler. Ve mütevellii mûmâ ileyh mahsûlâtı vakfı harç ve masârifı lâzime ve vezâifi muayyenei mezkûreyi ashâbına def' ve teslim ettikten sonra senede bir defa defteri vakf ile devleti aliyyeye gelüp nâzırı mumâ ileyh hazretleri huzurunda muhâsebe görüp, defteri mâ'mulün bih olmak için işâreti aliyyei nâzırı müşârün ileyh ile mütehalli kılma. Ve yine vâkırı celilül-kadr hazretleri şöyle şart buyurdular ki; mâdâmki nefsi nefisleri bu cihânı fânide müteneffis ve libâsı izzet mesasları hayatla mültebis ola, nasb ve azl tevliyet ve sâir cihât kendi yedi mükerrmelerinde ola. Ve evkâfı mezbure ve hayrâtı mesturede taklil ve teksir ve tebdil ve tağyir ve ihrâç ve ithâl ve ibdâl ve istibdâl ve bilcümle kâffe tasarrufâtı şer'iyye ve âmmei teberruâtı mer'iyye merreten bâ'de uhrâ eyâdii kerime ve irâdei sedidlerine manut ve marbut ola. Ve bi i'nâyetillâhu ve tevfikii mukâtaai mevkufe mezkure yevmen fe yevmen ma'mur ve abâdân olup, mahsulâtı vakıf masrûfatından zayid ve fazla kaldıkta, her re'si senede bâ'del-hisâb ve ihrâcil-mürettebât vel-muayyenât bâki kalan fazla, vâkırı mumâ ileyh hazretleri hayatta olduklarında kendi nefsi nefislerine mahsus olup mütevellii vakfı evvel, fazlayı vâkırı müşârün ileyh hazretlerine teslim eyleye ve eğer tulü ahd ile hafızahullâhu an zâlik, kendüler ahirete gittiklerinden sonra fazlai vakf, evlâtlarına ve evlâdı evlâdlarına ve evlâdı evlâdı evlâdlarına, batnen bâ'de batnin, ales-seviyye tavzi' ve taksim oluna, ve zükür ve inâsı ihtiyâzı hisse cihetinden berâber olalar. Ve eğer i'yâzen billâhi teâlâ evlâda ve evlâdı evlâda ve evlâdı evlâdı evlâda inkiraz târi' olursa u'tekâ ve atikâtlarına ve evlâdı u'tekâ ve atikâtlarına ve evlâdı evlâdı u'tekâ ve atikâtlarına ales-seviyye tevzi' ve taksim oluna. Ve eğer tulü ahd ile, evlâdı u'tekâ ve atikâta ve evlâdı evlâdlarına inkiraz târi' olup, şurutu mezkure ri'âyet müteazzir olursa, vakfın mürettebât ve izdiyâdı nâzırı müşârün ileyh re'yi ile mutlaka fukarai müslimine tevzi' oluna deyu şerâite ve masârifi beyân ve tafsil ve itmâm ve teknil buyurdular. Ce'alellâhu külle dinârin ve dirhem min minhâ cünneten minennâr ve verdeten fi cennetin tecri min tahtihel-enhâr. Vâkırı müşârün ileyh basatallâhu bil-mükerrremâti yedeyhi hazretleri şughlu temhidî şuruttan fârigul-bâl ve kaydı takyidi kuyuddan âsude hâl olduklarından sonra bâlâda zikrolunduğu üzere vakf ve tesbil buyurdular mukâtaai mâhdudei merkumeyi, cemii tevâbi' ve levâhik ve müştemilât ve müteferriâtile ve sâir bâlâda bast. olunan kal'a ve câmi' ve mekkep ve hân ve dekâkin ve hamam ve menâzil ve sâir ebniyyeyi kabz ve tesellüme, târihi kitap-

dan iki ay mukaddem mütevellii mumaileyhi teslî, oldahi mahâllinde kabz ve tesellüm ve tasarruf eyleyup, ahzi vazîfeyi tevliyet ve kabzı ücreti hizmet eylemiştir; dediklerinde mütevellii mezbûr, vâkîfî kesîrül-a'vârif hazretlerini ikrârı mukarrer ve i'tirâfı muharrerelerinde vicâhen tasdik ve şifâhen tahkik etmekle, emri ikrâr bilvakfı vetteslîm vettesellüm kemâ yenbağî hâsıl olduktan sonra, hazreti vâkîfî sâhibi vukûf esmerallâhu teâlâ garese ihsanihî ve eksera hazzâhu ve veffere kıstâhu min simâri ravdati rıdvanihi. Neşri irfan ve ikameti burhân ile sureti evkâfî sâlifetül-evsâflarından selbi şî'ârı vakfiyyet (bir kelimelik yer yırtık) icâbî hükmî sıhhat ve luzum için mütevellii mumâileyh huzurunda, nasbı cedel ve tavsiri muddeâ buyurup, kâşifi estâril-hakayık, muvaddıhi mesâliki halâyık, â'lemi eimmei dîn, üstâdi ecille müctehidin, siracı ümmet, nazımı millet, ellezi beynel-ëimmetil-kirâmî kessüreyyâ beyne-sevabit, imâmünâ ve imamül-müslimin, ebû hanife Nu'man ibni Sabit hazretlerinin kavli sedidi üzere şarâiti zevâli mülk bulunmadıkca vakfın sıhhatı lüzumunu müstelzim ve müstetbi' olmadığı ecilden, rucû'u sahih ve caiz, ve râcii emri şer'iyi gayrı mütecaviz olmağla vakfı merkumdan rucu' ettim; mütevellii mumâileyh kabzve tesellümünü ikrar ettiği akaratı geri bana red ve teslimle tefriği zimmet ve kemâkân mülkü sârihime iâ'desiyle tahkiki emânet edüp, mukabelei tevelliî' hizmeti tevliyet ecrimisilden zâid vazife namına aldığı ücreti dahi edâ ve ifası matlubumdur deyu nakzı vakfa ilhâh ve ibrâm ve istirdâdı mâ teselleme arzı sebâtı akdâmı ikdâm eylediklerinde mütevellii reşidu zeyl, kavli imâmeyni mükerremeyn, şemseyni münireyn, elbahrur-rabbâni ebû Yusuf imâmı sâni, ve hibri ma'âni imâmı Muhammed eşşeybâni katlarında vakfın sıhhatı hususen ba'det-teslimil-lâyık lâ muhâle lüzumu kâfi ve mülâhik olmak muhakkaktır, deyu mütemessiken bikavlihimâ red ve teslimden ibâ ve imtinâ' ve kadri zâidi mezkûrdan zimmetinin berâ'ini iddiâ edecek nizâ'ları tahasuma mufdi ve huzuru hakimüş-şer'de terâfua müeddâ olacak işbu kitâbı sıhhat nisâb rişhai' kâlemi sûtude rakamlarıyla müreşşah ve tevkî'i refî'i imzayı isâbet ihtivâlarıyla müveşşah olan Hakimi hâsim huzurunda müterâfiân olduklarında hakimi müşârünileyh, tenfizi vakf tarafını, tercih ve ipkâ-i hayratı tashih kast buyurup, vakıfda olan muhalefatı müctehidine vâkîf ve burhanlarına âlim ve ârif olduğu halde cânibi lüzumu evlâ ve ahrâ ve kavli imâmeyn ile amel mâ'bihil-fetvâ olmağın vakfın lüzumuna ve zımında münderice olan şûrût ve kuyûdun sıhhatına ve mütevellii mezbûrun ciheti tevliyet için ecrimisilden ziyade aldığı meblağın demânından dahi berâeti zimmete

hükmü muhkemi meşru' ile hükmedüp, emri vakf ve ihbâs fusulü müctehedün fihadan olmağla lühuku hükmü hakimle lüzumu muhakkak ve meczum olup, vakfı salîful-beyân dahi sâir evkafı sahiha gibi sahih ve müşeyyed olmuştur. Şeyyedallâhu esâse mebânihi ve tavvele bi cezili-tavlihi ömre bânihi bi hürmeti hâtemir-rüsûlil-kirâm aleyhi ve alâ âlihi ve sahbihi şerâyifüs-salavâtî ve kerâyimüt-teslimât. Pes dergâhı hak ve cenâbi feyyâzı mutlakdan mes'ul ve müsted'âdir ki, bu vakfı rasinül-bünyanın ihkâm ve tesyidine ve ipka ve te'bidine sâ'i ve ol babda şerâiti insâfî murâ'i olan zevâtı kirâmı, husulü dâreyin ile makdiyyül-merâm ve derecâtı aliyâta vusul ile şâdügâm eyleye. "femen beddelehu bâ'de mâ semî'ahu feinnemâ ismuhu allelezine yubeddilü nehu innehu hüves-semî'ul-âlim". Ve ecrül-vakfı ael-hayyil-cevâdil-kerim. Vaka'al-işhâdu vet-tahriru fi gurreti saferil-hayr liseneti sitte aşerete ve mietin ve elf.

ŞUHÛDUL-HÂL

Umdetül-ulemâil-izâm, zübdetül-fudala'il-kirâm, Atâullah efendi, el kâdi bi askeri Anadolu Kudvetül-ulemâil-kirâm Halil Efendi, kâdi İstanbul
Umdetül-mevâlil-kirâm Yahya zade efendi elkâdi bi Galata hâlen,
Umdetül-ulemâil-izâm (beş altı kelimelik yırtık), Umdetül-mevâlil-kirâm, Mahmud efendi, emîni fetvâ hâlen,
Umdetül-müderrişinil-kirâm, Mehmet Efendi müfettişi evkâfî haremeyn,
Zübdetül-müderrişinil-kirâm, Abdullah Efendi müfettişi evkâf
Umdetül-Müderrişin, Ahmet efendi, İmâmı Hayder Ali hâlen,
Umdetül-emâcidi vel-ekârim, İsmail ağa, kethüdâyı sadrı âli,
Zübdeti ashâbı el-kalem ver-rakam, Ebubekir Ahmet, reisül-hattâtin
Umdetü-erbâbil-kalemi verrekam Abdulkadir efendi tezkirei evvel
kutvetü ashâbit-testir, İbrâhim Efendi, tezkereyi sâni,
Mektubi Süleyman efendi,
Umdetü erbâbid-divân, Çavuşbaşı Ahmet ağa
Umdetül-emacid, İbrahim ağa hırsadarı hazreti vakfı müşârünileyh

Sevvedehû ve beyyedahu el-Abdülfakir, Osman, el-müderriş bimedreseti hanigâh kayıt şut fit-tarihil-mezbûr."

10- VAKFİYENİN DEĞERLENDİRİLMESİ:

a) tüm vakfiyelerde olduğu gibi, bu vakfiyede de yüce Allah'a hamdü sena ve peygambere

salâtü selâm ile başlanılmıştır. Daha sonra vâkıfın özellikleri, adı ve bu vakfı kurmasındaki maddi ve ma'nevî etkenler, zamanın ifade tarzına ve yazı şekline göre gayet üstün bir edebî ifade ile belirtilmiştir. Devamla, şeyhül-hadid diyebilinen mukataanın sınırları içinde ve Antakya şehri ile Bakras ve Belen arasında bulunan, Karamort diye tanınan yerin, Mekke-i Mükerreme, Medine-i Münevvere, Şam, Mısır, Halep ve o çevredeki diğer şehirlerin geçiş yeri iken zamanla, buradaki köylerin harap, çiftlik ve ırmakların kullanılmaz hale gelmesi nedeniyle, hırsızların ve yol kesicilerin sığınağı haline gelerek, hacıların ve diğer yolcuların geliş-gidişi sırasında yollarına çıkan yol kesicilerin, birçok kimseyi öldürdükleri, mal ve mülklerini soyup, zorla gasp ettiklerinden dolayı, sözü geçen yerin imar ve ihyası cihetine gidilerek, burada bir kasaba, bir kale inşa ile etrafında köyler kurmak suretiyle, eşkiyanın saldırılarından yolcuların korunması gerektiğinden bahisle, söz konusu mukataanın, bazı lider ve tımar sahiplerinin topraklarıyla karışık olduğundan, tekelden idaresi ve diğerlerinin ilişkilerinin kesilmesinin düşünüldüğü beyan edilmektedir. Bu açıdan daha önce Antakya, Bakras ve İskenderun kadılarınca imhâ edildiği üzere, söz konusu yerin emniyet altına alınması ve onarılması uygun görülmüştür. Ancak, kadıların inhalarına ilişkin dosyada söz konusu mukataanın hudut ve sınırı belirtilmemiş olduğundan ve yukarıda işaret edildiği gibi bazı liderlerle tımarcılarının arazisi de bu mukataanın arazisine karışık olduğundan bahisle ve fakat arazinin tümünün beytilmal arazisinden olması itibarıyla, vakfın kurulduğu günden sonra, müslümanların kamu yararı için sözü geçen mukataanın tek elde zaptı ve diğer kimselerin taaruzundan korunması için, mukataanın sınırlarının tahdid ve tesbiti gerektiği beyan edilmiştir. Ayrıca bu mukataa içinde arazisi bulunan lider ve tımar sahiplerine, buradaki arazilerine karşılık, padişah tarafından diğer yerdeki arazilerden arazi tayin ve tahsis edilerek, sözü geçen mukataanın tümüyle padişaha mahsus arazi cümlesine ithal edilerek, yeniden tahdidî gerektiğinden, daha önce defteri hâkani kâtiplerinden, Müniri Mustafa efendi, Baş muhasebenden çıkarılan defter sureti mucibince, mezkur mukataanın sınırları dahilinde her ne var ise, yaşlı ve ehli vukuf olan kişilere sorularak, şeyhül-hadid ve tevâbii mukataası üzerine varılarak, yukarıda okunuşu sunulan vakfiyede belirtildiği şekilde sınırları tesbit edilmiştir.

Bu tahdid ve tesbit işleminden sonra, mezkur mukataa ve sınırları dahilinde her ne var ise tevkî'i kalemi ile padişaha özgü araziye dahil edilerek, gereği yapılmak üzere hududnâme hücceti, Defterhânei Amireye kaydolunmuştur. Bundan

sonra müşârünileyh vezir, vâkıf Hasan Paşa'nın sözü geçen mukataayı imâr ve ihyâ ederek, bir iyilik yönüne vakfetmek için satın almak istediği, padişahlık makamına arz edilmiştir. O tarihteki padişah olan, Mehmet oğlu Sultan Ahmet, söz konusu mukataayı rayiç bedeli ile satmak için birinci şık defterdârı olan, Hacı Yusuf Ağa oğlu Mehmet Efendiyi tevkil buyurmuş, o da söz konusu mukataa hakkında bilgisi olan ehli vukufa sorarak, buranın tüm ekleriyle ve haklarıyla birlikte o gün için değerinin ancak beşbin kuruş yapacağını öğrenmiş ise de, vâkıf Hasan Paşa, bu miktarın üzerine ikibinbeşyüz kuruş daha ilâve ederek, toplam yedibin beşyüz kuruşa mezkûr mukataayı padişah vekilinden satın almış ve Allah rızası için bu mukataayı ve muhtevasını vakfetmiştir.

Bütün bunlardan vâkıf sadrı âzam Hasan Paşanın, söz konusu yeri değerinden fazla bir fiyatla satın alarak sadece Allah rızası için ve söz konusu yerden geçen Hacılarla diğer yolcuların güvenliğini sağlamak gibi olağanüstü yüce ve insancıl bir amaçla vakfettiği anlaşılmaktadır.

b) Belirtilen amaçla vakfedilen bu yerde yapılan binalar:

1. Muhteşem bir kale,
2. Bir camii şerif,
3. Müslümanların temizlenmeleri için yapılan çifte hamam,
4. Gelip gidenlerin konaklamaları için yapılan, içten ve dıştan doksan ocaklı ker-vansaray,
5. Çocuklara Kur'ân-ı Kerim öğretilmesi için yapılan bir mektep,
6. Kalenin hizmetçileri ile müsafirlerin doyurulmaları için yapılan imâret,
7. Otuz adet dükkân,
8. Kalenin erleri ile, mütevellî, kâtip, vâiz, iki müezzîn ve kayyımın oturmaları için yapılan ev ve binalar,
9. Kireç, taş ve horasan ile yapılan su yolları,

c) Vâkıfın yapılmasını şart kıldığı hizmetler ve bu hizmetlerin yapılması için görevlendirilen personel ile bunlara ödenecek ücretler:

1. Sözü geçen kalenin korunması için yirmi altı nefer süvari muhafız, bir nefer süvari kethüdası, bir nefer alemdâr ve bir nefer çavuş olmak üzere toplam 30 kişinin tayin olunması ve günde ağalarına otuz, kethüdâlarına yirmi, alemdârlarına onyedî, çavuşlarına onaltı ve neferlerden her birine tabak parası ile birlikte onbeşer akçe olmak üzere, burada görevlendirilecek mezkur otuz kişiye günde toplam olarak dörtyüz yetmiş üç akçe ücret ödenmesini şart kılmıştır. Bu görevlilerin alacakları ücret karşılığı, görevlerini lâyıki veçhile

yapmaları, gelip gidenleri herhangi bir istekte bulunarak rencide ve tâciz etmeyip, Antakya ile Belen'e gidip gelen yolcuları yeteri kadar neferle birlikte götürmeleri, Allah korusun yolculardan herhangi biri zarara uğrarsa, ceza olarak zararın ödenmesinin o neferlere ait olacağından, koruma işine tam bir özen göstermeleri şart edilmiştir. Bunların dışında aynı kalede onbeş kişi piyâde muhâfız, bir dizdâr, dört kapıcı tâyin edilmesi, günde dizdâra onbeş akçe, kapıcıların herbirine onikişer akçe, diğer neferlerin herbirine de onar akçe olmak üzere toplam olarak sözü geçen yirmi kişiye günde ikiyüzonüç akçe verilmesi ve bunların da alacakları ücret karşılığı kale ve çevresini muhafazada ciddi ve gayretli olmaları şart kılınmıştır.

Yukarıdaki (b) bölümünün 8. fıkrasında sözü edilen evlerden içli ve dışlı bir evin vakıf mütevellisine, yine içli ve dışlı bir evin süvâri ağasına ait olmak üzere, vâiz, mektep muâllimi, imam, hatip, iki müezzin, kayyım, kâtip, süvâri kethüdâsı, alemdâr, çavuş, dizdâr, süvâri neferleri ve piyâde neferlerinin her birine hallerine göre birer ev tâyin ve tahsis edilmiş olup, bunların tümü hesaplandığında kale içinde kale görevlilerinin oturması için toplam kırkdokuz ev yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, belirtilen kale muhâfızlarından herhangi birinin oturmaması veya yapmakla mükellef olduğu görevi yerine getirmemesi halinde, vakıf mütevellisinin o kişi yerine bir başkasını almakta tereddüt etmemesi de şart edilmiştir.

2. Hamamın mu'tad bir şekilde kiraya verilerek, geliri ile gerekli onarım yapıldıktan sonra arta kalanı asıl vakfa ilâve edilmesi şart kılınmıştır. Kezâ dükkânların ve hangâhın kiraya verilerek, gelirinin asıl vakfa ilâve edilmesi de şart edilmiştir.

3. Daha önce yapılmış olan camiiin biraz dar olması nedeniyle, vakıf geliri ile cami etrafında ek bina yapılması, sözü geçen kale ve camiiin keşif gerektirmeyen ufak onarımları için günde on akçe tâyin edilip, sözü geçen piyâde muhâfızlarından hangisi onarım sanatında mâhir ise, onun onarımcı olup, yukarıda belirtilen ücretinden mâada küçük onarım masrafı olarak günde on akçe onarımcılık ücretinin gerektiğinde verilmesi şart kılınmıştır.

4. Su yolları ve onunla ilgili onarım masraflarını karşılamak için günde beş akçe, ayrıca su yolları tamircisi için de günde beş akçe ücret verilmesi şart edilmiş olup, bu tamircinin su yollarını görüp gözetmesi, onarımı gerekeni onarması, temizliğine özen göstermesi istenmektedir.

5. Cami'de, âlim ve müttaki bir kişi vâiz tâyin olunarak, her hafta cum'a namazından sonra

halka va'z ve nasihat etmesi ve dini bilgiler öğretmesi, bu hizmetine karşılık kendisine günde on akçe verilmesi şart kılınmıştır.

6. Aynı cami'de, Kur'ân-ı Kerim'i tecvid hükümlerine göre düzgün okuyan, namazın şart ve erkânını bilen bir kimse imam ve hatip olarak tâyin edilip, günde otuz akçe ücret verilmesi şart kılınmıştır.

7. Salih, Muttaki, doğru bir kimsenin aynı cami'de, günde on akçe ücret ile birinci müezzin, yine namaz vakitlerinden anlayan bir kimsenin de günde altı akçe ücret ile ikinci müezzin olarak tâyin edilmesi şart kılınmıştır.

8. Aynı cami'de, güzel sesli ve iyi makam bilen bir kişinin günde üç akçe ücretle naathan ve muarraf tâyin edilerek, her cum'a günü mahfele çıkıp, mu'tad olduğu üzere naat (methiye) okuması ve muarraflik görevini yapması şart kılınmıştır.

9. Aynı cami'de günde on akçe ücretle bir kişinin kayyım, ferraş ve kapıcı olarak tâyin edilmesi şart kılınmıştır. Bu hizmetle görevlendirilecek şahsın namaz vakitlerinde cami'i açıp kapama, mumları yakıp söndürme, cami'i silip süpürme ve temiz tutma işinde özen göstermesi istenmiştir.

10. Aynı cami'de, cum'a günleri Kur'ân-ı Kerim okumak için üçer akçe ücretle iki kişinin devirhan olarak tâyin edilmesi, bunlardan birinin imam, diğerinin müezzin olması, ayrıca cami'de vâiz olan kişinin günde üç akçe ücretle devirhanların başkanı olması şart kılınmıştır.

11. Sözü geçen okulda çocuklara, Kur'ân-ı Kerim'i öğretmeye muktedir bir kimsenin, günde onbeş akçe ile mektep muallimi (okul öğretmeni) olması, bir kişinin de günde beş akçe ücretle mektep kalfası olması şart kılınmıştır.

12. Cami'in aydınlatılmasında kullanılmak için yılda otuz altı okka⁽⁶⁾ balmumu satın alınıp otuz okkasıyla iki büyük mum, altı okkasıyla da her biri yüz dirhem⁽⁷⁾ olmak üzere yirmidört mum döktürülüp, vaktinde cami'i aydınlatmada kullanılması şart kılınmıştır. Ayrıca aynı cami için yılda yüzymibeş okka yağ ile kandillerin yakılması için, yine yılda yüzelli okka zeytin yağı parası olarak günde yedi akçe verilmesi şart kılınmıştır. Yine söz konusu cami'in hasır, kandil ve diğer gereksinimleri için günde on akçe tâyin edilerek vakıf gelirinden ayrılıp, zamanında bu malzemeler alınarak vakıf kilerinde korunması ve yılda başından sonana kadar hademesi mârifetiyle kullanılması şart kılınmıştır.

13. Yukarıda sözü geçen imâretin eklerinden olup, aynı câmi altında bulunan mutfak, kiler, anbar, odunluk ve fırında hergün ekmek pişiril-

(6) 1 okka (vukiyye), 2400 dirhemlik tartıya denir.

(7) 1 dirhem, 320 gramdır.

mesi için günde dört ölçek buğday, çorba pişirilmesi için iki ölçek buğday, cum'a geceleri ile Ramazan ayının her gecesinde pilâv pişirilmesi için yılda yüzseksenbeş ölçek pirinç, yine yılda dört yüz kırkdört okka sade yağ, bin okka (beş altı kelimelik yer yırtık olduğu için bu bin okkanın ne olduğu tesbit edilememiştir), üçbin ikiyüz okka koyun eti, bin okka tuz, yirmibeş ölçek nohut, üçyüz okka bal, ve yüz dirhem zâ'feran ile imârette yemek pişirilmesinde kullanılmak üzere bin katır yükü odun alınarak korunması ve yılboyu lüzumu halinde görevlileri mârifetiyle kullanılması şart edilmiştir.

İmârette kullanılan vakıf bakır kapların lüzumu halinde kalaylanması için yılda altıbin akçe ayrılarak gerektiğinde harcanması şart edilmiştir. Ayrıca imârette çalıştırılacak personel hakkında da:

Günde beş akçe ücretle bir imâret şeyhi, yine günde beş akçe ücretle bir vekil harç, yine beş akçe ücretle kilerci, günde onar akçe ücretle iki kişi ekmekçi ve elekçi, iki kişi aşçı (ücret kısmı yırtık olduğundan okunamamıştır), kezâ günde beş akçe ücretle bir kişi kendümkeş, günde iki akçe ücretle bir imâret kapıcısı, günde on akçe ücretle bir imâret temizlikçisi tâyin edilmesi şart kılınmıştır.

İmârette pişirilecek ekmeğin her birinin pişirildikten sonra yüzyirmişer dirhem, çiftinin ikiyüzkırk dirhem olması, vakıf mütevellisi olanlara günde beş çift, kâtip olanlara günde iki çift, vâ'iz ve mektep hocasına günde ikişer çift, imam ve hatip olana günde iki çift, süvâri ağasına günde üç çift, süvâri kethüdâsına günde iki çift, kale dizdârına günde iki çift, diğer neferlerle vakıf ve imâret hademesi olan toplam altmış iki kişiye altmış iki çift olmak üzere günde seksen çift yâni yüzyirmi ekmek vakıf personeline tevzi edilmesi şart kılınmıştır. Ayrıca, günde kırk çift ekmek gelip giden ve imârete uğrayan yolculara verilmesi, şayet gelip giden yolcu olmazsa orada bulunan fakir ve yoksullara verilmesi şart kılınmıştır.

14. Vakfın idâre ve yönetimi ile ilgili olarak, vakıf mallarının girdisini ve çıktısını bilen, mütevellilikten anlayan, doğrulukla mevşuf ve dindarlığı ile bilinen bir kişinin günde yirmi akçe ücretle mütevellî tâyin edilmesi, sözü geçen şeyhül-hadid mukâtaasını zaptı altında tutması ve sözü geçen kalede oturması ve yerleşmesi şart edilmiştir.

Dindarlık ve doğrulukla nitelenen ve yazıcılık sanatı ile tanınan bir kimsenin günde on akçe ücretle kâtipliğe, bir kişinin de günde beş akçe ücretle süvâri câbiliğine (tahsildarlığına), kezâ beş akçe ücretle başka bir kişinin akar câbiliğine

tayin edilip, bunlardan hiçbiri vakıf mütevellisinden ayrı kalmayıp, vakfın irâdını tahsil ve masârîfını tamamlamada mütevellîye yardımcı olmaları şart edilmiştir.

Mütevellinin vakıf gelirini toplayıp, gerekli harcamaları yaptıktan ve görevlilerin maaşlarını verdikten sonra, yılda bir def'â vakıf defteriyle birlikte devleti aliyyeye gelip, sözü geçen nâzır huzurunda muhasebe görüp, defterin işlerlik kazanması için nazırın görüşünün alınması şart edilmiştir.

Vakfa, o gün şeyhülislâm olan esseyyid Ali efendinin günde kırk akçe ücretle nâzır olması, ondan sonra fetvaya muktedir olan şeyhlerin nâzır olması şart kılınmıştır.

15. Gelir Fazlası: Vakıf gelirinden tayin edilen ve belirtilen harcamalarla görevlilerin maaşları tamamen karşılandıktan sonra vâkıfın kızkardeşleri Fatma Lütfi ve Ayşe hanımların her birine günde ellişer akçe maaş verilip, vefatları halinde her birine tâyin edilen maaşın evlâdlarına, evlâdlarının evlâdlarına ve evlâdlarının evlâdlarının evlâdlarına, erkek kadın ayrımı olmaksızın ve erkek kadın düşünmeksizin eşit olarak tevzi edilmesi şart kılınmıştır. Vâkıf hayatta oldukça hertürlü tasarruf, tâyin, terfi, azil, mütevellinin yönetimi ve diğer tüm işler kendi elinde olup, sözü geçen vakıf mukâtaanın her geçen gün ma'mur ve a'bad olması halinde, vakfın geliri giderinden fazla olursa, arta kalan gelir fazlasının her yılbaşında vâkıfın kendine verilmesini, vefatından sonra ise gelir fazlasının, evlâdlarına ve evlâdlarının evlâdlarına ve evlâdlarının evlâdlarının evlâdlarına batın (karın) tertibiyle eşit olarak dağıtılmasını, hisse alma hususunda erkek kadın ayrımı yapılmaksızın eşit olmalarını, Allah korusun evlâdının, evlâdı evlâdının, evlâdlarının evlâdlarının evlâdının tükenmesi halinde ise, kadın erkek azatlılarına ve azatlılarının çocuklarına ve azatlıların çocuklarının çocuklarına eşit olarak dağıtılmasını şart kılınmıştır.

Eğer uzun zaman aşımı ile vâkıfın çocukları, kadın erkek azatlıları ve onların çocuklarının tümü yok olursa, dolayısıyla sözü geçen vakıf şartlarına uymak imkânsız olursa, vakfın maaş kısmı ile arta kalanının sözü geçen nâzırın görüşü ile mutlaka fakir müslümanlara dağıtılması şart kılınmıştır.

Daha sonra vakfın sıhhat, lüzum ve tesciline ilişkin zamanın hukukcularının görüşleri ve tescil konusu belirtilmektedir. Vakfın tesciline karar verilmesi sırasında hazır bulunan tanıkların isimleri yazılmış olup tamamı onbeş kişidir.

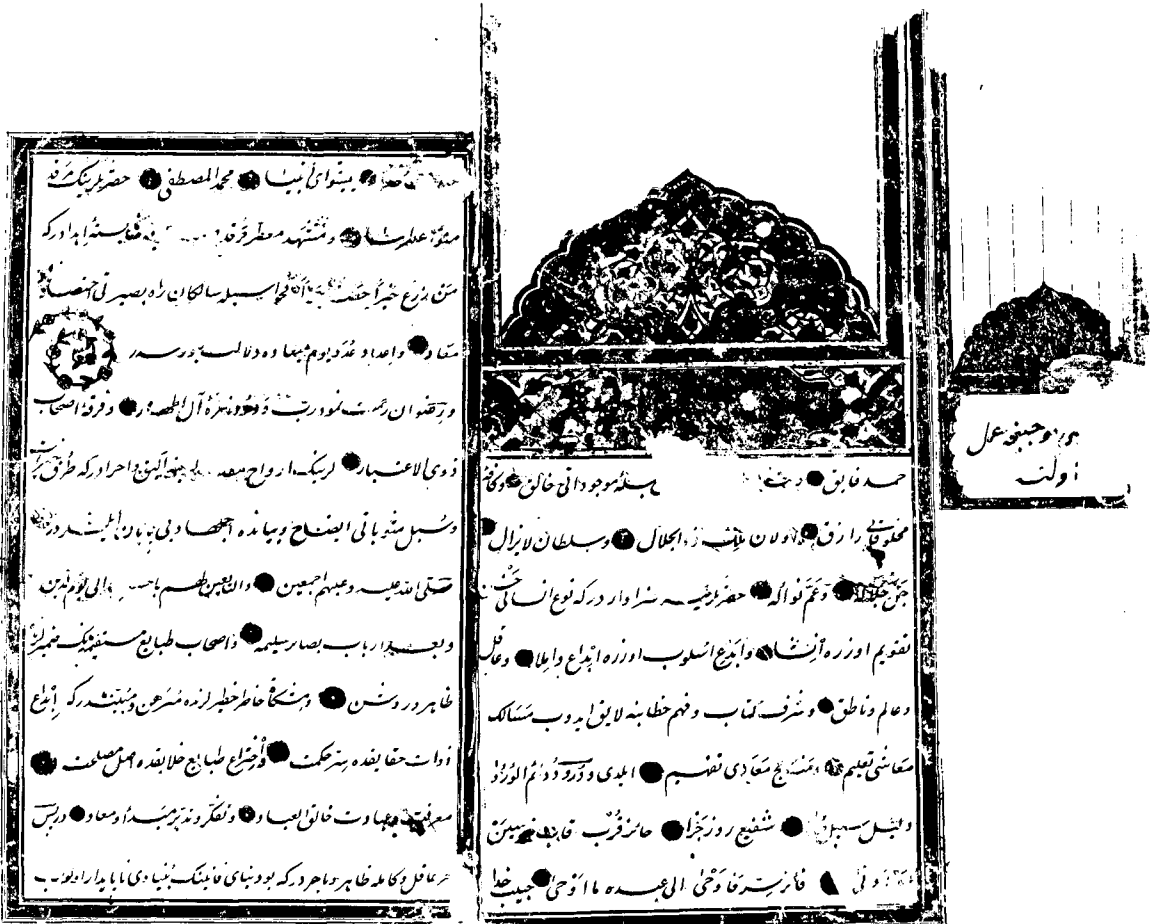
Hasan Paşa'ya ait bu orijinal vakfiyeyi birçok yönüyle yukarıda sunulan maddeler çerçevesinde tanıtmaya çalıştık. Amacımız vakıf hukukunun korunmasına katkıda bulunmak için bilinmeyen veya tesbit edilmeyen vakfiye ve benzeri belgeleri gün ışığına çıkarıp, tescilli cihetine gidilerek değerlendirilmesini sağlamaktır. Bu hususta az da olsa bir katkımız olursa, kendimizi bahtiyar adederiz.

بسم الله الرحمن الرحيم
 وحده العباد على الله
 في حكمة العباد والبروم في تصدق العباد
 ارضى من الله الشرف والامان العباد
 دارود محمدان رسول الله
 سادات ائمه افاضت على الارض
 صلوات الله على اهل بيته
 دارود

Vakfiye defterinin kapak sayfasındaki tuğra ile Kadıların onay yazıları

Vakfiye defterinin 1. ve 2 nci sahifeleri

دکونر مکنت خزینت هفتج حصا و یو بطا بزای اوس البصر فخر و طیفه تعبیر
اولونوب آنرا نوعی فقیه است و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
طلبیده برکت و بجز این نیست و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
افصح مرتبه نظر است این که گویند که این کتاب در مذهب است
و انفع اول و در مذهب اول است و در مذهب اول است و در مذهب اول است
ایستام نام ایله غیر تمام نیست و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
و غیر از این در مذهب اول است و در مذهب اول است و در مذهب اول است
و یو آنرا یک هر چیزی بودی اولی که این کتاب در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
یومی اول و آنچه و طیفه و یو بوب مزبور در اما فقه مزبور و اطراف فقه
ارزنده مجتهد سماعی اول و در اول قبلا ده ذکر می مروا شد یکی اوزر
درون فقه ده است اولان منازلان و اخصیه و خاصیه لی بر منزلت
و قضا چون دینه داخلیه و خاصیه لی بر منزلت افغی سواری چون و ذکر کردی
و اعط و تقسیم کتب و اقام و خطیب و مؤذنانک هر بری قسیم و کتاب

15. Sahife

16. Sahife

دکانت که کجای سواری و خطیب و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
مستحفظان در یکی فقیه و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
بصورت ایدر سیه معنوی و فقیه اولان که این آخه عرض آنچه برود و توقف ایله
در تمام این کتب که در مذهب معتبره گفته اند که او در مذهب
پارم اولان فقیهات و در مذهب معتبره گفته اند که او در مذهب
فقیهات و فقه فتم اول است و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
اولونوب اجتری فقه و فقه ضم اول است و یو در مذهب معتبره گفته اند که او در مذهب
و حلول ارتحال کافیه فقه چون بنا و وقف و عا در مذهب معتبره گفته اند که او در مذهب
یون و بر کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
فقیهات فتنان دخی جانب و فقهان ایبار و حاصدا اولان اجرتی
که اصل و فقه کتب ضم و احق اول است و یو در مذهب معتبره گفته اند که او در مذهب
اول و صلوات مکتوب چون اذن عام و بر کتب معتبره گفته اند که او در مذهب

18. Sahife

چهارصدین مجتهد صدیق حسن علی و اولان سلطان صلا و اولان صدیق
صلوات جمعه با دخی معنوی و خطیبی جامع شریف و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
ضیق اول فقه فقه و فقهان اطراف فقه معتبره گفته اند که او در مذهب
فقه معتبره گفته اند که او در مذهب
اولان فقه فقیهین اولونوب ذکر اولان معنی و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
صنعتنده ما بر این است اولان که این کتاب در مذهب معتبره گفته اند که او در مذهب
فقه معتبره گفته اند که او در مذهب
دخی اولی از اخصیه و خاصیه و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
جزئی چون دخی یومی سبب فقه و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
اولان فقه صدیق فقهی کور و ب کوزوب تعمیر و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
اقدام استقام ایله قیام ایله و بر شقی و فقهی علم و عملی معلوم و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
مجتهدوم که سینه جامع مزوره و اعط و اصاح اولونوب هر هفت بعد اولان
اجمعه حلقه و عطا و تصحیف و تعلیم علم و در مذهب معتبره گفته اند که او در مذهب

17. Sahife

ده و طیفه به مستشرق اوله و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
رکان مصلوبه و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
ام و خطیب اولونوب سنال مستشرق فقهی و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
وزره امامت و خطا نیست خدمت صلیبی داعی و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
مدت فتنه و اولان و صلاح جو فقهی از این است و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
است و دخی یومی اولان فقه و طیفه ایله مکتوب اولی و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
فازوب بر کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
مذکوره و کوزر اوقات خدمت ما دینه غار است و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
مکتبا و خطبه اذانه مداومت ایله و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب
مسئله دخی یومی اوج فقه و طیفه لغت خان و معروف فقیهین اولونوب
اولان فقهی هر روز جمعه محله جفوب بر وجه مناد لغت و تعریف معتبره گفته اند که او در مذهب
اولان فقهی هر روز جمعه محله جفوب بر وجه مناد لغت و تعریف معتبره گفته اند که او در مذهب
و کتاب فقیهین اولونوب اولان فقهی هر روز جمعه قیام و در کتب معتبره گفته اند که او در مذهب

و عقرات تناثره و حبه وقفه **بدون آتش بر کجی نظر کنند**
الینس اکی حیثیتها بود و نقش اولی و یومیته و حور
انگ دخی جا برین نیز در بدو نوزادان مسافرینه
اولیه و اگر بسیار بود در همه اولی جمله یونانیه نظیرا و بیگانه تو
و نقیب اولی و اکتفا بر این شکر و ذلخ حرجی حواله ندهند اولی
نولیه عارف و اکتفا بر جمله موصوفی و با مشاهده هر وقت بنویسند
و طیفه اولی و وقفه در بدو بیوقوف نصب و تعیین اولی و اولی
ما زال الذکر شیخ ابجد بد معاطه سنی بنف کندی ضبط و قله
ساکن و مستوطن اولی در دو بانست و استقامت موصوف
و صنعت کتبله معرفت برکنه دخی بومی اولی آنچه و طیفه ای کتا
وینه بومی بس آنچه و طیفه ایله برکنه جابی سواری وینه بومی
بسن آنچه و طیفه ایله برکنه دخی جابی عقارات تعیین اولی
بولگردن هر بری منوالی و قفدن مستطک و مفارق اولی و یوب و قفا

23. Sahife

حضر بر یک زمینیه مکرری علی طله و ایض و بینه تمام جانی کنین هر برینه
بومی اللیب را آنچه و طیفه و بر یوب و آریقیار انتقال مار کال قدر
صنکوه هر بریک و طیفه معینمه قدری شیخه لزی اولی ولری و اولی
اولی ولری جاولی اولی اولی اولی علی السوره توزیع اولی و اولی اجیده
حصه جهندن ذکورا نامی حسب نقیصان ایله حاجب اولی مسی و زیر و عمالیک
حقیقه انهنس وی اولی برینیدر علی السوره اقسام ایله در سنو لی
محصولایه و وقفه و مصارف لازمه و عین و تقی عینه مذکوره لی اید
وقف و تسلیم ابتدا کنین مسکه سه ده بر دفعه دفتر وقف ایله دوت
علیه به کلوب ناظر موسوی ایله حضرت مری حضورنده محاسبیه کوروب
دفتری معمول به اولی اچون اشارت علیه ناظر مالیه ایضی نقل
وینه واقف جلب ال قدر حضرت مری سنو یک شرط بور ویرکه یا ادا
نفس نفی بلی بوجان فایده مستفص و لباس نوز مسکه
حیانکه مطنسن اولی نصب و غزل تولیت و سایر عین کنیدی بد کتفرن

25. Sahife

26. Sahife

کتاب ایمانی تحصیل و مصارفی تمسکیده منبوی به تقاعد اولی
بنه خصیل اکر بیایدن مستحلی و در بدو کمال معالی و مسکارمه صاعد
فکلی و اوقف کنیده لایسوزان بنه تقید بمری نیز بله شرط و تعیین
ر ویرکه و وقف هر قومیه حاله در دست اولی اندر کرامت ساری اکر بکده بر
شعیده جملا با بچه شیخ الاسلامی در بدو بیخوردانالی **بمجان**
نقده نو و نکی تلف الی منف برای انسان را تا بدی بخش اولی
نسیده اساس بنی دولت و مؤئذ و عایم و بیستولت **جنا**
برن السیده علی افندی عامه الله تعالی ببطیحه الحق و الحقی **بخش**
لا اولوب بومی فرق آنچه نظارت و طیفه سنی قبول و اخذ دن کتا
بر مبه لر و آندون مسکه صدره والا قدر فتوایه بانها و غیره **عفا**
لا این شیخ حضرتی ناظر اولوب بر وجه محرر نظارت و طیفه سینه
صرف اولی و عقرات و وقف مرقومدن مصارف لازمه و طیفه
تینه مؤقننه با جمله تمام و تکمیل قلند قدن مسکه واقف مشالیه

24. Sahife

له و واقف شربوره و غیرات مشتملوه ده تقبیل و تکثیر و بنیدل
تغییر و اخراج ذوالحال و ابطال استنباط و باجمله کتا **نصرنا**
شرعیته و غایه بنرته مات مزخیه **نکره بقدر اخیری ایله کریمه و ارا**
نوط و مزابوط اولی و بغلیه الله و توفیق الله معاطه متوفی و مسکه
با نیوما منظور و آبادان اولی و بنف ستمه لایست اوقف مسکه و سینه
ایده و نقیده قالد فده هر رئیس ستمه الله بقدر الحجاب اخراج اکتفا
المبقات باقی فلان نقیده واقف موسوی السوره بختر حجابنده
ولدر فخر کنیدی نفس نقیده مخصوص اولوب منوالی وقف اول
سند بی واقف مشالیه حضرت مریه تسلیم ایله و اکر طول عقد قطع
ان ذلک کنه و لر آخرت کنه کلا بدین مسکه نقیده وقف اولی در بنه
اولی اولی در بنه اولی اولی اولی اولی اولی اولی اولی اولی
ربع و نفهم اولی و ذکور و نامانی اخراج حصه جهندن برابر اولی
لرعب ذاب الله تعالی اولاده و اولاد اولاده و اولاد اولاد اولی اولی

طاری اولوزسه عینقا تکریمه داوولا و عینقا تکریمه واه
 اولوا و عینقا تکریمه علی السویه تکریمه تکریمه اولنه و اگر طول هما
 اولوا و عینقا تکریمه و اولوا اولوا تکریمه انراض طاری اولوب
 مذکورده و عینقا تکریمه اولوب تکریمه و تکریمه تکریمه و از ذی و ی ناظر
 را بیدر مطلق فاعلی تکریمه تکریمه اولونه و یون بر اطاقه مصابله بان
 و انام و تکبیر و اولوا تکریمه تکریمه و دریم منینا جنته من النار
 قوروه و تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه و انام تکریمه تکریمه
 بالکرات بدینه و عینقا تکریمه تکریمه تکریمه و انام تکریمه تکریمه
 و بقید تکریمه تکریمه و انام تکریمه تکریمه و اولوا تکریمه تکریمه
 و کرا و لنگ یعنی اوزره و بقید تکریمه تکریمه تکریمه و اولوا تکریمه تکریمه
 جمیع نواع و لواحق مسکلات و سفر فایله و سایر بلاد و ده بسط اولوا
 قلعه و جامع و مکتب و خان و دیگر و تمام و منازل و سایر اینیه قبضه تکریمه
 کنه بدلی ای کی آن قسم متولی موسی ایسی تسلیط اولوا فی معتدنه قبضه تکریمه
 اجلدن بر جوئی ضمیمه و جائزه تکریمه تکریمه تکریمه و اولوا تکریمه تکریمه
 مرقومدن رجوع اینده مکتوبی ایسی قبضه تکریمه تکریمه تکریمه و اولوا تکریمه تکریمه
 عفار را کبر و بجا روزه و سایر تکریمه تکریمه تکریمه و اولوا تکریمه تکریمه
 عینقا تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 و طیفه مائنه آله علی الترتیب و علی الترتیب و اولوا تکریمه تکریمه تکریمه
 و ایلام و اسسزوا و اسسزوا تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 ذیل قول ایلمن تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 و جبر معانی امام محمد الشیبانی تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 لا محاله لزومه فی و ملاحق اولوا و تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 ابا و استماع و مقدمه زائد مذکورون و تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 ترا عذری شامیه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 استبرک کتاب محنت نصاب ریشه و علم سنوده و تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 امضای اصابت احتمالیه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه

27. Sahife

سود بخند و طیفه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 مانی در نورنوا تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 یوزنندنا ذمه ما تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 نسلم ای یغنی حاصل اولوا تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 و عینقا تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 و عینقا تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 مانقه الا و صاف نردن سیکت شفا و تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 لزوم ایچون متولی موسی ایسی حضورنده نصب جدل و تصویر
 دروب کا سلف استار الحاقین تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 بن اسناد اجته مجتهدین تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 مذی بن الانه الکرام کالریا بن الثوابت امانت و امام المسلمین
 ابو حنیفه نعمان بن ثابت تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 وال ملک بولنده تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 زاتقان اولوا تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 یلیانی نصیح تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 انق و بر ما یلین سیر عالم ز غار نبی تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 ذلی و آخری تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 لیسبت ایچون اچر سنکده ریاده آله یعنی سیکت ضمیمه تکریمه تکریمه
 نشه حکم محکم مشروع ایله حکم ایدوب آخر و تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 همان اولوا تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 سالف ابیان و فی سائر اوقاف صحیحه کبی صحیح و مراد حینه بلشدر
 سینه اشکات سر بانه و طول تجرید کولر عمربانیه بجمینه خاتم التدریس کلام
 لیه و مع آله و صعبه شریف الصلوات و اکرام التسمیه تکریمه تکریمه تکریمه
 جناب فیاض مطلقه منسول مسند عا در که بو و تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه
 حکام و تشبیه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه تکریمه

28. Sahife

29. Sahife

30. Sahife

دوامی قاریان قورداش گرانجی ● حصول دارین ایلد معضی المرام ● وورد	
عالیه بیورو حصول ایلد سنیسا دکلام ● ایلدیه فمن بقله بعد ما معده فاما آنه علی	
وایه الو واقف علی الخی حیواد الکریم ● وقع الا الشهاد و غرز غریقه من غری	
سندت عشرة و مائة ألف	
<p> عمده العلم العظام الغضایا کلام ● قده العیایا الکرام حلی المیر عطا و عیده ایشد القاصی برکات اول ● فاصحی استسماول ● عله الموالیک الکرام عمنی عمده العباد الاعباد ● عمده الموالیک الکرام عمنی ● عمده المیر الکرام ایقین قشوی حالا ● عمده المیر الکرام عمنی ● عمده المیر الکرام عمنی </p> <p> عمده المیر الکرام عمنی ● عمده المیر الکرام عمنی ● عمده المیر الکرام عمنی عمده المیر الکرام عمنی ● عمده المیر الکرام عمنی ● عمده المیر الکرام عمنی عمده المیر الکرام عمنی ● عمده المیر الکرام عمنی ● عمده المیر الکرام عمنی </p> <p> عمده المیر الکرام عمنی ● عمده المیر الکرام عمنی ● عمده المیر الکرام عمنی عمده المیر الکرام عمنی ● عمده المیر الکرام عمنی ● عمده المیر الکرام عمنی </p>	
سیدوه و بعضه العالیه المیر عنان المیر الکرام عمنی	

Vakfiyenin son sahifesindeki bitiş bölümü ile tescil anında hazır bulunan şahitlerin isimlerine vakfiyeyi kaleme alan Hattatın ismi.

Kıbrıs Adasında Bekir Paşa Vakfı

Beria Remzi ÖZORAN

Imparatorluk çağında fethedilen ülkelerde kültür müesseseleri kurmak, bayındır faaliyetleriyle bu ülkeleri imar etmek, hiçbir ayrıcalık gözetmeden halka hizmet götürecektir tesisler meydana getirmek, sonra da bunların bakımını sağlayacak vakıflar yapmak, Türklerde bir gelenektir. 300 yılı aşkın bir süre Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olan Kıbrıs'ta da tabiiyle bu gelenek sürdürülmüştür. Bu sayede meydana getirilen eserlere adanın her yanında adım başında rastlanmaktadır. Bunlar arasında Bekir Paşa (Ebu-Bekir Paşa) vakıf eserleri önemli bir yer tutar.

Halka Hizmet Aşkı

1746 yılında Kıbrıs'a Muhassıl olarak atanan Ebu-Bekir, ya da yaygın adıyla, Bekir Paşa, adada ilk ayak bastığı Larnaka'da su bulunmadığını, bu sahil kasabasında halkın suyu iki saatlik yoldan taşıdıklarını büyük bir üzüntü ile görür ve en kısa zamanda bu duruma bir çare bulmaya, Larnaka'lıları bu zahmetten kurtarmaya karar verir.(1)

Bekir Paşa, başkent Lefkoşa'ya vardığında da en az Larnaka'daki kadar üzücü bir durumla karşılaşır: Saray Önü'nde(2) cami avlusundaki okul âdetâ harabe halindedir, bu yüzden kullanılmamaktadır(3) Paşa, okulun derhal onarılmasına emir verir. Bina hemen hemen yeniden yapılır. Okul restore edilirken bir yandan da camii avlusuna helâlâr yaptırır, banklar koydurur ve avlunun çevresine 23 dükkân inşâ ettirir.(4)

Bu işler tamamlandıktan sonra Paşa, Larnaka halkını susuzluktan kurtarma çalışmalarına başlar. Bu, Lefkoşa'dakinden çok daha büyük ve

ondan kat kat zor bir iştir. Kasabadan dört mil uzaktaki Arpera köyünde birçok kuyular kazılması, yöredeki pınarlardan suların bir mecraya sokularak kasabaya iletilmesini gerektirmektedir.

Paşa bütün bunların bilinciyle projesini gerçekleştirecektir. Pınarların yanlarına un değirmenleri yaptırır. Suyun iletileceği yol boyunca dut ve diğer meyva fidanlıkları ve bağlar meydana getirir. Bu arada suyu şehre ulaştıracak olan üç büyük köprüyü destekleyecek kemerler inşâ edilir. Köprülerden biri 50, diğeri 13 ve üçüncüsü 31 kemer üzerine oturtulacaktır. Toplam 93 kemerin desteklediği köprülerin yapılması için harcanan 50,000 kuruştan fazla, yaklaşık 2,400 sterlin,(5) Lefkoşa'daki okulun onarımı ve dükkânların yapımı masrafları gibi, Bekir Paşa'nın kesinden çıkar.(6)

Bekir Paşa Su Kemerleri diye bilinen ve Larnaka'ya deniz yolu ile gelen ziyaretçinin gözüne ilk çarpan su kemerleri bir anıt niteliğindedir ve atalarımızın din, ırk ayırımı gözetmesizin halka hizmet aşkı ile çalıştıklarını yüzyıllardan beri belgelemektedir.

(1) Claude Delaval Cobham, Laws and Regulations affecting Waqf Property, Nicosia, 1899; (Sir George Hill, History of Cyprus, v. 4, Cambridge 1952, s. 76).

(2) Sarayönü, şimdiki Atatürk Meydanının adı idi.

(3) Cobham'dan naklen Hill, aynı eser, s. 76.

(4) Aynı eserler.

(5) Alexnadre Drummond, Travels, Londra 1754, s. 251-252; Sir Harry Luke, Cyprus Under the Turks, Londra, 1969. (Bu kaynaklara göre o tarihlerde sekiz kuruşumuz bir sterlin karşılığı imiş.—B.R.Ö.)

(6) Drummond, Luke, Hill, aynı eserler, aynı sayfalar.

Vakfiye Şartları:

Bekir Paşa, Hicri 12 Rebiulevvel 1161 (Milâdi 24 Şubat 1748) günü Lefkoşa'da bir Meclis toplar ve gerek Lefkoşa'daki dükkânları, gerek Lârnaka'daki Su Kemerlerini, un değirmenlerini, meyva bahçelerini, bağları kapsayan bir vakıf kurar. Defterdar İsmail Efendi ile 30'dan fazla diğer şahitlerin huzurunda kaleme alınan ve besmele ile başlayan vakfiye özetle şöyledir:(7)

– Lefkoşa'da inşâ edilmiş olan dükkânlardan alınacak kiralara şu hususlara harcanacaktır:

Okul Müdürüne günde 20 akçe(8)

Müdür yardımcılara günde 8 akçe

Vakıf Mütevellisine günde 6 akçe

Vakıf Kâtibine günde 7 akçe

Cami' avlusundaki helâ temizleyicilerine günde 2 akçe

Diğer temizlikçilere günde 1 akçe

İkinci müezzinlere günde 3 akçe

– Mütevelli bu ödemeleri yaptıktan sonra gerektiği zaman tamir masraflarını karşılamak üzere hergün 6 akçeyi bir yana ayıracaktır.

– Lârnaka'ya getirilen suyun "Taksim"den sevki için gündelikleri 12 akçeden iki su yolcu istihdam edilecektir. Suyun iki "lüle"si bahçelerin sulanmasına harcanacak, geri kalan sekiz "lüle" de Taksim'den şu yedi yere yöneltilecektir:

Dört lüle, Lârnaka'daki dört çeşmenin her birine bir lüle olarak,

Bir lüle, Cami ile Kale arasındaki bir yerde bulunan çeşmeye,

Bir lüle diğer bir yerdeki çeşmeye,

İki lüle kendisi (Bekir Paşa) tarafından Ska-la'da(9) yaptırılmış olan çeşmeye.

(Vakfiyede, suyun şahıslarca evlere veya bahçelere hangi şartlarla satın alınabileceği; su borularının, değirmenlerin, çeşmelerin onarımı gerektiği zaman bunu bağ, bahçe ve değirmenlerden alınan kiralardan ayrılacak para ile yapılacağı, Mütevellinin ve Kâtibin onarımı en ekonomik şekilde yapmaları gerektiği, Vakfın parasının israf edilmemesi vurgulanmaktadır).

Üstün Yetenekli, asaletli, iyilikçi Vali

Bıraktığı vakıf eserleriyle halka hizmet aşkının en güzel örneklerini veren Bekir Paşa'yı yabancılar da hayırla anmaktadırlar. Dört büyük ciltlik Kıbrıs Tarihini yazan Sir George Hill, bu konuda şöyle diyor: "Su Kemerleri, adada Türkler tarafından meydana getirilen bayındırlık eserlerinin belki en önemlisidir"(10) 1751-59 yıllarında İngiltere konsolosu olarak Kıbrıs'ta bulunan ve çok güç beğenir bir kimse diye tanınan Alexander Drummond bile Su Kemerleri ve Bekir Paşa

hakkında hayranlık ifade etmiştir. Drummond, gözlemlerini şu sözlerle dile getirmiştir: "Bekir Paşa'yı şanına lâyık bir şekilde anmak için bu yaşlı beyefendinin hamiyetine, halka hizmet aşkına bir misâl vermeliyim: 1747 yılında adanın Paşası iken Lârnaka halkına, Tuzlaya ve gemicilere su sağlamak için Arpera ırmağından ve yöredeki pınarlardan borularla su getirmek gibi asil bir projeyi gerçekleştirdi. Büyük bir insanın yapabileceği büyük bir iş! Ve bu büyük iş ona her halde 50,000 kuruşa, yani 6,200 sterline mal olmuştur".

Birinci Dünya Savaşından önce adada Yüksek Komiserlikte çalışan, savaş ertesinde de çeşitli görevlere atanan, bu arada Baf Komiseri (Kaymakam) da olan, adadan ayrıldıktan sonra da hemen her yıl ziyarete gelen ve Kıbrıs hakkında bir çok değerli eserler yazan Sir Harry Charles Luke ta Bekir Paşa Vakfı konusunda görüşlerini şu sözlerle ifade etmektedir: "Bekir Paşa'nın, Su kemerleri ve Dükkânlar Vakfiyesi, Koca Bekir Paşa diye de anılan bu şerefli Paşa'nın *umum* halka hizmet aşkının güzel bir örneğidir. Bu büyük Paşa hâlâ şükranla anılmaktadır".(12)

Adanın her köşesindeki vakıf eserleri gibi Bekir Paşa vakıf eserleri ve özellikle su kemerleri yalnız Türkler'in değil, dinî ve ırkı ne olursa olsun bütün halkın faydalanması içindedir.(13) Bekir Paşa aynı zamanda üstün yöneticilik yeteneğine sahip, iyilikçi, adaletli bir idareci idi. Bu gerçeği yabancı tarihçiler, hatta Kıbrıslı Rum meslektaşlar da belirtmektedirler.

(7) Cobham, aynı eser; Luke, aynı eser, s. 69-74.

(8) Akçe, 'para'nın üçte biri değerinde gümüş bir sikke idi. Bir kuruş kırk para olduğuna göre bir akçe kuruşun 1/120 değerinde idi.

(9) Skala denilen yerde St. Laurus adında bir kilise vardır. Adanın fethi üzerine Venediklilerin bu Katolik Kilisesi'ne Türkler el koymuş, 1589'da da Kıbrıs Rum Ortodoks'lara 3,000 asper (25 duka) gibi temsili bir bedel karşılığı satmışlardır. Kendisi Hacı olan Bekir Paşa, bu kilisenin bulunduğu yere bir çeşme yaptırmakla ve buna bir lüle su vakfetmekle atalarının büyüklüğüne lâyık bir davranışta bulunmuştur.

(10) Hill, History of Cyprus, c. 4, s. 76.

(11) Travels, s. 251-2, 281.

(12) Cyprus Under the Turks, s. 68-69.

(13) Halil Fikret Alasya, Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri, Ankara, 1964, s. 201; Cevdet Çağdaş, Kıbrıs'ta Türk Devri Eserleri, Lefkoşa 1965, s. 49; Vergil Bedevi, Kıbrıs Tarihi, Lefkoşa, 1965, s. 156; Hüseyin Metin, Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış, Lefkoşa 1959, s. 236; Öndal Cem, Anadolu Kokan Kıbrıs, Ankara 1966, s. 91; Ahmet gazioğlu, Yavru Vatan Kıbrıs, Lefkoşa 1960, s. 83; Dr. Emel Esin, Turkish Art in Cyprus, Ankara 1969, s. 29, 35, tablo XXX a ve XXX b; Hill, aynı eser, s. 76; Drummond, aynı eser, s. 251-2; Luke, aynı eser, s. 69 vd.; Kyprianos (nakleden Hill, aynı eser, s. 76); Claude Delaval Cobham, Laws and Regulation affecting Waqf Property, Lefkoşa 1899, 'The Vakfiyeh of Abu-Bekir Pasha'; Achille Emilianides, Histoire de Chypre, Paris, 1962, s. 81.

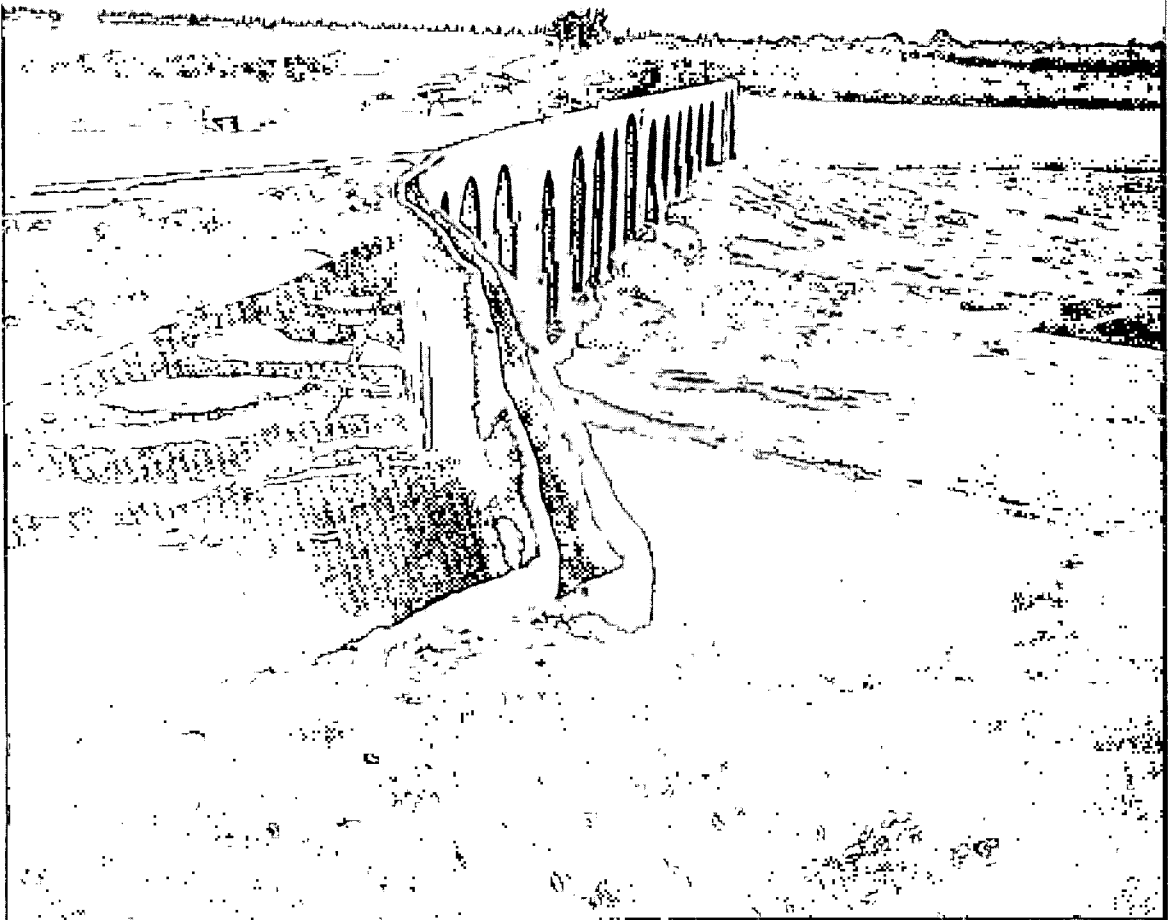
EBU-BEKİR PAŞA

1670 Alâiye (Alanya) doğumlu olan Ebu-Bekir, daha yaygın adıyla Bekir Paşa, III. Ahmet zamanında Gümrükçü, kapıcı başı, çavuş başı, darbhane emini olarak çalışmış; vezir rütbesile Cidde Valisi ve Mısır Valisi olarak hizmet görmüştür. I. Mahmut devrinde de Anadolu, Rumeli, Mora, Konya, Şam ve Bosna valilikleri yapmış, sonra Kıbrıs Muhassılı olmuştur. Eğriboz Muhafızlığına da atanan Ebu-Bekir Paşa, Kaptan-ı Derya gibi en yüksek mevkie ulaşmıştır.

Ne yazık ki Bahir Köse Mustafa Paşa sadarete

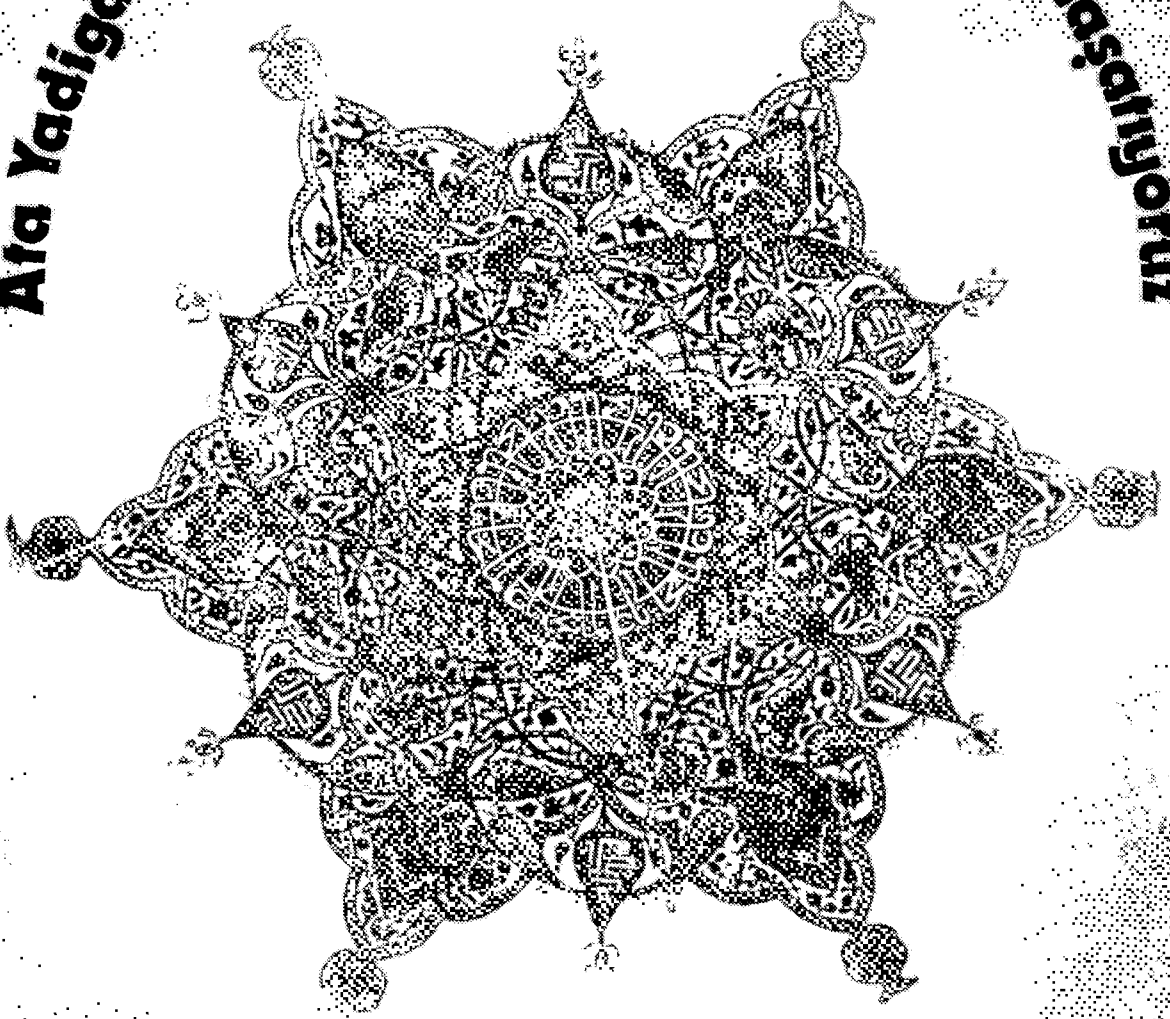
gelince, bütün görevleri sırasında halka hizmeti ön plânda tutan ve her gittiği yerde din, dil ve ırkı ne olursa olsun halkın sevgisini kazanan ve Koca Bekir Paşa diye anılan bu hayırsever paşayı önce Gelibolu'ya, sonra da Alaiye'ye (Alanya) sürdürmüştür (1752). Üç yıl sonra eşi Safiye Sultan'ın İstanbul'daki sarayında oturmak üzere İstanbul'a çağırılmış ve burada ölmüştür (1759). İstanbul'da avlusuna gömüldüğü cami ve çeşmesini, Mora'da bir cami ve Cidde'de bir okul ve sebil yaptırmıştır. Koca Bekir Paşa her zaman hayırla anılacak atalarımızdan biridir.

1745 yılında
Ebubekir Paşa
tarafından
Kıbrıs—Tuzla'da
yaptırılan
su yolu.

Ata Yedigârî Eserleri Sizin Tasarruflarınızla Biz Yaşatıyoruz

**TÜRKİYE
VAKIFLAR BANKASI**

Yaşatılan Geçmiş. Güvenli Gelecek.

Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Kurtuluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleri

(2)

İbn'ül-emin Mahmut KEMAL Hüseyin HÜSAMETDİN

Sadeleştirek Neşre Hazırlayan
Nazif ÖZTÜRK

EL-HAC YUSUF ERENDİ

adaret' Mektubu Kalemî halifelerinden Harputlu' Ahmet Efendi'nin oğludur.

H. 1179/M. 1765'de Kal'a-i sultaniye'de (Çanakkale) doğdu. H. 1191/M. 1777'de Mektupculuk defteri kalemine devam etti. Kademeli bir şekilde yükselerek bir anda Defterdar Mektupcusu ve Arabacılar Kâtibi oldu. Mısır seferine katılıp döndükten sonra da uzun müddet mektupculuk görevini sürdürmüştür.

H. 1221/M. 1806'da Devlet ileri gelenlerinin Ordu ile birlikte sefere çıktıkları zaman Maliye Tezkireciliği vekâletine, Rebi'ulevvel H. 1223/M. 1808'de "Şıkkı sani Defterdarlığına, Cemâziyelûla H. 1224/M. 1809'da Mevkufatçılığa tâyin edildi ve bunlara ilâve olarak Top Arabacıları Kâtipliği de bu şahsa tevcih edildi. İki defa sürgün cezasına çarptırıldı.

Şevval H. 1227/M. 1812'de Cizye Muhasebeciliğine, H. 1237/M. 1821'de Şıkkı evvel Defterdarlığına, H. 1237/M. 1821 senesi sonunda Tophane Nezaretine, 28 Muharrem H. 1238/M. 1822'de Zahire Nezaretine, Şevval H. 1240/M. 1824'de Nişancılığa atandı. 12 Rebi'ulevvel H. 1242/M. 1826'da kurulan Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne tâyin edildi.

H. 1245/M. 1829 Şabanının birinci gecesi aniden hastalanarak vefat etti. Eyup'daki Bostan İskesesi Mezarlığına defnedildi.

H. 1238/M. 1822'de Zahire Nazırı iken İstanbul Çatalçeşme'deki konağının bitişiğinde bulunan Esbak Dar'üs-saade Ağası Abbas Ağa'nın harap çeşmesini tamir ve su yolunu temizleterek, kendi mülkünden bir masura su vakfetmiş ve Su Nazırı Mustafa Hamid Ağa'nın vekâleti ile vakfiyesini tanzim ettirmiştir.

Evkâf-ı Hümayun'un ilk nazırı olan el-Hac Yusuf Efendi'nin iktidar dönemi, Bakanlığın kuruluş çalışmaları ve tertibi ile geçmiştir. Buna rağmen aşağıda sıralayacağımız çeşitli hizmetler bu dönemde yapılmıştır.

İstanbul Galata ve Üsküdar arasında ulaşımı kolaylaştırmak ve vakıf gelirlerini artırmak amacıyla, 27 Rebi'ulâhir H. 1242/M. 1826'da Eminönü'nde, Üsküdar'da, Beşiktaş'da, Ortaköy'de, Hasköy'de ve Balat'da kayıkhaneye, iskeleler ve pazar kayıkları yaptırılmış ve bunlar için 47.288 kuruş para sarfedilmiştir.

Tersanede ihtiyaç duyulan yelkenleri imal etmek ve fazlalarını satarak vakıflar ile Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne gelir temin etmek amacıyla, Eyüp'da Hançerli Sultan Sarayı ve Çukur Saray arsaları üzerine muntazam bir İplik Fabrikası inşa edilmesi için, 11 Cemâziyelâhir H. 1243/M. 1827'de "irade-i seniyye" çıkartılmıştır. Aynı yıl inşaata başlanmış ve Fabrikanın başına 5 Rebi'ulahir H. 1243/M. 1827'de Dergah-ı âli Kapıcı Başlılarından Kara Osmanzade Yakup Ağa getirilmiştir. (1) İplik Fabrikası binasının inşaatı, Recep H. 1243/M. 1827 tarihinde bitirilmiştir.

H. 1239/M. 1823'de yanan Tophane'deki Nusretiye Camii, Cemâziyelûla H. 1242/M. 1826 tarihinde tamir edilerek bazı vazifeler ilâve edilmiştir.

Medine-i Münevvere'de olduğu gibi Mekke-i Mükerrreme'de de hergün Buhari şerif okunması için Şevval H. 1242/M. 1826'da irade-i seniyye sadır olmuştur. Buharihanlığa, Tophane Nazırı

1. Yakup Ağa Siroz havalisine me'mur olduğundan İplik Fabrikası işlerini yürütmek üzere, 26 Cemâziyel- evvel H. 1244/M. 1828'de, Selânik Emtia Gümrüğü Emîni Sabıkı Muhsin Ağa tâyin edilmiştir.

Necip Efendi'nin evinde ikâmet eden, Mekke ülemasından es-Seyyid Hüseyin bin Abdurrahman Efendi, yıllık 1.500 kuruş nakit ücretle tâyin edilmiştir.

Kıbrıs'da Ayasofya Camii bitişişindeki Medrese-i Cedide'de, Padişah'ın arzusu üzerine, Kıbrıs Muhassılı Ali Ruhi Efendi vasıtasıyla 2 Zilkaade H. 1244/M. 1828'de, bir kütüphane inşa olunmuştur.

ES-SEYYİD MEHMET TAHİR EFENDİ

Derviş Efendizade el-Hac Osman Efendi'nin oğludur. Defterdar Mektubu Kalemine girmiş ve daha sonra Tuğrakeşliğe yükselmiştir. H. 1236/M. 1820'de hocalık rütbesi verilmiştir.

H. 1237/M. 1821'de Ulufeci yemin kâtipliğinde, Şevval H. 1240/M. 1824'de, aniden şıkkı evvel Defterdarlığına tâyin edildi. H. 1241/M. 1825 Şevval ayı toplu tayinlerinde yerinde bırakıldı ise de, H. 1243/M. 1827'de azledilmiştir.

Rum İli Defterdarı (Yenişehir Fener Defterdarı) Atâ Efendi'nin bu görevden ayrılması üzerine, aynı göreve es-Seyyid Mehmet Tahir Efendi atanmıştır. Yenişehir'e ulaşarak, görevine başladığını bildiren takdim yazısının baş tarafına, aşağıdaki "hattı hümayun" kaydedilmiştir:

"Şu zahire hususunda, kendi kâr ve çıkarlarını gözetmeksizin, görevi icabı Atina, Eğriboz ve diğer yerleşim bölgelerine peyderpey zahire yetiştirmenin ve bol miktarda tahsisat ayırmanın çaresine bakması, tarafına yazılsın".

es-Seyyid Mehmet Tahir Efendi'nin "görev mahalline varır varmaz 40.000 kile zahire tedarik ederek, atlarla mahallerine sevke teşebbüs ettiğini ve külliyetli miktarda paraya ihtiyaç duyulacağını" belirten diğer takdim yazısının üst kısmına da şu "hattı hümayun" yazılmıştır:

"Manzurum olmuştur. Bu Yenişehir Defterdarlığına gidenler zarar etmeyup, belki kârlı çıkıyorlar. Henüz görevine başlar başlamaz külliyetli akçenin lüzumunu iş'âr ediyor. Görevi icabı derhal zahirelerin celp ve tedarikine sa'yi gayret eylesün. İleride bu konudaki çalışmaları tebeyyün ettikten sonra, gerekirse akçe de gönderülür".(2)

H. 1244/M. 1828'de Orduyu Hümayuna çağırılarak Sadaret Kethüdası, Şevval H. 1244/M. 1828'de ikinci defa Şıkkı Evvel Defterdarı oldu. H. 1245/M. 1829'da istifaen bu görevden ayrıldı. Şaban H. 1245/M. 1829'da Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne atandı ve Şevval H. 1247/M. 1831 dönemi, görev taksimatında yerini korudu.

12 Şevval H. 1247/m. 1831'de Edirne Valisi Ağa Hüseyin Paşa'nın Serasker ünvanı ile Anadolu yakası Başkomutanlığına atanması üzerine, aynı

gün es-Seyyid Mehmet Tahir Efendi, Nişancılık ünvanı ile Ordu Defterdarlığına tayin edildi.

H. 1248/M. 1832'de sefer esnasında Edine havalisinde vefat etmiştir.(3) Cenazesi İstanbul'a getirilerek, Harem İskelesinde inşa ettirdiği Kârgir Camii şerifin(4) haziresine defnedilmiştir.

Külliyetli miktarda borcu ve çok sayıda çocukları bulunduğu geride bıraktığı mal varlığının dağıtılmasına, Darbhane-i Amire Emimi Sabıkı Ali Rıza Efendi görevlendirilmiştir.(5) Kerimesi Rukiye Hanım, H. 1247/M. 1831'de Defterdarı Şıkkı Evvel olan Ali Necip Efendi ile evlenmiştir.

Mehmet Tahir Efendi'nin Nazırlığı döneminde aşağıdaki işler yapılmıştır:

Emekyemez Hüsameddin Bey'in vakfı mütevellisi Fatıma Hanım'ın Gelibolu'da vefatı üzerine, 15 Şevval H. 1246/M. 1830'da anılan vakıf Evkâf-ı Hümayun Nezaretine bağlanmıştır. Vâkırın Galata'da inşa ettirdiği camii şerif, Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nce tamir ettirilerek yenilenmiştir.

Muharrem H. 1246/M. 1830'da Bostancı Başılığın; Receb H. 1246/M. 1830'da Topçu, Arpacı, Hazinedar, Kilerci ve Saray-ı Cedid Ocaklarının ortadan kaldırılması üzerine, bu kuruluş ağalarının Nezaretlerinde bulunan vakıfların yönetimi, Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlanmıştır.

Defterdarı Şıkkı Evvel, Reis'ül-Küttab, Galatasaray Ağası, İstanbul, Galata, Hassalar, Üsküdar Kadıları ve Haremeyn Müfettişi Nezaretlerinde bulunan 632 adet evkâf, Rebi'ulevvel H. 1247/M. 1831'de Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlanmıştır. Bu gelişmeler üzerine Nezaretin iş hacmi genişlemiştir. Fazlalaşan Nezaret işlerini zamanında bitirebilmek için, Kesedarlık, Zimmet Halifesi ve Sergi Halifesi isimleriyle mevcut olan dairelere; Mülhakât Baş Katipliği, Mülhakât Gedikleri Katipliği ve Rûznameçecilik ünvanı altında üç daire daha ilâve edilmiştir.

2. Lütfi Efendi bu fıkraya "saniha-doğuş-" ünvanı ile yazdığı zeyide der ki: "O vakit ekseri memurun maş ve görevleri kanunla belirtilmemiş olduğundan, dürüst çalışanla yolsuzluk yapıp işi savaştıranı birbirinden ayırmak çok zor oluyordu. Bu nedenle herhangi bir memur, bir masraf defteri takdim etse, derhal 'sa'y-i miri-Devlete ait bir alacağı zimmetine geçirmek ithamı' ile rütbe tenzili cezasına çarptırılırdı. Şu halin cereyanı âmir ile memur arasında emniyetsizliği mucip oluyordu. Memur çok dürüst bile olsa, yapmakta olduğu işin para kazanmaya müsait olduğu ileri sürülerek, o memura yükünü tutmuş nazarı ile bakılabiliyordu". (Tarihi Lütfi, c. 1, s. 285).

3. "Edine'nin ilerisinde, hararetin yüksek olması ve havasının çok ağır olması, bazan da sam yeli esmesi nedeniyle Orduyu Hümayun Defterdarı Tahir Efendi, sefer esnasında yolda vefat etmiştir". (Takvimi Vakayi', numara 34).

4. H. 1243/M. 1827'de tanzim eylediği vakfiyede, her sene camide Kur'an-ı Kerim ve Mevlid okutulmasının şart olduğu yazılıdır.

5. Tarihi Lütfi, c. 4, s. 2.

Rebi'ulevvel H. 1247/M. 1831'de Evkâf Hazinesi yardım fonundan sermayesi karşılanmak üzere, Beykoz'da bir Çuha Fabrikası kurulmuştur. İstanbul ve bilâdîselâse'de yangın ve diğer sebeplerle harap olan 86 adet cami, mescid, mektep ve çeşmelerin, 1.836.026 kuruş sarfedilerek tamir edilmesi için, 8 Rebi'ulevvel H. 1247/M. 1831 tarihinde "irade-i seniyye" çıkmıştır.

8 Cemâziyelâhir H. 1247/M. 1831'de Galatasaray Ağası, Defterdar ve Reis Efendilerin; 12 Receb H. 1247/M. 1831'de Kaptanpaşa ve Çavuşbaşı Nezaretlerinde bulunan vakıfların yönetimi, Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlanmıştır.

Yahya Efendi Dergahı ve Camii tamir edilerek bitişğine, altında muvakkithane bulunan bir mektep inşa edildi. Hizmetlilerin görevleri tesbit edildi. Ayrıca, Medine-i Münevvere'de Mescidi Kuba ve diğer makamât-ı âliye ile medrese, ders-hane, kütüphane binaları yeniden yapıldı. Bunlara ilâveten bazı mescitler, medreseler ve çeşmeler tamir edildi.

Müdürlüklerden Muhammed Memiş Efendi, 16 Cemâziyelâhir H. 1247/M. 1831'de Bursa ve çevresindeki vakıfların sayımını yapmaya memur edildi.

Uşak'ta Canikli Aşireti tarafından imal edilmek üzere, Ravza-i Mudahhare-i Seyyid'il-enam aleyhisselâm için, 4202 zirâ uzunluğunda ve 14 parmak genişliğinde halı dokunulmasına, 22 Şaban H. 1247/H. 1831 tarihinde "irade-i seniyye" sudur etmiştir.

EL-HAC MEHMET SAİD EFENDİ

Ahmet Ağa adındaki bir şahsın oğludur. H. 1179/M. 1765'de doğdu. Kalemde yetişerek Zimamât Halifesi ve Kaptanpaşa Kethüdası oldu. Kendisine haccaganlık rütbesi verildi.

H. 1221/M. 1886'de Muhallefât Halifesi, sonra Piyade Mukabelecisi, H. 1223/M. 1808 Şevval tâyinlerinde Sergi Nazırı, 19 Rebi'ulâhir H. 1230/M. 1814'de Şıkkı Evvel Defterdarı, H. 1231/M. 1815'de Surre-i Hümayun Emîni, Esmâ Sultan Kethüdası, Mühimmâtı Harbiye Nazırı, Zilkaade H. 1235/M. 1819'da Kethüdayı Sadrı âli, 5 Receb H. 1236/M. 1820'de Baruthaneler Nazırı, 6 Cemâziyelâhir H. 1238/M. 1822'de Şark Ordusu Defterdarı oldu.

Muharrem H. 1240/M. 1824'de Nişancılığa, H. 1241/M. 1825 Şevval tâyinlerinde Tersane Eminliği'ne getirildi.

H. 1243/M. 1827'de ikinci defa Kethüda'yı Sadrı âli oldu ise de H. 1244/M. 1828 Şevval tayinlerinin ertesi günü bu görevinden ayrıldı. Sonradan Masraflar Nazırlığı'na atandı. Masraflar Nazırlığı ile ilgili, Lütfi Tarihinde şunlar yazılır: (6)

"Barış antlaşmasından sonra Edirne'de bira-

kılan Nizamiye askerlerinin elbiseleri gayet yıpranmış olduğu ve bu kıyafetle Rus Sefirine geçiş merasimi düzenlendiği, bu durumun Padişah'ın kulağına gitmesi üzerine, Masraflar Nazırı Hacı Said Efendi, ihtiyarlığı nedeniyle merhameten azl ile kurtulmuştur."

H. 1247/M. 1831 Şevval tâyinlerinde ikinci defa Nişancılığa, 12 Şevval H. 1247/M. 1831'de Evkâf-ı Hümayun Nazırlığına atanmıştır. H. 1250/M. 1834 tarihinde azledilmiş ve aynı tarihte emekliye ayrılmıştır.

22 Ramazan H. 1262/M. 1845'de vefat etmiştir. Bayazıt civarında ihyakerdesi olan Emin Bey'in Camiine bitişik mektebin haziresine defnedilmiştir.

Çocuklarından Seyyid Mehmet Kâmil Bey H. 1241/M. 1825'de, Müdürlük İbrahim Efendi Devriyye (Dini ilimlerde bir rütbedir) Mollası olduktan sonra H. 1251/M. 1835'de, Zabıta Meclisi Reisi Atif Bey 3 Ramazan H. 1287/M. 1870'de, Mehmet Rıza Efendi Bosna Mollası olduktan sonra, Damadı Defterdar Kesedarı İbrahim Nazif Efendi 20 Rebi'ulevvel H. 1247/M. 1831'de, hemşirezadesi Maliye Reisi Rıza Bey H. 1302/M. 1884'de vefat etmişlerdir.

Said Efendi'nin ailesinden bir kısmı, Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığında medfundur. Emin Bey, yaptırdığı Mektebi haziresinde, aşağıda isimleri sayılanlar da Mehmet Said Efendi'nin kabri etrafında defnedilmişlerdir.

Bunlar; Maliye Meclisi Azasından Beyt'ül-mal Müdürü el-Hac Reşid Bey (vefatı, 7 Rebi'ulâhir H. 1269/M. 1852), Amedî Halifelerinden Sadr-ı azam Rauf Paşa'nın damadı(7) el-Hac Esad Bey (vefatı, 6 Rebi'ulevvel H. 1301/M. 1883); diğer oğlan çocuklarından Atif ve Ahmed Reşid Beylerin hanımları ile Atif Bey'in oğlu Mehmet Asım Beylerdir.

Mehmet Said Efendi'nin H. 1246/M. 1830 tarihli vakfiyesinde; Bayazıt civarında Emin Bey Mahallesi Camii Şerifini genişleterek yeniden inşa ettirdiği ve bitişğine bir mektep yaptırdığı, ayrıca 30.000 kuruş para vakfettiği; Hasköy'de de bir okul yaptırarak oğlu es-Seyyid Ahmet Reşid Bey'i mütevellî tayin ettiği kayıtlıdır.

Aynı şahsın H. 1248/M. 1832 tarihli vakfiyesinde de; Edremit İlçesi'ne bağlı Küplüce Köyünde bir zeytinliği ve Üsküdar'da Pazarbaşı Mahallesi, Alaca Minaredeki bahçesini vakfettiği ve Karaca-

6. Lütfi Tarihi, c. 2, s. 180.

7. "Sadr-ı a'zam Rauf Paşa'nın kızı ile Evkâf-ı Hümayun Nazırı el-Hac Menmet Said Efendi'nin oğlunun velime toplantısı, H. 1249/M. 1833'de icra olundu. Said Efendi'nin Beylerbeyi'ndeki yalısına, sadr-ı a'zam'ın azimetine müsaade ve tarafı sahaneden damat ve geline mücevher kutu ve zarf ihsan buyuldu" (Tarihi Lütfi, c. 4, s. 96).

ahmet Türbesi civarında bulunan ebeveyninin kabirlerine muhafız tayin ettiği yazılıdır.

Mehmed Said Efendi'nin Nazırlık Döneminde, Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nce aşağıdaki hizmetler gerçekleştirilmiştir:

Darbhâne-i Amire civarında bulunan Hasırcı ve Doğramacı koğuşlarının yıktırılarak yerine bir Nezaret hizmet binası yaptırılması için Padişah'a arzda bulunulmuş ve bu konudaki irade-i seniyye 10 Zilkaade H. 1247/M. 1831'de çıkmıştır. Birinci keşifte inşaat maliyeti 512.367 kuruş olarak hesaplanmış ise de, hizmet binasının gerçek maliyeti, 579.234 kuruşa ulaşmıştır.

15 Muharrem H. 1248/M. 1832 tarihinde II. Sultan Mahmud Hazretleri'nin, Edirne seyahatlerinde Ergene Köprüsü'ndeki Halise Hatun Camii'nin yeniden inşa edilmesi ve civarına bir mektep yaptırılmasını irade etmesi üzerine, derhal faaliyete geçilerek, inşaatler Receb H. 1248/M. 1832'de bitirilmiştir.

Daha önce Nezaretce yaptırılan pazarcı kayıkları gelirlerinin, giderlerini karşılamadığının görülmesi üzerine, 10 adedi, 24 Muharrem H. 1248/M. 1832'de yıllık 600 kuruşla icare-i müecceleyle bağlanmıştır.

23 Muharrem H. 1249/M. 1833'de İplik Fabrikası Nazırı Ahmet Efendi değiştirilerek, Bican Sultan Sahil sarayında fes imal etmek üzere yaptırılan iş yeri Müdürü Ömer Lütfü Efendi'ye, Fabrikanın Nazırlığı ek bir memuriyet olarak verilmiştir.

Sarayda yapılan bir toplantıya katılmak üzere İstanbul'a davet edilen Meşayih'tan Gerede'li el-Hac Halil Efendi'nin Gerede'de yaptırdığı hân-kaha 25 Safer H. 1250/M. 1834'de fukarâ taâmiyesi olarak aylık 500; Bolu'da ikamet eden Diyarbakır'lı Müftizâde eş-Şeyh el-Hac Mustafa Efendi, Bolu'da Abbas Paşa Tekke'si Şeyhi Memiş Efendi, Burdur'da Mer'aşzade el-Hac Ahmet Efendi zaviyelerine de taâmiye olarak aylık 150'şer kuruş tahsisat verilmiştir.

Evkâf-ı Harameyn Müfettişleri, Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nin işlerini de teftişle görevli olduğu halde; Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne ayrıca bir müfettiş atanması Nezaretce gerekli görülmüştür. Bu göreve ilk defa İmamzade Esad Efendi, Evkâf-ı Hümayun Müfettişi olarak tayin edilmiştir.

Mühendishane hocası meşhur İshak Efendi, ebniye-i âliyenin (Mescid-i Nebevi külliyesi) keşfi için 16 Cemâziyelâhire H. 1250/M. 1834'de Medine-i Münevvere'ye gönderilmiştir.

Bu yapılanlara ilâveten, sayısız mescidler, medreseler, hân-kahlar, mektepler ve i'maretler tamir edilmiştir.

MEHMET HASİB PAŞA

Mehmet Emin Efendi(8) ismindeki bir şahsın

oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Darbhane kalemine devam ederek, Tophane'de Nusretiye Camii'nin yapımında bina memurları arasına girmiştir.

H.1241/M.1825'de rütbe-i hâcegâni ile Topçular kâtipliğine, daha sonra Bağdad Kapı Kethüdalığına getirilmiş ve 19 Cemâziyelâhire H. 1247/M. 1831'de huzuru hümayunda iftihar nişanı ihсан edilmiştir.

8 Şaban H. 1250/M. 1834'de Evkâf-ı Hümayun Nazırlığı'na atanmış; Ali Rıza Efendi'nin Ayaşofya Camiinde şehadeti üzerine, 27 Ramazan H. 1252/M. 1836'da rütbe-i müşiri ile Darbhane-i âmire Defterdarlığına tâyin edilmiştir.

Ayrı bir Nazırlık olarak idare olunan Harameyn Vakıfları, Evkâf-ı Hümayun Nezareti ile birleştirilip, Darbhane-i âmire Nezareti de ilâve edilerek, 20 Muharrem H. 1254/M. 1838'de paşalık ünvanı ile ikinci defa Mehmet Hasip Paşa, Evkâf-ı Hümayun Nazırı olarak atanmıştır.

Sultan Abdülmecid Han'ın cülusunu müteakiben 21 Cemâziyelula H. 1255/M. 1839'da Evkâf-ı Hümayun ile Darbhane Nezaretleri tekrar birbirlerinden ayrılarak, Evkâf-ı Hümayun Nazırlığına Şevki Efendi, Darbhane Müşirliğine de Ali Necip Paşa tâyin edilmiştir.

Recep H. 1255/M. 1839'da Selânik Valisi olmuştur. Selânik ve Turhale Sancakları birleştirilerek Cermen (Edirne) Mutasarrıfı Emin Paşa'ya tevcih edilmiş ve Hasip Paşa Zilhicce H. 1255/M. 1839'da Valilik görevinden alınmıştır.

27 Muharrem H. 1256/M. 1840'da Meclisi Vâla azalığına, 8 Rebi'ulahir H. 1256/M. 1840'da Rauf Paşa'nın Sadaret Makamına atanması üzerine boşalan Meclisi Vâlâ Başkanlığına tayin edilmiş, 5 Muharrem H. 1257/M. 1841'de bu görevden ayrılmıştır.

Bâb-ı âli'ye gönderilen Haddı Hümayunda: "Tanzimatı Hayriye'nin hamî-i hakikisi, Meclisi Ahkâmı Adliye olarak, orada Meclis Reisi bulunan kişinin, Tanzimatı Hayriye hakkında geniş bilgi sahibi olmasında büyük yararlar bulunmaktadır. Hasip Paşa çalısқан ve dürüst bir kişi ise de, Tanzimatı Hayriye konusunda yeterli bilgi ve tecrübeye sahip bulunmamaktadır. Bu nedenle azledilerek görevinden alınması ve müstevfi maaşılı ile şimdilik evinde ikamet etmesi" irade buyurulmuştur.(9)

"Rumeli ve Anadolu'da bulunan Tanzimat Dairelerini gezip dolaşarak Mülki İdareleri düzene sokmak ve Tanzimat Dairelerinin oturmasını sağlamak amacıyla,"(10) eski Hariciye Nazırı Rıfat Paşa Rumeli, Hasip Paşa da Anadolu Mü-

8. H. 1220/M. 1805'de vefat ederek, Mevlevihane kapısındaki kabristana defnedilmiştir.

9. Takvimi Vakayi, Numara: 219.

10. Takvimi Vakayi' Numara: 244.

fettişliğine, Cemâziyelâhire H. 1258/M. 1842 tarihinde görevlendirilmişlerdir.

Bu konuda, Lütfi Efendi tarihinde şunları yazmaktadır:(11)

"Müşaruileyhümanın İstanbul'dan uzaklaştırılması için bu memuriyetlerin ihdas olduğu havadisleri işitildi. Adadan bir müddet geçtikten, yani İzzet Mehmet Paşa'nın görevden ayrılmasından sonra, mevsim şartlarının müsait olmaması nedeniyle, gerektiğinde ilkbaharda hareket etmek üzere turneye çıkma işi şimdilik tehir edildi. Seyahatın ertelenmesinden sonra Paşa'lar Meclisi Ahkâmı Adliye Azalığına memur oldular. Anadolu ve Rumeli'de yapılması kararlaştırılan teftiş işini, daha sonra kimse yapmadı. Verilen harcırahları Maliye Hazinesi sineye çekti."

Müşarunileyh Hasip Paşa'nın "Padişahın sadık adamlarından olması nedeniyle, diğer vekiller ile birlikte Padişahın başkanlığında yapılan toplantılarda bulunmasına ve Devlet işlerine olan vukufu cihetiyle Meclisi Hassa'ya dahil olmasına"(12) Şevval H. 1258/M. 1842'de irade-i seniyye çıkmıştır.

2 Zilkaade H. 1260/M. 1844'de üçüncü defa Evkâf-ı Hümayun Nazırlığına tayin edilmiş ise de 23 Recep H. 1266/M. 1849'da azlolunmuştur. 14 Şevval H. 1264/M.1847'de Cidde Valisi olmuş, H. 1265/M. 1848'de bu görevden ayrılmıştır. Recep H. 1266/M. 1849'da Hazine-i Hassa Nezaretine, daha sonra Meclisi Vâla azalığına, Cemâziyelâhire H. 1269/M. 1852'de ikinci defa Hazine-i Hassa Nezaretine, 28 Zilkaade H. 1270/M. 1853'de dördüncü defa Evkâf-ı Hümayun Nezaretine, Mustafa Naili Paşa'nın ikinci Sadâretinde 11 Zilhicce H. 1273/M. 1856'da Maliye Nezaretine, 11 Şaban H. 1274/M. 1857'de beşinci defa Evkâf-ı Hümayun Nezaretine, 23 Recep H. 1275/M. 1858'de Safveti Paşa'nın istifası üzerine ikinci defa Maliye Nezaretine, 16 Zilkaade H. 1276/M. 1859'da Meclisi Aliye'ye, 4 Şevval H. 1277/M. 1860'da üçüncü defa Hazine-i Hassa Nezaretine atanmıştır. Muharrem H. 1278/M. 1861'de görevden azledilmiş ve H. 1282/M. 1865'de ma'zûliyet aylığı bağlanmıştır.

23 Zilhicce H. 1286/M. 1869'da, Şeyh'ül-Haram olarak Cumartesi günü vefat etmiş ve Üsküdar'da Selimiye Camii haziresine defnedilmiştir. Zenginliği ve kalabalık aile fertleri ile meşhur olmuştur.

Mehmet Hasip Paşa'nın Nazırlığı döneminde aşağıdaki hizmetler gerçekleştirilmiştir:

Sadı Rumeli İmamı evvel şehriyari, Nakib'ül-eşrâf ile Davud Paşa naibinin Nazırlığı altında bulunan 15 vakıf, 18 Zilhicce H. 1250/M. 1834'de; Bursa'da Hüdavendigâr vakıfları ile Ebâ Eyyubi Ensari (r.a.) vakıfları, 22 Zilhicce H. 1250/M.

1834'de Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne katılmıştır.

13 Recep H. 1251/M. 1835'de Galata, Kasımpaşa, Üsküdar, Beşiktaş ve Yenikapı Mevlevihanelerine miraciye olarak yıllık 1000'er kuruş tahsis edilmiştir.

5 Ramazan H. 1251/M. 1835'de İstanbul'da Ashabı Kiram (r.a.)'dan bazıları için türbeler yaptırılmış ve yaptırılan bu türbelere türbedarlar tayin edilerek, bunların görevleri belirlenmiştir.

Harbiye Mektebi Camii ile bu mektebin hademelerine, başta Nakşibendi tarikatı olmak üzere diğer tarikatların dergâh şeyhleri aylıklarına ilâve bazı haklar tanınmıştır.

17 Safer H. 1251/M. 1835'de Eyup, Fatih, Bayazıt, Sultan Selim, Lâleli ve Nusretiye Camilerinde, her hafta cuma ve salı günlerinde okunmak üzere "şıfa-i şerif" dersleri programlanmış ve bu dersleri okutacak hocalara tahsisat ayrılmıştır.

Ayda 70 kuruş maaşla Tikveşli Ebu Bekir Efendi Eyup, Vidinli Mustafa Efendi Fatih, Tokadın Hasan Efendi Bayazıt, Birgivilî Hafız Ali Efendi Sultan Selim, Kenkırılı (Çankırılı) Hafız Ali Efendi Laleli ve Yahyi Efendi Türbedarı Şeyh Nuri Efendi Nusretiye Camilerinde Müderris olarak görevlendirilmişlerdir.

Marmaris'de Haşim Dede vasıtasıyla yeni bir Mevlevihane yaptırılmış ve Ankara'da Taceddin-zade dergahı şeyhine Evkâf-ı Hümayundan aylık bağlanmıştır.

Kütahya'da dersîâm es-Seyyid Mustafa Rüşdi Efendi "Hediyye-i Ebrâr" ismi ile yazdığı kitabı Padişah'a takdim etmesi üzerine, Kütahya'da Müderris olmak kaydıyla Evkâf-ı Hümayun'dan 17 Rebi'ulahir H. 1252/M. 1836'da maaş tahsis edilmiştir.

25 Rebi'ulevvel H. 1254/M. 1838'de 6 camide Buharihanlık ihdas edilerek, bu işi yapacak yetkili personel görevlendirilmiştir.

22 Ramazan H. 1254/M. 1838'de Mustafa Paşazade Bekir Bey'in salhanesi, 200.000 kuruşa Müneccebaşı tarafından satın alınmış, ancak bedelin yarısı Evkâf-ı Hümayun Nezareti, diğer yarısı da Maliye Hazinesince ödenmiştir.

25 Zilhicce H. 1254/M. 1838'de Evkâf-ı Hümayun Nezaretince, "Mektebi Rüştîye Nezareti" kurulmuştur.

3 Muharrem H. 1255/M. 1839'da Süleymaniye Medresesi yeniden tamir edilerek, "Mektebi Ulumu Edebiyye" ismi ile Arap ve Fars Edebiyatlarının okunmasına tahsis edilmiştir. Bu dersleri okutmak üzere bir öğretim üyesi bir de yardımcı öğretmen tayin edilmiştir. Üç sınıftan oluşan

11. Lütfi Tarihi, c. 7, s. 43.

12. Takvimi Vakayi' Numara: 247.

Okulun bütün öğrencilerine burs verilmiştir. Öğretim üyeliğine tayin edilen Numan Efendi'ye 500, yardımcı öğretmen Mehmet Efendi'ye de 200 kuruş aylık bağlanmıştır. Bir yıl sonra öğretim üyesinin maaşına 200, yardımcı öğretmenin maaşına da 50 kuruş zam yapılmıştır.

26 Cemâziyelâhire H. 1263/M. 1846'da Mektebi Ulumu Edebiyye-i Adliye öğretim üyesi Numan Efendi'ye emekli aylığı bağlanarak, öğretim üyeliğine Bayezid Medresesi Dersiâmlarından es-Seyyid İshak Efendi tâyin edilmiştir.

Maliye Hazinesi ile Hazine-i Amire'nin ve Darbhane ile Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nin birleştirilmesi sonucu, 5 Muharrem H. 1255/M. 1839'da "zabit muhallefati"nın Evkâf-ı Hümayun Nezareti namına zabtı kaldırılmıştır.

Bursa'da Sultan Osman, Orhan, I. Murat, I. Bayezit, Çelebi Mehmet ve II. Murat'ın türbelerinde senede bir kerre Buhari Şerif okunmak üzere, 10 Dersiâma 750'şer kuruş ödenmesine dair, 13 Safer H. 1272/M. 1855'de irade-i seniyye çıkmıştır.

Hanedan vakıfları Mütevelli Kaimmakamlığı vekâletlerinin kaldırılması ile Vekil odalarında yapılmakta olan fera' ve intikal muamelelerinin, Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nde kurulan "Senedât İdaresi"nde görülmesine ait irade-i seniyye, 19 Rebi'ulevvel H. 1272/M. 1855'de çıkartılmıştır. Senedât Müdürlüğü'ne 7.500 kuruş aylıkla Salih Efendi atanmıştır.

Ravza-i Mudahhere'nin yeni baştan döşenmesini Padişahın istemesi üzerine, 2. Cemâziyelâhire H. 1251/M. 1835'de Saruhan Vergi Memuru el-Hac Eyyup Ağa tarafından zira'ı 30 kuruştan 7595 zira'ı halı dokutulmuş, 400 küsur kese olan bedeli ödenerek halılar Medine-i Münevvere'ye gönderilmiştir.

Unkapanı'nda Seyyid Ahmet el-Buhari türbesi bitişiğinde, 40.000 kuruş harcanarak bir cami yaptırılmasına ve Hângahın 20.000 kuruş sarfla genişletilerek onarılmasına, 5 Rebiuleahir H. 1258/M. 1842'de, Taif'de bir muvakkithane yapılmasına, 17 Rebi'ulevvel H. 1263/M. 1846'da irade-i seniyye çıkmıştır.

Sakız Adası'nda Padişah adına yaptırılan cami ve çeşmenin inşası, 13 Safer H. 1264/M. 1847'de bitirilmiştir.

Harameyn Tercümanı Ahmet Nazif Efendi "Sarfı Türki" ismi ile Şehzade Murat Efendi adına bir kitap hazırlayarak Padişah'a takdim etmesi üzerine, yazara 7500 kuruş mükâfat verilmesi emredilmiştir.

İş takibi ve başkalarına aracı olmak üzere İstanbul'a gelen Mekke ve Medine'liler, üç sınıfa ayrılarak misafir edilip ağırlandırlardır. Bunlardan birinci sınıfa ayrılanlar Bakanlarda, ikinci sınıfa ayrılanlar ricalı Devlet Konaklarında, üçüncü sınıfa ayrılanlar da misafirhanelerde, durumlarına uygun bir şekilde ikramda bulunuluyor, yedirilip içiriliyordu. Misafirlerin ağırlanması için Maliye ve Evkâf Nezaretleri bütçelerinden ayrılan ödeneklerin yetmemesi üzerine, 5000 kuruş ve daha fazla aylık alan Devlet Memurlarının Muharreme tesadüf eden rumi aya mahsuben her yıl maaşlarının 1/10'u kesilerek bu hizmet için harcanmaya başlanmıştır. Misafirlerin sadece yedirilip yatırılmasıyla kalınmıyordu. İstekleri yerine getirilip, işleri bitirildikten sonra bunlara ayrıca yol parası ve ikramiye veriliyordu. Bu nedenle, yapılan masrafları yüksek düzeydeki memurların aylıklarından kesilen paralarla karşılamak da mümkün olmayınca, 2.500 kuruşun üzerinde aylık alan herkesden maaşının 1/10'unun ikramiye olarak kesilmesine dair 11 Zilkaade H. 1270/M. 1853'de irade-i seniyye çıkartılmıştır.

"H. 1276/M. 1859'da Mekke Emiri Şerif Abdullah Paşa, her sene Harameyn ahalisinin ikramiye almak üzere İstanbul'a gelmelerine karşı çıkararak, ikramiyenin sadece diplomasını alarak İstanbul'a gelenlere değil, diğer ahaliye de verilmesi gerektiğini söylemiş ise de; İstanbul'a gelmek isteyenlerin men edilmesi uygun görülmeyle, diploma alıp da İstanbul'a gelmeyen kimselere de yarım ikramiye verilmesi kararlaştırılmıştır."

Amasya Mevlevihanesini, Şeyhi Mehmet Dede Efendi 40.000 kuruş harcayarak tamamlayamadığından, Vakıf bütcesinden 15.000 kuruş yardım edilerek inşaat bitirilmiştir.

Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün vakıflara mahalli halktan bir kişi tayin edilerek yönetilmesi için Muharrem H. 1254/M. 1838'de irade-i seniyye çıkartılmıştır. "Muaccelât Memuru" veya "Muaccelât Müdürü" ünvanları ile tayin edilen bu kişilere 110 kuruş maaş bağlanmıştır. Başlangıçta Evkâf-ı Harameyn Muaccelât Müdürleri, her şehirde ayrı olarak bulunmakta iken, Harameyn Nezareti ile Evkâf-ı Hümayun Nezaretinin birleştirilmesi üzerine bu Müdürlükler de birleştirilmiştir.

Ayasofya Camii etrafında bulunan türbeler, medrese, imaret, sebil ve vakıf odasının tamirine başlanmıştır.(13)

13. Tamirata Hasip Paşa'nın Nezaret zamanında başlanmış, Arif, Ali Şefik Paşalarla Ali Rıza Efendi'nin

Fatih Sultan Mehmet'in hayratından olan Turunclu Suyunun, surun iç veya dışında bulunan ana kanalları ile diğer vakıflara ait su yolları, Belgrat Köyü kıyısından iç surlara kadar olan su lağımları, su bent ve kemerleri; Kanlıkavak civarında Sultan Süleyman'ın vakfından olan çeşmeler ve salhanelere akan su yolları ile lağımları; Bursa'da zelzeleden harap olan camilerle türbeler; İstanbul ve taşrada birçok cami, mescid, dergah, medrese, mektep ve çeşmeler yenibaştan tamir edilmiştir.

MUSA SAFVETİ PAŞA

Kırımlı Ebubekir Rıfat Efendi⁽¹⁴⁾'nin oğludur. Kalemlere devam ederek Hasip Paşa'ya katip olmuştur. 8 Şaban H. 1250/M. 1834'de Divanı Hümayun Hocalığına atanmıştır.

Hasip Paşa'nın H. 1250/M. 1834'de Evkâf-ı Hümayun Nazırlığına Tayin edilmesi üzerine, Paşanın uhdesinde bulunan Bağdat ve Musul Kapı Kethüdalıkları Musa Safveti'ye devredilmiştir. Daha sonra Cizye Muhassılı, 27 Ramazan H. 1252/M. 1836'da Evkâf-ı Hümayun Nazırı olmuştur.

Huzuru Padişahiye takdim ettiği arzda; Nezaretin kendisine tevcih edildiğine teşekkürden sonra, cevami' selâtinini gezerek mahfili hümayunlardaki mefruşatı baştan başa yenilediğini söyleyerek, ziyaret buyurulmasını istirham etmiştir.

Rütbe-i saniyenin sunufu evelinde, Mülkiye ve Hariciye Müsteşarlıkları sırasında bulunmak ve Tersane Müdürlüğü terk olunmak üzere 18 Rebi'ulevvel H. 1253/M. 1837'de ilk defa Bahriye Müsteşarı, 22 Cemâziyelula H. 1255/M. 1839'da Hazine-i Mukataât Defterdarı olmuştur.

İltizamât usulü muzırması ilga olduğundan Mukataât Defterdarlığı ünvanı da kaldırılarak Hazine-i Amire ve Mukataât Defterdarlıkları birleştirilmiştir. Hazine-i Amire ve Mukataât Defterdarlıklarının birleşmesinden meydana gelen Hazaini Amire Defterdarlığı, 14 Zilkaade H. 1255/M. 1839'da Musa Safveti Paşa'ya, Defterdar Muavinliği Paşa'nın kardeşi Mektubi Maliye Halifelerinden Mustafa Rıza Efendi'ye tevcih edilmiştir.

Tanzimatı Hayriye-i Mülkiye'nin uygulamalarından dolayı Maliye Hazinesinde eski usulün uygulanma imkanı kalmadığından ve Maliye İşlerinin verilen izin üzerine müstakil Maliye Nezareti tarafından yürütüleceğinden Hazaini Amire Defterdarlığı kaldırılmıştır. Defterdarlığın kaldırılması üzerine Safveti Paşa Safer H. 1256/M. 1840'da Meclisi Vâlâ Azalığına atanmıştır.

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan geri alınan Şam ve Girit'in idari işlerini Tanzimatı Hayriye'nin belirlediği kurallara göre yönetmek üzere Zilkaade H. 1256/M. 1840'da Şam Defterdarlığına tayin edilmiştir. Memuriyet mahalline varmak

üzere iken, Saip Paşa'nın Meclisi Vâlâ Reisliğine getirilmesinden dolayı, 5 Muharrem H. 1257/M. 1841'de Müşirlik ve Vezirlik rütbesi ile Maliye Nazırlığına getirilmiştir.

Bab-ı âliye gönderilen hattı hümayunda: "Şam Defterdarı olan Musa Safveti Efendi'nin bundan sonra defterdarlık yapmaması, kendisi umuru hesaba vâkıf, kabiliyet ve dirayet sahibi olması nedeniyle rütbe-i müşiri ile Maliye Nezaretine Memur edildiği" kayıtlıdır.

Maliye Nazırlığı görevinden 14 Şaban H. 1261/M. 1845 tarihinde ayrılmıştır.

Şevval H. 1261/M. 1845'de Selânik eyâletinden irtibatı kesilen Tarhale Mutasarrıflığına, 13 Rebi'ulahir H. 1262/M. 1845'de Şam Valiliğine atanmıştır. Şam Valiliği görevinden 8 Rebi'ulahir H. 1264'de azledilmiştir.

Rebi'ulevvel H. 1265/M. 1848 tarihinde Ceza-yir Bahrisefit Valiliğine tayin edilmiştir.

29 Zilkaade H. 1265/M. 1848'de Kastamonu, 16 Safer H. 1267/M. 1850'de Ankara Valiliklerine atanmıştır. Vücutunda beliren bir mazeret sebebiyle 27 Recep H. 1268/M. 1851'de Ankara Valiliği görevinden istifa etmiştir.

27 Zilkaade H. 1268/M. 1851'de ikinci defa Cezayir Bahrisefit Valisi olmuş ise de müteakiben bir başka şahıs tayin olunmuştur.

9 Muharrem H. 1270/M. 1853'de ikinci defa Maliye, Rebi'ulevvel H. 1271/M. 1854'de Ticaret, 27 Rebi'ulahir H. 1273/M. 1856'da üçüncü defa Maliye Nazırı olmuştur.

Zilhicce H. 1273/M. 1856'da azledildi. Ancak, 11 Şaban H. 1274/M. 1857'de tekrar dördüncü defa olarak Maliye Nezaretine tâyin olunmuştur. 23 Recep H. 1275/M. 1858 tarihinde Maliye Nazırlığından istifa etmesi üzerine, üçüncü defa olarak Evkâf-ı Hümayun Nezaretine tâyin edilmiştir.

18 Rebi'ulahir H. 1276/M. 1859'da Meclisi Vâlâ Başkanlığına getirildi ise de 26 Muharrem

zamanında devam edilmiştir. (Nisan H. 1263/M. 1846 - Şubat H. 1266/M. 1849). Tamir masrafı olarak 7.295.500 kuruş harcanmıştır. Bu konuda Lütfi Tarihinde şunlar yazılıdır: "Ayasofya Camii Kebirinin umuru tamiriye ve tezyiniyesi rehini hüsnü hitam olarak, H. 1265/M. 1848 Ramazanı Şerifinin ilk cuma günü hizmete açılması üzerine Selamlık merasimi orada yapılmıştır. Selamlık Merasiminde bütün Vekiller ve İstanbul rütbesine kadar bütün ulemâ, bazı hayır sahibi emirler ve bendegân resmi elbiseleri ile hazır bulunmuşlardır. Tamir giderleri, o esnada çocuksuz olarak vefat eden Şeyh'ül-İslâm Mekkezade Mustafa Asım Efendi merhumdan (vefatı, 1 Zilhicce H. 1262/M. 1845'dedir.) Hazineye kalan küllüyetli miktardaki para ve sayısız, kıymetli mücevherlerle karşılanmıştır. Ne güzel borç ve ölümden sonra bırakılan ne güzel mal. Bu tamiratın hatırası olmak üzere, bir de madalya çıkartılmıştır.

14. Esat Muhiis Paşa ve diğer zevatı sairenin katipliklerinde bulunmuştur. Alim ve şairdir. Münşeâtı ile Divanı birlikte H. 1254/M. 1838'de Bulak'ta basılmıştır.

H. 1278/M. 1861'de bu görevden ayrılmıştır. 4 Şaban H. 1281/M. 1864 tarihinde vefat etmiştir. Mezarı Eyüp Kabristanında bulunmaktadır.

Karaköy Hüseyin Ağa Mahallesi'nde bir Nakşibendi Dergahı, Dergahın avlusu içerisinde bir cami ve kütüphane; Yenikapı'da Osman Reis Camii bitişiğinde bir taş çeşme yaptırmıştır.

Musa Safveti Paşa'nın Nazırlık döneminde gerçekleştirdiği hizmetler:

16 Zilhicce H. 1252/M. 1836'da Su Nazırlığı kurularak, Evkâfı mazbuta ve mülhaka ile Harameyn vakıflarından yeteri kadar ödenek ayrıldı. Ayrıca ihtiyaç nisbetinde memur görevlendirildi. Su Nezaretine 5.000 kuruş aylıkla Hâcegândan Şakir Efendi tâyin edildi. Katip Nazif Efendi'ye 500, Kethüda'ya 175, iki koruyucuya 700, iki çavuşa 200 kuruş aylık tahsis edilmiştir.

Beşiktaş'da Yahyi Efendi Dergahı ile Üsküdar, Galata, Kasımpaşa ve Yenikapı Mevlevihanelerinin aylık ve yiyecek tahsisatları artırılmıştır. Bazı cami, mescid, dergah, mektep ve medrese ile Erzurum'da zelzeleden yıkılan 32 cami, mescid, medrese, han ve hamam tamir edilmiştir.

27 Muharrem H. 1253/M. 1837'de Saltanat, Şehzadegân ve bazı Devlet ileri gelenlerinin kayıklarına Evkâf veznesinden 12.510, emeklilerine de 7.130 kuruş tahsisat verilmiştir.

Hasip Paşa'nın Nazırlığı döneminde, Paşa'nın mührünü taklid ederek, sahte bir çok kimseye vakıfta sükna hakkı tanımış ve bu suretle zimmetine çok fazla para geçirmiş olduğu anlaşılan Silivri Evkâf Müdürü Kamil Efendi'nin halka teşhir edilmesinden sonra, 13 sene müddetle kürek çekmeye mahkum edildiğine 25 Zilkaade H. 1275/M. 1858'de karar verilmiştir. Sahte mührü kazıyan Azmi Efendi suçuz görülmüştür.

'AHMET SADIK ZİVER PAŞA

Defterhane katiplerinden Mehmet Sadık Münif Efendi'nin oğludur. H. 1208/M. 1793'de İstanbul'da Merkezefendi Dergahı karşısındaki evde doğmuştur.

Muhibbânı Cenabı Mevlanadan olan babası H. 1218/M. 1803'de vefat etmiştir. Meşhur şairlerden Şeyh Galip Dede, merhumun süt çocuğu olduğundan Yenikapı Mevlevihanesi postu nişini Seyyid Ali Dede, babasının ölümü üzerine Ahmet Sadık Ziver'i manevi evlat edinmiştir.

O devrin kurallarına göre Marif'te öğrenim gördükten sonra, önce Defterhane, bilahare Darbhane Kalemlerine 7-8 sene devam etti. H. 1230/M. 1814'de Devletin önde gelen vekillerinden ve Tarikatı Mevleviye müntesiplerinden meşhur Halid Efendi'ye hizmeti ketabetle intisap etmiştir.

Halit Efendi'nin H. 1238/M. 1822'de Konya'ya uzaklaştırılması üzerine, Ahmet Sadık Ziver de onunla birlikte Konya'ya gitmiştir. Halit Efendi'nin

sin sürgün yerinin Balıkesir olarak değiştirilmesi üzerine bir müddet de burada kalmıştır.

Yüksek affa mazhar olarak İstanbul'a döndükten sonra, affedilip emin kılınmışlara mahsus olan Gümrük Nezaretine, bir müddet sonra Aydın Vergi Memurluğuna atanmıştır. 7-8 ay sonra bu görevden ayrılarak, H. 1241/M. 1825'de Rumeli Seraskeri Ağa Hüseyin Paşa'nın Katiplik hizmetine girmiş; iki yıl Şemni Ordusunda hizmet gördükten sonra hocalık rütbesini kazanmıştır.

Hüseyin Paşa'nın azlinden sonra, İstanbul'da Harir Nazırı Ömer Lütfi Efendi'nin katipliğinde istihdam edilmiştir.

H. 1239/M. 1823'de Tahmis (çekilmiş kahve) Müdürlüğüne, H. 1251/M. 1835'de Tersane Müdürlüğüne tâyin edilerek, rütbesi ülä sınıfı sanisine yükseltilmiştir.

18 Rebi'ulevvel H. 1253/M. 1837'de Evkâf-ı Hümayun Nezaretine atanmış, fakat 20 Muharrem H. 1254/M. 1838'de bu görevden alınmıştır.⁽¹⁵⁾

27 Şevval H. 1254/M. 1838'de kurulan Meclisi Ahkâmı Adliye Azalığına, 3 Recep H. 1255/M. 1839'da Meclis Üyeliğine ilâve olarak Bağdat ve Musul Kapı Kethüdalıklarına, 14 Zilkaade H. 1255/M. 1839'da Mühimmâtı Harbiye Nezaretine, 6 Zilhicce H. 1255/M. 1839'da rütbe-i ülä sınıfı evveli ile Darbhane-i Amire Nezaretine tâyin edilerek uhdesinde bulunan Kapı Kethüdalıkları bir başka şahsa tevcih edilmiştir.

Yukarıdaki görevinden ayrıldıktan sonra, H. 1258/M. 1842'de Meclisi Vâlâ Azalığına, 24 Cemâziyelula H. 1258/M. 1842'de kurulan Rumeli Varidatı Defterdarlığına ve Zilkaade H. 1262/M. 1845'de bu görevden alınarak, kendisine boş maâş tahsis edilmiştir.

17 Zilhicce H. 1262/M. 1845'de Maarifi Umumiye Meclisi Azalığına, 23 Cemazielahire H. 1263/M. 1846'da Maarif Meclisindeki görevi baki kalmak üzere Ziraat Meclisi Azalığına, Şaban H. 1263/M. 1846'da Mülkiyeti Padişah'a ait olan Fabrikalar Nezaretine, Şevval H. 1264/M. 1847'de bu görevlere ilâve olarak Tersane Nezaretine atanmıştır. Sonradan Fabrikalar Nezaretinden istifa etmiştir.

4 Cemâziyelâhire H. 1266/M. 1849'da Hekim Başılık Memuriyetinin kaldırılması üzerine, rütbe-i bâlâ ünvanı verilerek Mektebi Tıbbiye Nezaretine memur edilmiştir. 29 Zilhicce H. 1267/M. 1850'de Meclisi Vâlâ Azalığına, 1 Rebi'ulâhir

15. Mukataatin hini ihâjesinden alınan 90.415 kuruş rüsumdan yalnız 8.000 kuruşu Nazıra, geri kalanı Nezarete ait olduğu halde, tamamını kendisine atıkoyması üzerine görevden alındığı; ihtiyacı olan paranın halefi Hasip Paşa tarafından ihsanî şahane olarak verilmesinden sonra, affına irade tahsil edildiği, Vakıf hazinesinde (Arşiv) muhafaza edilen Muharrem H. 1254/M. 1838 tarihli Ahkâm-ı Evkaf defterinde kayıtlıdır.

H. 1268/M. 1851'de ikinci defa Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne, 28 Zilkaade H. 1270/M. 1853'de Hasi Paşa ile becayişleri icra olunarak Hazine-i Hassa Nezareti'ne, 11 Rebi'ulahir H. 1271/M. 1854'de Nezaret aylığı ve tazminatı ile Meclisi Vâlâ Azalığına, H. 1272/M. 1855'de vefat eden Damat Şehriyari Halil Rifat Paşa'nın Terekesi Nezaretine, Şaban H. 1275/M. 1858'de Fatma Sultan Kethüdalığına, 21 Zilhicce H. 1277/M. 1860'da rütbe-i vezaretle Haramı Şerif Hazreti Nebevi Meşihatına atanarak, Recep H. 1278/M. 1861'de birinci rütbe-i Mecidi nişanı verilmiştir.

14 Zilhicce H. 1278/M. 1861'de Medine-i Münevvere'de vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine Cennet'il-baki'de Hz. Osman (r.a.)'ın türbesi civarında, Nakşibent Tarikatı Şeyhlerinden Mehmet Can Hazretlerinin merkatı yanına defnedilmiştir.

Sultan Mahmut ve Sultan Abdulmecid Han'ların saltanat zamanlarında yaptırılan mebani-i hayriye ve amiriyeye yazılan tarih kitabelerinin büyük ekseriyeti, Ahmet Sadık Ziver Paşa'ya aittir.

Oğlu, eski Defteri Hakani Muavini erbabı Danişten Bahaddin Bey merhum⁽¹⁶⁾ tarafından, yazı ve şiirlerini gösterir "Âsârı Ziver Paşa" ismi altında toplanarak neşredilen kitapta yazılı hâl tercümesinde şöyle denilmektedir:

"İlmin ve Arap dilinin lüzum ve faydasını bizde ilk evvel takdir edenlendendir. Gençliğinde Fransızca'yı öğrenmeye çalışmış olduğu, ölümünden sonra geride bıraktığı, kendi elyazısı ile yazdığı bir küçük lügattan anlaşılmalıdır. Resmî işlerden geriye kalan zamanını, ilmi tetkiklerle geçirdi. Hatta, misafirliklere büyük bir çanta içerisinde koyduğu kitaplarını beraberinde götürüyordu. Vefatından sonra divanının basımı için gerekli olan paranın kütüphanesinin satılarak temin edilebileceğini düşünüyordu. Ancak, kütüphanede bulunan birkaç bin ciltlik kitabın satılmasından elde edilen para, Paşa'nın borcunun 1/3 ünü ödemeye bile yetmemiştir. Edebiyatın haricinde Fenle de uğraşıyordu. Hatta bazan rasat işleri ile meşgul oluyordu. H. 1276/M. 1859'da görülen seyyare-i zuzenebe (kuyruklu yıldız) dair bir risale yazmıştır. Sultan Abdulmecid Han'ın Ziver Paşa hakkında özel bir teveccühü bulunduğundan her zaman taltif edilmiştir. Bulduğu memuriyetlerde iyi bir yönetime muvaffak olmuş, ıslahat harekâtının başına ulaşması için çaba sarfetmiştir. Mektebi Tıbbiye'nin o tarihlerde yetiştirdiği bazı "ümerâyı etibba"nın anlattığına göre, Paşa'nın Nezareti dönemindeki iyi yönetim ve disipline, öğrenim dönemlerinin diğer safhalarında rastlamaları mümkün olmamıştır. Ziver Paşa, sarışın, mavi gözlü, güreşçi, çekme burunlu, yuvarlak yüzü, sakallı,

orta boylu, şişman, yakışıklı ve güleryüzlü, azaları düzgün ve asabi mizaçlı idi. Sağlam bir itikat sahibi idi. Cıvarı Resulallah (r.a.) da Hakkın rahmetine kavuşmak için, Şeyh'ül-Haramlık ünvanını öteden beri çok istiyordu. Hatta 'bu konuda, bir fırsat çıkması halinde Bab-ı âli'den söz bile almıştı. Sadr-ı Esbak Ali Paşa'nın Sadaret zamanında, Şeyh'ül-Haram İşkodralı Mustafa Paşa'nın vefatı üzerine, verilen sözün yerine getirilmesi zamanı gelmiş ise de; diğer hatırı sayılır kimselerin de aynı göreve talip olmaları, hatta bunlardan bir tanesinin de Salahatdin Bey'in oğlu ve Sadr-ı Azam'ın damadı olması nedeniyle, Ziver Paşa'nın doğrudan tayini mümkün olmamıştır. Ancak başvuru kurra usulünde şans Ziver Paşa'ya çıkarak, sonunda arzusuna kavuşmuştur.

Ahmet Sadık Ziver Paşa'nın Nazırlık döneminde gerçekleştirdiği hizmetler:

25 Cemâziyelula H. 1253/M. 1837'de Gümrük Dairesi binası ile bina önüne bir çeşme yaptırılmıştır.

15 Şevval H. 1253/M. 1837'de Devlet ricali, Zilhicce H. 1253/M. 1837'de Saltanat Kayıkcılarına, Evkâf Hazinesinden aylık bağlanmıştır.

Zilhicce H. 1253/M. 1837'de İstanbul'da on yere aylıkla Kayıkcılar Kethüdası, bir katip, bir memur tâyin edilmiştir. Ayrıca aynı tarihte, vakıf arazi ve çiftliklerin sayımının yapılması için Muaccelât Nazırları tâyini yapılmıştır.

Kudüs meselesinin intifaina sebep olmak üzere, anlaşmazlık konusu kiliseye ait kalenin kargir olarak tamirine 17 Rebi'ulevvel H. 1270/M. 1853'de irade-i seniyye çıkmıştır. Daha sonra Kudüs'te bulunan kutsal kaya parçasının ve tavanının ve Halil'ür-Rahman türbesinin tamir masrafı da ilâve edilerek, toplam 466.305 kuruş onarım parası harcanmıştır. Onarım ekibinin başına Nafa' Azalarından Esat Efendi, 5.000 kuruş aylıkla bina emini ve birçok Rum bol aylık ve harcırahla usta olarak gönderilmiştir.

Evkâf-ı Hümayun Tamirat Müdürlüğüne 1.500 kuruş maaşla bir kişi getirilmiş, sonra aylığı 500 kuruşa indirilmiştir. İndirilmiş aylıklı önce Ebniye-i Hassa Müdürü olan Hüsametdin Efendi'ye bu görev verilmiş, daha sonra Rebi'ulevvel H. 1269/M. 1852'de yine Ebniye-i Hassa Müdürü olan Şakir Efendi'ye ilâve görev olarak tevcih edilmiştir. Ebniye-i Hassa Müdürlüğü ile birlikte bu kadar düşük bir aylıkla Evkâf-ı Hümayun Tamirat Müdürlüğü'nün idare edilemeyeceği anlaşıldığından, 29 Cemâziyelula H. 1270/M. 1853'de bu görevde bulunan Rıza efendi'nin aylığı, tekrar 1.500 kuruşa yükseltilmiş ve Tamirat Müdürlüğü, Ebniye-i Hassa Müdürlüğünden ayrılmıştır.

16. 12 Şevval H. 1334/M. 1915'de vefat etmiştir.

Sultanahmet Camii, türbesi ve muvakkithanesinin onarımı bitirilerek, H. 1253/M. 1837 Ramazanının üçüncü Cuma günü resmi bir törenle hizmete açılmıştır.

Mahmutpaşa yokuşunda bulunan Özbekler Tekkesi yeni baştan inşa olunarak, 1 Zilkaade H. 1253/M. 1837'de; Hırka-i Şerif Dairesi ile Camii onarımı da 24 Şaban H. 1269/M. 1852'de bitirilerek hizmete açılmışlardır.

Sultan Abdulmecid Han'ın Validesi Bezmi Alem Valide Sultan tarafından Dolmabahçe'de yaptırılan camii şerif, 25 Şevval H. 1270/M. 1835 tarihinde bitirilerek vakfiyesi yazılmış ve cami görevlileri tâyin edilmiştir.

Bazı cami, mescid, tekke, türbe, mektep, kütüphane, medrese ve çeşmeler ile Süleymaniye hayratına akan Halkalı su yolları ve ayrıca Üsküdar su yollarının tamamı tamir edilmiştir.

ES-SEYYİT MEHMET ŞEVKİ EFENDİ

Bab-ı âli Baş Kapıkulları Zabıt ve Memurluğunda uzun yıllar istihdam edilen Sâdâttan Harputlu Hafız Mustafa Efendi'nin oğludur. H. 1198/M. 1783 tarihinde Küçük Ayasofya Mahallesinde doğmuştur.

Meşhur âlimlerden Arabca, Farsca, Matematik öğrenimi görmüş ve "hutudu mütenevvî—çeşitli yazı türlerinden" icazetname almıştır.

H. 1219/M. 1804'de imtihanla Baş Muhasebe Kalemine girmiş ve yazışma usullerini öğrendikten sonra daha yüksek görevlere terfi etmiştir.

H. 1230/M. 1814'de Cebî Hümayun Katipliğine tâyin olunmuş, bu görevden H. 1239/M. 1823'de Hâcegânlık rütbesi ile Küçük Kal'a Tezke-recilğine naklen atanmıştır.

Rebi'ulevvel H. 1242/M. 1826'da Evkâf-ı Hümayun Kesedarı, H. 1247/M. 1831'de Darbhane-i Amire Sahibi Ayarı, 20 Muharrem H. 1254/M. 1838'de de rütbe-i ûlâ ile Evkâf-ı Hümayun ve Darbhane-i Amire Müsteşarı olmuştur.

21 Cemâziyelula H. 1255/M. 1839'da Mülhak olan Harameyni Şerifeyn ve Evkâf-ı Hümayun Nezaretleri görevi verilmiştir. Evkâf Nezareti'nin rütbe-i ûlâ mertebesine çıkartılmasına dair irade-i seniyye sadır olmuştur. 27 Cemâziyelâhire H. 1256/M. 1840'da Nazırlık görevinden ayrılmıştır.

"Halen görevine son verilen ve evinde Padışaha dua ederek oturmakta olan, Maliye bilgisine sahip dirayet ve fetanet sahibi, aynı zamanda Padışahın sadık adamlarından bulunması nedeniyle yeteri kadar maaş tahsis edilen"⁽¹⁷⁾ Mehmet Şevki Efendi, Rebi'ulevvel H. 1257/M. 1841'de Ticaret Nezareti Müsteşarlığına tâyin edilmiştir. "Ticaret Nezareti'nin rütbe-i ûlâdan sayılarak, bu göreve Saram Efendi'nin getirilmesi üzerine

Müsteşarlık görevine gerek kalmamıştır. Şimdi-lik boştaki üzere"⁽¹⁸⁾ Mehmet Şevki Efendi, Rebi'ulahir H. 1257/M. 1841'de Muhasebe-i Maliye Meclisi Azalığına, Akif Efendi'nin Viyana Büyük Elçiliğine atanması üzerine 6 Zilkaade H. 1257/M. 1841 tarihinde Muhasebe-i Maliye Meclisi Başkanlığına, 4 Cemâziyelâhire H. 1259/M. 1843'de Meclisi Vâlâ Azalığına tâyin edilmiş, ancak Şevval H. 1259/M. 1843'de aylığı verilmek kaydıyla Meclisi Vâlâ Azalığı görevinden alınmıştır.

5 Cemâziyelula H. 1261/M. 1845'de Muhasebe Meclisine memur edildi. Muhasebe Meclisinin kaldırılması üzerine, Divanı Muhasebâtı Maliye'nin kurulmasına tahsis edilen kadronun 15.000 kuruş maaşını almak ve Divanı Muhasebâta devam edip etmemede serbest olmak kaydıyla çıkartılan irade-i seniyye uyarınca konağında ikamet etmiştir.

H. 1281/M. 1864'de vefat etmiştir. Cenazesi, Eyup'da Küçük Emir Efendi türbesi bitişiğindeki mezarlığa defnedilmiştir.

Yazı sanatında çok mahir olan Mehmet Şevki Efendi'nin, sanat değeri çok yüksek bazı levhaları, Meclisi Maliye Azalığından emekli oğlu Ali Şevki ile diğer bir veresesinin yanında muhafaza edilmektedir. Ali Şevki Bey'in ifadesine göre, Paşa'nın musiki, tezhip, ciltilik ve oymacılık gibi diğer sanat kollarında da kabiliyet ve çalışmalarının bulunduğu anlaşılmaktadır.

es-Seyyid Mehmet Şevki Efendi'nin Nazırlık döneminde gerçekleştirdiği hizmetler:

Büyükdere üzerinde Sultan II. Mahmut Han'ın ismine getirilen meşhur su bendinin inşası ve inşaatın bitirilmesinden sonra, herkese açık bir ziyafet verilmesi için Mehmet Şevki Efendi görevlendirilmiştir. Padışah tarafından verilen bu görev, büyük bir itina ile yerine getirilmiştir.

Sultan Abdulmecid Han'ın irade-i seniyyeleri ile Sultan Mahmut Han'ın türbesine ait planı Padışaha sunarak, yapımına nezaret etmiştir. Türbe, sebil ve muvakkithanenin bitirilmesinden sonra, görevlilerin vazifeleri belirlenmiştir.

İstanbul'da şehir içerisindeki mezarlıklara cenaze defnedilmemesi hakkında 21 Şaban H. 1255/M. 1839'da fermanı hümayun çıkmıştır.

Bu yapılanlara ilâve olarak cami, türbe, medrese ve su yollarından bazıları tamir edilmiştir.

Aslında, Mehmet Şevki Efendi'nin Nezaret döneminde yapılan işler yukarıda sayılanlardan ibaret değildir. Gerek Mehmet Şevki Efendi ve gerekse diğer bazı Nazırların yönetimi dönemine ait bazı defterler, Hüseyin Hüsametdin Efendi tarafından arşivlerde bulunamamıştır. Elde edile-

17. Takvimi Vakayi', Numara: 214.

18. Takvimi Vakayi', Numara: 226.

bilen dökümanlarda rastlanılan bilgilerle yetinilmiştir. Bu nedenle, bazı Nazırların zamanında gerçekleştirilen hizmetler, elde olmayan sebeplerle noksan belirtilmiştir.

NUMAN MAHİR BEY

Eğriboz Hanedanından Osman Reşit Bey'in oğludur. Memleketinde öğrenimini sürdürmekte iken, Mora Valisi Ebubekir Sami Paşa'ya damat olmuştur. Bu gelişmeler üzerine kendisine Müderislik payesi verilmiştir.

H. 1238/M. 1822'de İstanbul'a gelmiştir. Daha önce verilen Müderislik payesi, hâcegânlık rütbesine dönüştürülerek, Sadaret Mektubu Kalemine memur edilmiştir. Şeval H. 1247/M. 1831'de Bursa Mukataacısı olmuştur.

Güçlü kaleminden dolayı H. 1248/M. 1832'de Amedi Halifelğine tayin edilmiştir. Mülkiye Nazırı Pertev Paşa görevinden alınarak Edirne'ye sürgüne gönderilmiş ve yerine Akif Paşa getirilmiştir. Akif Paşa, yapmakta olduğu yeni düzenlemeler sırasında Mahir Bey'i, Cemaziyelâhire H. 1253/M. 1837'de Hariciye Kâtipliğine tâyin ettirmiştir.

Akif Paşa, bizzat yazdığı arz tezkeresinde şöyle demektedir:

"Halifelerden Mahir Bey, kumaşlı inşaaya muktedir ve yazdığını anlar kâtip ise de, konuşmaları kaydetme ve Meclis Kararlarını tutma konularında alışkanlık ve tecrübesi bulunmamaktadır. Kızının vefatı üzerine çok üzgün bir vaziyette Kalemi terkedip Hacca gitmeye karar vermiş iken, bendenizin ısrarlı teklifi üzerine yeniden Kaleme gidip gelmeye başlamıştır. Bağlılarınızdan Şekip Efendi, hem çabuk hem de fikri ağırlıklı yazı yazmakta maharetli, hevesli ve gayretlidir. Bu meziyetlerinden dolayı Amediciliğin Şekip Efendi'ye verilmesini; Dolunlu Reşit Beyefendi ile Mahir Bey'in çok iyi anlaşmaları ve aralarında karşılıklı sevgi ve saygının bulunması nedeniyle(19) Hariciye Katipliğinin Mahir Bey'e tevcih buyurulması..."

Şaban H. 1253/M. 1837'de Hariciye Katipliğinden naklen Takvimhane ve Matbaa Nezareti'ne tâyin edilmiştir.(20) Hariciye Nezareti memurlarının Dahiliye memurlarından ayrılması üzerine Kalemler yeniden düzenlenmiş, Amedi Odası dahiliye ve hariciye olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu odalardan birine "ma'ruzatı dahiliye", diğerine "ma'ruzatı hariciye" odası ismi verilmiştir. Ma'ruzatı dahiliye Katipliğine, Bakanlar Kurulu Baş Katibi Şekip Efendi; Ma'ruzatı hariciye Katipliğine de, 23 Zilhicce H. 1253/M. 1837'de Mahir Bey tâyin edilmişlerdir.

Sultan Abdülmecid Han'ın Padişah olmasından sonra, 20 Rebi'ulahir H. 1255/M. 1839'da Bakanlar Kurulu Baş Kâtipliğine, 27 Cemaziyel-

ahire H. 1256/M. 1840 tarihinde de Evkâf-ı Hümayun Nezaretine atanmıştır.

O günkü durumlarla ilgili, Lütfi Efendi şunları yazmaktadır:

"Bu tevcihatten hissement surur olanların çoğu, Reşit Paşa'ya saygı ve bağlılığı bulunanlardır. Mahir Bey'e Reşit Paşa'nın fevkalâde hürmet ve saygısı var idi. Evkâf Nazırlarının Bakanlar Kurulu arasında yer almaları nedeniyle, Nazırlığa getirilmiş olmaktan dolayı Mahir Bey'in memnun olması gerekir iken, bu durumu Bâb-ı âli'den uzaklaştırmak mânâsında yorumlayarak müteessir olmuştur. Reşit Paşa'ya olan aşırı bağlılık ve muhabbetine bu işin bıraktığı olumsuz etkinin, Mahir Bey'in ölümüne kadar eksilmeden devam ettiğini fakir bilirim. Reşit Paşa, Tanzimatı Hayriye yoluna her şeyi göze almış olduğundan, Tanzimata karşı en ufak bir tarize bile tahammül edemiyordu. Buna delil, Mahir Bey'in Bakanlar Kurulu Başkanlığından ayrılmasıdır. Reşit Paşa, büyüklüğün şanı olan kahir yüzünden Mahir Bey'e lütfini icra eyledi ise de, Mahir Bey Bâb-ı âli'den çıktığı cihetle bu lütfi hiçe saydı. Reşit Paşa'nın Mahir Bey'e bu kadar muhabbetine rağmen Bakanlar Kurulu Başkanlığından çıkarılmasına sebep şu olmuştur: Mahir Bey; Tanzimatı Hayriye usulünü tesvip edenler tarafında değildi. Hatta Rıfat Bey'e (Rıfat Paşa) "Sizin halinize taaccup ediyorum. Vaktiyle Ebussuud ve İbnikemâl gibi zâtların yürürlüğe koyduğu kanunları bozup, sizin gibi zâtlar, onlara bedel kanun vad' ve tanzim ediyorsunuz" dediğini, fakir kendim işitmiştim. Reşit Paşa'nın Avrupa'da, Mahir Bey'in Evkâf Nazırı olarak Dersaadette bulunduğu bir cüma selâmlığında, Sultan Abdülmecid Han, Mahir Bey'in müteassip olduğunu bildikleri için sohbet sırasında "acaba bugün Reşit Paşa Avrupa'da cüma namazını nasıl eda ediyor?" diye burada iken kılmaz idi ki orada kılsın" dediği burada iken kılmazdı idi ki orada kılsın" dediği meşhurdur. Bu söz Avrupa'da Reşit Paşa'nın kulağına gitmiş ve kalbi Mahir Bey'e kırılmış ise de, konumu icabı eskiden olduğu gibi dostluğunu bozmadan ölümüne kadar iyi muamele etmeye devam etmiştir".(21)

"Mahir Bey amirine bağlı, dürüst ve gayretli olarak memuriyetine devam etmekte ise de, Evkâf Nazırlığı görevinin Devletin önde gelen ve iş hacmi olarak da yoğun bulunan bir ünitesi

19. "Sadri Esbak Reşit Paşa ile Mora'da iken birlikte çalışıp tanışık olmalarından dolayı Mahir Bey, müşarunileyhin fevkalâde hürmet ve riayeti mahsusasına mazhar olmuştur". Lütfi Tarihi, c. 6, s. 126.

20. "Mahir Bey'in, Reşit Paşa memsurlarından olması ile Bâb-ı âli'den uzaklaştırarak Reşit Paşa'yı üzmeğe istedikler". Lütfi Tarihi, c. 5, s. 105.

21. Lütfi Tarihi, c. VI, s. 124.

olması, ayrıca Mahir Bey'in sıhhatının da bu hizmeti yürütmeye müsait olmaması nedeniyle görevden alınması uygun görülerek",⁽²²⁾ 16 Cemaziyel'ulâ H. 1258/M. 1842'de Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nden alınmıştır. 24 Safer H. 1259/M. 1843'de vefat etmiş, Eyüp'da Bostan iskelesine defnedilmiştir.

Mahir Bey'in kişiliği ile ilgili olarak Lütfi Efendi şunları yazmaktadır: "Mahir Bey gayet dürüst, temiz, hoş sohbet, narin yapılı, görüşü zayıf, yüksek yaratılışlı ve edebi özelliklerin kişiliğinde toplandığı bir zât idi. Basılmış bir divanı vardır".⁽²³⁾ Yazıları H. 1261/M. 1845'de basılmıştır.

Numan Mahir Bey'in Nazırlık döneminde gerçekleştirdiği hizmetler:

II. Sultan Mahmut Han'ın türbesi inşaatı bitirilmiş olduğundan, geri kalan noksanlıklar için 15 Şaban H. 1256/M. 1840'da ikinci keşfi yapılmıştır. İnşaat Bedeli 4.554.825 kuruşu, memur aylıkları da 180.800 kuruşu bulmuştur. Bu paranın 4.000 kesesi Darbhane-i Amire'den, geri kalanı Evkâf Hazinesinden verilmiştir. Türbeye konulan eşya, mefruşat ve diğer malzemeler için 261.372 kuruş harcanmıştır. Türbede hizmet görmek üzere, türbedarlar, hatimhanlar ve buharihanlar tâyin edilmiştir.

Taşrada bulunan vakıfların sayımının yapılması için memur tâyin edilmesi hususunda, 13 Cemaziyelulâ H. 1258/M. 1842 tarihinde irade-i seniyye çıkmıştır.

Şam'da Mevlâna Halid (k.s.)'in türbesi, 20 Cemaziyelâhir H. 1258/M. 1842 tarihinde yapılmıştır.

Müslümanlara ait ev ve diğer yerlerin gayrimüslimlere satılmaması hakkında 23 Cemaziyelâhire H. 1257/M. 1841'de te'kiden irade-i seniyye çıkartılmıştır.

29 Zilhicce H. 1256/M. 1840 ve H. 1257/M. 1841'de ferağ ve intikal harcı ile değer konular hakkında yönetmelik hazırlanmıştır.

Birkaç cami, tekke, mektep, Süleymaniye Bimarhanesi ve Kırk Çeşme ile su yolları tamir edilmiştir.

MUSTAFA KANİ BEY

Enderun-i Hümayun Peşkir Ağalarından Mehmet Ağa'nın oğludur. Enderun-i Hümayun'da tahsil ve terbiye gördükten sonra, tedricen Sarıkcı Baş, H. 1233/M. 1817'de Kahveci Baş ve daha sonra Mabeyinci olmuştur. Böyle şahsiyetli ve değerli bir kişinin Padişahın yakınlarından olması, her tarafta övgü ile karşılanmıştır.⁽²⁴⁾

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Vehabi meselesinde yaptığı olumlu hizmetleri, her türlü

takdirin üstünde olduğundan, müşarunileyhe haddi hümayunla kılıç ve kürk götürmek üzere, 23 Şaban H. 1234/M. 1818'de Mısır'a gönderildi. Verilen görevi yapıp İstanbul'a döndükten 26 gün sonra Kahveci Başlık ve Mabeyincilik görevlerinden alındı.

Meşhur Abdülhak Molla Efendi'nin kardeşi Hızır İlyas Efendi, "Vakayı Letaifi Enderun" isimli kitabında⁽²⁵⁾ olayı şöyle anlatmaktadır:

"Üzerinde olan Sarrafçı Başlık ünvanı Kahveci Başlıkla değiştirilmiş ve buna Mabeyincilik ilâve edilmiş olmasına rağmen, debdebe ve gösteriş mükembel olan Kani Beyefendi'nin yaratılışındaki bu zaaf sebebiyle cebinde hiç parasının bulunmadığını anlayan Mısır Valisi, 2000 keseden fazla ihsan ve yardımda bulunmuştur. Okumuş okumamış bütün herkesin duymuş olduğu bu yardımı, İstanbul'a dahi getirmeden Mısır'da cömertce harcamış ve bir kuruş bile borcunu ödememiş olması, gözden düşmesine, hatta âmirlerinin kızgınlığına sebep olmuştur. Bu nedenle, Mısır'dan döndükten sonra kendisine yüz verilmemiş, 26 ncı günü 1.500 kuruş aylıkla evine çekilip oturmasına dair emir, Silahtar Ağa tarafından tebliğ edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Kâni Bey, üzüntüsünü dışarıya sızdırmadan takdir edilen aylığın bile kendisine bir lütf olduğunu belirterek, dua ve niyazla evine çekilip gittiği, benim gibi üzgün akrabalarının malumudur. Böyle mürüvvetli bir dostun gözden düşmesi, Enderun-i Hümayun mensupları arasında üzüntüye yol açmıştır".

Yine Hızır İlyas Efendi, yukarıdaki yazdıklarına şunları ilâve ediyor:⁽²⁶⁾

"Kâni Bey hiçbir iltifat görmeden 8 yıl evinde inzivada kalmıştır. Bir aralık durumunu Silahtar Ağa'ya anlatarak yardımını istemiştir. Silahtar Ağa'nın, muğduriyetinin giderilmesi için yaptığı rica üzerine, Padişah tarafından masraflarını karşılamak üzere terfien Masraf Kâtipliğine tâyin ılmak üzere terfien Masraf Kâtipliğine tâyin edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine diğer Devlet Memurları gibi Kâni Bey'in de kalbindeki kırgınlık giderilmiştir".

H. 1240/M.1824'de Cizye Muhasebecisi, Şaban H. 1251/M. 1835'de Esham Mukataacısı, H. 1252/M. 1836'da Tütün Gümrükcüsü ve H. 1253/M. 1837'de de Meclisi Vâlâ Azası olmuştur.

(Devamı var)

22. Takvimi Vakayı', Numara: 243.

23. Lütfi Tarihi, c. V, s. 126.

24. Letâifi Vakayı', Enderun, s. 144.

25. Letâifi Vakayı', Enderun, s. 176.

26. Letâifi Vakayı', Enderun, s. 366.

Yarım Asırdan Beri Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne Hizmet Veren Mehmet Duru

Sadi BAYRAM

Yüzyıllardan beri süregelen Vakıflar; kökünü atalarımızın insan sevgisi ve yardım-severliğinden alarak günümüze ulaşmış Sosyo-ekonomik bir kuruluştur.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kayıtlı bulunan en eski tarihli vakfiye, Erzurum civarında, Pasinler'de 440 H. (M. 1048) tarihinde te'sis edilmiş olup, 606 numaralı Vakıf Kütük Defteri'nin 73. sırasında 103. sayfada kayıtlı bulunmaktadır.

Mazinin enginliklerine kök salan Vakıflar Teşkilâtı; tarih boyunca, bağlılıkla çalışanların hayat verdiği bir kurumdur. Bu bağlılık duygusu, Vakıflar Teşkilâtınca daima şükranla karşılanmaktadır. Bu güzel ilişkiye örnek olarak, Vakıflar ailesine yarım asırdan beri hizmet veren, halen de hizmetlerine devam eden Arşiv ve Yayın Dairesi Sözleşmeli Uzmanlarından Mehmet DURU'yu tanıtmak istiyoruz:

1 Nisan 1913'de Yozgat'da doğan Mehmet DURU; ilkokul mezunu olup, 1.4.1931 tarihinde Yozgat Vakıflar Memurluğu'nda göreve başlamıştır. Çalışkanlığı sayesinde bir sene sonra kâtip-veznedar vekili olmuş, 15.9.1933'de 1.600 kuruş maaşla kâtip ve veznedar namzetliğine atanmıştır.

2.4.1936 tarihinde 93. Alay'da vatani görevini ifâ ederek terhis olmuş, 10 ay kadar Yozgat Ziraat Bankası Veznedarlığı yapmış, daha sonra ücreti daha az olmasına rağmen, 20.4.1937'de 50 lira ücretle Yozgat Vakıflar Memurluğu kâtip ve veznedarlığına dönmüştür. 19.11.1940 yılında ise, Yozgat Vakıflar Memurluğuna atanmıştır.

II. Dünya Savaşı esnasında, 17.4.1944 tarihinde İhtiyat Askerliği'ne gitmiş, 8.3.1945 tarihinde terhis olarak 2.500 kuruş aslı maaşla Vakıflar Genel Müdürlüğü Kayıtlar Kâtipliği'ne getirilmiştir. Böylece Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ne giren Mehmet DURU, bu görevini başarı ve sadakatle yürütmüştür.

4.6.1947'de Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Tetkik Memurluğu'na atanmış, 16.10.1952'de Zat İşleri Maaş Memurluğu'na terfi etmiş ise de, kadrosu bu görevde olmuş, kendisi yine fiilen Arşiv'de çalışmıştır. 29.7.1954'de Emlâk Müdürlüğü Mümeyyizliği kadrosu tahsis edilmiş, daha sonra da bir nevi steno yazısı olan ve eski yazıyı bilen herkes tarafından okunamayan şifreli bir yazı çeşidi "Siyakat Yazısı'nı öğrenmesi sonucunda, Vakıf Kayıtlar Mütchassıslığı'na getirilmiştir.

49.1971 tarihinde Devlet Hizmetinde 40 yıl 2 ay 2 gün hizmet ederek emekli olmuş, ancak Vakıflar'dan ilişkisini kesmeyip, ücretsiz olarak çalışmalarına devam etmiştir. Bu durumu gören âmir kademesi, Vakıflar'da "Siyakat Yazısı" bilen tek uzman olmasını da düşünerek göreve davet etmiş, Ocak 1972 tarihinde Ankara'da Mimarzâde Şakir Ağa Vakfı'ndan ücret almak üzere, Mülhaka Kâtipliği'ne getirilmiş ve 6 sene bu statüde yine Vakıf Kayıt Arşivi'nde çalışmalarına devam etmiştir.

10.4.1978 tarihinde Arşiv ve dolayısıyla Arşiv'de bulunan Selçuklu ve Osmanlı Vakfiyeleri, Hazine Defterleri'nde bulunan siyakat yazılarının önemi Bakanlar Kurulu'na intikâl ettirilerek, emekli maaşı kesilmeksizin, sözleşmeli olarak çalıştırılmasına Bakanlar Kurulu'nca karar verilen Mehmet DURU, 14.1931 tarihinden günümüze kadar, yarım asırdan beri Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde hizmet etme imkânını bulmuştur.

Atalarımızın yüzyıllardan beri devam ettirdikleri Vakıf ve dolayısıyla Vakfın Mahkeme önündeki tescilli olan vakfiyeleri günümüz Türkçesine çevirme çalışmaları devam etmektedir. Halen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 2228 defter ve 26.798 adet vakfiye bulunmaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde görev almağa hiçbir talip bulunmadığı bu dönemde, sayın Mehmet DURU'ya sıhhat ve saadetli uzun ömürler dileriz.

Üsküdar Kütüphaneleri

Nimet BAYRAKTAR

Tarihî devirlerde Anadolu'da ve İstanbul'da Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar zamanında kurulan kütüphaneler hep vakıf suretiyle kurulmuştur. Bu kütüphaneler, başta devrin sultanı veya padişahı olmak üzere hanım sultanlar, sadrazamlar, vezirler, şeyhülislâmlar ile diğer devlet ve ilim adamları gibi çeşitli kişiler tarafından kurulmuştur.

Bu tarihî kütüphaneler, zamanla yer ve muhteva bakımından değişikliklere uğradığı gibi, bazı idare ve isim değişikliklerine de uğramaktadır. Kütüphanelerin geçmiş yıllardaki durumuna bir göz atacak olursak, vaktiyle Evkaf Nezâreti'ne bağlı iken daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na ve bugün de Kültür bakanlığı'na bağlanmış olduklarını görmekteyiz. Diğer taraftan bir kısmının kütüphane olarak inşa edilen binalarda, bir kısmının da çeşitli cami, mescid, medrese, tekke, türbe ve dersanelerin kitap odalarında veya dolaplarında kurulmuş olduklarını öğrenmekteyiz. Bunlardan bilhassa ikinci durumda olanlar zamanla yer değiştirerek, vâkıflarının adını korumak suretiyle, müstakil binası olan veya sonradan bu amaç ile kurulan kütüphanelerde toplanmıştır.

Üsküdar'da Hacı Selim Ağa, Vefatla Atif

Efendi, Eyüp'de Hüsrev Paşa, Çarşamba'da Murat Molla, Koca Mustafa Paşa'da Hekimoğlu Ali Paşa, Lâleli'de Ragıp Paşa ve Divanyolu'nda Köprülü Kütüphaneleri, İstanbul'da Kütüphane olarak inşa edilmiş müstakil binaları olan kütüphanelerdir.

Süleymaniye, Bayezit ve Millet Kütüphaneleri ise, binaları sonradan kütüphane haline getirilen ve

bugün çeşitli yerlerden nakledilmiş bir çok koleksiyonu içinde toplayan kütüphanelerdir⁽¹⁾.

İstanbul'un eski ve tarihi bir bölgesi olan Üsküdar'da da bazı kütüphaneler tesis edilmiştir. Bunlar kuruluş sırasıyla *Nurbânu Valide Sultan*, *Yakup Ağa*, *Gülnûş Valide Sultan*, *Kemankeş Emir Hoca*, *Hacı Selim Ağa*, *Efgâni Ali Haydar Efendi*, *Pertev Paşa* ve *Hüdayi Aziz Mahmut Efendi Kütüphaneleridir*.

3 Mart 1340 (16 Mart 1924) tarih ve 340 sayılı "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" ile, bu tarihe kadar, Evkâf Nezâreti'ne bağlı olan kütüphaneler Maarif Nezâreti (Milli Eğitim Bakanlığı)'ne devredilmiştir.

Tekke ve zaviyelerin kapatılması (30 Kasım 1925) üzerine de yukarıda sayılanlardan Pertev Paşa Kütüphanesi⁽²⁾ dışındakiler Üsküdar'ın merkezi bir yerinde bulunan Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde toplanmıştır.

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Üsküdar Kütüphaneleri içinde müstakil binaya sahip tek kütüphanedir. Diğerleri ileride ayrı ayrı görüleceği gibi cami kitap dolaplarında, dersane ve tekkelerde kurulmuştur:

- (1) Muzaffer Gökman. Bayezit Umumi Kütüphanesi. İstanbul 1956.
Halit Dener. Süleymaniye Umumi Kütüphanesi. İstanbul 1957.
- (2) 1906 yılında Üsküdar'da Selimiye tekkesinde kurulan "Pertev Paşa Kütüphanesi" 1916'da Fatih'teki Millet Kütüphanesi'ne, 1963 yılında da Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne son devirde vakfedilerek vâkıflarının adıyla ayrı birer bölüm olarak korunan *Haşim Paşa*, *Hüseyin Kâzım Bey*, *İhsan Mahvi Bey* Kütüphaneleri de bu kütüphanedeki koleksiyonlar yanında yer almıştı.

Hacı Selim Ağa'nın vakfettiği 1299 kitabı için yaptırmış olduğu kütüphanesinin mevcudu, burada toplanan çeşitli koleksiyonlar ve gelen yeni yayınlarla onbeş bine yaklaşmıştı. Gerek bu kütüphanedeki yer darlığı, gerek çevrenin başka bir kütüphaneye olan ihtiyacı düşünülerek, Üsküdar'da ikinci bir kütüphane açılmıştır. Bu kütüphane, İstanbul'un fethinin 500. yıldönümünde (29 Mayıs 1953) halkın hizmetine açılan Şemsi Paşa Halk Kütüphanesi'dir.

Yeni harfli eserlerin Şemsi Paşa Halk Kütüphanesi'ne nakledilmesiyle, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ndeki yer darlığı bir dereceye kadar önlenmiş oldu ve bu kütüphane, bundan sonra bir yazma eserler kütüphanesi haline geldi. Böylece Üsküdar 1953 yılındanberi biri eski, diğeri yeni harfli eserlere ait iki kütüphane binasına sahip olmuştur.

Şemsi Paşa Halk Kütüphanesi'nin kitaplarının, ne içinde bulunduğu medrese ve ne de bu tarihî binanın vâkırı Şemsi Paşa ile ilgisi vardır. Ancak, büyük Mimar Sinan'ın eseri olan bu tarihî abide ile Şemsi Paşa ve burada kurulan kütüphane hakkında da kısa bilgi eklenmiştir.

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde toplanan vakıf koleksiyonlardan başka, 1928 harf inkilâbına kadar gerek resmi müesseseler, gerek şahıslar tarafından gönderilen eski harfli basma kitaplar da "*Asar-ı Cedide*" adı altında ayrı bir bölüm halinde toplanmıştı. Bu bölüm içinde, çeşitli kimseler tarafından kütüphaneye hediye edilmiş yazmalar da vardı (161 yazma, 2144 basma).

Bundan başka, 1946-1954 yılları arasında beş kişi tarafından bağışlanan 89 yazma, 441 eski harfli basma olmak üzere 530 eser de "*Müteferrik*" adı altında yeni bir bölüm teşkil etmişti.

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne sonradan katılan Gülnüş Valide Sultan, Efgâni Şeyh Ali Haydar Efendi, Haşim Paşa, Hüseyin Kâzım Bey ve İhsan Mahvi Bey koleksiyonları ile yukarıda sözü geçen *Asar-ı Cedide* ve *Müteferrik* bölümleri de 20.X.1955 tarihinde Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Vakıf koleksiyonlar bu kütüphanede de vâkıflarının adı altında ayrı birer bölüm halinde saklanmaktadır. Ancak, vakıf bir koleksiyon teşkil etmeyen *Asar-ı Cedide* ve *Müteferrik* bölümlerindeki yazmalar "*Yazma Bağışlar*", basmalar da "*Basma Bağışlar*" bölümlerine geçirilmiştir.

Yapılan bu nakillerden sonra, Hacı Selim Ağa

Kütüphanesi'nde kalan koleksiyonlar, Hacı Selim Ağa, Kemankeş Abdülkadir Emir Hoca, Nurbânu Valide Sultan, Yakup Ağa ve Aziz Mahmut Hüdayi Efendi koleksiyonlarıdır. Bugün bu kütüphanede 2871 yazma, 1282 basma olmak üzere toplam 4153 kitap vardır.

Üsküdar'da sözü geçen bu kütüphanelerden başka, bugün mevcut olmayan bazı kütüphanelerin daha var olduğunu çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz. Ancak, bunlar hakkında şimdilik fazla bir bilgiye sahip değiliz.

Bu kütüphanelerden, *Şair Nâbi Kütüphanesi*(4)'nin hususi bir kütüphane olduğu ve evinde duvar içinde iki üç dolaptan başka kitap koyacak yeri olmadığı anlaşılmaktadır. *Ahmediye Kütüphanesi*(5)'nin de medrese kitaplarının bulunduğu ve medrese talebelerinin faydalandığı bir kütüphane olduğu tahmin edilebilir.

Mirza-zâde Şeyhülislâm Mehmet Efendi'nin Üsküdar'da Sultantepe'sinde Kirişçi-zâde sokağının başındaki camiinin bitişiğinde bir de kütüphanesi olduğunu muhterem İbrahim Hakkı Konyalı'nın Üsküdar Tarihi'nden öğreniyoruz(6). Taş ve tuğladan yapıldığı, kapılarının demirden olduğu ve 1143 (1730-31) yılında inşâ edildiği kaydedilen bu kütüphaneyi görebilmek ve bugünkü durumunu tesbit edebilmek için yerinde yaptığımız araştırmada, maalesef sadece yıkık dört duvarının kalmış olduğunu gördük. Kitaplarının miktarı ve daha sonra ne oldukları hakkında bir bilgi edinemedik.

Daha sonraki yıllarda Üsküdar'daki üç sıbyan mektebinde kurulmuş olan üç çocuk kütüphanesi (*Çinili*, *Mihrimah Sultan* ve *Selimiye*) de konumuz dışında kalan bugünkü Üsküdar kütüphanelerindedir ve bu üç vakıf müessesenin kuruluşundaki gayeye hizmeti devam ettirmektedir.

İstanbul'un tarihî bir bölgesi olan ve birçok ünlü devlet ve ilim adamlarının oturmuş oldukları saray, köşk ve yalıların bulunduğu bilinen Üsküdar'da geçmiş yıllarda daha başka kütüphanelerin de var olacağı tahmin edilebilir. Biz bunlardan ancak bugüne kadar gelenleri incelemek ve kaynaklarda rastladıklarımızı da hiç olmazsa ismen tesbit etmek imkânını bulduk. Bunlara daha ileriki yıllarda yapılacak çalışmalarla yenileri katılarak Türk Kütüphanecilik Tarihi biraz daha aydınlanmış olacaktır.

(3) Merhum Hafız Mehmed Süreyya Ef. namına kardeşi Fazıl Bey, Selânikli Hacı Derviş Efendi, Kaymakam Münşi Bey, Üsküdar Belediye doktoru merhum Ahmet Şevki Özbek, Veteriner Eczacı Osman Senai Özkut.

(4) Millî Mecmua, c: 6, sene: 3, No: 72, s: 1157-1158 (22.X.1926), "Nabi'nin Evi"
Millî Mecmua, c: 7, sene: 4, No: 74, s: 1200 (15.XI.1926), "Nabi'nin Kütüphanesi"

(5) Türk Ansiklopedisi, I, 241.

ÜSKÜDAR KÜTÜPHANELERİ metinde sıralanırken, başta müstakil kütüphane binası bulunan Hacı Selim Ağa Kütüphanesi alınmıştır. Sonra da diğer kütüphaneler aynı yere vakfedilişleri, beraber yer değiştirmeleri ve fihrist birlikleri dikkate alınarak şu şekilde sıralanmışlardır:

1. *Hacı Selim Ağa Kütüphanesi*

Üsküdar'da çeşitli yerlere vakfedilip sonra Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne nakledilen koleksiyonlar:

2. *Nurbânu Valide Sultan*
3. *Kemankeş Emir Hoca*
4. *Yakup Ağa*
5. *Gülnuş Valide Sultan*
6. *Efgâni Ali Haydar Efendi*
7. *Hüdayi Aziz Mahmut Efendi*

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne vakfedilen

Kolleksiyonlar:

8. *Haşim Paşa*
9. *Hüseyin Kâzım Bey*
10. *İhsan Mahvi Balkır*

Diğer Üsküdar Kütüphaneleri:

11. *Perteu Paşa*
12. *Şemsi Paşa*

Bu kütüphaneler dışında kalan,

1. *Şair Nâbi*
2. *Ahmediye*
3. *Mirza-zâde Şeyhülislâm Mehmet Efendi*

kütüphaneleri ile, son yıllarda Hacı Selim Ağa

Kütüphanesi'nde

4. *Müteferrik*

adı altında toplanan bağışlar hakkındaki açıklamalar önsözde verilmiştir.

HACI SELİM AĞA KÜTÜPHANESİ

İstanbul'un Üsküdar ilçesinde, Gazi (Selâmsız) caddesi üzerinde Atlamataşı denilen yerde bulunan Hacı Selim Ağa Kütüphanesi(7), Tersane Emîni Hacı Selim Ağa tarafından yaptırılmıştır. Bahçe içinde, ön cephede bir okuma salonu ve arkasında kitap deposundan ibaret olan bu kütüphanenin(8) H.1196 (M.17.XII.1781—6.XII.1782) yılında inşa edilmiş olduğunu dış kapısı üzerindeki şu kitâbeden öğreniyoruz.

Kitâbe metni:

Cenb-i umde-i erkân-ı devlet mefharü'l-eşbâh
Sutude-i menba lutf u müriyyet zat-ı alicâh
Emin-i matbah-ı şahinşehi Hacı Selim Ağa

Ki evsaf-ı cemili nasa olmuş ziver-i efvâh
Fenay-ı devlet-i pader rikâb-ı dehri derk edüp
Tedarik etdi azm-i menzili ukbaya zad-ı râh

Edüb ilm-i şerife izzet ve erbâbına ikrâm
Mükemmel bir kütübhane bina etdi livechillâh
Sigâr-ı ümmete mekteb kibârına kütübhane

Binasına muvaffak oldu ol sahib-i dil agâh
Edüb her harf-i evrak-ı kitabınca sevab ihсан
Dü alemde muradın vire hak ber suret-i dilhâh

Düagune dedi itmamının tarihini tevfiğ
Zehi darü'l-kütüb ecrin mükemmel aylaya Allah
Ketebahü'l-fakir Muhammed Es'adü'l-Yesârî Ga-
fara Zunubehu

1196

Kitâbedeki "Zehi darü'l-kütüb ecrin mükemmel eyleye Allah" mısraı kütüphanenin inşa tarihini vermektedir.

İç kapı üzerinde ise şu kitâbe vardır:

"Kal'Allahu Tebareke ve Taalâ, *Fiha Kütübün Kayyime*(9), Sadakallahü'l-azim"

Kitâbenin sonunda da hattatı olan Osman'ın imzası bulunmaktadır.

Kütüphane bitişiğinde bir de mektep yaptırılmış olan Hacı Selim Ağa(10) Reisülküttab Mustafa Efendi(11)'nin İran'dan getirdiği kölesidir. Darphane Emanetinde ve Edirne Sarayı tamiratında bulunduktan sonra H.1182 (M.18.V.1768—6.V.1769)de Hotin Defterdarı ve H.1187 (M.25.III.1773-13.III.1774)de Kapıcıbaşı olmuştur. Sultan I. Abdülhamid'in cülusundan sonra H.1188 (M.14.III.1774-3.III.1775)de Darphane Eminliğine *tâyin edilen ve daha sonra Matbah ve Bina Emîni* olan Hacı Selim Ağa H.1201 (M.24.X.1786-12.X.1787)de de Tersane Emîni olmuştur.

(6) İbrahim Hakkı Konyalı, Abideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi, II, 403.

(7) Üsküdar, Gazi (Selâmsız) Caddesi, Nu: 21.

(8) "... Bugün bakılmış güzel bir bahçe içinde evlerce hem hazine-i kütüb hem de mütalâa salonu olarak kullanılmak üzere büyük bir daireden ibaret olan kütüphanenin sonradan arka tarafından bir kemer açılarak müstakil bir hazine-i kütüb ilâve edilmiş, eski daire mütalâa salonu ittihaz olunmuştur..."
Esad Serezli, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Tanin, 25.VI.1947.

(9) "Beyyine" Suresi, 3. ayet

(10) Cevdet Paşa Tarihi, IV, 269; Sicill-i Osmâni, III, 58.

(11) Reisülküttab Mustafa Efendi, Kastamonulu Ammar Zâde Mehmed Ağa'nın oğludur. Babasının ölümü üzerine İstanbul'a gelmiştir. Tavukçubası Ali Ağa'ya damat olduğundan, Tavukçu Zâde diye de anılır. 1749 yılında ölmüştür. Mustafa Efendi'nin yaptırmayı düşündüğü kütüphane, Sultanhamamı meydanının Aşir Efendi Caddesiyle birleştiği sol köşede, oğlu Şeyhülislâm Aşir Efendi tarafından inşa ettirildiğinden dolayı, "Aşir Efendi Kütüphanesi" ismiyle tanınmaktadır. Mustafa Efendi'nin 1216 (1203 yazma, 13 basma) kitabından başka, oğlu Aşir Efendi, torunu Hafid Efendi ve Kasideci Zâde Süleyman Sırrı Efendi'nin vakıflarıyla burada 4 vakıf koleksiyon toplanmıştı ki bunlar, 1914'de Evkaf Nezâreti tarafından Sultan Selim'de kurulan kütüphaneye, 1918'de de Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmişlerdir ve burada vâkıflarının isimleriyle ayrı birer kütüphane olarak muhafaza edilmektedirler.
Halit Dener
Süleymaniye Kütüphanesi 36-38 s., Aşir Efendi Kütüphanesi Vakfıyesi (Süleymaniye—Aşir Ef. 473).

H.1203 (M.2.X.1788-20.IX.1789) yılında Sultan III. Selim'in tahta çıkışı üzerine öldürülerek mektebinin bahçesine gömülmüştür. Hacı Selim Ağa'nın, bu padişahın daha şehzadeligi sırasında düşmanlığını kazandığı rivayet olunmaktadır. Bu rivayete göre, Sultan Selim'in şehzadeligi sırasında Çukadar Hüseyin Ağa ile sohbet ettiği görülerek Selim Ağa sohbet edilen pencerenin kapatılmasına memur edilmişti. Şehzade Selim kapatılmamasını söylediği zaman ise, padişah emridir diye kapatmağa mecbur olduğu şeklinde cevap vermiş ve güya şiddetle muamele etmiştir. Katline sebep olarak zikredilen diğer rivayet de şudur: Halil Hamid Paşa'nın sadareti zamanında mevacib (aylık) verilirken, yeniçerilerin Şehzade Selim'i tahta çıkarmak için ayaklanacaklarını Yeniçeri Ağası fark ederek, bunu Hacı Selim Ağa'ya bildirmiş, Hacı Selim Ağa da oğlu Nazif Efendi ve onun zevcesi Dürrüşehvar Sultan vasıtasıyla padişaha ulaştırmıştır. Böylece bu işe mani olmuş bulunması da Şehzade Selim'in kinine sebep olmuştur. Üçüncü bir rivayet ise, padişah'kalyonunun, çabuk inşa edilerek denize indirilmesi hususundaki emri yerine getirmemesidir. Bu işi kontrol için tersaneye gelen padişah, emrinin geciktirilmesinden gazaba gelerek derhal katlini emretmiştir.

Hacı Selim Ağa'nın kütüphanesi yanındaki mektebinin bahçesinde bulunan kabri, sonradan kütüphane bahçesine nakledilmiştir. Zevcesi Zeynep Hanım ile oğlu Nazif Efendi de yanında gömülmüştür⁽¹²⁾.

Selim Ağa'nın oğlu Sadaret Kethüdası Nazif Efendi, Sultan I. Abdülhamid'in kızı Dürrüşehvar Sultan ile evli idi. Padişah damadı olduğu için birçok işlere karışarak etrafındakileri gücendirmişti. Sultan III. Selim'i şehzadelğinde gücendirmiş olduğundan, babasının katlinden sonra Edirne'den İstanbul'a getirilerek idam edilmiştir. Hacı Selim Ağa'nın küçük oğlu Emin Efendi ise bir müddet hapsedilmiş, sonra affedilerek serbest bırakılmıştır.

Hacı Selim Ağa'nın mezar kitâbesi:

Huve'l-hallakü'l-bâki
Sahibü'l-hayr ve'l-vakf
Dergâh-ı âli kapucu başlarından
Tersâne-i âmire emini merhum
Ve mağfur maktul el-hac
Selim Ağa ruhuna fatiha

Fi 15 Şaban sene 1203 / 11 Mayıs 1789

Hacı Selim Ağa'nın zevcesi Zeynep Hanımın mezar kitâbesi:

Huve'l-hayyü'l-bâki
Dergâh-ı âli kapucu başlarından
Tersâne-i âmire emini esbak merhum el-hac

Selim Ağa'nın halilesi merhume
Ve mağfurünleha Zeynep kadın ruhiçün
Hak taalâ hazretlerinin rıza-i şerifiçün
el-Fatiha

23 Ramazan sene 1211 / 22 Mart 1797

Hacı Selim Ağa'nın oğlu Ahmet Nazif Efendi'nin mezar kitâbesi:

Huve'l-halâkü'l-bâki
Sâbıkâ kethüday-ı hazret-i sadr-ı âli
Merhum ve mağfurü'l-muhtaç
Îlâ rahmeti Rabbihi'l-gafur
Maktul Ahmed Nazif
Efendinin ruhiçün
Allah-ı azimü'ş-şanın rıza-i
Şerifiçün el-Fatiha

Fi 27 Ramazan sene 1203 / 29 Haziran 1789

Hacı Selim Ağa'nın kütüphane bitişiğindeki sibyan mektebi sonradan yıkılarak yerine bugün ilk bânisine nisbetle "Hacı Selim Ağa İlkokulu" adını taşıyan yeni bir okul yapılmıştır.

H.1196 (M.17.XII.1781-6.XII.1782) yılında bu kütüphaneyi kurmuş olan Hacı Selim Ağa'nın vakfettiği kitaplar 1299 (1265 yazma, 34 basma) tanedir. Kitaplarda 1196 tarihli Hacı Selim Ağa mührü vardır.

Hacı Selim Ağa'nın vakfettiği kitapların basılmış bir fihristi vardır:

(Defter-i Kütüphane-i el-Hac Selim Ağa İstanbul, 1310-1311 Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 134 s.)

Bu kolleksiyonda dini konulardaki eserlerden başka edebiyat, tarih, coğrafya ile hesab, hendese, heyet, ahlâk ve mantık konularında da önemli eserler vardır.

Hacı Selim Ağa'nın Süleymaniye Kütüphanesi Fotokopi Arşivinde 20 numarada bulunan 4 Muharrem 1197 H. tarihli 32 yapraklı Vakıfnamesinde yaptırmış olduğu mektep, kütüphane ve kitaplarının masrafı için İstanbul'un çeşitli yerlerinde bulunan emlakini vakfetmiş olduğunu öğreniyoruz⁽¹³⁾.

Nurbânu Sultan Kütüphanesi

Nurbânu Sultan, Sultan II. Selim'in zevcesi ve Sultan III. Murad'ın annesidir. "Atik Valide Sultan denmekle maruftur⁽¹⁴⁾. Aslen bir yahudi kızı

(12) Hacı Selim Ağa ailesi yanında gömülü bulunan tenbel hacı Mehmet Hilmi Efendi'nin mezarı da sonradan buraya nakledilmiştir. Mezar kitâbesinde ölüm tarihi 1139 H. dir. Bundan başka haznedar İsmail Efendi'nin 1213 H. yılında vefat eden oğlu Mehmet Emin Efendi'nin de mezarı buradadır.

(13) İstanbul Kütüphaneleri, Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğları, 11. fasikül, "Vakıfnâmeler", s: 849-850 (565-566).

(14) Kamüsü'l-A'lam, VI, 4607; Sicilli Osmâni, I, 86.

olup küçük yaşta Osmanlı Sarayına alınarak terbiye edilmiş, zekâsı ve güzelliği sayesinde sultanlığa yükselmiştir.

Nurbânu Sultan Üsküdar'da Toptaşı'nda cami, medrese, darü'l-hadis, darü'l-kurra, darü's-şifa, imaret, kütüphane ve sıbyan mektebinden müteşekkil bir külliye inşa ettirmiş ve ayrıca misafirler için de büyük bir han yaptırmıştır. Bunlardan başka külliye yakınındaki çifte hamam ile Üsküdar'da Valide-i Cedid (Gülnuş Sultan) camii yakınındaki yeşil direkli hamamı ve İstanbul'da Divanyolu'ndaki çifte hamam ile Lânga Yenikapısı'ndaki havuzlu tek hamamı da bu külliyenin vakfı olarak inşa ettirmiştir.

İçindeki çini ve tahta işçiliği pek nefis ve san'atkârane, pencere kapakları sedef kakma olan camiin H.991 (M.25.I.1538-14.I.1584) tarihli kitâbesi şudur:

Nurbânu o zat-ı pür-ismet
Etdi bu mâbed-i lâtifî binâ
Eser-i hâssıdır bu hayr-ı güzin
Taraf-ı hayra eyleyüp niyyet
Habbezâ re'y-i ahsen-ü zibâ
Oldı târih zehi behişt-i berin

Evliya Çelebi "Orta Valide Camii" diye bahsettiği bu camiin imaretinde Cuma geceleri pilâv ve zerde dağıtıldığını anlatır(15).

Sultan III. Selim zamanında nizam-ı cedid orduları kurulurken bu külliyyeden tâbhane, tımarhane, misafirhane ve tab'hane süvari askerine kışla olarak tahsis edildi. Bu ocağın kaldırılmasıyla bir müddet boş kaldıktan sonra, Alemdar Mustafa Paşa Cihadiye Sekbanı'nı kurduğunda, tekrar bundan istifade olunmuş ve Asakir-i Nizamiye-i Şahane Süvarisine tahsis edilmek üzere tamir olunmuştur(16).

Asrî ilk akıl hastahanemiz olan Toptaşı Bimarhanesi (Tımarhanesi) III. Selim devrinde nizam-ı cedide kışla olarak tahsis edildiği devre kadar vakıf şartına uygun olarak kullanılmıştır. 1289 (1872-3) yılı Teşrinevelinde Süleymaniye Bimarhanesinde sarî bir hastalık çıktığında buradaki mecaninin (mecnunlar, deliler) başka bir yere nakline lüzum görüldüğü zaman, burası yeniden Bimarhane itilâz olunmuş ve bulunduğu yere nisbetle "Toptaşı Bimarhanesi" adı verilmiştir ki asıl adı "Valide-i Atik Bimarhanesi"dir.(17)

Osmanlı tarihinde kadınlar saltanatının esaslı surette başladığı bu devrede Nurbânu Sultan, bilhassa kocası II. Selim'in ölümünden sonra siyaset ve idare işlerine karışmak için daha müsait bir zemin bulmuştu. Geline Safiye Sultan ile bu mevzudaki mücadeleleri bir hayli devam etmiş, kendisini çok seven ve hürmet eden oğlu III. Murad zamanında sarayda büyük nüfuz sahibi olmuştu.

Osmanlı tarihinde ilk defa "Valide Sultan" ünvanını aldığı rivayet olunan(18) Nurbânu Sultan H.21 Zilkaade 991 (M.6 Aralık 1583) tarihinde ölmüş ve zevci Sultan II. Selim'in Ayasofya Camii yanındaki türbesine gömülmüştür. "Valide Sultan'a rahmet ede hak" ibaresi ölümüne tarih düşürülmüştür.

İstanbul'da kütüphane tesis eden hanımların ilki olan Nurbânu Sultan'ın vakfettiği kitapların hepsi yazma olmak üzere (133) tanedir. Bunlar, sonradan aynı yere vakfedilen diğer iki kütüphane (Kemankeş Emir Hoca, Yakub Ağa) ile birlikte 1924 yılında Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesine nakledilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid devrinde hazırlanarak bastırılan "Defter-i Kütüphane-i Emir Hoca Kemankeş" İstanbul (trs.) adını taşıyan fihrist içinde bu üç kütüphaneye ait kitaplar ayrı ayrı kayıtlıdır(19).

Nurbânu Sultan'ın kitapları arasında muhtelif kimseler tarafından vakfedilenlere de rastlanır. Bazılarında ise Valide Sultan'a ait şu vakıf mühürü vardır:

Nurbânu Sultan'ın kitaplarındaki mühürü:

el-Mütevekkil ala'llah
el-melikü'l-mennan
Valide-i Padişah din-i mubina
Sultan Murad Han

Nurbânu Sultan Kütüphanesinde 1-16 numaralarda bulunan Kur'an-ı Kerim'ler, kitapların Hacı Selim Ağa Kütüphanesine taşınması sırasında, camideki dolabında bırakılmış ve sonradan Evkâf-ı İslâmiye (Türk İslâm Eserleri) Müzesine alınmıştır. Yazı ve tezhib bakımından fevkalâde olan bu Kur'an-ı Kerim'ler, fihristte müzeyyen, müzehheb ve nefisü'l-enfes olarak tavsif edilmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi "Yazma Bağışlar" bölümünde 105 numarada Nurbânu Sultan'ın vakıflarına ait bir defter vardır.

(15) Evliya Çelebi, Seyahatnâme, I, 474.

(16) Hadikatü'l-cevâmi, II, 182-184.

(17) Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti, 1326 senesi risâlesi, 44.

(18) İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, III, 71.

(19) 1-49 s., Kemankeş, 50-63 s., Nurbânu Sultan, 64-66 s., Yakup Ağa.

Diğer Kaynaklar:

Asırlar Boyunca İstanbul, 88, 150;

İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul, 196;

Osmanlı Tarihi, III/2; 43, 50, 125, 553;

Osmanlılar Devrinde Kütahya Çinileri, 34, 36;

Türk Sanatı Tarihi, 392;

Kadın Gazetesi, I.VI.1955/401, (Nimet Nail Bayraktar, Tarîhte Hayırsever Türk Kadınları: 1, Nurbânu Sultan ve Kütüphanesi);

Kadın Gazetesi, 17.I.1959/541, (Ferit Ragıp Tuncor, Türk Tarihinde Kadınlar: 10, Nurbânu Sultan)

Kemankeş Emir Hoca Kütüphanesi

Kemankeş Abdülkadir Efendi, Abdülkadir Geylânî sülâlesindedir. "Emir Hoca" adıyla şöhret bulmuştur. Üsküdar'da Valide-i Atik (Nurbânu Sultan) Medresesi müderrisi iken H.1151 (M.21.IV.1738-19.IV.1739) yılında ölüp Valide-i Atik Camii mihrabı cihetine gömülmüştür⁽²⁰⁾. Kemankeşlikte mâhir ve fazilet sahibi bir zat imiş. Emir Hoca'nın Ahmed adlı bir oğlu olduğunu, kütüphanesinde 207 numarada kayıtlı kitabın baş sahifesinde bulunan bir notta öğreniyoruz.

Kemankeş Abdülkadir Emir Hoca, kitaplarını Vâlîde-i Atik Camii kitap dolabına vakfetmiştir. Kütüphanesinin kuruluş tarihi matbu fihristi⁽²¹⁾ başında H.1135 (M.12.X.1722-30.IX.1723) olarak kaydedilmiştir. Kitapları arasındaki 15 numaralı "Şerh-i Şatibi"nin baş sahifesindeki bir kayıttan ise, bir kütüphane tesisi gayesiyle H.1110 (M.10.VII.1698-28.VI.1699) yılından itibaren kitap toplamağa başladığını öğreniyoruz. Kitapları 696 (695 yazma, 1 basma) tanedir. Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulü (1924) ile kütüphanelerin Maarif Vekâletine devrinden sonra Hacı Selim Ağa Kütüphanesine nakledilmiş olan bu kitaplardaki vakıf mühürü de 1135 H. tarihlidir.

Kemankeş Emir Hoca'nın kitaplarındaki mühürü:

Vakafa hazel-kitab es-Seyyid
Abdü'l-kadir eş-şehir bi Emir Hoca
el-Üsküdarî bi cami-i Valide Sultan
el-atik fi'l-Üsküdar sanehu'llahu
Ta'alâ ani'l-ekdar

Sene 1135/1722-3

Vakıf kitaplarının ekserisinde rastladığımız vakıf şartlarında kitabın bulunduğu yerden çıkarılmaması ve yerinde istifade olunması şart koşulduğu halde Kemankeş kitaplarında görülen aşağıda yazılı vakıf şartında ise, bugünkü iâre usullerine benzeyen bir şekil görülmektedir. Burada kitabın kuvvetli bir rehin veya zengin bir kefil ile verilmesi istenmekte ve ayrıca da dikkatli kullanılması tenbih olunarak, buna uymayanların tazmin etmesi şart koşulmaktadır.

Kemankeş kitaplarındaki vakıf şartı:

Bu hakir ü fakir ü pür-taksir es-Seyyid el-Hac Abdülkadir el-Ma ruf bi-Emir Hoca Kemankeş el-Üsküdarî bu kitab-ı müstetabı mülkünden ihrac edüp Üsküdar'da vaki Valide-i Atik Camii-i şerifine şol şart-ile vakf eyledim ki talebe-i ulumdan her kime iktiza ederse rehn-i kavi ve yahud kefil-i meli ile verilüb ta kiraati tamam olunca hıfz edüp nişan için kağıdın bükmeye ve cildin sökmeye ve uşak eline vermeye ve tebdil ve tagyir etmeye;

eğer şartlardan birinin hilafı zuhur ederse tazmin oluna. "Femen beddelehu ba de ma semi ahu feinnema ismuhu ale'llezine yubeddilunehu"⁽²²⁾ nizam-ı kerimi fehvasınca ism olmayalar.
Yakup Ağa Kütüphanesi

Hayatı hakkında pek fazla bilgi edinemediğimiz Yakup Ağa'nın H.1090 (M.12.II.1679-1.II.1680) tarihinde Babüssaade Ağası olduğunu ve bundan bir müddet sonra öldüğünü Sicill-i Osmani'den öğreniyoruz⁽²³⁾.

Yakup Ağa kitaplarını H.1091 (M.2.II.1680-20.I.1681) yılında Üsküdar'da Kapı Ağası Camii civarında yaptırdığı dershânesine vakfetmiştir. Bunlar, sonradan Valide-i Atik (Nurbânu Sultan) Camii içinde ayrı bir dolaba nakledilmiştir⁽²⁴⁾. Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulü ile kütüphanelerin Maarife devrinden sonra (1924), Nurbânu Sultan kitaplarıyla beraber Hacı Selim Ağa Kütüphanesine getirilen bu kitaplar 28 yazma, 1 basma olmak üzere 29 tanedir. Fihristi, Kemankeş Fihristi içinde basılmıştır⁽²⁵⁾.

Bu kitaplarda Yakup Ağa'nın 1901 tarihli şu mühürü vardır:

Yakup Ağa'nın kitaplarındaki mühürü:

Sahibü'l hayrat ve'l-hasanat
Vâkıf-ı hazret-i Yakup Ağa-i
Babü's-saadetü's-seniyye bi şart-ı en yuhraca
fi'd-dershâne bi medinelî Üsküdar

Sene 1091/1680-81

Yakup Ağa'nın kitaplarındaki vakıf kaydı:

"Bu kitabı Babüssaade Ağası Yakup Ağa Hazretleri Üsküdar'da kendüsü yaptırdığı dershâneye vakf edüp şol şart ile ki âhır mekâna nakl olunmıya ve tebdil olunmıya ve furuht olunmıya (satılmıya) ancak tâlibin dershânedede mutalaâ eylemek üzere vakf eylemiştir. Sene 1090."

Gülnuş Valide Sultan Kütüphanesi

Gülnuş (Gülsüm) Emetullah Sultan, IV. Mehmed'in zevcesi ve II. Mustafa ile III. Ahmed'in annesidir. Girid seferinin başlarında esir edilip

(20) Hadikatü'l-Cevâmi, II, 183-184.

(21) Defter-i Kütüphane-i Emir Hoca Kemankeş, İstanbul (trs.), (s: 1-49, Kemankeş, s: 50-63, Nurbânu Sultan, s: 64-66 Yakup Ağa)

(22) "Bakara" suresi, 181. ayet.

(23) Sicill-i Osmani, IV, 649.

(24) Kütüphane fihristi başındaki not: "Sabıka Babüssaadetü's-Şerife Ağası Yakup Ağa merhumun 1091 tarih-i hicriyesinde Üsküdar'da Kapı Ağası Camii şerifi civarında inşa kerdesi olan dershânesine vakf edüp muahharen Valide-i Atik Camii şerifi derununda ayrıca bir dolaba nakledilmiş olan kütüb-ü mütelevvianın defteridir."

(25) Defter-i Kütüphane-i Emir Hoca Kemankeş, s. 64-66.

(26) Sicill-i Osmani, I, 64; Kamusü'l-A'lâm, II, 1038.

saraya gönderilmiş Resmo'lu bir rum kızıdır. Fakat sonradan İslâm dinine samimiyet ve kuvvetle bağlanmıştır. 1664'de mehd-i ulya (Valide Sultan) olmuş, oğlu II. Mustafa'yı 1674 yılında da III. Ahmed'i dünyaya getirmiştir. Zevci ile iki oğlunun da saltanatlarını görmüş hayırsever bir sultandır. "Cedid Valide" namıyla tanınmıştır(26).

Gülnuş Sultan, büyük oğlu II. Mustafa zamanında Galata Yeni Camii'ni, küçük oğlu III. Ahmed zamanında da Üsküdar'da çarşı içinde bulunan Yeni Cami'i yaptırmıştır. Üsküdar'daki bu cami, devrinin en güzel mimari eserlerinden biridir. 1710 yılında klâsik usluhta inşa edilmiştir. Caminin kible kapısı üzerinde şair Taib tarafından yazılmış olan şu tarih beyti vardır:

Mahallinde yapıldı Valide Sultan'ın âsârı
Güzide beyt taat ilâhi mabed zibâ"

1122/1710

Minber ve mihrabındaki taş işçiliği fevkalâde sanatkâranedir. Mihrabın etrafını çeviren çiniler devrinin Kütahya çinileridir(27).

Gülnuş Sultan, sebil, imaret, sibyan mektebi ve arastasiyle bir külliye teşkil eden bu caminin kitap dolabına bir miktar kitap vakfederek bugün de adını taşıyan kütüphanesini tesis etmiş oldu. 66 elyazması kitaptan müteşekkil olan bu kütüphanede kethüdası Hacı Mehmed Efendi'nin vakfı olan ve mühürünü taşıyan kitaplara da rastlanmaktadır. Sonradan Efgâni Şeyh Ali Haydar Efendi tarafından bu camie 74 kitap daha vakfedilmiştir ki bunlar, Gülnuş Sultan kitapları ile beraber 1924 yılında Üsküdar'daki Hacı Selim Ağa Kütüphanesine, 1955 yılında da Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Fihristi yazmadır. Gülnuş Sultan'ın kitaplarında 1124 H. tarihli vakıf mühürü vardır. Ayrıca, kitaplarının bir çoğunun ilk sahifesinde görülen vakıf kaydında bu kitapları okuyanların kendisini hayır dua ile anmasını ve ruhunu hayr ile yâd edeni de Allah'ın iki cihanda dilşâd etmesini dilemektedir.

Gülnuş Valide Sultan'ın kitaplarındaki mühürü:

Valide-i Sultan
Ahmed Han
Salis
Sene 1124/1712

Gülnuş Sultan H.8/9 Zilkade 1127 (M.5/6 Kasım 1715) tarihinde Edirne'de vefat etmiş, nâsı İstanbul'a getirilerek Üsküdar'da camiinin yanında yola nâzır olarak inşa ettirdiği türbesine defnedilmiştir. Ölümünde yaşı yetmişbeşe yakındı. Hac yolunda çeşme, sebil ve köprüler yaptırmıştır.

Avcı Sultan Mehmed, zevcesi Gülnuş Sultan'a o kadar bağlı idi ki, onun namını ebedileştirmek

için zafer yolları üzerinde, Lehistan ortalarında, Kamanıçe'nin en müstesna yerlerinde kiliselerden çevrilen camilere bile Gülnuş Sultan'ın adını veriyordu. Gülnuş Sultan'ın bu itibarı oğulları zamanında da devam etmişti. III. Ahmed devrinde gelen sefirler, sarayda bir tesir hasıl etmek için, ekseriya Valide Sultan'a müracaat ederlerdi(28).

Efgâni Ali Haydar Efendi Kütüphanesi

Müracaat edilen kaynaklarda hayatı hakkında bir bilgiye rastlanamayan Şeyh Ali Haydar Efendi, Hacı Selim Ağa kütüphanesi eski başmemurlarından Remzi Dede merhumun kütüphanede mevcut notlarından öğrendiğimize göre, Afgan ahâlisindedir. Kâdiriye tarikatına mensup, ulemadan bir zattır. H.1315 (M.2.VI.1897-21.V.1898) yılında ölmüştür. Üsküdarlı merhum Eşref Hoca'dan dinlediğimize göre de kendisi hac dönüşü Üsküdar'a gelerek yerleşmiştir. Konuşması gayet güç anlaşılır.

Efgâni Şeyh Ali Haydar Efendi, kitaplarını Üsküdar'daki Cedid Valide (Gülnuş Valide Sultan) Camii dolabına vakfetmiştir. (1924) yılında Hacı Selim Ağa Kütüphanesine nakledilen bu kitaplar, 20 Ekim 1955 tarihinde de Süleymaniye Kütüphanesine getirilmiştir ki, 31 yazma, 43 basma olmak üzere 74 tanedir. Fihristi basılmamıştır. Gülnuş Valide Sultan kitapları ile birlikte yazma bir fihristi vardır.

Efgâni Ali Haydar Efendi kitaplarındaki mühürü:

Vakf
1316/1898-9

Hüdâyi Efendi Kütüphanesi

Bu kütüphaneye adını veren Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyi Efendi(29), XVI. yüzyılın ikinci yarısında ve XVII. yüzyılın başlarında yaşamış büyük bir mutasavvıf, şair ve bestekârdır. Celteviye tarikatının kurucusudur ve bu tarikatın en büyük şeyhlerindendir. Sivrihisarlıdır, H.950 (M.6.IV.1543-25.III.1544) tarihinde doğmuştur. Babasının Mahmud oğlu Fazlullah olduğu, "Vâkıât" adlı eserinin kendi kütüphanesinde bulunan asıl nüshası üzerindeki kayıttan öğrenilmektedir. İstanbul'da

(27) Hadikatü'l-Cevâmi, II, 34, 187

(28) İnci mecmuası, 1919, 4.

Diğer kaynaklar:

Asırlar Boyunca İstanbul, 114;

İstanbul Çeşmeleri, II, 38, 298, 302;

İstanbul Sebilleri, 29,31;

İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul, 235;

İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, III, 433;

Osmanlılar Devrinde Kütahya Çinileri, 81, 110, 111, 113;

Türk Sanat Tarihi, 401.

(29) Zeyl-i Şakâik, II, 760.

Osmanlı Müellifleri, I, 185.

İslâm Ansiklopedisi (Celteviye maddesi), III, 67.

okumuş, Edirne, Şam ve Mısır'dan sonra Bursa'ya gelerek, Ferhadiye Medresesine müderris ve Câmî-i Atik Mahkemesine nâib olmuştur. Gördüğü bir rüya üzerine intisab ettiği Şeyh Üftâde'ye üç yıl hizmet etmiştir. (1577-1580). Bundan sonra kendisine halifelik verilerek Sivrihisar'a gönderilen Hüdâyi Efendi bir müddet sonra İstanbul'a gelmiş, evvelâ Çamlıca'da Musalla Mescidine bitişik olan taş odada ve Rum Mehmed Paşa Camiinin yanındaki odada oturmuş ve H.1003 (M.16.IX.1594-5.IX.1595) yılında da yaptırdığı tekkeye taşınmıştır. İstanbul'un birçok camilerinde hatiblik yapan Aziz Mahmud Hüdâyi Efendi, zamanında büyük bir saygı görmüştür. Sultan I. Ahmed de kendisine çok hürmet edermiş. Hüdâyi Efendi, abdest alırken padişahın su döktüğü, Valide Sultan'ın da havlu tuttuğu, padişahın dâima şeyhin ardında yürüdüğü hakkındaki söylentiler, bize onun şöhretini gösterir. Kerametine ait bir çok fıkralar vardır⁽³⁰⁾.

Gördüğümüz kaynaklarda orta boylu, seyrek sakallı ve uzun saçlı olarak tasvir edilen Aziz Mahmud Hüdâyi Efendi H.1038 (M.31.VIII.1628-20.VIII.1629) yılında ölmüştür. Üsküdar'daki tekkesinde gömülmüştür. "Şeyh Mahmud Hüdâyi", ölümüne düşürülen tarihlerin en güzeli'dir.

Hüdâyi Efendi'nin kitaplarındaki mühür:

Kütüphane-i
Hazret-i Pir
Hüdâyi
1334/1915-6

Hüdâyi Efendi Kütüphanesi, bir kısmı bizzat Hüdâyi Efendi, bir kısmı sadr-ı esbak Halil Paşa ve diğer bazı hayır sahipleri tarafından teberru edilen kitaplardan müteşekkildir. Bu kitaplar H.1334 (M.1916) yılında Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin Evkaf Nezâreti zamanında, makamının son şeyhi olan Mehmed Gülşen Efendi'nin himmetiyle bir kütüphane haline getirilmiştir. Kütüphanenin tasnifi Bursalı Mehmed Tahir Bey tarafından yapılmıştır. Mehmed Gülşen Efendi, bu kütüphane fihristinin başına yazdığı bir notta bu hususu şöyle anlatır: "Üsküdar'da kâin Hazret-i Hüdâyi Dergâh-ı Şerifinde üç yüz sene mukaddem taraf-ı Hazret-i Aziz-i müşârinileyden ve tevârih-i muhtelifede bazı muhibbân ve müntesibân tarafından dergâh-ı şerife vakf ve teberru olunan beş altı yüz raddesindeki kütüb-ü şerife zamân-ı Hazret-i Aziz'den sonra dergâhın müteferrik müstemlâtında kalub bunların bazısı da maatteessüf bir hâl-i fersudegiye geldiği dergâha hin-i tâyin-i âcizânemde görülmesiyle kütüb-ü şerife-i mezkurenin müstakil bir kütüphanede bulundurulması enzâr-ı istifadeye vaz'ı ümniyesi olmuşdu. Bu kerre Evkaf-Hümayun Nezâreti celilesinin şâyân buyurulan tensib ve müsaade-i mahsusası ve himmet-i âliye-i diyânet-perverisi

âsar-ı mübeccelesinden olmak üzere dergâhda medfun mü sahib Lütfi Bey merhumun türbesinin bir kısmı mekâbir-i mevcudeye hâle getirilmemek üzere kütüphane haline ifrâğ-ile kütüb-ü mezkure oraya vaz edilmiş ve buna ilâveten gerek taraf-ı âcizânemden ve gerek sâir bazı eshâb-ı hayır tarafından vuku bulan teberruât ile mikdâr-ı kütüb bâlâda müfredâtı gösterildiği üzere hamden bin yetmiş üç adede bâliğ olarak sâbık Bursa Meb'us-u muhteremi, fâzıl-ı mükerrrem Tahir Beyefendi tarafından bi't-tasnif mahallerine vaz ile enzâr-ı mütalâa ve istifadeye konulmuş ve fihrist olmak üzere işbu defter bi't-tanzim kütüphaneye vaz edilmiştir.

Hüdâyi Efendi Kütüphanesinde (750 yazma, 1246 basma olmak üzere) 1996 tane kitap vardır. Fihristi basılmamıştır. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde yazma fihristi vardır.

Aziz Mahmud Hüdâyi Efendi'nin 18 Arapça, 12 Türkçe eseri de kendi kütüphanesindedir. Bunlardan en önemlisi, Üftade'nin tasavvufi sözlerinin zaptından meydana gelen "Vakıat" adlı eseridir. Arapça ve kendi el yazısıyla olan nüshası 574 numarada kayıtlıdır. Tasavvuf ve Celvelilik konularında çok değerli olan bu eser zamanındaki şahıslardan ve olaylardan da bahsettiği için tarihi bakımdan da önemlidir.

Hüdâyi Efendi'nin ilmi ve tasavvufi eserleri yanında şiir ve besteleri de vardır. Tarikatının son şeyhi olan Gülşen Efendi'nin Hüdâyi Efendi Divanına eklediği notlardan şiirlerinin bir çoğunun bestelendiğini ve Hüdâyi Efendi'nin kendisinin de besteler yapmış olduğunu öğreniyoruz.

Haşim Paşa Kütüphanesi

Haşim Paşa, Hacı Selim Ağa sülâlesinden olup Koca Yusuf Paşa'nın torunu ve Şeyhülislâm Ahmet Muhtar Bey'in oğludur. Sultan II. Abdülhamit devri maarif nâzırıdır. "Şu mektepler olmasaydı maarifi çok güzel idare ederdim" sözüyle meşhur olan maarif nâzırı işte bu Haşim Paşa'dır.

Bu kütüphane, Haşim Paşa'nın adıyla anılmakta ise de, kitaplar kardeşi Ali Haydar Bey tarafından vakfedilmiştir ve ekserisi Ali Haydar

(30) Bunlardan pek sâirâne olarak tavsif edilen bir menkıbe şudur: "Aziz Mahmud Efendi Bursa'da Şeyh Üftâde'nin hizmetinde iken, vazifesi kişin erkenden kalkmak ve sabah namazı için Üftâde'nin abdest suyunu ısıtmakmış. Bir gece uyuyakalmış ve Şeyhin 'Aziz, Aziz' nidasıyla uyanmış. Her taraf çakıl çakıl buz, ocağa bir göz ateş bile yok. İbriği almış, şaşkınlığından üzerini hohlayarak koşmuş, fakat suyu dökmeye başlayınca şeyhin elleri haşlanmış ve Üftâde gözleri yaşararak 'Aziz, biz sana suyu kömür ateşinde ısıt dedik, gönül ateşinde ısıt demedik' demiş ve o gün kendisine hilâfet vermiş", İstanbul Ansiklopedisi, IV, 1029 (İlk baskı).

Diğer kaynaklar:

Hadikatü'l-Cevâmi, II, 195;

Külliyyat-ı Hazret-i Hüdâyi;

Türk Musikî Antolojisi, Dini Eserler, I, 60-62.

Bey'in el yazısıdır. 102 yazma ve 3 basma olmak üzere 105 kitaptan ibaret olan koleksiyon, 20.X.1955 tarihinde Süleymaniye Kütüphanesine getirilmiştir. Fihristi yazmadır. Kitapların üçte birini divanlar teşkil eder.

Ali Haydar Bey'in kitaplarındaki mühürü:

Koca Yusuf Paşa hafidi
Şeyhü'l-İslâm-ı esbak Ahmed Muhtar Begün
mahdumu Ali Haydar Begün
Üsküdar'da cediti tersane-i
âmire emini Hacı Selim Ağa
kütübhanesine vakfiyedir.

Hüseyin Kâzım Bey Kütüphanesi

Hüseyin Kâzım Bey, Trabzon Valisi Kadri Bey'in oğludur. 1870 yılında İstanbul'da doğmuş, Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesinde ve İzmir'de İngiliz Ticaret Mektebinde okumuştur. Gençliğinde maliye memurluklarında bulunan Hüseyin Kâzım Bey, 1908'de Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahid Beylerle Tanin gazetesini kurmuştur. 1909'dan sonra Samsun, Serez mutasarrıflıklarında, 1910'da Halep Valiliğinde, 1911'de İstanbul Şehremini ve vali vekilliğinde ve Selânik Valiliğinde bulunmuştur. Cihan harbi içinde Suriye'ye çekilmiş ve oradaki kütüphanelerde altı yıl kadar çalışarak "Büyük Türk Lugatı"nı tamamlamıştır. Meclise ilk defa 1912'de Saruhan mebusu olarak girmiş, mütâreke sırasındaki son Osmanlı Meclisine de Aydın mebusu olarak katılmış ve meclis birinci reis vekili olmuştur. 1920'den sonra Ticaret ve Ziraat, Adliye, Maliye ve Evkaf nâzırlıklarında bulunan Hüseyin Kâzım Bey, memurluk hayatında çok titiz ve dürüst olarak tanınmıştır. Asıl değeri dil, ilim ve gazetecilik sahalarındadır. Mizahı sever, çok güzel ve tatlı konuşurdu. Muhtelif Türk lehçelerinden başka İngilizce, Fransızca, Farsça, Arapça, İtalyanca ve eski Yunancayı da bilirdi.

Son yıllarını Boğaziçinde, Beylerbeyi'ndeki yalısında okumakla ve bahçesinde çalışmakla geçiren Hüseyin Kâzım Bey, hava değiştirmek için gittiği Tarsus'ta, 64 yaşında iken, 20.I.1934 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi İstanbul'a getirilerek, önceden hazırlayıp bahçesini de yaptığı, Beylerbeyi Küplüce'deki makberesine gömülmüştür⁽³¹⁾.

Hüseyin Kâzım Bey'in 12.VI.1932 tarihinde Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne bağışlanan kitapları 558 tane'dir. Bunlardan 170'i yabancı dilde olduklarından, 29 Mayıs 1953 tarihinde açılan Şemsi Paşa Halk Kütüphanesi'ne devredilmiştir. Geri kalan 388 (378 basma, 10 yazma) kitabı ise, 20 Ekim 1955 tarihinde Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Fihristi yazmadır.

Hüseyin Kâzım Bey'in iki cildi eski, son iki

cildi de yeni harflerle basılmış olan "Büyük Türk Lugatı"ndan başka, lisana, riyaziyata, dini konulara ve ziraate ait birçok eseri vardır. Dini eserlerinde (Şeyh Muhsin-i Fâni) takma adını kullanmıştır. "Mahdumkulu Divanı Şerhi" lisana, "On Temmuz İnkilâbı ve Netayici" de siyasete dair eserlerindedir. Dini konularda eski Adliye Nâzırlarından Antepli Mustafa Efendi ile birlikte yazdıkları "Nurü'l-Beyan" adlı Kur'an tercümesi ile "Hak ve Hakikat", "Felâha Doğru", "İstikbâle Doğru" ve "Yirminci Asırda İslâmiyet" adlı eserleri basılmıştır.

Ziraatle ve ziraat tecrübeleriyle uğraşmayı da çok seven Hüseyin Kâzım Bey, bu sahada da eser vermiştir ki, "Bağlar Arasında", "Çiftçilik Nasihatleri", "İlm-i Ziraat", "Ziraat Dersleri", "Bağcılık", "Ziraat Albümü", "Çiftçi Çocuğu", "Anadolu Köylüsüne Çiftçi Öğüdü", "Çiftçilik Dersleri", "Ameli ve Nazari Ziraat Dersleri", "İlm-i İktisad-i Zirai", "Ziraat-i Mütenâvibe", "Ziraatte İnkilâb", "Patates Ziraati" ve "Pancar Ziraati" adlı eserleri bunlardandır.

Hüseyin Kâzım Bey'in kitaplarındaki mühürü:

Hüseyin Kâzım Begün

Hacı Selim Ağa Kütübhanesi'ne teberru'idur.

İhsan Mahvi Kütüphanesi

Vâkıfı hakkında bir bilgi edinemediğimiz bu kitapların, üzerindeki mühürden İhsan Mahvi Balkır Bey'in sadece öğretmen olduğunu öğrenmiş oluyoruz.

İhsan Mahvi Bey'in kitaplarındaki mühürü

Öğretmen

Merhum

İhsan Mahvi Balkır'ın

Vakfidır.

22
30 /12/1936

Kütüphanenin yazma fihristi başındaki nottan da vâkıfın bu kitapları, 18.9.1937 tarihinde Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne bağışladığı anlaşılıyor. Bu vakıf tarihi ile damga tarihi (1936) arasındaki farktan, kitapların Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne gelmeden önce damgalandığı tahmin edilebilir. 20.10.1955'te Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilen bu kitaplar 317 (309 basma, 8 yazma) tane'dir ve çoğu edebiyat ve tarih konularındadır. Fihristi basılmamıştır.

Perteve Paşa Kütüphanesi

Osmanlı dahiliye nâzırı ve şâiri olan Perteve Paşa, Hicaz'dan Anadolu'ya, oradan Kırım'a ve

(31) Meşhur Adamlar Ansiklopedisi, III, 876.
Türk Meşhurları Ansiklopedisi, 211.

sonra da İstanbul'a hicret etmiş bir aileye mensup olduğu için Kırımlı olarak tanınır.

1200 H. (1785 M.)'de büyük babası Hamdullah Efendi'nin Darıca'nın Demirciler köyündeki çiftliğinde doğdu. İstanbul'da Sıbyan mektebini bitirdikten sonra, Mehmed Atullah Efendi'den icâzet aldı. 1219 (1804)'de Divan-ı Hümayun ruus kalemine girdi. Bir sene sonra da divân kalemine nakletti. Burada Kisedar Ahmet Efendi tarafından kendisine "Pertev" mahlâsı verildi; bundan sonra da hep bu ad ile anıldı.

Sadaret mektubi odası, Amedi odası ve Divân-ı Hümayun'da çeşitli görevler aldıktan sonra, 1242 Şaban (1827 Mart)'da Reisülküttab oldu. 3 yıl kadar bu görevde kalan Pertev Paşa, 1830 Nisan sonlarında azledildi.

Bir müddet sonra Meclis-i Hassa'ya memur edildi. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa meselesinde gösterdiği hizmetten dolayı II. Mahmud tarafından taltif ile Sadaret Kethüdalığı Umur-ı Mülkiye Nâzırlığına getirildi ve "Paşa" ünvanı verildi.

Padişah nazarında iyi bir mevkii olan Pertev Paşa, devlet siyasetine de tesir edecek derecede nüfuzlu bir vezirdi ve kendisine halk arasında "Tuğsuz Padişah" denilirdi.

Fakat Pertev Paşa, bu durumunu kıskanan muarızlarının gayretleri sonunda 11 Cemâziyelâhir 1253 (12 Eylül 1837)'de azil ile Edirne'de ikâmete memur edildi. Hasımının yerini alan Akif Paşa mabeyne arizalar takdim ederek boğdurulması hakkında bir emrin çıkmasını temin etti (Şaban 1253—Kasım 1837) ve Edirne Valisi Emin Paşa'nın konağına davet edilerek boğduruldu. Pertev Paşa'nın mübtelâ olduğu hastalığının nüksetmesi sonucu füceten öldüğü Takvim-i Vekâyi'de ilân edildi.

Cenazesi merâsim ile kaldırılarak Edirne'de Seyyid Celâleddin türbesinin yanında defnedildi.

İyi bir devlet adamı olan Pertev Paşa, şair olarak da devrinin Sultanü's-Şuarası kabul edilmiştir. Divanı, ölümünden 3 yıl sonra 1296 (1840)'da hem Bulak'da, hem de İstanbul'da basılmıştır.

Pertev Paşa, müşşidi Ali Behçet Efendi'nin medfun bulunduğu ve III. Selim tarafından inşa ettirilmiş olan Üsküdar'daki Selimiye Zaviyesinin etrafına derviş hücreleri, yemekhâne, kütüphane yaptırmıştır. Bu dergâh, II. Mahmud'un da katıldığı bir merasim sonunda, 13 Şaban 1251 (4 Aralık 1835)'de açılmıştır⁽³²⁾.

1221 H. (1806 M.) yılında, Selimiye Tekkesinde tesis edilen Pertev Paşa Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi tarafından kurulan ve 17 Nisan 1916 tarihinde halkın hizmetine açılan Millet Kütüphanesi'ne nakledilmiş ve daha sonra da bu kütüpha-

nenin VII. Milli Eğitim Şurası kararları gereğince İstanbul İl Halk Kütüphanesi haline getirilmesiyle, kütüphanenin kurucusu Ali Emiri Efendi ve binasını yaptıran Feyzullah Efendi koleksiyonları dışındaki diğer koleksiyonlarla (Reşid Efendi, Carullah, Hekimoğlu Ali Paşa) birlikte Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınmıştır.

712 kitabı bulunan bu koleksiyon da Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki diğer koleksiyonlar gibi ayrı bir bölüm olarak saklanmakta ve okuyucuların istifadesine sunulmaktadır.

Pertev Paşa Kütüphanesi'ndeki kitapların basılmış bir fihristi vardır⁽³³⁾.

Kitaplardaki vakıf mühürü 1251 tarihlidir.

Pertev Paşa'nın kitaplarındaki mühürü

Vakf-ı
Kütübhaneye-i hânkâh-ı
Selimiye
1251/1836-7

ŞEMİ PAŞA HALK KÜTÜPHANESİ

Şemsi Paşa Halk Kütüphanesi, Üsküdar'ın Şemsipaşa semtinde, sahilde Tekel'e ait büyük tütün depoları yanındaki Şemsi Paşa Külliyesi'nin medrese kısmında, İstanbul fethinin 500. yıldönümünde, 29 Mayıs 1953 tarihinde halkın hizmetine açılmıştır.

Bu kütüphanedeki kitapların Şemsi Paşa ile bir ilgisi yoktur. Kütüphane, bulunduğu binayı yaptıranın adına nisbetle bu ismi taşımaktadır. Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nden nakledilen 5000'e yakın yeni harfli eser bu kütüphane koleksiyonunun nüvesini teşkil etmiştir. Bugün ise kitap miktarı 20.000'i aşmıştır.

Şemsi Ahmet Paşa tarafından yaptırılan bu külliye, büyük Mimar Sinan'ın eseridir. Cami ile medreseden meydana gelen külliye, 988 (1580; 81) yılında inşa edilmiştir. Kuşkonmaz camii ve medresesi olarak ta tanınan bu tarihî eser, bir süre boş kalıp harap hale gelmişti. 1940 yılında Vakıflar İdaresi tarafından caminin onarımı sırasında medresede de bazı ufak onarımlar yapılmışsa da, esaslı olarak ele alınmış, kütüphane olarak kullanılmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı'na tahsis (2.VII.1947)'nden sonra olmuştur.

(32) İslâm Ansiklopedisi, Şerafeddin Turan (Pertev Paşa Maddesi).

(33) Defter-i Kütübhaneye-i Selimiye Dersaadet, İstanbul, 1311, 74Φ1 s.
Diğer kaynaklar:
Sicill-i Osmâni, I, 38;
Osmanlı Müellifleri, II, 114;
Meşhur Adamlar, IV, 1253;
Türk Meşhurları, 309.

Medresenin dershanesi okuma salonu, oniki talebe odası ise kütüphanenin idare, ödünç kitap verme servisi ve kitap depoları olarak kullanılmaktadır.

Bu külliye yapıtıran Şemsi Ahmet Paşa, İsfendiyar oğullarından Kızıl Ahmet Bey'in torunu ve Mirza Paşa'nın oğludur. Annesi Sultan II. Bayezit'in kızıdır. Doğum tarihi bilinmemekle beraber, Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), Sultan II. Selim (1566-1574) ve Sultan III. Murat (1574-1595) devirlerinde çeşitli görevlerde bulunduğu ve 988 (1580) yılında vefat ettiğine göre oldukça uzun yaşadığı anlaşılmaktadır.

Şemsi Ahmet Paşa, avcıbaşı, bölük ağası, müteferrika, sipahi ağası, Şam, Sivas ve Anadolu beylerbeylikleri, vezir ve muhasibliklerde bulunmuştur. Kendisi avcılıkta ve silâhşorlukta da mahir, güzel konuşan ve nüktedan bir kimse olduğundan, devirlerinde yaşadığı padişahların itimat ve teveccühlerini kazanmış ve meclislerinde bulunmuştur.

988 (1580) yılında vefat eden Şemsi Ahmet Paşa, camii bitişiğindeki türbesine gömülmüştür.

Şemsi Ahmet Paşa bu külliye'den başka aynı semtte bir de yalı yaptırmıştı.

Şemsi Paşa'nın bir divanı, manzum bir tarihi ile Vikaye şerhi, İtikadnâme ve Tercüme-i şurutı salât adlı eserleri vardır.

Şemsi Ahmet Paşa'nın hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi ve bibliyografya daha önce yayınlanmış olan makalemizde verilmiş olduğundan, burada tekrardan kaçınılmıştır⁽³⁴⁾.

BİBLİYOGRAFYA

Arseven, Celâl Esat: Türk Sanat Tarihi, İstanbul (trs.)

Aslanapa, Oktay: Osmanlı Devrinde Kütahya Çinileri, İstanbul, 1949.

Ayvansaraylı, Hüseyin: Hadikatü'l-Cevâmi, 1.2 c., İstanbul, 1281.

Bayraktar, Nimet: Şemsi Ahmed Paşa; Hayatı ve Eserleri; İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, XXXIII (1980/81), Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısından ayrı basım, İstanbul, 1982. Sahife:99-114.

Bursalı, Mehmet Tahir: Osmanlı Müellifleri, 1-3 c., İstanbul, 1333-1342.

Cevdet Paşa: Tarih, 1-12 c., İstanbul, 1309.

Danışmend, İsmail Hâmi: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 1-4 c., İstanbul, 1947-1950.

Defter-i Kütüphane-i Emir Hoca Kemankes. İstanbul (trs.)

Defter-i Kütüphane-i el-Hac Selim Ağa. İstanbul, 1310-1311.

Dener, Halit: Süleymaniye Umumi Kütüphanesi, İstanbul, 1957.

Ergun, Sadettin Nüzhet: Türk Musikisi Antolojisi I, İstanbul, 1942.

Evliya Çelebi: Seyahatname, 1-10 c., İstanbul, 1314-1938.

Gökman, Muzaffer: Bayezit Umumi Kütüphanesi, İstanbul, 1956.

Gövsâ, İbrahim Alâettin: Meşhur Adamlar, 1-4 c., İstanbul, 1933-1935.

Gövsâ, İbrahim Alâettin: Türk Meşhurları İslâm Ansiklopedisi.

Kadın Gazetesi, 1955, 1959 (sayı: 401, 541)

Konyalı, İbrahim Hakkı: Abideleri ve Kitabeleleriyle Üsküdar Tarihi, 1-2 c., İstanbul, 1976-1977.

Kömürcüyan, Eremya Çelebi-Hrand D. Andreasyan: İstanbul Tarihi, XVII. asırda İstanbul, İstanbul, 1952.

Kumbaracılar, İzzet: İstanbul Sebilleri, İstanbul, 1938.

Külliyyat-ı Hazret-i Hüdâyi.

Mehmet Süreyya: Sicill-i Osmâni, 1-4 c., İstanbul, 1308-1311.

Millî Eğitim Bakanlığı: İstanbul Kütüphaneleri, Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları, İstanbul, 1943-1951.

Millî Mecmua, 1926, (c: 6, 7; No. 72, 74)

Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti, 1326 senesi risâlesi.

Nev'i-zâde Atai: Zeyli Şakaik, İstanbul, 1268.

Şehsuvaroğlu, Haluk: Asırlar Boyunca İstanbul (Cumhuriyet Gazetesi Eki)

Şemseddin Sami: Kamusu'l-Alâm, 1-6 c., İstanbul, 1306.

Tanışik, İbrahim Hilmi: İstanbul Çeşmeleri, 1-2 c., İstanbul, 1943-1945.

Türk Ansiklopedisi.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Osmanlı Tarihi, III. Cilt, Ankara, 1954.

(34) Nimet Bayraktar, Şemsi Ahmet Paşa; Hayatı ve Eserleri, Tarih Dergisi, Sayı XXXIII (Mart 1980/81). Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısından ayrı basım, İstanbul, 1982, sahife: 99-114.

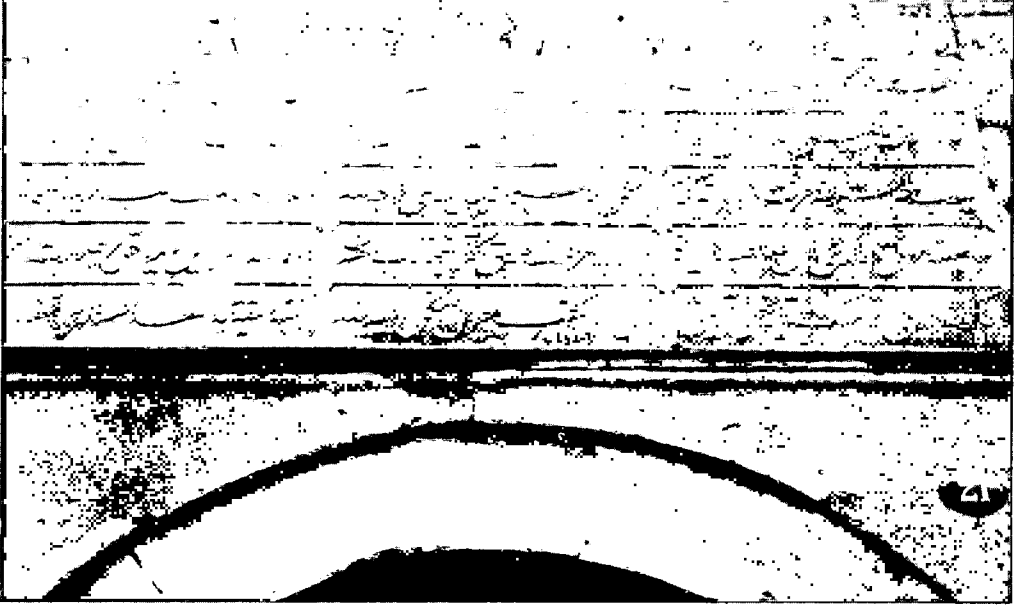

FOTO: 1
Hacı Selim Ağa Kütüphanesi dış kapısı üzerindeki kitâbe

FOTO: 2
Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nin girişi.

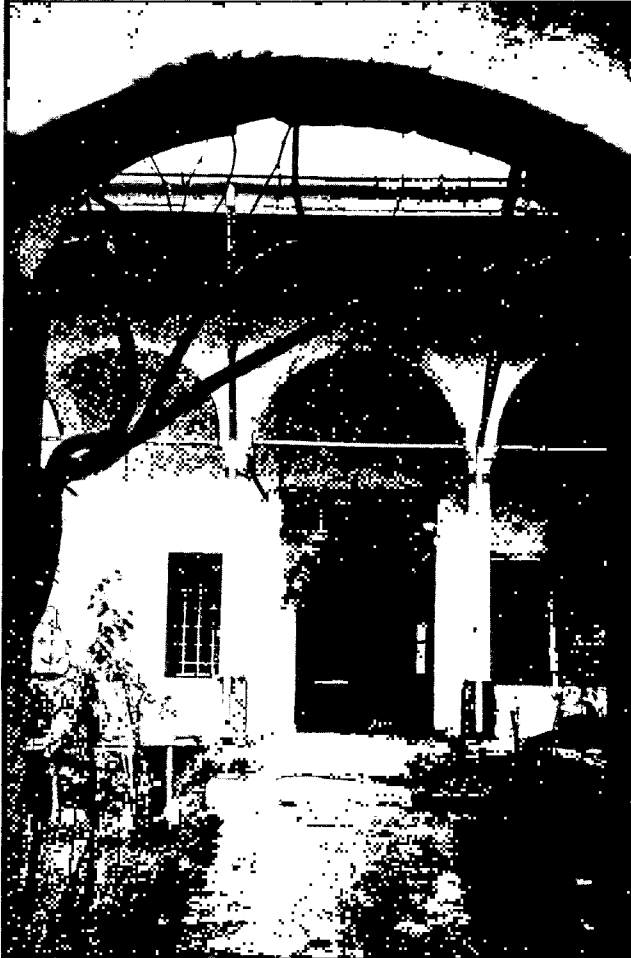

FOTO: 3
Hacı Selim Ağa'nın mezar kitâbesi.

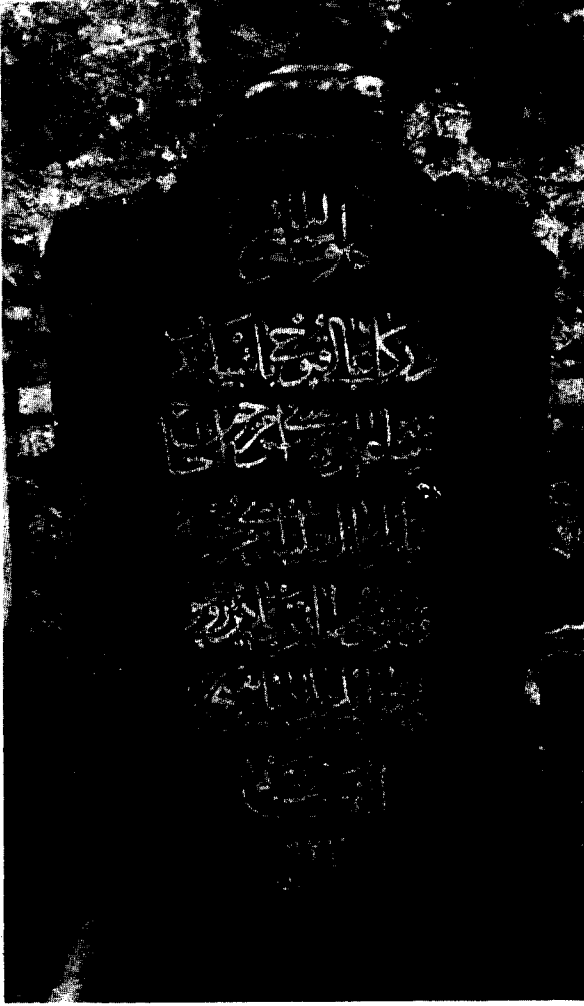

FOTO: 4
Hacı Selim Ağa'nın zevcesi Zeyneb Hanım'ın mezar kitâbesi.

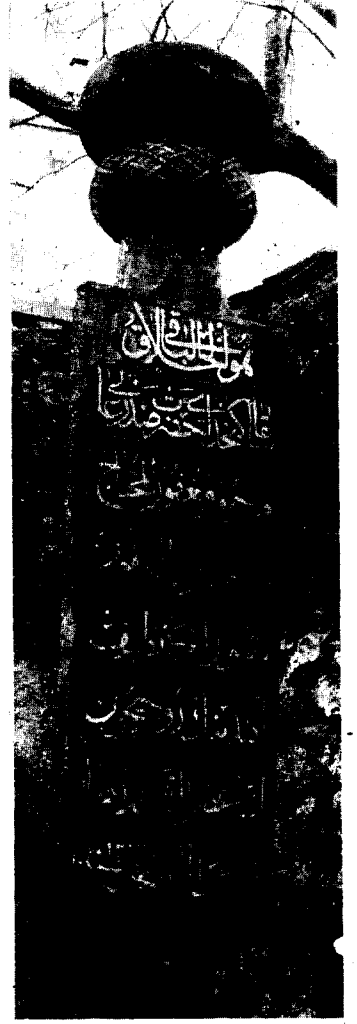

FOTO: 5
Hacı Selim Ağa'nın oğlu
Nazif Efendi'nin mezar kitabesi

FOTO: 6
Hacı Selim Ağa Mektebi ve Kütüphanesi'nin dış kapısı.

FOTO: 7
Hacı Selim Ağa Sıbyan Mektebi ve Kütüphanesi arka cepheden görünüşü.

FOTO: 8
Hacı Selim Ağa Kütüphanesi.

وسلم
فأصابه
ذلك كذا
للمقا
فالفن
أكثر من
بصير
سقم في
عليها
الرجال
صلى الله
منها
بمالهم
سائرهما
أمة قوماً
على ذلك
ما اعطه

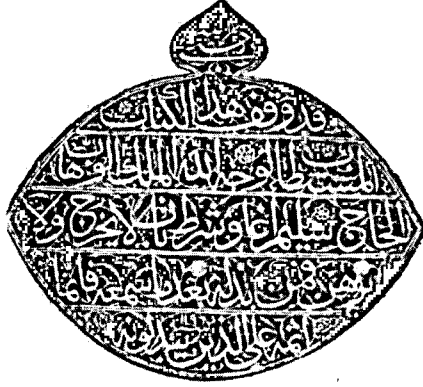

FOTO: 9
Hacı Selim Ağa'nın kitaplarındaki mühürü.

FOTO: 10
Şemsi Paşa Kütüphanesi'nin okuma salonu.

Ara Yedigari Eserleri Sizin Tasarruflarinizla Biz Yasatiyoruz

**TÜRKİYE
VAKIFLAR BANKASI**

Yaşatılan Geçmiş, Güvenli Gelecek.

Birkaç Selçuklu Tackapısında Geometrik Araştırmalar

Orhan Cezmi TUNÇER

ayın Yolande Crowe'nin Sivas-Divriği Ahmet Şah Camii kuzey kapısı ve Melike Turhan Şifahanesi batı kapısında yaptığı geometrik araştırma, değişik bir uygulamayı sergilemesi açısından oldukça ilginçtir⁽¹⁾. Camide kapı lentosundaki bezeli altıgen pano birim şekil alınarak büyütülmekte ve kapının ana noktalarını belirlemektedir (Çizim: 1). Olaya tersinden bakarsak, tackapıyı oluşturan altıgenin ufak bir örneği bezenerek lentoya yerleştirilmiştir⁽²⁾. Üç değişik boyuttaki altıgenin bir tackapı tasarımını oluşturması anlayışının nerden kaynaklandığını kestirmek zordur⁽³⁾.

Şifahane batı kapısında kapı üstündeki pencerenin orta ayağı (sütunce) birim boyut olarak alınıp tüm tasarıma uygulanmaktadır (Çizim: 2). Her iki kapıda da birimlerin birer simge gibi kendi içlerinde kullanılmaları, tasarımındaki ilkenin unutulmamasını sağlamak ve ileri yüzyıllardaki geometri araştırmalarına dikkati çekmek için konmuş olabilir. Dikkat edilirse, geometrik düzenleme sadeleştirilerek birkaç ana çizgiye indirgenmiş ve ayrıntılar buna göre yerleştirilmiştir. Ünlü yapıda dört tackapıdan üçünün mimari geleneklerimize uymayışı, sözü edilen iki kapıdaki geometrik düzenleme ilkesinin ayrıcalığı, değişik ekip ve etkenlerin varlığını pekiştirmektedir⁽⁴⁾.

Divriğideki yapıdan bir yıl sonra, 1229'da gerçekleştirilen Niğde-Aksaray-Sultanhanındaki kervansaray, Anadolu Selçuklu mimarisinin özelliklerini içeren, klâsikleşmiş bir yapıdır. Plânıyla, kapladığı alanıyla ve tackapısıyla, gününün devlet gücünü, ağırlığını ve ağırbaşlılığını yansıtan yapı,

İbni Bîbî'ye göre, yapılışından kısa bir süre sonra yakılmak istenmiş ve bozulan kapısı günümüze böyle erişmiştir⁽⁵⁾. Bu nedenle geometrik araştırmalara tam yararlı olamamaktadır.

Tackapıda klâsikleşmiş $2/3$ Selçuklu orantısı hemen dikkati çeker⁽⁶⁾. Yatayda, eşik düzeyinde yediye bölünmüş kapıda ikişer birimli yan ayaklar sağır tutulmuş, sütunceleriyle, üç birimlik kapı girintisine yumuşak bir dönüş sağlanmıştır (Çizim: 3). Sütunceler arası yarıçap olarak alındıkça çizilen yayın, kapı giriş kemerini üstte sınırlayan yatay taş sırasını (A) belirlediği görülür. Sütunce içinden çizilen 60° lik doğru ise, üstte kemer kilidini belirleyen eşkenar üçgenin tabanını gösterir (B). Bu, aynı anda (kapı eni sekiz birim alındıkça) altıncı dilimin yatayıdır (C). Kapı sol alt köşesi (O) merkez olarak, kapı enince çizilen yay (OD) üstte (E) gibi bir nokta verir. (D) merkez olmak üzere (DE) yarıçaplı yay ise sağ üstte ters (U) şeklindeki çer-

(1) Crowe, Yolande—Divriği. Problems of geography and geometry. The Art of Iran and Anatolia, University of London, 1974.

(2) Lento altındaki ufak altıgenin merkezi diğer ikisinden ayrıdır.

(3) Mısır mimarisinde, köşegen ve yaylardan yararlanıldığı bilinmektedir.

(4) Eyice, Semavi-Divriğide Ulu Cami. Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası, V.G.M., Ankara 1978, sayfa 346. Tunçer, Orhan Cezmi, Anadolu'nun ilk dört Selçuklu kumandanı ve yaptırdığı yapıların özellikleri, Vakıflar Dergisi, XII., sayfa 137.

(5) Asırlarca bu yapı bozuk kapısı ile kullanılamazdı. Bu nedenle bugünkü şeklini yakın yüz yıllarda almış olabilir.

(6) Tunçer, Orhan Cezmi, Niğde Aksaray Sultanhanında Bazı İzzelerin Değerlendirilmesi, Önasya, sayı 72, sayfa 15.

çevenin bitimine (F) oldukça yakındır. Merkezleri kaydırarak yeni yaylar çizmenin örnekleri Mısır günlerine kadar inmektedir (Çizim: 4).

Selçuklu günlerinden burada ilk inceleyeceğimiz yapıt, Bedrettin Muslihin 1242'de Mimar Toslu Osmanoğlu Mehmet oğlu Mehmete yaptırdığı (7) Sırçalı Medresedir. Tackapısının ende ve yükseklikte (eni 7.02 m.) hemen ilk anda 3, 4, 5 ve 7'ye bölünmeden düzenlendiği görülür (Çizim: 5). Ancak, yine de kendi içinde bazı kuralları dikkati çeker. Sözelimi:

— Sağ ve sol ayaklar, 1.96 m. gelen kapı boşluğu kadardır.

— Eşik düzeyinde sağ alt köşe (0) merkez alındıkta:

-- (A) dan geçen çember (B) de üç dilimli kemerlerin merkezleriyle aynı düzeydedir.

-- (C) den geçen çember özengiden geçer ve kapı kilidi üstünde eksene çok yaklaşır.

-- (E) den geçen çember kapı üstünde kemeri izleyen ters (U) şeklindeki çerçeveyi belirler.

-- (F) den geçen çember (B) den geçen yatayla eksende çakışır.

-- (G) den geçen çember üç dilimli kemeri kilidini ve ters (U) şeklindeki çerçevenin iç köşesini belirler.

-- (H) dan geçen çember, kapı boşluğunu örten kemeri kilidini belirler (K) ve yanda (L) de biter.

— Sağ ayak içi (D) merkez alındıkta:

-- (C) den geçen çember, sütunçe iç başlık bitimi ile kapı kemeri bitimini belirler.

-- (F) den geçen çember, ters (U) şeklindeki çerçevenin üstte iç köşelerini belirler.

— Eşik kotunda sol alt köşe (H) merkez alındıkta:

-- (K) kemer kilidi yatayı (M) den çizilen çember sol üstte (N) noktasında, ters (U) şeklindeki çerçeveden 0.69 m. yukarıdadır.

-- (L) den geçen çember ise ekseni (P) de keser ve ters (U) şeklindeki çerçeveden 0.75 m. yukarıdadır ki, bu (H) dan çizilen $3 \times 4 \times 5$ üçgeni ile aynı noktada (R) birleşir.

-- (H) den yatayla 30° lik açı yapan ve (S) de biten nokta kapı girintisini örten sivri kemeri özengi kotudur.

BÖYLECE: Sırçalı Medrese tackapısında belli bir birim boyut yerine pergelli düzenlemeye gidilmiş ve ölçüyle kapının ana tasarımı kurulmuştur (Şekil: 6). Silme yüksekliğinin 0.69 m. den çok 0.75 m. olması sanırız daha uygundur. Sultanhandakinde mukarnaslı iki sıra 0.76 m. gelmekteydi (Şekil: 3).

İnceleyeceğimiz ikinci yapı, Celâlettin Karatayın 1251'de Konyada kendi adına yaptırdığı medresedir. Eni 7.38 m. olan tackapının şu özel-

likleri vardır (Çizim: 7):

— Kapı 3 veya onun katlarına bölünmemiştir,

— Burmalı sütuncelerin sağ ve solunda kalan 1.82 m. lik sağırıklar, tackapının $1/4$ 'ü olan 1.845 m. ye çok yakındır.

— 1.45 m. enindeki kapı boşluğu 26 mm.lik eksigiyle tackapının $1/5$ 'i olan 1.476 m. ye oldukça yakındır.

— Sütunceler katıldıkta sağ ve sol sağırıkların 2.07 m. olduğu ve çerçeveleriyle kapı boşluğu enine eşit olduğu görülür.

— Diğer yandan 2.07 m. lik boyut, tackapının $2/7$ 'sinden sadece 4 cm. farklıdır. Buna, kapı 7'ye bölünmüş ve ikişer birim sağ ve sol sağırıklara ayrılmış diyebiliriz.

— Kapı eşik düzeyinde sağ alt köşe (0) merkez alındıkta:

-- (A) dan geçen çember (i) noktasıyla (0H) yüksekliğin yarısıdır. Öyleyse 0H — 0E olup bezemelerin bitip yazı kuşağının başladığı yere bir daire çizilebilmektedir.

-- (B) den geçen çember lento eksenini belirler.

-- (C) den geçen çember ters (U) şeklindeki çerçevenin ekseninden geçerek sağ kenarda (D) noktasını verir. Tackapı sol alt köşesi (E) merkez olandıkta, ED yarıçaplı çember sol üstte (G) noktasını verir ki, ters (U) şeklindeki çerçeveden 0.66 m. kadar yüksektir.

-- (K) dan gerisin geriye çizilen çemberin sol kenardaki (L) noktası (LF) yatayı ile, kapı girintisini örten kemeri özengi düzeyidir. Kemer özengisi, (B) den çizilen 60° lik çizgiyle de bulunabilmektedir.

— Tackapıda $4/5$ orantısı alındıkta üstte, ters (U) şeklindeki çerçeveden 0.78 m. yüksekliğe erişilmektedir. İki sıralı silmenin 0.66 m. den çok bu ölçüye elverişli olduğu kanısındayız.

— Eşikten geçen (DE) tabanlı eşkenar üçgen, üstte kemeri izleyen geçmeli yarım dairelerin merkezini belirler. Kemer kilidi için bu üçgeni 0.25 m. kadar aşağı kaydırmak gerekecektir.

— Kapı sağ ayak içi köşesi (J) den geçirilen 45° lik çizgi, karşı sütuncenin başlık üstünü vermektedir.

Görülüyor ki burada da belli bir birim boyut yerine, çemberler tasarıma egemen olmuştur. Çok az farklarla, 2.07 m., $2/7$, $2/8$ ve $1/5$ gibi orantılara bağlı kalınmaya çalışılmıştır. Böylece +5 ana çizgiyle tackapının iskeleti oluşturulmuştur (Çizim: 8).

(7) Konyalı, İbrahim Hakkı, Konya-Abideleri ve kitabeleri ile Konya, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1964, sayfa 890.

İnceleyeceğimiz üçüncü kapı, ünlü Selçuklu Veziri Sahip Ata, Fahrettin Ali'nin Mimar Kellük bin Abdullah'a 1258'de yaptırdığı İnce Minareli Medreseye aittir (Çizim: 9). 3, 5, 6 ve 7'ye bölünemediği, buna karşılık dört eşit parçadan yararlanıldığı hemen görülür. Sağ ve sol yan sağırlıklar bir, kapı için ayrılan girinti ise iki birimlidir. Kapı eşik kotuna göre, ön yüzde altta bezesiz ve profilsiz bir sağırlık tutulmuş olup A ve B düzeyinden yerine göre geometride yararlanılmıştır. Sözelimi; Eşikten geçen (A) düzey başlangıç alındıkta:

-- Sol alt köşeden çizilen 60° lik açı, sağ üstte ters U şeklindeki çerçeveden 0.65 m. yukarıda (D) bitmektedir. Ters (U) ise (C) noktasıyla tam altında orantıdadır.

-- 4/7 orantısı 0.80 m. lik yüksekliğiyle (E) daha uygun (2 sıralı silmeye) düşmektedir. Yüksek tutulması nedeniyle kapının bir tam ve bir yarım daireyi aştığı (2/3 orantısı) hemen dikkati çeker. Alttaki subasman üstünden başlatılsa bile bu orantı ters (U) şeklindeki çerçeveye ancak 0.24 m. yaklaşıyor.

Kapı boşluğunun yerleştirildiği girintiye gelince:

-- Söveler arasına çizilen ve eşişge teğet olan (F) merkezli çember, özengi kotuna oldukça yaklaşmaktadır.

-- Girintiye sığdırılan ve yine eşişge teğet çizilen (G) merkezli daire sütunce başlığını belirler.

-- Girinti boşluğu eşik düzeyinde taban alındığında çizilen eşkenar üçgenin tepesi (J) kapı kemeri kilidini verir.

Taban, eşik yerine, alt sağırlığın (subasman) üstüne alındıkta (B düzeyi):

-- Girintiye çizilen (H) merkezli dairenin üst yatay teğeti, sütunce üst başlık bitimlerini belirler.

-- Bunun üstüne çizilen (K) merkezli 2. eş daire üstte (L) noktasiyla kapanan kemer girintisi üstüdür.

Görülüyor ki 4/7 orantısı, 2 daire ve bir eşkenar üçgenle kapının ana geometrisi belirlenmiş olmaktadır (Çizim: 10).

Sahip Ata Fahrettin Ali'nin yine aynı mimarına (Kellük bin Abdullah) ve aynı yılda (1258) yaptırdığı diğer bir yapı, 1285 te hanıgahı eklenen Sahip Ata Camiidir. Tackapıyı daha önceki bir çalışmamızda incelemiştik⁽⁸⁾. Burada bir iki eklenti yararlı görmekteyiz. Tackapının 2, 3, 4, 5, 6 ve 7'ye bölünerek tasarlanmadığı görülüyor (Çizim: 11). Kareye çevirmek için minarelerin altına konan sağ ve sol kanatlar çıkarıldığında geriye kalan ve gözümüzün alıştığı Selçuklu türündeki kapıda 2/3 orantısının aşıldığı görülür. İnce Minarelide olduğu gibi mimar Kellük bin Abdullah burada da altta bir sağırlık subasman kesim uygula-

mış, bunun için şipoliyenlerden yararlanmıştır. Ancak geometri için yatayda hangi düzeyin (A, B, C) baz alındığı belli değildir. Selçuklu türündeki kapı orta kesimi için de 3 veya 5'e bölme yolundan yararlanılmamıştır. Sadece dörde bölme yoluyla sağ ve solda birer, orta boşlukta ikişer birime yaklaşılır gibidir. Bu nedenle girinti tabanından çizilen eşkenar üçgen, kapı kemer kilidi altında kalır.

TAÇ KAPILARIN BİRBİRLERİYLE KARŞILAŞTIRILMASI

Yolande Crowe'nin incelemesine bakılırsa, Sivas-Divriğinin iki kapısı ve Karatay 4/5, Niğde-Aksaray-Sultanhan Kervansaray 4/6, Sırçalı 3 x 4 x 5, İnce Minareli 4/7, Sahip Atanın Konya ve Sivastaki yapıları kare (4 x 4) orantılıdır. Görülüyor ki oranlar tarihsel bir sıraya bağlı olmadan değişmektedirler (Çizim: 12). Minareler için yanlara eklenen ve kareye çevrilmeyi sağlayan sağırlıklar kaldırılırsa, Konya camii köşegen 2/3'den dik, Sivasta tam 2/3'tür. Demek ki 4/5 ten başlayıp 4/6 ya, hattâ İnce Minarelide 4/7'ye doğru gelişmeden söz edilebilecekse de, iki minareli düzenlemede orta kesimin eklenti yan kanatlarla ayrılmaz bir bütün oluşturduğu bir gerçektir. 4/5'ten 4/4'e kayıştan da söz etmek doğru olmayacaktır.

-- Kapıların en çok hangi sayılara bölündüğünü incelersek: Divriğide iki kapı, Sultanhanındaki kervansaray ve İnce Minareli dörde, Konya Sahip Atanın biraz 3'e yaklaştığını, Sivastakinin tam olarak 3'e bölünebildiğini görürüz (Çizim: 13). Buna karşılık Sırçalı ve Karatayda yanlarda ikişer, ortada üçer birimlik bir yediye bölünme eğilimi vardır.

-- Sabit sayılara bağlı kalmak durumu: Sırçalıda 1.96, Karatayda 2.07 gibi metrik boyutlar ortaya çıkmaktadır. Her ikisi de 1/7 orantısına yaklaşmaktadır. Ancak bu rakamların neye bağlı kalınarak buraya uygulandığı anlaşılmamaktadır.

-- Divriğide birim geometrik altıgen ve birim sütunce boyutunun veya buna benzer bir anlayışın diğer kapılarda uygulanmadığı görülür.

-- Sütunceler göz önüne alınmadıkça Sultanhanıda sağ ve sol sağırlıkların 2/8'e çok yaklaştığı, Karatayın da buna benzediği görülür. İnce Minarelide 1/6'ya yaklaşmak yeğlenmiştir. Böylece $(2 + 4 + 2)$ ve $(1 + 4 + 1)$ düzeni var denebilir. Ancak 3 yapıda görüldüğünden genelleştirme olması değildir. Çünkü Divriğide de $(1 + 2 + 1)$ düzeni vardır.

(8) Tunçer, Orhan Cezmi, Orantı ve Modül üzerine Selçuklu Yapılarından Bazı Örnekler, Vakıflar Dergisi, XIII, V.G.M. Yayınları, Başbakanlık Basımevi, 1981, Ankara, sayfa 449.

– Tackapının 3'e bölüldüğü görülmez. Gerçekte de sağ ve sol birer birimin orta birim yanında çok kalın düşeceği açıktır. Bu nedenle Konyada Camide kapı girintisi ufak kalır.

– 5'e bölme de düşünülmemiştir. Sadece Karatayda kapı boşluğu buna yaklaşıyor. Bunun eşit alınmak istendiğini veya rastlantı olduğunu söylemek çok zordur.

– Kapılarda, birim ölçü, geometri ve açılış başlangıçları için hangi kotun baz alınacağı konusunda tam bir ortak uygulama yoktur. Sırçalı ve Sivas Sahip Ata Medresesinde kapı eşliğinden geçen düzlem, başlangıç alınmıştır. Divriği için Yolanda Crowe'nin çizimleri bu konuyu tam aydınlatmıyor. Sultanhan'da kapı önü döşeme kaplaması düzeyi söz konusudur. Karatay'da ikisi de kullanılır. Sahip Ata (Konya) ve İnce Minarelide hem eşik, hem alt sağırılık üstünden yararlanılır. Genellikle eşik ve önündeki kaldırım birbirine yakın olması gereken kotlar olduğundan bir sorun doğurmayabilirler. Ancak Sivas Gök Medresedeki tersine, Konya Sahip Ata ve İnce Minarelide geometrinin kararlı bir baza oturtulmadığı söylenebilir.

– Kapılarda çember merkezlerinin genellikle eşik düzeyinde sağ, sol alt köşeler, girinti başlangıçları ve söve-eşik birleşimleri olduğu görülür. Sırçalı ve Karatayda alt sağ, sol dış köşeler çok kullanılırken, Sahip Ata Camii, Sultanhan ve Divriği kuzey portalinde hiç kullanılmadığını söyleyebiliriz. Sütuncelerin yanlara bitişik düşey doğrultularının da yer yer merkez olarak kullanıldığı görülür. Sultanhan ve Sırçalıda 2. plânda da olsa bazı noktaların belirlenmesinde yardımcı olmaktadır.

– Eşik düzeyinde, tackapı enini taban alan eşkenar üçgenin tepesinin, yalnız sırçalıda kemer kilidi gibi kesin nokta belirlediği görülür. Divriği Ulu Camii kuzey kapısı ve Karatayda ise yakındadır.

– Kapı girintisinde, tabanı eşik kotunda, sütunceler arasına çizilen eşkenar üçgenin tepesi, Divriği kuzey kapısında birim model altıgenin merkezini, Şifahane bezeli kare lento panonun üstünü, Sultanhanında kapı kemer kilit üstünü, İnce Minarelide kapı kemeri kilidini belirler. Sırçalı ve Karatayda lento ve kemer kilidinin çok yakınından geçer. Sivas Gök Medresede bu uzaklık biraz daha çoktur.

– Eşik düzeyinde, tackapının sol alt köşesinden çizilen yatayla 30° lik çizgi, Divriği Ulu Cami kuzey kapısında dış ve ara altıgenin yatay simetri eksenini, Sultan Hanında mukarnasları çevreleyen kemerin başlangıç doğrultusunu, Sırçalı ve Karatayda kapı girintisini örten kemerin özengi kotunu belirler. İnce Minarelide girintiyi

oluşturan üst üste iki dairenin arasındaki ortak teğet burdan geçer. Sahip Atada sağda 2. ci birim modülle çakışır (Çizim: 11, D noktası), Divriği Şifahanesi kapısında lento ekseninden geçer. Görülüyor ki 7 yapıda da değişik noktalar belirler.

– Karatayda kapı boşluğunun 60° lik açıyla sağlanması olayı sadece Divriği kuzey kapısında görülür(9). Şifahane'nin ufaltılan kapısı da böyledir. Böylece lentolu 3 kapı için ortak birer yön ortaya çıkmış oluyor.

– Divriğinin iki kapısında da kabartma rozetlerin merkezleri altıgenlerin belirgin ana noktalarıdır. Çatki ve bezemelerle ilgili tüm tasarımlara egemen gibidir. Bezeme duygusu, işlevi gölgeler. Karatayın, sırlı tuğla bezemelerde çok görülen düzenlemesi, yan panolarında renkle mermerlerle örülerek bu anlayışa yönelir gibidir. Oysa Sivas Sahip Ata Medresesinde birimlerin değerleri eşit ve dengelidir.

– Yapı ön yüzüyle tackapı arasında bir orantı kurmak gerekirse: Divriğide kuzeyde yaklaşık 3.2, Sultanhanında 5.1, Sırçalıda 3.2, Konya (Çizim: 11) Sahip Ata Camiinde 3.4 (10) ve Sıvastakinde 2.7'lik orantılar elde edilir. Görülüyor ki, ön yüze göre en büyük kapı Sivasta, en küçüğü Sultanhanındadır.

TACKAPILARIN GENEL DEĞERLENDİRMESİ:

Ele alınan 7 kapıdan en erkeni (Divriğide) oldukça bölgesel ve yabancı işçiliği yansıtır. Sadece doğudaki mimari geleneklerimize uyar. Oysa bir sene sonra 1229'da gerçekleştirilen ünlü Sultan Hanı, yapının tümünde ve tackapısında, Anadolu Selçuklu Devleti'nin dorukta olan güç ve görkemini, tüm mimari özelliklerini içerir. Eğer Doğuda Moğol afeti olmasa veya biraz daha gecikse, Konya saray mimarlık ekolü, kısa sürede çok daha fazla ve eşsiz örnekler verecek, bir mimari bütünlük sağlanacaktı. 13.y'da bir ulusal mimari niteliğini almaya ve klâsikleşmeye başlaması nedeniyle, mimarı Şamlı olsa da, güney etkisi yapıya yansımaz.

Konya Bedrettin Muslih Medresesi (Sırçalı) tackapısı çatki ve bezeme geleneğini sürdürürsun, genelde basıklaşmasıyla ve kemer aynasındaki kararsız derlemesiyle bir bakıma bozulmaya başlamıştır. Karatay, Sırçalıdan biraz daha basıktır. Üst yarı bezemeleri güney etkilidir. Alt yarıda gamalı haçlı, renkli mermerli mozaik pano bütün içinde ağır basar. Yüzeysel tutulan kapı nedeniyle kemer aynası mukarnas dolgunluğu görünüş-

(9) Yolanda Crowe'ye ait çizim 2'ye bakıldığında, fotoğraftan yararlanılan sol şekilde kapı yerindekiyle oranlıdır. Sağ şekilde yüksek görünmektedir. Bu nedenle taban (GF) eşik değil, kapı önü döşemesini göstermiş olabilir.

(10) Sahip Ata Camiinde temel araştırması yapılarak iç ve dışta tam bir bilgi edinmiştik.

te yavanlaşır. Mimarimizde olsa bile lentolu kapı burada biraz yadırganır. Bütünde ve ayrıntılarda artık klâsik Selçuklu tackapisından söz etmemek gerekir. Renk bolluğu, bezeme uyumsuzluğu ve dengelenemeyişi mimaride bozulmanın belgeleri- dir.

Konya İnce Minareli, kendine özgülüğü ile belki de bu değişimin en uç örneğini ilk ve son kez kendinde deneyerek uygular. Düzenleme ve süs birimleriyle, klâsiğe karşıdır. Ancak yine de, ağırbaşlı, görkemli, ışık gölge oyunları ile dengeli, yerel taşıyla yumuşak görünümlü olup mimarı Kelük bin Abdullah sanatını kanıtlar. Daha süslü olsa bile, Karatayın gözü yoran, parlayan görüntüsü yoktur burda.

Aynı mimar, aynı yılda İnce Minareliye özenle benzetmemeye çalıştığı 2. yapıtını Sahip Ata Camii ile gerçekleştirir. 4/7 orantısı burada 4/4'e (veya 7/7'de denebilir) yani kareye dönüşür. Yan- lara eklenen kanatlarda Selçuklu yapı birimleri minyatürleşir. Ortada kalan Selçuklu kapısı, alı- şılmışından yüksektir. Alt sağırılık İnce Minare- lidekinden kararsız ve derlemelidir.

Sivas Sahip Ata Medresesinde mimar Kalu- yanül Konevi tam bir modülasyon başarısı sağlar. 2/3 orantılı klâsik Selçuklu kapısıyla yan kanatla- rın orantısı (3/3) kareleşirken, Konya Sahip Ata- daki aksamalar kalmaz. Işık-gölge, mermerden tuğlaya geçiş, iki minare, ön yüz üstün bir uyum ve bütünlük içindedir. Selçuklular iyice zayıfla- mışken, geleneği var gücüyle bu yani tackapı an- layışıyla bağdaştırmak büyük ustalıktır.

SONUÇ :

Sivas Gök Medrese katılmaz ise, incelenen

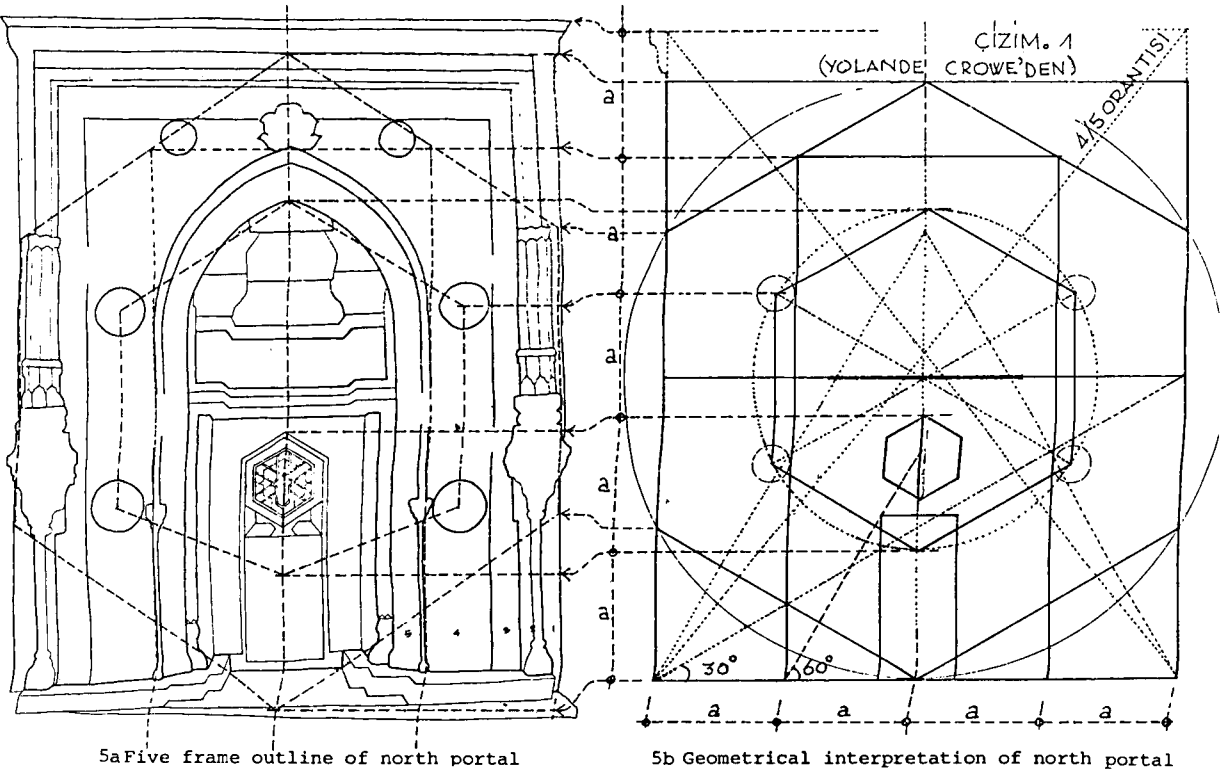
alt yapı (1228-1258), Anadolu Selçuklularının doruktan yıkılmaya doğru inen, cefa, baskı ve bo- zulma dönemi ürünleridir. Usta vezirlerle ertelen- meye çalışılmışsa da sonuç değiştirilememiş ve dalgalanmalar mimariye de yansımıştır(11). Bu ne- denle; denge, ortak yön, kısaca kararlılık (istikrar) aramamalıyız. Denemelerin durulmasına zaman el vermeyecektir.

1271'lere gelindikçe Sivas Sahip Ata Medre- sesi tackapisında orta kesim, İnce Minareli'den, Karataydan daha çok Selçuklu ve tam klâsik görünümlüdür. Bu ürün, ilk şaşkınlığın geçişi, köklü kültüre ve mimariye duyulan özlemi ve her halde biraz zayıflamaya başlayan Anadolu İlhanlı gücünün bileşkesidir. Bir "neo-Selçuklu" ruhu doğmuş gibidir. Ancak mimari, gerçeklere ve tarihsel akışa kendini uydurmadan alakoyamamış- tır.

Burada Anadolu Selçuklularının çok zor gün- lerinin yedi ürününü, dar bir zaman diliminde in- celemeye ve sonuç çıkarmaya çalıştık. Bunlar genele değil, bu yapılara aittir. Kesin yargı için daha çok yıllar ve özenli çalışmalar gerekecektir.

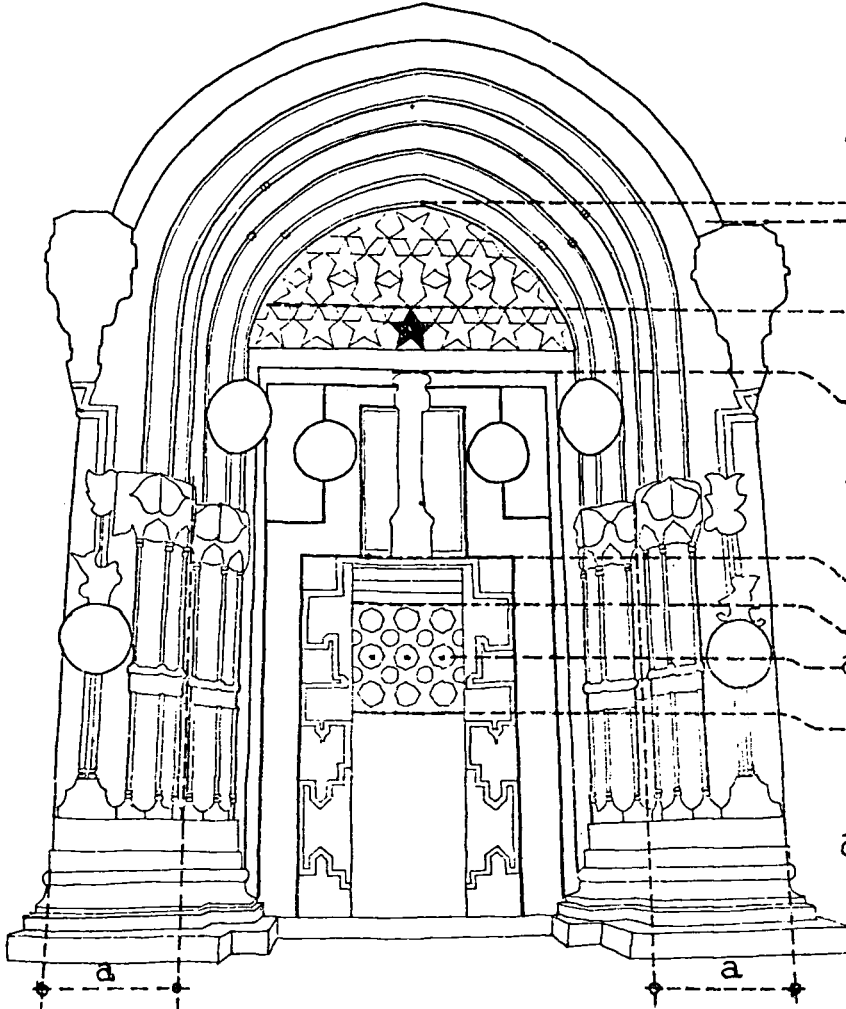
Bu tarihsel örneği günümüze uyarlamak is- tersek: Ulusal mimarimize sırt çevirdiğimiz, dağı- nık, uyumsuz, kararsız, devşirme ve batı özentili mimarimizle (!) şu günlerde mimarlarımıza ne denli görev düştüğünü anlamak zor olmasa gerek- tir. Yazımı meslekdaşlarımın bilincine sunuyo- rum. (6.9.1982—Ankara).

(11) Yedi yapının sadece biri "Kervansaray" sultan yapı- sıdır. Divriğidekini de saymazsak diğerlerini vezirler yaptırmıştır. Sadece üç tanesi Sahip Ata Fahrettin Alinindir. Ruhu şadolsun.

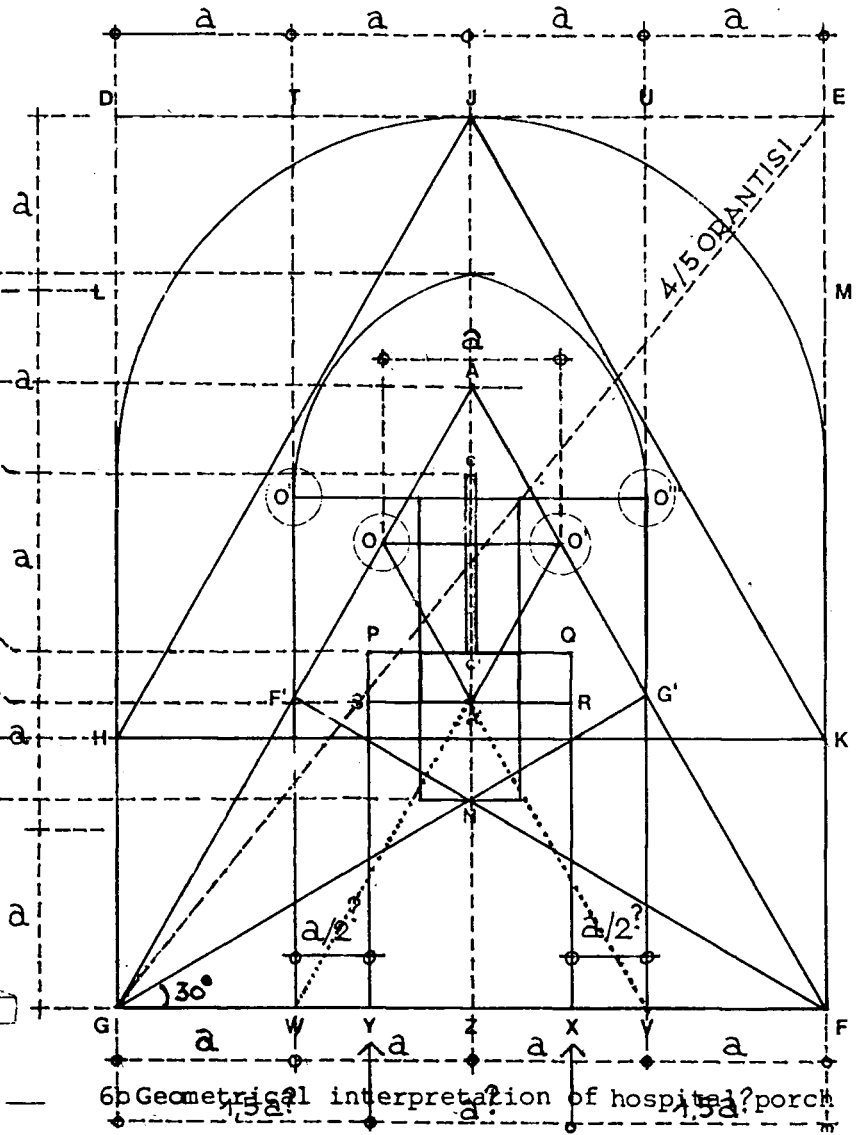

5a Five frame outline of north portal

5b Geometrical interpretation of north portal

6a Double arch outline of hospital portal

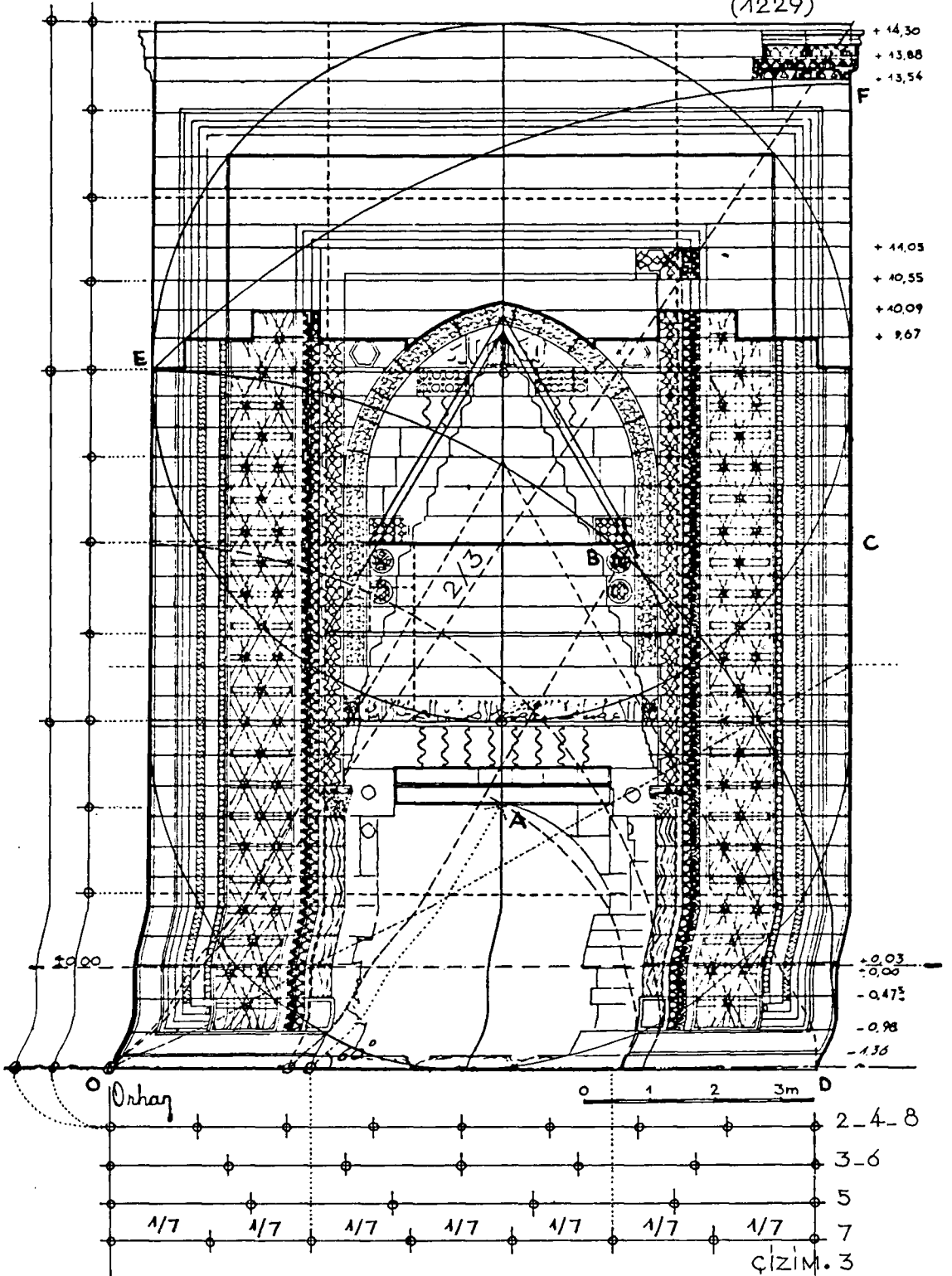

6b Geometrical interpretation of hospital porch

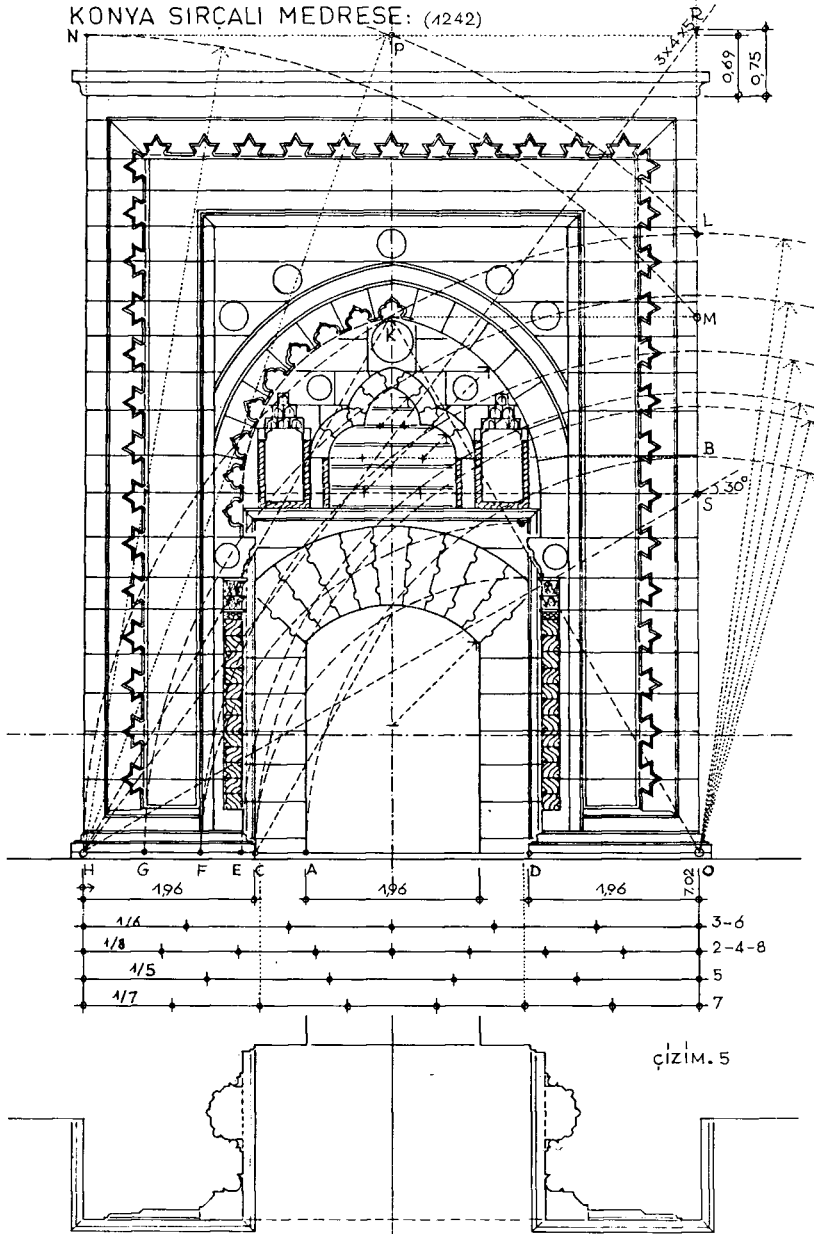
YOLANDE CROWE'DEN

ÇİZİM. 2

NİĞDE - AKSARAY - SULTANHAN'DA SULTAN HANI: (1229)

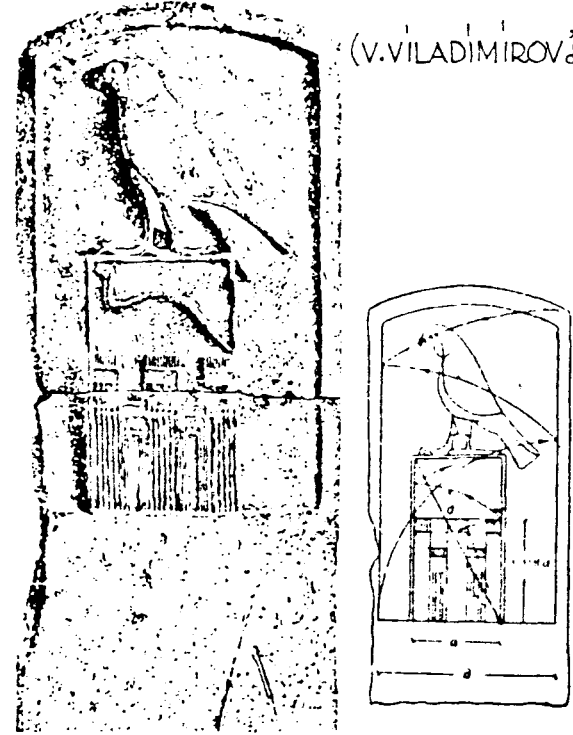

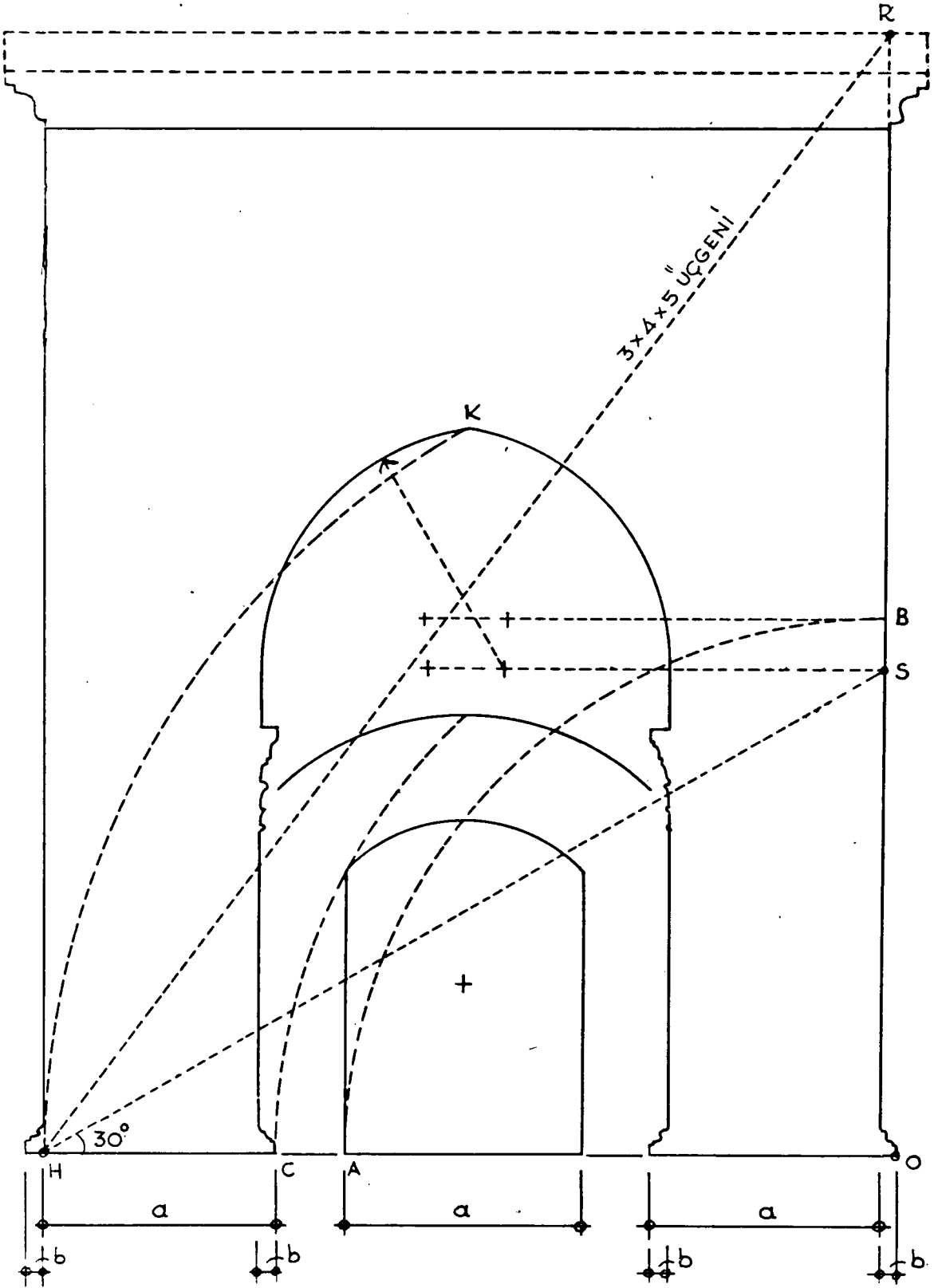
KONYA SIRÇALI MEDRESE: (1242)

ABIDOS'TA SETİ ANITI (1. SÜLALE)

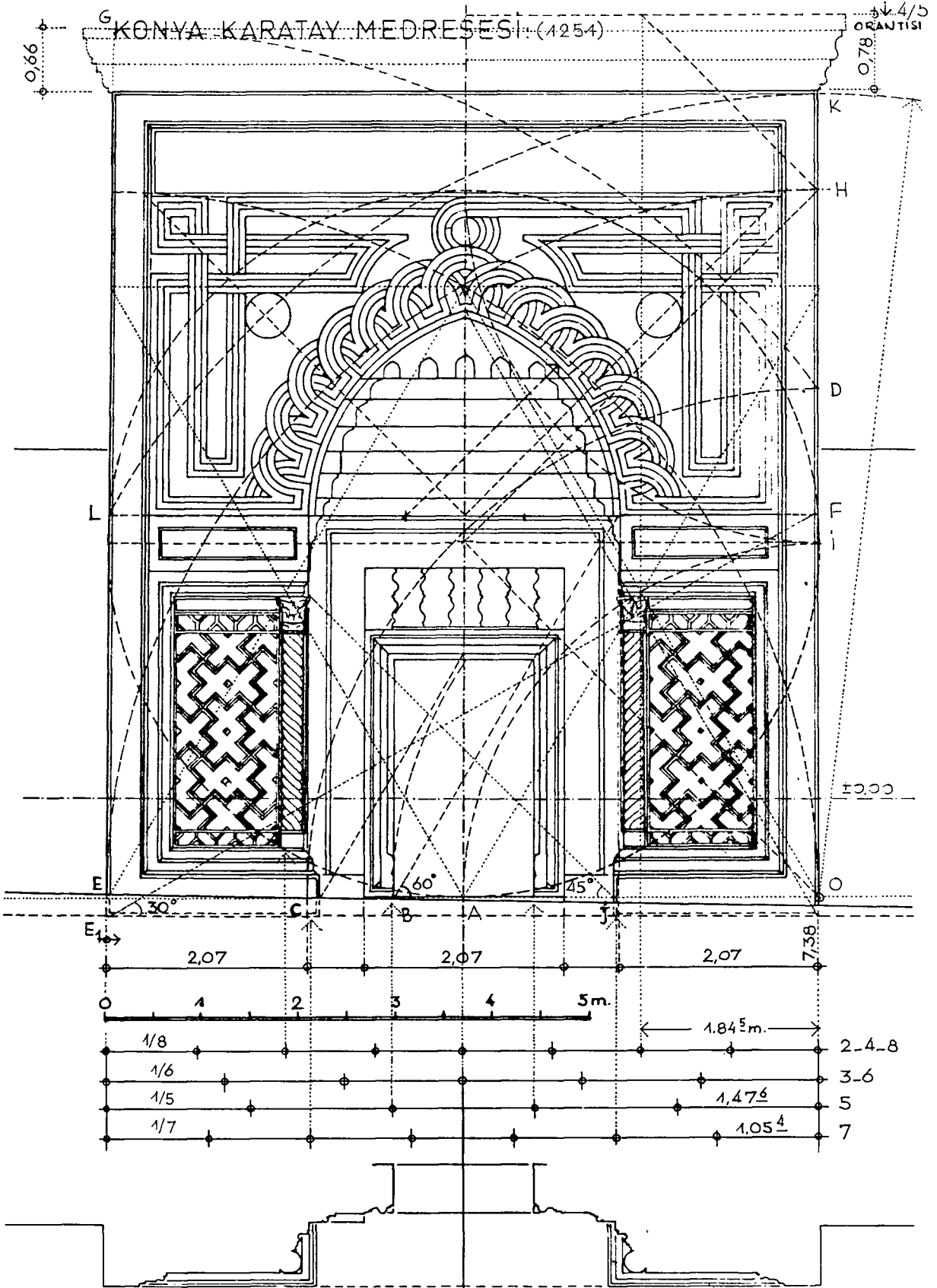
(V. VILADİMIROV'dan)

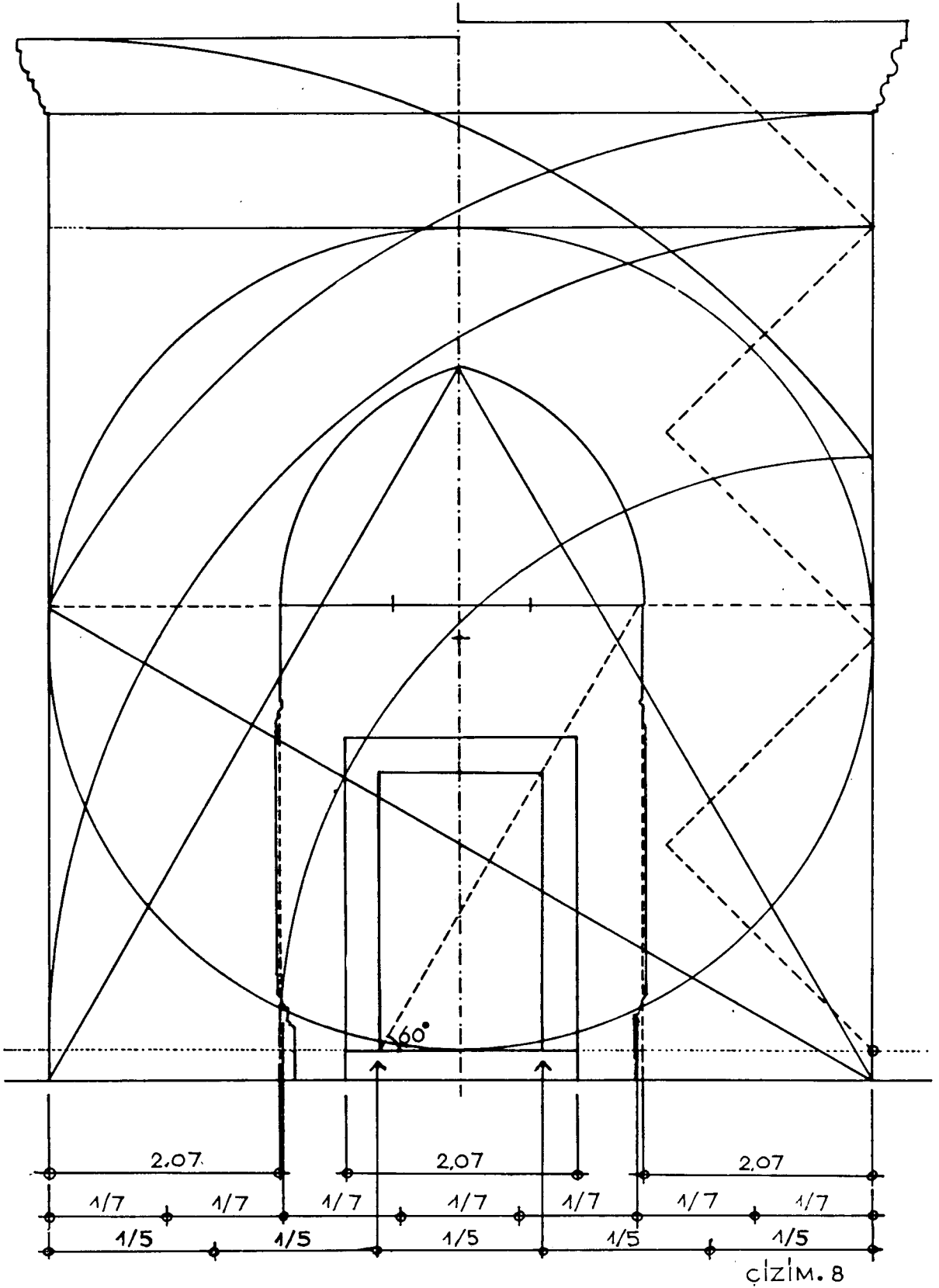
(ESKİ MİSİR MİMARISİNDEKİ NİSBETLER
SAYFA 10)

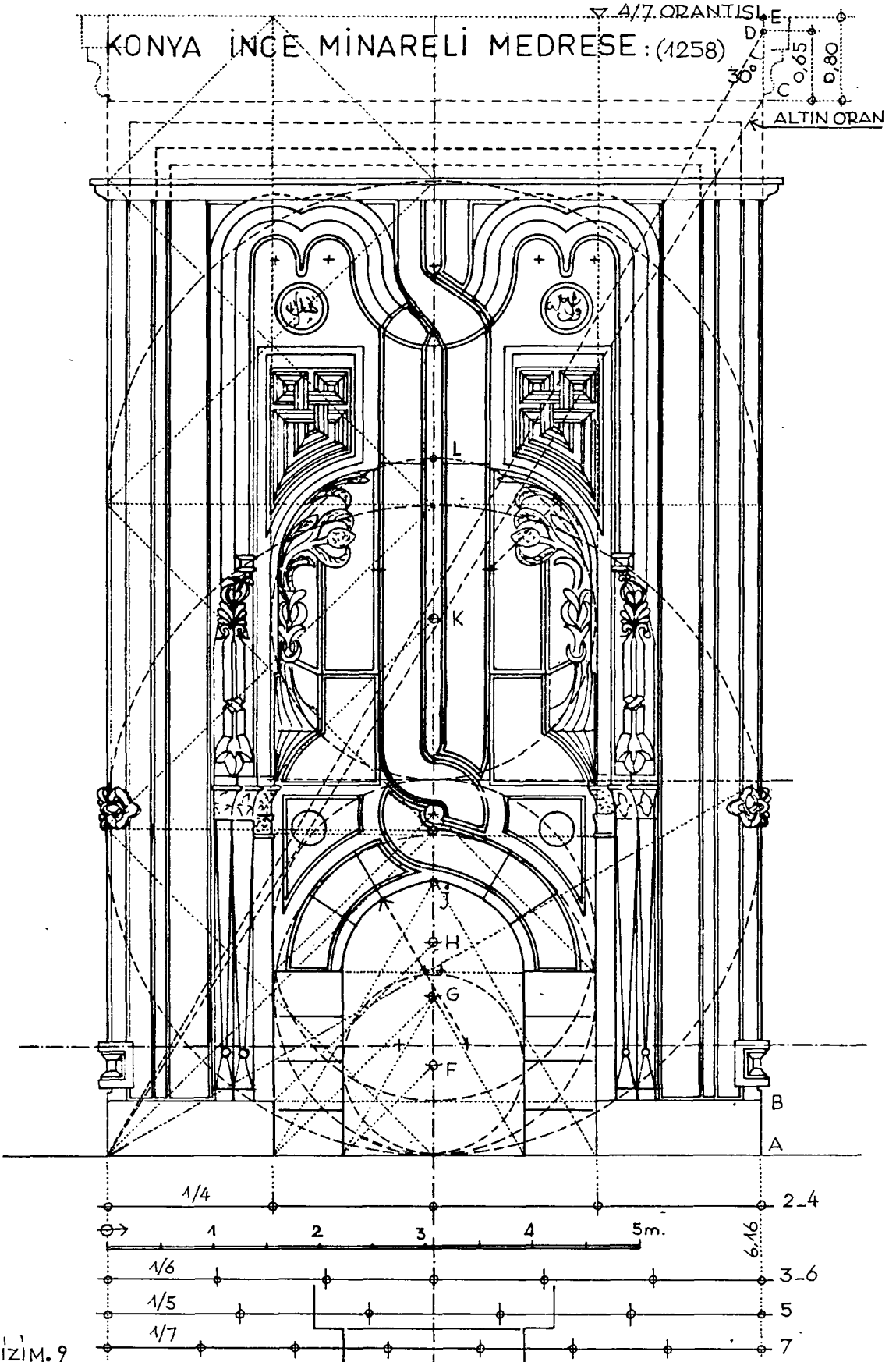

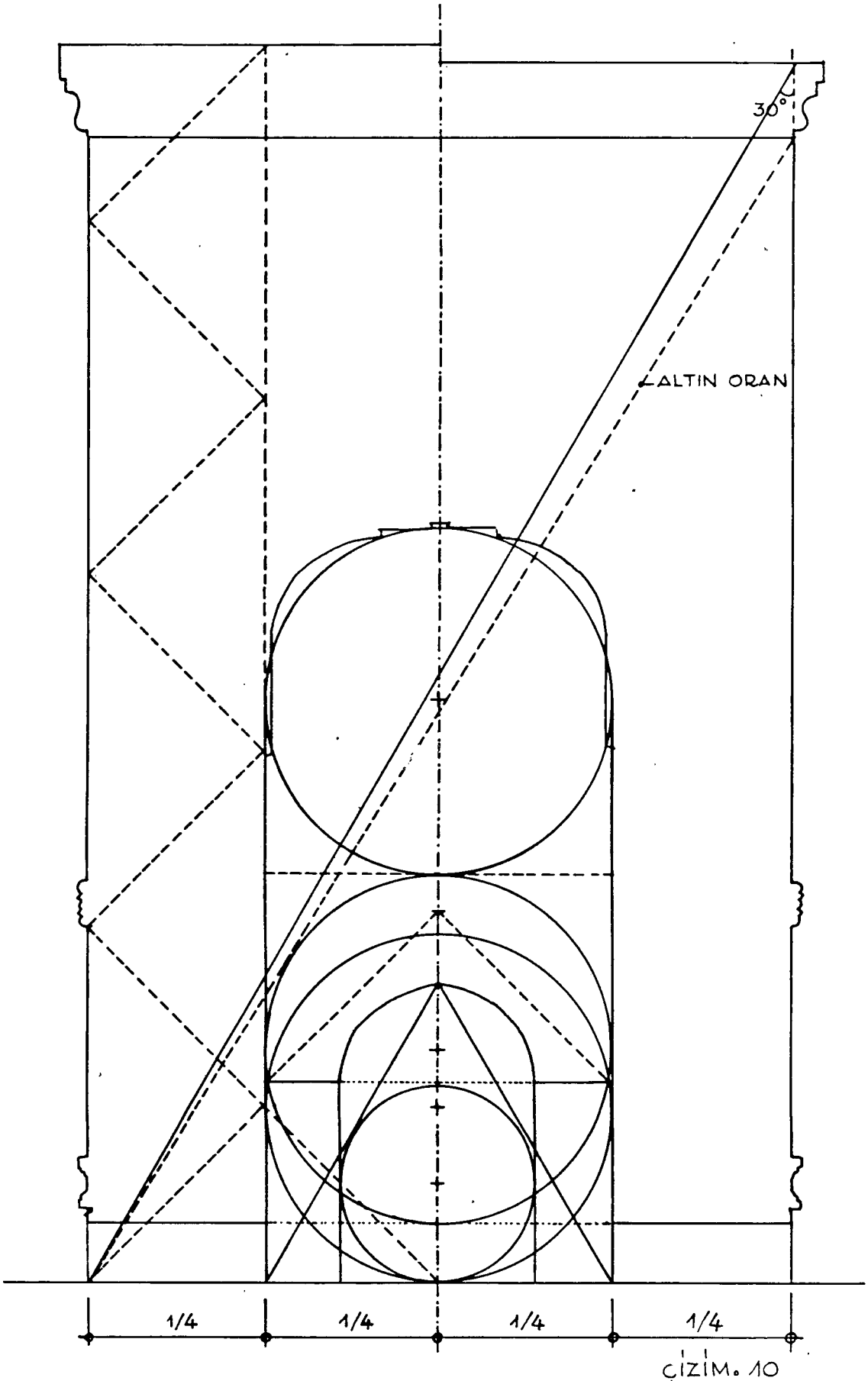
ÇİZİM. 6

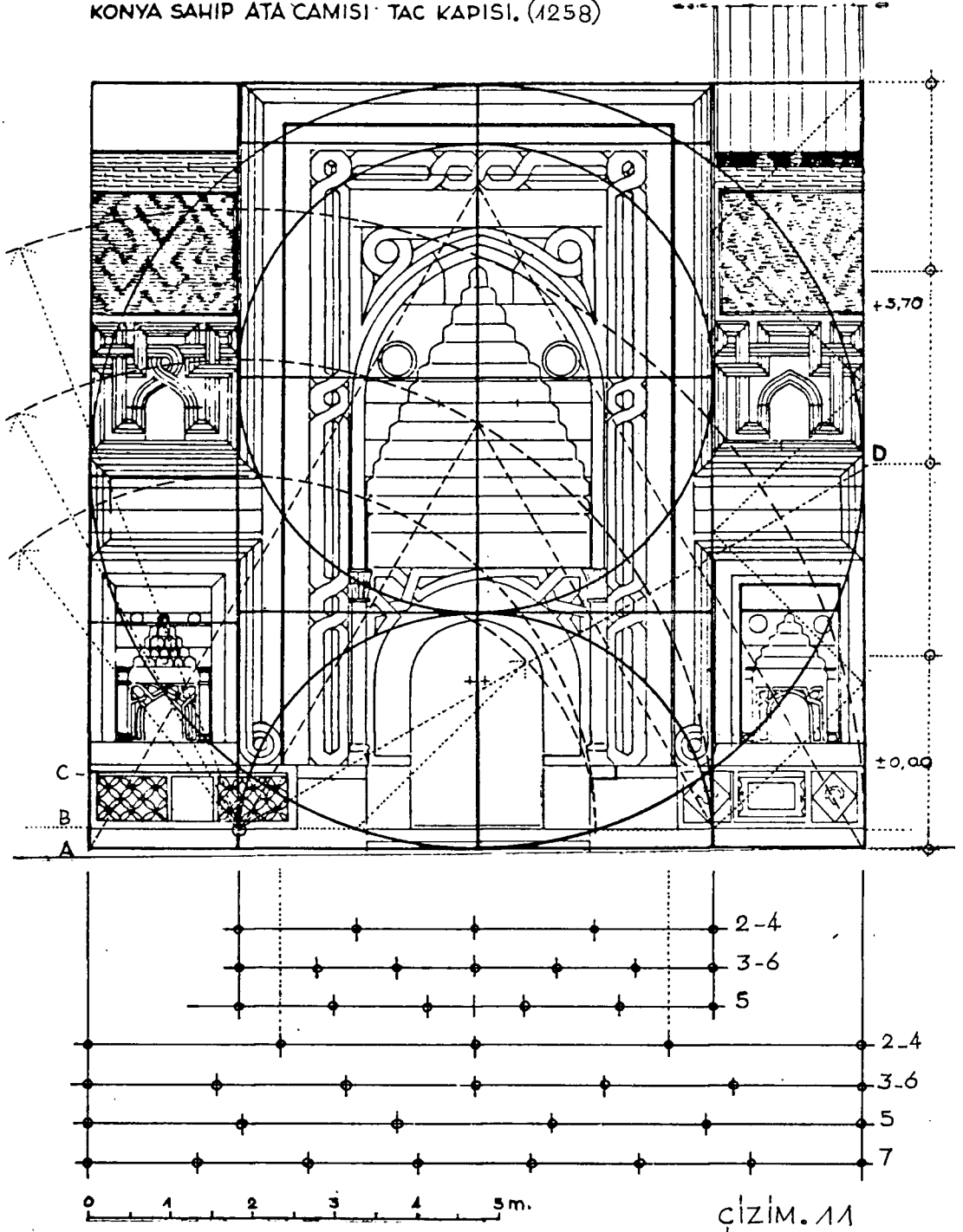

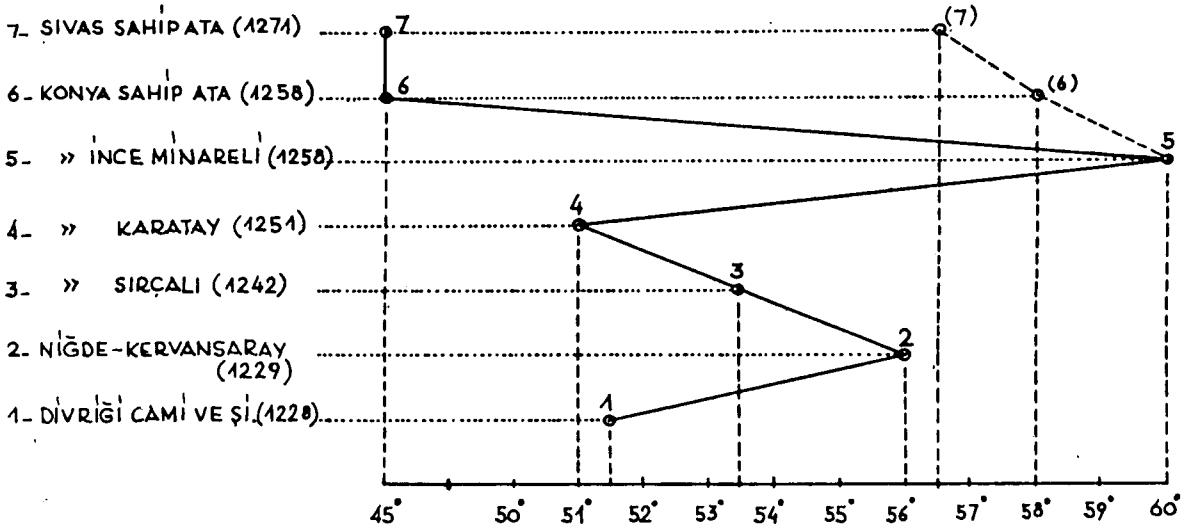

KONYA SAHİP ATA CAMİSİ TAC KAPISI. (1258)

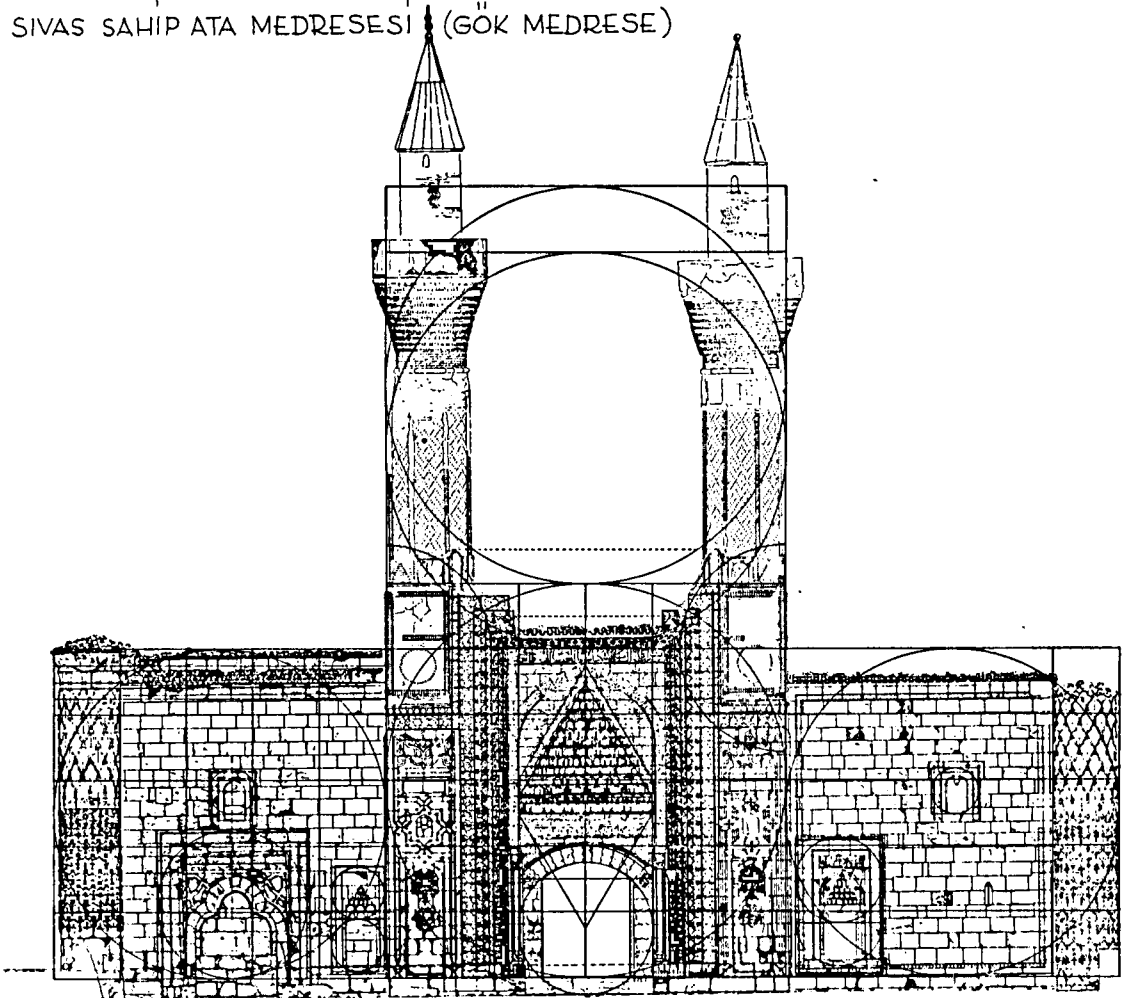
KÖŞEĞEN ACILARI ÇİZELGESİ:
(TARİHSEL SİRAYA GÖRE)

NOT: KONYA VE SIVAS SAHİP ATALARDA TACKAPI ORTA KESİMLERİ İÇİN (6) VE (7) KULLANILDI.

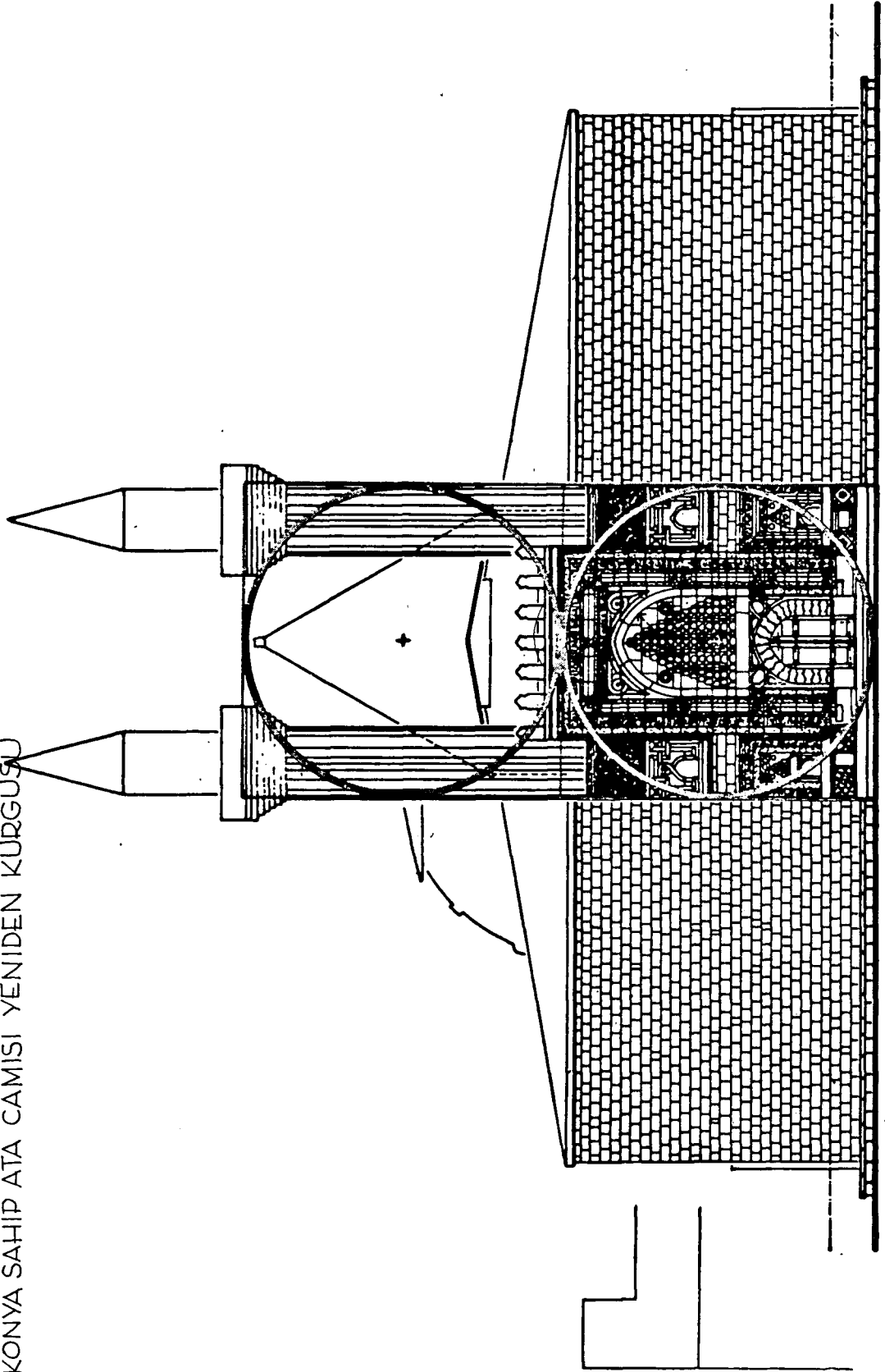
ÇİZİM. 12

SIVAS SAHİP ATA MEDRESESİ (GÖK MEDRESE)

ÇİZİM. 13

KONYA SAHİP ATA CAMİSİ YENİDEN KURGUSU

ÇİZİM. 14

İstanbul Türbeleri Üzerinde Stil Araştırması

Prof. Behçet ÜNSAL

İçinde bir mezar bulunan bir mekân için etrafı ve üstü kapalı veya açık olsun Türk Sanatında ve dilinde Türbe deniliyor⁽¹⁾; buna göre de Kapalı Türbe ve Açık Türbeler oluşuyor. İstanbul Türbelerinde padişahlar ve kadınları ile çocukları, vezirler, paşalar, bilginler, şeyhler ve evliyalar... yatmaktadır. Ve gitgide bu mezar anıtları mübarek ve kudsî sayılarak birer ziyaret yerine dönüşmüş bulunmaktadır. Oysa Peygamberimizin bütün uyarılarına karşın evliya ve kerâmete inanç sürüp gelmiş olmakla bu yerler kutsallaşmıştır; bu da İslâm'ın doğduğu ve yayıldığı evrelerde eski dinlerden gelme göreneklerin bıraktığı izlerin yaşamasında doğmaktadır. Cami, medrese ve tekke bitişğinde ya da avlu ve bahçelerinde (Ravza ve Hazirelerde) yer alması da bundandır, ziyaret yeri oluşması gibi. Asr-ı saadet'de yalnız iki ziyaret yeri olarak bir Al-Aksa Mescidi, bir de Kâbe vardı ve bunlar da türbe değildi; Emevilerin politik ve ekonomik amaçla Kubbet-al-Sahra yapıtı bunların yerini alamadı ama, ziyaretgâh yaratmaya bir başlangıç oldu. Değil bunlar İslâm Felsefesine göre sade mezar bile toprakla özdeş sayılmıştır; bu inançla olacak, İstanbul Fatihî'nin babası kendisinin bir türbeye değil, üzerine rahmet yağın bir toprağa gömülmesini vasiyet etmişti, ama sonraki Osmanlı siyasileri Murad II. türbesinin kubbesini gözlü yapıp, mezarının üstünü de toprak bırakarak onun vasiyetini öyle yorumlamaktan kendilerini alıkoyamadılar. Abbasi halifelerinin birçoğu mezarlarının belli olmamasını istiyorlardı, Al-Mansur öldüğünde ona yüz kadar mezar kazılmıştı; kuşkusuz bunda dine uyarlık derecesinde o sıralardaki kargaşa durumunun da yeri vardır. Bundan olacak, o devirden bize ulaşan iki türbe vardır ki mimari tarihi için önemli bulunmaktadır⁽²⁾.

Biri Kubbet-as-Sulailuya (861) mezarı bilinen ilk halife Al-Muntasır Türbesidir; anası bu türbeyi ondan izin almak suretiyle yaptırmıştır, içiçe iki sekizgenden oluşan plânın ortasındaki kare mekânı, Tromplu kubbesi örtüyordu herhalde. Sekizgen Türbe yapılarına her yerde rastlanıyor ise de, böyle orta mekânı geçitli (ambulatorium) tipte bir yapıta bir zamanlar uygulandığı Hindistan'ın dışında bir yerde tekrar edilmemiştir. Bu türbenin, Türk garnizon şehri olan Samarra'da bulunuşu oldukça ilginçtir. Diğeri de bir Türk olan Sâmâroğlu İsmail'in Türbesi (IX-X YY.)'dir, Buhara'dadır; bu çağ açan bir anıttır, ondan sonraki yüzyıllarda yapılan türbelerin öncüsü olmuştur.

Kare planının dört köşesini tutan gömük sütunçeler âdetâ Çihantak temalıdır. İstanbul açık Türbeleri ancak bu yolu izlemişlerdir. Bu Sasani kökenden başka, bir de Budist mimariden esinlenen formlar süregelmiştir. Göktürk'lerle bağlı Uygurlar (745-840) Hoço'da görülen mezar kuleleri ile ilk türbe yapıcısı oluyorlar⁽³⁾, bunlar Subaşı şehrindeki Uygur Stupa'sı (Enciclopedia Universale'ye bakınız) gibi Budist formudur. İslâmlıktan sonra Türk Türbe yapıları Samani'lerden (IX-X YY.) başlayıp Karahanlılarda (IX-XIII YY.) gelişmiştir; bunlardan Özbekistan'da Arap Ata Türbesi(978) en eskisidir;

(1) Arab milletlerinde Turba deniliyor, Kubba ve Darîh da deniliyor; nebi için Markad ya da Makam ve şehid için Maşhad birer ziyaret yerine ad olmuştur. İranlı, İranlı ve Ortaasyalılarda, Makbera = Türbe, Gunbad = Kulemezar, Künbed, Buk'a = Bik'a = Seyh türbesi, Arâmgâh = Anıdkabir, Ziyaretgâh, Mübarek yer, Maşahid = Ulu ve şehid mezarları, İmamzade = İmam mezarı (şii).

(2) K.A.C. Creswell, Early Muslim Architecture, Penguin 1958, s. 287-320.

(3) Oktay Aslanapa, Türk Sanatı I, M.E.B. İstanbul 1972, s. 11.

kare plan köşelerinde yonca biçimli tromplar üzerine oturan kubbesi ayrıca portali ile ilginç bir tuğla yapıdır⁽⁴⁾. Karahanlı türbeleri Maverâü-nehir'de kare, Dehistan'da sekizgen, Horasan dolaylarında kare, sekizgen daire biçimleriyle plânlanmıştır. Her üç biçim de İstanbul türbelerinin öntipleri olmuştur. Özkent'deki (Kırgızistan'da) Nasr Türbesi (1012) Arslan İlig Han'a ait olup, yanyana kurulu üç mekânlı bir yapıdır⁽⁵⁾; böyle üçüzlü bir plan da İstanbul Şehzadebaşı'nda Destari Mustafa Paşa Türbesi'nde (1491) görülüyor.

Güney Harzem'de Akseray-Ding Kubbeli Kümbeti (XII YY.) ile Fahrettin Razi adı verilen (ölümü 1209) Kunya Urganç kümbedi ilimizi çekiyor (XII YY. 2.yarı); her ikisinde de Koca Sinan kemerinin çizgisini görüyoruz, ve ikincisinin kare planı içeride sivri kemerli dört yonca yaprağı nişleriyle ayrıca dikkat çekicidir⁽⁶⁾; üzeri kubbeli ve üstü onikigen külâhlıdır.

Bu birikim Büyük Selçuklu'ların (1040-1157) eline miras olarak varmış ve onların mimarları bunlara yeni biçimler katmışlardır.

Başlangıç türbeleri (1043-1063) Tuğrul Beg zamanında yapılan (1056) çokgen biçimli Kümbed-i Ali Abarkâh'da kubbeli taş bir yapıdır ve Damgan'daki Cihil Duhteren (Kırk Kızlar) ise Silindirik plan üzerinde sivri kubbeli, fakat, tuğla yapımlıdır. Başkaca dekorasyon yükünden sıyrılmış olan ılımlı cepheleri ile daha saf bir mimariye bürünmüş sagır duvarlı anıtlardır. Uygur yapıtlarını andıran basık kubbeli Karagan'daki çifte kümbed (1068 ve 1093) de sekizgen planın sekiz köşesine gömük yuvarlak payeler ile köşelerin kuvvetlendirildiği görülüyor; bu elemanı İstanbul türbe mimarları, daha ince ve taşdan almak üzere, benimseyeceklerdir. Merv'de Sultan Sancar Türbesi (1157) trompla kubbe geleneğini Kaburgalı ve Çift Cidarlı Kubbe ile nihayetlendirmektedir; Çift kubbeyi Sinan da İstanbul Türbelerinin bir ikisine uygulayacaktır. Sonunda bu Ortaasya mirasına Anadolu Selçukluları (1077-1308) sahib oldular; küçük boyutlara uyguladıkları kule mezar anıtlarını taş yapı külah ve gövdeleriyle daha toprağa indirdiler ve inanılmayacak bir sanat zenginliğine ulaştırdılar⁽⁷⁾.

Ama Türk mimarları Kümbedleri bir yana bırakarak Osmanlı Türbe tipini geleneksel form mirasları üzerinde yenileştirdiler. Bursa'daki Çelebi Mehmet Türbesi (1421) Kümbedden Türbeye bir geçiş yapısıdır, ondan sonraki türbelerin prototipi sayılır.

Şah-i Zinde Türbeleri (XIV. YY.) yüksek tamburlu şişkin kubbeleri ile Bursa-İstanbul Türbelerinde değil, fakat Halife Türbeleri denilen

anıtlarıyla Türk Memluklar Semerkand mimarisini kahire semalarına izdüşmüşlerdir. Ama Timur Türbesi (1404) plan dokusu ve yapı strüktürü ile İstanbul türbelerinde izlenmiştir. Görüldüğü gibi Türk'ler egemen oldukları zamanlarda Ortaasya kökenli Türbe yapısını İslâm dünyasına aşılamlardır.

Yukarıda kısaca belirtilen evrelerden geçen Türk Türbe yapıcılığı şimdi Osmanlı mimarlarının elinde işlenmekte ve ona klasik şekli verilmektedir.

Türkler türbelerini ilkin kerpiçten ve tek kubbeli yapmışlar, sonraki tuğla yapılarında kubbe üstünü ikinci bir örtü ile kapatmışlardır; alt kubbe mekândan tromplar ile kare taban üzerine oturtuluyor, onu da konik bir külâh veya şişkin biçimli ikinci kubbe örterek muhafaza altına alıyordu. Ve Anadolu Selçuklu yapıcılığından başlayarak taş yapıyı sürdürdüler; çift örtü sistemi İstanbul türbelerinde çift cidarlı kubbe biçiminde uygulanmış, fakat, mahzen (mumyalık) ile iki katlı yapı uygulaması terkedilmiştir. Mekân ayrıca pencereler ile donatıldı ve ferahlatıldı, bezeme ve dekorasyon dıştan ziyade iç mimariyi besledi ve bu alanda kalem işi ve çini kaplama yoğunluk kazandı. İstanbul türbeleri doğaya açıklığı (kat kat pencerelerle) oranında ziyaretçiye her zaman açık değildir; bir Selçuklu kümbeti gibi. Bunun bir nedeni iç mimari öğelerine katılan yere serili ağır halılar, altın simli Hadis ve Ayetli (Puşide) örtüler, tezhipli kur'anlar ve sedef kakmalı rahleler, kaftanlar, şebekeli gümüş parmaklıklar, hatta leğen ve ibrik ile gömlek ve cübbe gibi zâtî eşyalarla (sanki eski Türk kurganlarını dolduran eşyalara ölünün gereksinimi olacağı inancının canlanması ile) yeni bir boyut kazanan inançların türbeyi âdetâ bir antik devir Hazine binasına çevirmesidir; bu yüzden, alt pencerelere demir parmaklıklar konulmuş, pencere iç kanatları ve perdeleri kapalı tutulmuş ve sağlam kapılara kilid vurulmuştur. Bina enazından bir türbedar ve birçok hizmet görevlisinden oluşan âdetâ bir memur kadrosu ile⁽⁸⁾ korunuyor ve açılıyordu; bunların Türbe içinde ve dışında odaları, ek binaları (meşruta) türbe planlamasının programına giriyordu.

Sonradan meydana gelen bu durum türbenin enteriyör ifadesini ruhsal anlamından görsel bir seyire çevirmesi mimari görüşü zedelemektedir, dinsel duyguyu da.

- (4) Metir Sozen, Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul 1975, s. 7-15.
- (5) Mustafa Cezar, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İstanbul 1977, s. 118.
- (6) Pugaçenkova, Iskusstvo Turkmenistana, Moskova 1967, s. 127, R. 99.
- (7) Behçet Ünsal, Turkish Islamic Architecture, London-New York 1973, s. 42-45, R. 93-95.
- (8) C. Esad Arseven, Türk Sanatı Tarihi, İstanbul Mf. B., s. 464.

Aslında Türbelerin dış ve iç mimarisi, sadelik içinde, birbirinden böylesine ayrılmıyordu; zemini genellikle özel biçimli tuğla döşeli, ya da ahşap kaplamalı idi, sanduka şebekeleri bile ahşap iken, 1704-30'dan itibaren değişikliğe uğramış⁽⁹⁾ askılar ve kandillerin yerini Avrupa yazeleri almış (1867), yazı kitabeleri yanında yazı levhaları, hattâ silâhlar asılmaya başlamıştır. Tarih ve Sanat değerleri bakımından 1950'den beri açık tutulan yapıtlar Eyüb, Fatih, Yavuz, Kanuni, Barbaros ve Gazi Osman Paşa Türbeleridir. Her ne kadar müftülük türbelere adak adamanın ve ondan birşey dilemenin batıl olduğunu belirten bir levhayı bütün evliya türbelerine asmış ise de, pek tutarlı olmadığı görülmektedir. Bu yapıtlara Atalarımızdan kalan birer kutsal emanet kadar birer sanat ve mimarlık olayı diye baktığımızda işte o zaman türbe mimarisini ve anlatımlarını anlayabileceğiz, diyordu bir master öğrencimiz mimar Ç. Sami Koca⁽¹⁰⁾, bir araştırması sonunda.

Bu yazıdaki katalogda, İstanbul'un en karakteristik 135 türbesine yer verilmiştir; ancak bu, mevcudun yarısı kadarını kapsamaktadır. Bunlardan 40-50 kadar türbe Eyüb'de bulunmaktadır; Eyüb böylece bir uhrevi dünya sayılsa yeridir. Yine İstanbul Türbelerinde Osmanlı Padişahlardan yirmidokuzu yatmaktadır; altısı Bursa ve yöresinde, biri de yurt dışında bulunmaktadır.

İstanbul'da yalnız kendileri yatan padişah türbeleri (Mozole), Fatih, II. Beyazıt, Yavuz Selim türbeleri olup, diğerlerinin içine yakınları da gömülerek âdetâ bir (Panteon) haline dönüşmüştür.

Padişah Türbeleri, Eski Mısır krallarının makberleri misali, ölümlerinden önce yapılıyor, pek azı da sonradan yenileniyor idi. Şehzade, Veli, Vezir türbeleri ile denizci ve karacı paşaların türbeleri çoğu zaman ölüm sonralarına aittir.

Çokgen plânlı İstanbul Türbeleri yanında, kapalı dörtgen planlar da dikkat çekicidir. Kare planlı olanların ekseri üstü kubbe ile örtülüdür, bitmemiş gibi duran Koca Reşit Paşa (1878) ve Esad Paşa (XX. YY. başı) Türbeleri gibi; fakat kesme taş yapılı Kuyucu Murad Paşa Türbesi gibi üstü çatılı (1611) büyük bu eser yanında Ebülvefa Türbesi örneğinde üstü kiremit kaplı çatı ile örtülü ufak yapılara da rastlanılır.

Dikdörtgen planlı Türbelerin en eskisi Destari Mustafa Paşa Türbesi (1491) üç bölümlü bir espas üzerinde kubbeli bir yapıdır; Şemsi Ahmet Paşa Türbesi (1580) kareye yakın planı ve yayvan tonoz örtüsünden başka bitişik yapıldığı camiiin içine açılması ile de çok özgün bir kompozisyonudur; bu plan grubundan Pertev Paşa Türbesi

(1572)'nin üstü açıkta durmaktadır; Adile Sultan Türbesi (1899) dikdörtgen planı kubbeli iki kare ve bu giriş mekânı ile çifte türbe tipini yaşatmaktadır, İznik'teki Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesinde olduğu gibi. Bu tip türbelerin en sonuncusu da Prens Sabahattin Türbesi olmaktadır.

Üstü ve yanları açık Türbe tipleri de, diğerlerine göre, özel biçimleriyle tipik bir örnek teşkil ederler. Çihartak esinli olan kare planlı dört sütun üzerine oturan kasnaklı kubbe ile örtülü olanları çoğunluktadır; Şehzadebaşı Türbeleri yanında bulunan Fatma Sultan Türbesi (1650) ve de daha güzeli Defterdar Mahmut Çelebi (1546) ve Ayaz Mehmet Paşa Türbeleri örneğindeki gibi. Mahmut Şevket Paşa (1909) ve altı sütunlu Servet Seza Kadın (1910) bu tipin son örnekleri olmaktadır.

Çokgen planlı olanların üstü telle örtülü, demir kafesli, açık kubbeli biçimdedir; Köprülü Mehmet Paşa (1661), Koca Ragıp Paşa (1762) Türbelerinde olduğu gibi. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Türbesi (1683) denilen yapıda olduğu gibi, kubbe basık bir kasnak üzerine de oturtulmaktadır.

Bu denemede İstanbul Türbelerini stili ve yüz yıllarına göre sıralayarak inceleyeceğiz:

- I—XV. YY. (1458-1523), Türk Klasiköncesi Stildeki Türbeler
- II—XV. YY. (1523-1589), Türk Klasik Stildeki Sinan Okulu'na bağlı Türbeler
- III—XVII. YY. (1599-1703), Türk Sonklasik Stildeki Türbeler
- IV—XVIII. YY. (1730-1817), Türk Barok Stildeki Türbeler
- V—XIX. YY. (1818-1918), Ampir, Eklektik, Türk Neoklasik Stildeki Türbeler

I—TÜRK KLASİK ÖNCESİ STİLİ

- 1— Eyüb Sultan Türbesi (1457)
Eyüb Camii avlusunda sekizgen
- 2— Rum Mehmet Paşa Türbesi (1471-2)
Üsküdar Şemsi Paşa'da sekizgen
- 3— Mahmud Paşa Türbesi (1473-4)
Nuruosmaniye Camii yanında sekizgen
- 4— Destari Mustafa Paşa Türbesi (1491)
Şehzade Camii girişinde dörtgen
- 5— Davud Paşa Türbesi (1499)
Cerrahpaşa Camii ilerisinde sekizgen
- 6— İkinci Beyazıt Türbesi (1512)

(9) Haluk Şehsuvaroğlu, Asırlar Boyunca İstanbul, Cumhuriyet'in Farklı İllavesi, s. 117-223.

(10) Ç. Sami Koca, Türk Mimarisinin Gelişiminde İstanbul Türbelerinin Yeri, İDMMA Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü, İstanbul 1975.

Beyazıt Camii arkasında	sekizgen
7— Defterdar Mahmud Türbesi	(1545)
Eyüb, kendi Camii yanında	Kare

Bu devirden zamanımıza kadar orijinal yapısı ile yaşayabilen türbeler o kadar çok sayıda değildir; bir kısmı onarım nedeniyle ya esas yapı malzemesi değişmiş, ya da harab olup gitmiş ve unutulmuş veya stili başkalaşmış ve de ilâveler ile görünüşleri başkalaşmıştır.

Plan: Açık ve kapalı mekânlar ile plan oluşturuluyor. Açık türbe baldaken tipinde kare plan üzerinde dört sütunla kurulmaktadır. Kapalı türbe iki tipte planlanmaktadır. Birinci tip dikdörtgen biçiminde üstü iki tonoz ve bir kubbe ile örtülü bir yapıdır, bu az rastlanılır bir uygulamadır. İkincisi ise çoklukla rastlanılan sekizgen tabanlı planlardır; üzeri hafif kasnaklı ve kasnaksız sağır bir kubbe ile örtülüdür.

Eleasyon: Stereometrik işlenmiş çokgen bir prizma ve üzerinde kubbe ile yükselmektedir türbe; sekizgen yüzlerin silmeli dikey çerçeveleri içinde altlı üstlü pencereler yerleştirilmiştir, bunlar da ayrıca çerçevesidir; altta dolu kemerli dikdörtgen pencereler demir parmaklıktır. Üstteki kafa pencereleri ise sivri kemerli ve bal peteği gözlü levhalarla teşkil edilmiştir; içte bu pencereler renkli ikinci bir pencere katılarak çift camlı pencere oluşturulmuştur. Ön cephelerde tek göz kemerli ve iki kolonlu revak elemanı üstü saçaklı ve kubbeli biçimiyle binaya bir zenginlik vermekte ve giriş kapısını korumaktadır.

Dekorasyon: Taş yapılı duvarlardaki kitabeler ve renkli çerçeveleri, kapının ahşap tablolarındaki geometrik geçmeler, içeride sedefkâri şebekeler ve sanduka puşideleri sade bir dekoratiflik içindedir. Daha çok tali plastik ile mimari süslemeye gidilmiştir; Mahmut Paşa Türbesinde kesme taş duvar üzerinde alt pencere üst silmesinden başlayan silmeli çerçeve içinde görülen kakma çini panoları ile dekore edilen cepheler müstesna olarak.

Tipik Örnekler:

Eyüp Sultan Türbesi — sekizgen plan üzerinde kasnaksız sağır bir kubbe ile örtülü taş bir yapıdır, cephesinin dikey kitabeli yüzlerinde iki sıra sivri kemerli pencere yer almıştır; kafa pencerelerinin etrafı taşı silmeli söve ile çerçevelenmiş olup, benzeri pek bulunmamaktadır. Aslında belki tekgöz bir revak ile türbeye giriş vardı; bugünkü Hacet Penceresi ile (1703) sonuçlanan ekyapı 1618'de Cüzhane eklentisi ile başlar ve bir takım dekor değişikliğine uğrar. Bu suretle bugün türbenin asıl görünüşü avlu tarafından maskelenmiş ve kitlesel mimarisi görünmez olmuştur.

Rumi Mehmed Paşa Türbesi — Kenarlar 2.75 m. tutan sekizgen plan üzerinde basık kasnaklı sağır bir kubbe teşkil edilmiştir. Kesmetaş gayet sade duvarlarına altta düz bir pencere, üstte Petek gözlü kafa penceresi açılmıştır. Pencere kemerlerinin hafif sivri oluşu karakteristiktir. İçi ve dışı bozulmamış sade bir mimari birliği yaşatmaktadır.

Mahmud Paşa Türbesi — Kenarları dıştan 3.90 m. kadar tutan sekizgen planın 0.90 m. kalınlıktaki taş duvarları üzerine kör bir kubbe oturmaktadır; kubbe saçağına kadar dış yüksekliği 9.60 m. dir⁽¹¹⁾. Sekizgenin her köşesinde küfekiden ince sütunçeler silmeleri ile beraber saçak altından dolanarak cepheleri çerçeveler; bu kitabe ortasındaki iki kat pencereleri de başka bir silme çevrelemektedir. Pencerelerin söveleri de silmelidir. Alt Pencerenin üst silmesine kadar kesmetaş kaplama olup, ondan sonrası kakma geometrik motifli çiniler ile dekoredir; İstanbul türbelerinde böyle bir uygulama daha yapılmış değildir. Dış mimariye karşın iç mimarisi süslemesizdir; türbenin içi kubbeye ve duvara asılı kandiller ile aydınlatılır.

Destarı 'Mustafa Paşa Türbesi — Ortası 4.20 m. çaplı kubbe ile örtülü ve iki başı 3 m. genişliğinde üstü aynalı tonozla örtülü olup, 4.20 x 1.25 m. iç mekânı ile bir dikdörtgen planlı Türbe Planı metrik esasları ile Kırgızastanda Nasr Türbesini anımsatmaktadır. Cephesi kesmetaş kaplıdır; 4.75 m. yükselen cepheyi üstten gülçe motifli bir friz sarmaktadır. Kısa yönden bir revak ile türbeye girilir; fakat Şehzade Camii'nin yan girişinin muhavvita kapısı ve duvarına bitişik binası zoraki bir durum yaratmış ve girişin simetrisini zorlamıştır.

Davud Paşa Türbesi — Kenarları 4-4.06 m. olan sekizgen planı üzerinde basık kasnaklı sivrice sağır bir kubbe ile örtülmüştür. Cephelerde şenaj demirleri görülmektedir. Pencereler altta silme ile çevrili, kabartma aynası Bursa kemerlidir; üst pencerede ise yalnız kenarları silmelidir ve içleri bal peteği ile gözlendirilmiştir. Girişindeki baklava başlıklı kolonlu kemerler üzerinde yükselen küçük kubbeli bir tekgöz revak ile (sayvan) kapı önünde korunmaktadır. Kapısı Bursa kemerli bir çerçeve için şaşırtmalı künde-kâri ahşabdan dört table ile bezemelidir.

Beyazıt II Türbesi — Sekizgen plan tipindedir; önündeki saçaklı camekân sonradan yapılmıştır; her yüzü yeşil mermerden iki çerçevesel ve küfeki taşından kitabeler içinde iki sıra pencere açılmıştır, üstü tamburlu bir kubbe ile örtülüdür. Dıştaki

(11) Mustafa Ayaşlıoğlu, Mahmud Paşa Türbesi Güzel Sanatlar No. 6, ANKARA.

sade taş yapıya karşın içi sonradan arkitektonik ve kalem işi süslemeli olup, sade sedefkâri bir şebeke ortasında uzun tek bir sandukası vardır ve üstünde de avize asılıdır.

Defterdar Mahmud Türbesi – Aynı zamanda bir hattat olan Mahmud Efendi'nin Camii 1766 depreminde karakterini kaybetmiş ise de, açık türbesi özgün biçimdedir. Baklava başlıklı dört kolon üzerinde sivri kemerli kitlesi kare kenarları kesilerek, bir sekizgen tabana yarım yuvarlak kubbesi oturtulmuştur. Kemerleri gergili ve fistolu olup, iç yüzü dilimlidir; kapısı ve etraf şebekeleri ile kolonları mermerden olan kesme-taş bir baldakendir, pek zarif durumdadır.

II– TÜRK KLASİK STİLİ

1–Yavuz Selim Türbesi	(1523)
Sultan Selim C. Haziresinde	sekizgen
2–Ayaz Paşa Türbesi	(1539)
Eyüb'de	
3–Barbaros Hayreddin Türbesi	(1541)
Beşiktaş İskeleye önünde	sekizgen
4–Şehzade Mehmed Türbesi	(1543)
Şehzade Camii Haziresinde	sekizgen
5–Hüsrev Paşa Türbesi	(1547)
Yenibahçe'de	sekizgen
6–Şehzadeler Türbesi	(1553)
Sultan-Selim'de	sekizgen
7–Kara Ahmed Paşa Türbesi	(1555)
Topkapı'da	altıgen
8–Zal Mahmud Paşa Türbesi	(1555-59)
Eyüb'de	sekizgen
9–Haseki Hürrem Türbesi	(1558)
Süleymaniye Camii Haziresinde	sekizgen
10–Kanuni Süleyman Türbesi	(1559)
Süleymaniye Camii Haziresinde	sekizgen
11–Rüstem Paşa Türbesi	(1561)
Şehzade Camii Haziresinde	sekizgen
12–Pertev Paşa Türbesi	(1572)
Eyüb'de	dikdörtgen
13–Piyale Paşa Türbesi	(1573)
Kasımpaşa'da	sekizgen
14–Sokullu Mehmed Paşa Türbesi	(1574)
Eyüb'de	sekizgen
15–Sultan Selim II Türbesi	(1576)
Ayasofya Camii Haziresinde	Kare
16–Kılıçalı Paşa Türbesi	(1580)
Tophane Kılıçalı Camii arkası	sekizgen
17–Şemsi Ahmed Paşa Türbesi	(1580)
Üsküdar, Şemsipaşa'da	dörtgen
18–Hubbe Hatun Türbesi	(1589)
Eyüb'de	sekizgen

Bu devrin yapıtları Sinan okuluna bağlıdır; ustamız bir yaptığını bir daha yapmayan mimari karakteri ile birçok çeşitlemeler (varyant) yap-

maktadır ve türbe mimarisine yenilik getirmektedir. Şemsi Paşa'daki camie bağlı türbesi dışında hemen hepsi, ayrıık nizamda ve külliye hazirelerinde tesis edilmiştir.

Plan: Türbelerin hemen hepsi kapalı sekizgen tipte planlıdır; dörtgen plan tipinde görkemli kare mekânlı ve içi arkadlı denemesini sürdüren büyük formdaki kompozisyonu yanında mütevazi dikdörtgen plan tipleri de bunlar arasında yer almaktadır. Bu arada baldaken formu kare mekânlı yanları açık ve altıgen planlı kapalı türbe tipini de görmekteyiz. Sekizgen planlarda girişler bir ve üç hatta beş gözlü ve kemerli revaklar ile belirlenmekte olup Kanuni Türbesinde başlayan bünyeyi saran revak biçimiyle son bir plan biçimi ortaya konulmuştur; böylece üstü sakaflı bir dolaşım yeri (Deambulatorium) hasıl olmuş ve ziyaretçiler yeni bir imkânla korunmuştur. Ve sekizgen plan içine de arkadlar yerleştirilerek yeni bir mekân mimarisi doğmuş, iç mimaride kitab ve eşya dolabları ve mihrabi nişlerle planın sert köşeleri yumuşatılmış ve de kare plan tabanı içte sekizgen, altıgen ise onikigen ve sekizgeni onaltıgen planlama ile iç ve dış plan birbirine bağlanmıştır. Dış ve iç plan farklılığı plan içinin yonca yaprağı formundaki uygulamalar ile daha da belirginleşmiştir.

Elestasyon: Önceki devre göre dış ve iç elestasyon daha zengin ve renklidir. Çift konstrüksiyon ikiz formu kubbe sağır ve pencereci olup iç kubbe planda kolonüstü arkadlarla desteklenmiş ve bir iç dolaşım yerini biçimlendirmiştir, bunu dış mimari de takip etmiştir. Bu devirde 2-3 katlı tek çift üçüzlü ve çok pencere açılarak boşluklar doluluklara egemen olmuş, aydınlık cephele teşkil edilmiş ve hafifletilmiş bir kitle elde edilmiştir. Kesmetaş duvarlar yükselirken cephele dikey kitabelerle çerçevenilmiş çeşitli mermer kaplamalar ile tek düzelikler giderilmiş ve kubbe saçağında karnaslı silmeler üstünde bitkisel motifli taş tepelikler ile taçlanarak dış kubbeyi omuzlamıştır. Sağır kubbeler bazen kasnaklı, bazen kasnaksız ve dilimli veya düzgün, ama seferik biçimdedir. Kapıönü ve firdolayı saçaklı örtüler bina elestasyon görünümünü daha da yükselten bir ölçü miyarı olmuştur.

Dekorasyon: Dış mimarinin ağırlığına, ön klasik yapıtların sadeliğine karşın bu kez iç mimari polikromik bir süslemeyle bezendirilmiştir. Kalem işi süslemeler, kündekâri ve sedefkâri işlemler ve özellikle çini lambriler, çini kitabeler, çini yazı kuşakları ve renkli kakma taş işçilikleri iç ve dış mimari elemanlarına eşlik etmektedir. İç mimaride Sandukalar kavukları ve örtüleri renkli canlılıkları ile mistik havayı değiştirerek öbür

dünya hayatının ölümsüzlüğünü canlandırırılar. Ve dış dünya ışığının aydınlığına büyük şamdan mumları ve kandillerin tatlı ışığı ile gecelerin aydınlığı da katışmaktadır.

Tipik Örnekler:

Yavuz Selim Türbesi – Dilimli tek kubbeli sekizgen plan şeması ile kesmetaş bir yapıdır; önden renkli dört kolon üstü üç kemerli, fakat düz saçaklı bir sayvan ile binaya girilmektedir. Pencereleleri de renkli mermer çerçeve içinde yükseliyor; dökdörtgen alt pencereleri üzerindeki sivri hafifletme kemerlerin aynaları açıktadır, sivri kemerli kafa pencereleri alçı şebekelidir; kırmızı taşdan bir kuşak üzerine oturan saçak silmelerinden sonra onaltıgen kasnak üzerinde bir kubbe ile cephesi taçlandırılmıştır. Giriş portali Bursa kemeri içinde yuvarlak kemer ile örülmüş kapısının kanatları sedefkâridir. İçeride sedef kakmalı ahşap sandukası, askı ve kandilleri ile bir sadelik içinde görüyor iken, II. Meşrutiyette görkemli bir avize ile içi aydınlatılmış ve kalem işi süslemeleri ile iç mimari atmosferi değiştirilmiştir.

Ayaz Paşa Türbesi – Baklava başlıklı dört mermer kolonları bağlayan sivri kemerlerden sonra basit bir saçak silmesi ile sekizgene dönüşen basık bir kasnak üzerinde kubbeli yanları açık bir türbedir, kesmetaş yapıdır. Renklendirilmiş şahideleri 1.35 m. sanduka yüksekliği 98 sm. olup 240 m² bir yer kaplamaktadır, emsaline göre oldukça görkemli bir kabirdir. Mustafa Sai Tezkeresine göre Koca Sinan'ın ilk mimarbaşı yapıtıdır. Yanıbaşındaki Lala Mustafa Paşa Türbesi de bu tipte bir baldakendir.

Barbaros Hayreddin Türbesi – Sekizgen gövdeli yalın taş bir yapıdır, aynı addaki park içinde heykelli anıdı Cumhuriyet devrindedir. Önündeki iki kolon üzerindeki kencerlere oturan tonozlu tek gözlü bir revak'dan sonra içeri giriliyor; 8.25 tek gözlü bir revak'dan sonra içeri giriliyor; 8.25 m. çaplı sekizgen üzerinde basık tamburlu sivrice bir kubbe ile örtüldür. Çerçevesi iki katlı pencereleri ile kurulan cepheleleri iyi bir orantı çizmektedir; kafa pencereleri daire peteklidir. İçte ahşap şebekeler ile kuşatılmış sanduka ve kubbe içi kalemişi renkli süslemeleri ile ahşap dekore pencere kepenkleri gözü çekmektedir.

Şehzade Mehmed Türbesi – Bu da sekizgen bir renkli taş yapıdır; bir genç şehzadenin anısı için Sinan, yapıda neşe yaratan bir özen göstermiştir: Sekizgenin her köşesi 2/3 çıkıntılı sütunçeler ile tutulmuş, panoları üst üste ikişer pencere ile aydınlatılmış, üst ve alt pencere arasında ayetli bir kitabe yer almış, kıvrak bir taclama ile sonuçlanmış, yine taclı ve dilimli basık bir kasnak daha dolgun dilimli bir kubbe ile nihayetlendiril-

miş dış mimarisi yanında, iç mimarisinde ise özel bir biçimde çiniler ve karnaslar ile bezemeli bir mekân içinde Şehzadenin sandukası üstünde dört ayaklı fildişi kakmalı taht oturtulmuştur. Polikromik bu gençlik anıtının süslemelerini biraz fazlaya kaçmış bulanlar varsa da sanki şehzadesinin acılı babasının kederini hafifletmeye uğraşan mimar bu esprisiyle türbe sahibinin genç kişiliğinin bir anısını belirlemektedir; bu, Kahire'deki Memluki yapı ustalarınca da uygulanmış bir tarzıdır. Kapısı önünde dört kolonlu üçüzlü revakın üzeri geniş saçaklı çatı örtüsüdür. 11.50 m. çaplı sekizgenin kenarları beş metre tutmaktadır. Kafa pencereleri peteği filgözü biçiminde ve içten renkli camlıdır.

Hüsrev Paşa Türbesi – Sekizgen planının çapı 10 m. olup, âdetâ Şehzade Türbesinin basite indirilmiş bir biçimde kesmetaş yapısı geleneksel iki sıralı tek pencere sistemini yansıtır. Girişi revaklı idi, portali Bursa kemeri ile nihayetlenmekte. Kubbe ile elevasyon plastik tesiri, Azerbeycan'da Atabek'lere ait mezar kuleleri ile Selçuklu kümbetlerinin bir geçit yapısı olduğunu gösteriyor(12).

Kara Ahmed Paşa Türbesi – Yukarıdaki iki türbenin şemasındaki bu yapının planı altıgendir; girişi önündeki tekgözlü sayvan iki kolonlu ve sakırlı idi, içte her köşede teşkil edilen yarım yuvarlak nişler ile pencere açıklığı birbirini takip eder ve iç mekân onikigen biçim alır, altıgenin her köşesi 4.50 m. tutuyor. Çok güzel bir taş işçiliği ile yapısı yükselir ve onsekizgen bir kasnağa kubbesi kolayca oturur ve bina daha da yükselerek stereometrik bir elevasyon arzeder.

Zal Mahmud Paşa Türbesi – Dıştan sekizgen, içten kare planlı ve dört eyvanlıdır; Özkent-Fahrettin Razi ve Semerkant-Tümur türbesi plan şemasını anımsatıyor bir bakıma. Kesmetaş yapıları olup, dört kolonlu sakırlı bir sundurma altından girilir. Kapı karşısı ve çapraz aksında diagonal, ikişer pencere altlı üstlü açılmıştır; diğer yüzleri birer kafa pencerelidir ve alt kısmı ise sağır duvardır; bu cepheleleri dik köşeli pilastrlar ile belirsiz bir durum arz etmekte, bitmemiş izlenimini bırakmaktadır. Silmeli saçak üzerinde yarım küre kasnaksız bir kubbe ile örtülmüştür yapısı.

Haseki Hürrem Türbesi – Tek kubbesi çift yüzlü, sekizgen planlı iki sıralı tek pencereli, kesmetaş yapıları bir türbedir. Dış mimarisi sade tutulmuştur; her cephesinde altta dikdörtgen söveler içinde parmaklıkları düz penceresi ve üstünde sivri kemerli petek şebekeli kafa penceresi bulunur. Kitabeli

(12) Ernst Diez – Oktay Aslanapa – Türk Sanatı, İÜEF Yayınları 627, s. 150.

sekizgen cephe duvarlarının taşıdığı çubuklu yuvarlak mermer tambur üzeri, Yavuz Selim Şehzadeler Türbesi örneğinde, kabartma yazılı âyetlerle donatılmıştır. Girişte iki yanı dar ve ortası geniş kemerli revak altında kapı yanlarında naturalist iki çini panonun beyaz bahar çiçeklerinin havası iç mimaride de devam eder. Bu havayı daha da yumuşatmak ve duvarlarını hafifletmek için, birbirini takip eden pencere ve mihrabiye (Niş)ler ile içmekânda bir çevre yaratılmıştır. Kara Ahmed Paşa Türbesinde olduğu gibi. Çokgen Niş yuvaları karnaslar ile düzenli ve duvar çinileri üstte bir çerçeve yaparak dolanır ve kubbeğe varır. Kubbe bezemeleri onarımlarda yenilenmiş ise de, bütünüyle enteriyor kendi devrindedir. Sultanın kişiliğine bağışlanabilecek iç mekân biraz fazla dekore ise de, iç ve dış stereometrik mimarisinde ritimli bir ahenk sağlanabilmektedir.

Kanuni Süleyman Türbesi – Bu da sekizgen bir rotunda'dır, ama, şahanedir. Türbelerimiz içinde yatanların kişiliği ayrı bir mimari ile belirlendiğinden, Muhteşem lâkablı hükümdarın bu yapısında da görkemli başkalklı bir mimari kendini belli etmektedir, hele az ötesindeki Haseki Türbesi'nin yanına bir ölçek gibi resmedilmesi, onu daha belirgin kılmaktadır. Bu anlama varmak için Koca Sinan neler yapmamış ki: Sekizgenin etrafını bir dolaşma revakı ile çevrelemiş ve üstünü sakafı örterek binanın cephe ve kubbesini daha yüceltici bir sakl vücuda getirmiş, kitabeli cephelerde üstte renkli taşlarla oluşan geniş bir kemer içinde (ortadaki geniş ve yüksek) üç kemerli pencere açmış, altta ise her yüze dikdörtgen iki pencere yerleştirmiş, karnaslı ve kıvrak bir taçlama ile dış kubbeyi çerçevesiyen saçaklığı kuvvetlendirmiş, çift konstruksiyonlu kubbeden içtekinde yıldızlar gibi yanar döner cam mozayıklı bezemeler serpiştirilmiş ve bu kubbeyi omuzlayan içeri duvarlar önünde geçitli sekiz arkad ve kolonlar yerleştirmiş ve de çifte kubbe aralığındaki kapalı galeriye çıkmak için içkapının iki yanında duvar içine merdiveni gizlemiş, kanatları karmalı abanozdan giriş kapısı beş açıklıklı bir revak ile ege-men bir belirginliğe kavuşturmuş, renkli mermer ve çini malzeme ile mimari öğeleri renklendirmiş... Ölçüleri metre ile yaklaşık olarak, 19.30 çapında dış revak içinde oluşan sekizgenin çapı 15.35, iç arkad ve kubbe çapı 10.25, yükseklik dıştan revak 4.30, üst yapı 8.60 ve kubbesi 6.45 olup kubbe alemine kadar 19.30 ve içten 15.90 m. dir. Buradan çıkan proporsiyon gizi şöyle oluyor: sekizgen çapları 2/3, beden ve dış revak yüksekliği 1/3 ve beden dışkubbe yüksekliği 1/3.

Rüstem Paşa Türbesi – Bir sadrâzâm derecesine indirilmiş sade dış mimarisi geleneksel sekizgen plânlı türbe nizamında ise de içi, Rüstem Paşa Camii gibi, çiniler ile bezenmiş ve renklendirilmiştir. Tambursuz kubbesine köşelerden Türk üçgenleri ile geçilmesi ve kubbe içi profilinin, dışının aksine sferik olmayıp köşeli parabolik oluşu ona bir özellik veriyor.

Piyale Paşa Türbesi – Kasnaklı tek kubbeli, klasik tipte kesmetaş sekizgen bir yapıdır. Kanuni Türbesinin dış arkadlı galerisi burada eski bir resminde görüldüğü gibi kolonadlı revak biçiminde (13) uygulanmıştır; şimdi mevcut olmayan bu şekil bir hükümdar anıtı mimari elemanının bir paşa türbesine indirgesini göstermesi bakımından ilginçtir.

Pertev Paşa Türbesi – Tek sıra çok sayıda aynalı kemerler içinde dörtgen pencereleri ve kapısı yanda olan 9.20 x 15.40 m. boyutlu dikdörtgen gövdelidir. Çatı örtüsünün düz tavan veya tonozlu olduğu sanılıyor; bugün açıktadır. Mermer söveli ve küfeki duvarlı yapısı çok sade ve süslemesiz olup, bu aile mezar yapısı paşanın mütevazı ve kültürlü kişiliğine uygun düşmesiyle belirgindir.

Sokullu Mehmed Paşa Türbesi – Parlak bir devlet adamlığı ile uyumlu olan mimarisi klasik sekizgen tiptedir; yalnız içi, bundan önceki emsali gibi, köşelerine yerleştirilen mihrabi nişlerle onaltıgene dönüştürülerek ve petekli kafa pencerelerinin üstünden başlayan bir çini kitabeden sonra onaltıgenin köşelerini yuvarlatan karnaslı bir kuşak ile kubbeğe geçilmektedir. Kubbenin içi kalemîsi kırmızı zemin üzerinde beyaz işlemlidir.

Sultan Selim II Türbesi – Her türbede bir çeşitleme (varyant) yapan Koca Mimar sanki mermer bir küb kitleyi oya oya bu anıtının formunu elde etmektedir. Plâni ve kitleyi bir kare içine resmederek başlattığı buradaki yeniliğe yenilikler katmıştır. Duvarlara dışardan beyaz mermer levhalar kaplanmıştır; dış cephe köşeleri kum saatli şişkin sütunçeler ile tutulmuştur; cephelere üç sıralı dörder pencere açılmıştır; alttaki pencereler üzerinde kabartma bir kuşak dolaştırılmıştır; kubbe kasnağına daire kemerli ve petekli pencereler açılmıştır; yarlarda dar, ortada geniş açıklıklı giriş revakı ortasında ufak bir kubbe ile birlikte üstü sakafı örtülmüş ve geniş bir saçakla çevrilmiştir; içte alternatif dolap-pencere boşlukları arasında bir mihraba yer verilmiştir. İç kubbe pandantifleri sekiz kolonlu kemerlere bindirilmiş ve içte bir galeri oluşturulmuştur

(13) Halil Ethem, Camilerimiz, İstanbul 1932, s. 64, R. 45.

ve köşeler çeyrek kubbe ile kare mekâna bağlanmıştır; giriş kapısının üzerine furuşlu bir balkon yerleştirilmiştir, giriş yanları ve iç duvarlar çini panolar ve kalem işleriyle bezenmiştir.

Kılıç Ali Paşa Türbesi — Bu kesmetaş yapının plan dokusu tümenden değişiktir. Öngiriş iki ayaklı ve düz atkılı üç açıklığı içerlek önme-kân (Vorraum) şeklindedir; sonra kapıdan girilince orta mekân iç kubbeyi taşıyan bir kenarı iki kolonlu kare bir merkez çizer ve etrafında üçüzlü yonca yaprağı ile açılan planı dıştan sekizgen olarak biçimlenir. Altı üstlü ikili-birli pencereler cepheleri dolandır, önportik üzerinde ise geniş sivri kemerin kucakladığı üçüzlü pencere sistemi yer alır. Sekizgenin köşeleri plastrlı olup, dikey kitâbeler oluşturur ve saçak silmelerini omuzlayarak elevasyon dış kubbe ile taclandır. Denebilir ki mimar, geleneksel türbe yapısına, içte ve giriş fasadında yeni bir biçim ve anlam katmış oluyor.

Feridun Paşa Türbesi — Tarih yazarı (Nişancı)nın türbesine yandan, düz açıklıklı baklava başlıklı iki tam iki gömük sütun üzerinde sakafı bir sayvan altından girilir. 6.75 x 8.25 m. tutan dikdörtgen mekânın içine 4.50 m. çapında kubbe altıgen bir kaideye oturtulmuş ve köşelerden dört tane çeyrek kubbe ile desteklenmiştir. Kubbelerin kalemişi süslemeleri iç mimariyi renklendirir; dış cepheler iki kat pencere esasına bağlıdır. Özellikle örtü sistemi ve sade taş işçiliği ile özgün bir yapıttır.

Mimar Sinan Türbesi — Yanında sebili bulunan açık türbe tipindedir. Dikdörtgen planın başta bir, yanda iki kemerini altı sütuncuk çevirmektedir; üstü taşdan eğimli bir örtü ile kapalı olup, baş tarafı içi yivli küçük bir kubbe ile değerlendirilmiştir. Hazire şebekeli pencerelerle donatılmış ve mezarın baş ucundaki pencere yüksek tutulmuştur. Türbesi Süleymaniye Camii yanında sanki yapıcısının imzası gibi durmaktadır.

Hubbe (Hubbi) Hatun Türbesi — Sekizgen planlı taştan geleneksel bir yapıdır; çok sade tutulmuştur. Bu şair Hatun'dan başka, Eyüb'te diğer bir şaireye, Fıtnat Hanım'a maledilen Türbe (1780) ile yanyanadır; bu sonuncusu altıgen bir yapıdır.

III—TÜRK SON KLASİK STİLİ

1—Mirmiran Mehmed Paşa Türbesi	(1588)
Eyüb'de	onikigen
2—Sinan Paşa Türbesi	(1594)
Çarşıkapı'da	onaltıgen
3—Ferhad Paşa Türbesi	(1595)
Eyüb'de	onaltıgen
4—Gazanfer Ağa Türbesi	(1599)
Saraçhanebaşı Sukemeri önünde	sekizgen
5—Sultan Murad III Türbesi	(1600)

6—Ayasofya Camii Haziresinde	altıgen
6—Bayram Paşa Türbesi	(1601)
Aksaray Haseki'de	Kare
7—Siyavüş Paşa Türbesi	(1602)
Eyüb'de	onaltıgen
8—Bosnalı İbrahim Paşa Türbesi	(1603)
Eyüb'de	sekizgen
9—Kuyucu Murad Paşa Türbesi	(1606-10)
Vezneciler'de	kare
10—Sultan Ahmed I Türbesi	(1617-20)
Sultan Ahmed Meydanında	kare
11—Halil Paşa Türbesi	(1617 ?)
Üsküdar'da	kare
12—Turhan Valide Sultan Türbesi	(1663)
Eminönü, Yenicami yanında	dörtgen
13—Abdurrahman Paşa Türbesi	(1648)
Eyüb'de	sekizgen
14—Fatma Sultan Türbesi	(1650)
Şehzade Camii Haziresinde	kare

Klasik devrin sonlarında onaltıgen biçimiyle türbeler, sekizgen kitlelerden yuvarlak yapı (rotond)'lara yönelmektedir. Fakat en belirgin yenileme ayrıktürbelere bitişik türbe düzenlemesinin katılmasıdır; bu tarz, medrese - sebil - türbe üçüzlü sityasyon biçiminde oluşmaktadır.

Plan: Bir tarafta altıgen ve sekizgen planlar sürdürülürken, bir yandan da bunların iki katı olan onikigen ve onaltıgen planlar çoğunluk kazanmaktadır. Önceki devirde ise onaltıgen planlar yalnız iç mekânı oluşturuyor, dış mekân yine sekizgen planda kalıyordu; şimdi ise dış ve iç şekil ayrılığı yerine iç ve dış şekil birliği doğmaktadır. Dörtgen mekânlı planlar da daha klasikleşen bir biçim almaktadır, ve de sebil yapılarıyla birleşik bir kompozisyona varmaktadır. Bununla beraber, dış sekizgen, içi onaltıgen planlama da terk edilmiş değildir. İçten yonca yapraklı planlar dışdan da okunacak biçime giriyor ve planda dıştan çıkıntılı kollar ortaya çıkarak plastik görünümü hareketlendiriyordu. İç mekânda arkadlı ve kolonlu plan tertibi de devam etmektedir.

Elevasyon: Ayrıktitelili düzenlemeler yanında üçüzlü yapı sistemi ile medrese ve sebil kitlesi ile Türbe kitlesi berleştiriliyor ve çok başarılı eğimli veya dar açık köşeleri çözümleyen kombinezonlar elde ediliyordu. Bununla beraber yine üst ve alt pencere düzenlemesiyle cepheler kuruluyor ve buna üç katlı üçüzlü pencereli yüzeyler de katılıyor idi. Bu takdirde alt pencereler kemer aynalı düz pencere, üsttekilerin iki katı da petek ve filgözü şebekelerle sivri kemerli kafa penceresi olarak kalıyordu. Türbe Girişinde küçük kubbeli üç açıklıklı revak yer alıyor. Esas kubbe daha sivri bir profil (miğfer) alıyor ve basık kasnaklarda yükseliyordu. Cephelerde yüzeyler arası yuvarlak

çıkıntılı sütunçeler ile ayırd ediliyor ve karnaslı ufak başlık ve aemli küreciklerle sonuçlanarak cephe. saçağını aşıyor ve dikey tesiri artıyordu, optik bakımdan köşelerin kaçmasını tutuyordu.

Dekorasyon: Dış mimaride renkli taşlar ile kemerler dekore ediliyordu; kitâbelerin silmeleri ve saçaklarda silmeli karnaslar kompozisyonu ile ikinci derece plastik süslemeler oluşuyordu, iç mimaride de çini levhalar ile çok renkli süslemeler yer alıyor ve kubbe içleri kalemkâri desenler ile bezeniyordu. Yazı, kuşaklar ve kitâbeleri bezeyen bir süsleme biçimiyle özellik taşıyan bir uygulama olarak devam ediyordu.

Tipik Örnekler:

Mirmiran Mehmed Paşa Türbesi – Dıştan ve içten onikigen plan tipindedir. Önünde dört ve yanlarda iki sekizgen sütunlu ve üstü tonoz kubbeli bir revak altından türbeye girilmektedir; içerde pencereler arası doluluklara dolab gözleri açılmıştır. Dışarıda altta düz atkılı ve üstünde biraz yüksek tutulmuş sivri kemer içinde petekli beş pencerenin aralarındaki düz cephelerde sadece kör pencereler yer almaktadır. Poligon köşelerindeki gömük yuvarlak sütunçeler korniş altında da dolaşır ve dikey bir çerçeve çizerek pencereleri içine alır. Kabarık silmeli korniş bir tepelikle sonuçlanır ve basık bir kasnak üzerinde oval tabanlı kubbe yükselir.

Koca Sinan Paşa Türbesi – Sinan ekolünü takiben Davut Ağa ekolünün güzel bir örneği olan türbe, poligonal planlıdır. Önünde üç açıklıklı revakı sakaflıdır, daha belirgin köşe sütunçeleri ve zengin bir korniş üzerinde köşeleri dilimli basık kasnak üzerinde miğfer profilli kubbe biçiminden başka mimari tarzı bir evvelki türbeyi anımsatıyor; yalnız dıştan onaltıgen, içten sekizgen plan tipindedir.

Ferhat Paşa Türbesi – Onaltıgen plan tipinde tek kubbeli bu türbenin girişi dört ayaklı ve sakafı bir revaklıdır. Alt pencerelerin kemer aynaları yıldız şeklinde mermer şebekeli, üst pencereleri petek şebekeli ve sivri kemerlidir, kemeri açık ve koyu taşlardan örülü ve üstleri renkli taş alınlıklıdır. Cephelerin genel plastik tesiri yukarıdaki türbelerin mimari stilindedir.

Gazanfer Ağa Türbesi – Çokgen planlı bu türbe Davut Ağa ekolüne bağlı mimarisi çok daha sadeleşmiş ve proporsionu daha ağırbaşlı yalın taş bir yapıdır. Türbe - Medrese – Sebül üçlüsü ile kurulu manzumesi ayrı bir düzenleme içindedir.

Sultan Murat III Türbesi – Girişi üçgöz revaklı altıgen planlı ve çift konstrüksiyonlu kubbeli bir yapıdır; yapıyı Davud Ağa başlatır, ölümünde (1595) Dalgıç Ahmed Ağa bitirir. Dolgu duvarlar dıştan mermer kaplamalı cepheleri üzer

pencere ile üçkatlı olup, dokuzar pencere ile donatılmıştır. Cephelerin köşeleri pahlı ve yuvarlak plastrlar ile çevrelenmiştir. İçmimarî nefis çinilerle süslemeli ve iç kubbeyi taşıyan arkadlı sütunlar ile çerilli geçidli bir mekânla oluşmuş bulunuyor. İç kubbeye çıkan küçük merdiveni, dış kubbedeki pencereden aydınlatılmış kubbe arası galerisi ve diğer mimari elemanlar ile Aya-sofya Türbeleri stili diyebileceğimiz bir tarzdadır.

Sultan III Mehmed Türbesi – (1603-1608)de aynı stilde ve aynı yerde bulunuyor. Dalgıç Ahmed başlatıyor ve 1606 da Mimarbaşı Mehmed Ağa tamamlatıyordu. Sekizgen planı ve ikiz pencereci cepheleriyle bir öncekinden ayrılmış bulunuyor. Sonraki devirlerden kalma kalemişi bezemeler ve tahfif kemerlerinde de manzara resimleri görülmektedir.

Bayram Paşa Türbesi – Bu türbe külliye (1539)ye sonradan eklenmiştir. Dört kanatlı bir plan tasarımı içinde giriş kanadı açılarak revak halinde onun da sol açıklığı kesik kalarak düzenlenmiş ve binanın planı üç yapraklı yonca biçiminde eyvanlı ve çatılı mekânlar ortasında oluşan kare mekân üzerinde tromplu sekizgen kasnak üstünde kubbe ile örtülmüştür. Cephelerin köşeleri yuvarlak sütunçeler ile yumuşatılmıştır; yalnız bunlar pencere alt ve üst hizalarını geçmeyen serbest biçimleriyle bir özellik taşır ve diğerleri gibi ne çerçeve çizer, ne de saçağı aşar, hatta saçağa varmadan kesilir. Ve bu saçak kornişini basit bir iki silmeden ibaret olup üstündeki kubbe kasnağı da oldukça yüksek tutulmuş olup, dört yüzüne büyük, sağır bir kemer içinde küçük birer kafa penceresi açılmıştır. Yapısı küfeki taşındandır. Cadde yüzüne bitişik sebülü sivri köşebaşı açısını çözmektedir.

Siyavüş Paşa Türbesi – Girişi tek revaklı dıştan onaltıgen, içten sekizgen ve pencere önü derinliksiz eyvanlarla planlanmıştır. Köşeleri sütunçeli ve yüzleri çerçevelemiş poligon cepheleri bir dolu, bir boşluklu olarak birbirini takip eder; üzerleri alt ve üst ikişer pencereci, kemerlerin beyaz ve yeşil mermer taşları alternatif örülmüştür; küfeki taşından örme duvarlar yapıyı örten kubbeyi taşırlar, kalemişi süslemeleri yenidir, çini dekorasyonu ise eskidir. Zemini tahta döşemeli olarak onarılmıştır.

Bosnalı İbrahim Paşa Türbesi – Kaptanı derya ve Sadrazam İbrahim Paşa Türbesinin planı dıştan sekizgen içten onaltıgen biçimlidir; Dalgıç Ahmet mimarbaşı iken tek kubbeli ve girişi revaklı binasına "İhtimam" gösterdiği kitâbesinde yazılıdır. Küfeki taş örmeli cephelerinde iki katlı pencereleri hep dikdörtgen çerçeveler içine alınmıştır; pencereler arasında mermer bir yazıt dolanmak-

dır. Sair öğeleri bundan önceki modelleri izlemiştir.

İçmimaride sekiz dolap hücresi ve sekiz pencere alternatif bir düzenleme içindedir. Alt ve üst pencere arasında çini kitâbe dolaşır ve üstten kubbeye kadar çini kaplıdır; sivri kemerli kafa pencereleri renkli camlıdır; kubbe içi de renkli kalemîşi bezemelidir.

Mimarbaşı'nın bütünüyle Şehzadebaşı Türbeleri nizamını gütmüş olduğu görülüyor.

Kuyucu Murad Paşa Türbesi — Yaklaşık kübik taş kitlesiyle kapalı bu türbenin kare planı oldukça büyük boyutludur; 8.50 x 8.50 m. dış yapılı ve 6.40 x 6.40 içmekânlı olup, üstü çatı ile örtülüdür. Dar açılı üçgen bir adanın başucunda yeralan açık bir avlucuk içinde köşegen sebiline dayalı bir revakla yandan girilen türbe, bir yandan bu sebile, bir yandan medrese dershanesine açık bulunuşu ile ölüm, hayat (su) ve bilim üçlüsünü sembolik bir yorumla bağlamış gibi durmaktadır. Medrese hücreleri ve yamuk avlusu ile ve de dıştaki dükkânları ile, Sıbyan Mektebi ile tamlanan bileşik türbenin külliyesi, şehircilik açısından çarpık bir odayı düzenleyen ilginç tasarımını Sebil-Türbe bileşik formu noktalamıştır.

Sultan Ahmed I Türbesi — Kasnaklı sekizgen bir kubbe ile örtülen kare planlı türbe giriş aksında çıkıntılı bir eyvanla içten ve önden de iki kubbe ortasında çapraz tonozlu üçgözlü bir revakla dıştan genişletilmiştir. Çapı 10.50 m. ye yaklaşan kubbesi ve 12.50 m. lik cepheleriyle oldukça büyük boyutlu kare planı pahlanmış köşeleri, mermer kaplı prizmatik kitlesi ve üç katlı sıralanmış çok pencereli cepheleri ile Aya-sofya'daki türbeler tarzını dıştan izlemektedir. İhata duvarı sonraki devirlerin stilinde yenilenmiş ve köşebaşı sebili de kaldırılmıştır⁽¹⁴⁾.

Halil Paşa Türbesi — Kapıüstü kitâbesinde 1799 tarihi⁽¹⁵⁾ yazılı ise de, bu bir onarım zamanına ait olmalıdır; zira yapı tarihi olamaz. Mimari stili XVII. YY. tarzındadır. Tromplu kubbesi 7.50 m. kenarlı ve revaklı kare bir plan üzerini örter; içte karnaslı geçiş elemanları, çini kaplı dolap hücreleri, dışta pencere çerçeveleri ve yüzey işleri bu devrin simgeleridir. Susayan ruhun ateşini giderecek suyu sebil ile özdeşlendiren yine bu devrin felsefi uygulaması burada da tekrarlanmıştır; ancak arazi eğimi nedeniyle meydana gelen alt katın böyle bir sebil ile değerlendirilmesi ile yeni bir uygulamayı başarılı bir biçimde halletmiştir.

Hadice Turhan Valide Sultan Türbesi — Arada İmar ve Eski Eser ile çelişik bir trafik yolu geçici olarak açılmış ise de (1937), yerleşik kalmış ve Yeni Valide Camii Külliyesini parçalayarak türbeyi de bir kenarda bırakmıştır. Planı ve kit-

lesi Sultan Ahmed I türbesi'nin hemen bir benzeridir. Yalnız eyvan pencereleri sonradan yapılan eklere (Havatin Türbeleri)ne bakmaktadır. Portal revakından sağına eklenen kütüphaneye (1725) giriş açılmıştır; bir de bu revak derinliğine iki yandan duvar (ante) ile kapalı ve çokgen gövdeli sütunlu üçgöz kemerle cepheleşerek iki tonoz ortasında çatı üstünü aşan (mer'i) kubbeli ahşap saçak ile bir ayrıcalık yapmaktadır. Devrinden bir kısım kalemîşi bezeme ve çini levha ve yazı kuşağı ile iki revzen pencere kalmıştır. Kubbe basık bir kasnak üzerinde iç duvardan az çıkıntı yapan dört duvar yüzü ve dört tromp kemerine bindirilmiştir. Burada da kubbe yan cephe kenarlarına açılan ikişer kafa penceresi ile ışıklandırılmış bulunmaktadır. Türbe bir panteon gibidir.

Abdürrahman Paşa Türbesi — Kesmetaştan sekizgen tipte bir yapıdır. Dikdörtgen alt pencereleri hafifletme kemersizdir; buna mukabil hemen üstünde yüksek tutulmuş petekli ve sivri kemerli kafa pencereleri ile duvar yüzleri boşaltılmıştır; diğer öğeleri ve silmeli korniş üstünde yükselen sagır kubbesi ile klasik mimari tarzını izlemiştir. Kubbeye içten köşe üçgenleri ile geçilmektedir. Hepsi de renkli natüralist anlamda yaprak, dal, üzüm salkımları ve gülçeler ile bezenmiştir. Dış cepheleri ise çok sade ve yalın tarzdadır. Duvar kalınlığı 1.10 m., pencere genişliği 0.80 m. olup sekizgenin çapı 10.00 m. ve cepheleri 4.00 m. tutmakta olup, 7.50 m. çaplı kubbe ile örtülüdür.

Fatma Sultan Türbesi — Baldaken biçimde bir yapıdır. Kare planın köşelerinde dört sütun üzerinde dört cepheyi oluşturan sivri kemer ile vücuda gelen elevasyonu iyi oranlıdır; fakat üzerine bir kubbenin oturtulduğu sekizgen kasnak bölümü alt yapısına uyumsuz bir oran göstermektedir. Mermer kaplaması bile bu tesiri hafifletmeye yetmemektedir. Yanları ve üstü kapalı türden olan bu anıt, Şehzade Camii haziresinin bir kenarında ve İbrahim Paşa Sebili ile Medresesinin kapısı karşısında bulunmaktadır. Türbenin mermerden açık bir kapısı vardır ve etrafı parmaklıkla çevrilidir.

IV—TÜRK BAROK STİLİ

1— Nurullah Sultan Türbesi	(1755)
Nuruosmaniye Camii avlusunda	dörtgen
2— Koca Ragıp Paşa Türbesi	(1762)
Laleli'de	altıgen
3— Fatih Mehmed II Türbesi	(1767)
Fatih Camii arkasında	ongen

(14) Behçet Ünsal — Türk Sebil Anıtları Üzerinde Stil Araştırması, İ.D.M.M.A. Dergisi No: 7, s. 1.

(15) İsmail Hakkı Konyalı, Abideler ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi I, İstanbul, s. 356.

4– Gülbahar Sultan Türbesi	(1767)
Fatih Camii Haziresinde	sekizgen
5– Sultan Mustafa III Türbesi	(1773)
Lale Camii yanında	ongen
6– Sultan Hamid I Türbesi	(1789)
Bahçekapı'da	dörtgen
7– Mihrîşah Sultan Türbesi	(1792)
Eyüb'de	onikigen
8– Şahsultan Türbesi	(1800)
Eyüb Defterdar yolunda	daire
9– Nakşidil Sultan Türbesi	(1817)
Fatih Camii'ne giderken	çokgen

Onsekizinci yüzyılın ilk çeyreğinde Türk Mimarisinde beliren yeni çehre sosyo-ekonomik ve kültürel değişimlerle başlamakla beraber, bunda dış ülkelere açılış ve Fransa ile olan temasların da payı vardır. Barocco bütün Avrupa'da bir devrin stili olmuştur. O devrin mimari stili ile çalışmaya alışmış olan ve İstanbul'a gelen Frenk sanatçıları mimaride, türkize olmak bir yana, yeteneksiz görüntüdedirler. Ama Tahir Ağa gibi klasikten gelme mimarlarımız, bir Türk Barok stili ile dünyadaki akımı izlemektedir.

Plan: Kare tabanlı planlar, öncüpe revaklarına derinliğine piesler katarak ve köşelerini yuvarlatarak, büyük boyutlar kazanmışlardır. Sekizgen planlar önceki gibi uygulamada, altıgen planla açık türbe yapılmaktadır. Çokgen planlar (10-12 köşeli) daha çok uygulanmakta ve dairesel biçimlere bürünmektedir. Nitekim daire planlı türbelere rastlanılmaktadır. Planların iç-dış-yüzey beraberliği devam etmekte ise de, dış çizgileri kıvrımlı, fakat içi düz çizgilerle oluşan plan tipi de görülmektedir.

Elevasyon: İki katlı klasik cephe görüntüsü devam ediyor. Ancak ara kat silmeleri ve iki korniş arasında dolanan kat frizleri ile bir ayrıcalık doğmaktadır. Kemerleri nadiren sivri, fakat çoğunlukla basık, yassı yuvarlak ve iki ayrı merkezli daire kavislerinden oluşmaktadır. Pencere kemerleri pilyelere binmekte, süperpoze sütun ve plastr başlıkları oyuklu yapraklar ve köşe helezonları ile biçimlenmektedir. Binaların üstleri, dolgun profilli, korniş ile nihayetlenir; kasnaklı kubbe ile yükselir. Cephe yüzleri hafif konveksler çizerek oluşur.

Dekorasyon: Oyuk ve kıvrık yapraklar, küçük helezonlar, bazen deniz kabukları ile stilize ornamenlar ve kıvrık dallar arasında önceki devrenin motifleri olan gülce ve lüleler dekorasyonun temaları arasında yer alır. İçte ve dışta mermer kaplama uygulaması vardır. İç mimariyi çini kaplama ve yazı kuşakları renklendirir. Kafa pencerelerinde renkli camlardan ışık içeriye süzülmemektedir. Bütün plastik dekorasyon motifleri yüzeyde kalmakta, mimari ile kaynaşmış bir

beraberlik vücuda getirmemektedir; Avrupa mimarisi ile bu noktadan ayrılık vardır. Bu devreden başlayıp ampir bir eğilim gözlenmektedir.

Tipik Örnekler:

Nurullah (Şehsuvar) Sultan Türbesi – Köşeleri yarım yuvarlak dört kontrfor ile takviyeli 9.25 x 9.25 m. boyutlu kare planlı bir yapıdır. Giriş revakı üstü tonozlu kubbeli üçgözlü basık yuvarlak kemerli olup, dört mermer sütuna kıvrık bir impost ile bindirilmiştir ve sütun başlıkları kıvrık yapraklarla birleştirilmiştir; orta açıklığı daha geniş kemerli olup, eğrili saçak silmesi de üstten bir alımlık ile kıvrılmıştır. Bu suretle antre aksı belirlemesi elevasyona da yansımıştır. Mermer kaplamalı cepheler üçer pencerelidir; pencere aralarındaki plastrlar birer basık yuvarlak kemer ile bağlanır ve üstünde eğrili saçak silmesi ile sonuçlanır; köşe yuvarlaklarının başları birer kulecikle nihayetlenir ve kubbe kasnağını destekler. Kasnak ve korniş ile kubbe yanbaşındaki biçimi Nuru Osmaniye Camii'ndeki gibidir. İçte kubbe pandantifleri köşelerdeki sütunlara oturur, duvar yüzleri dış cepheler gibi kemerli plastrlar ile düzenlenmiştir. İç mimari silmeli geniş bir yazıt (friz) ve kalem işi barok bezemeler ile dekoredir. Genellikle devrin diğer türbelerine göre daha sade bir mimarlık uygulaması gözü rahatlandırmaktadır.

Koca Ragıp Paşa Türbesi – Klasik altıgen planlı, yanları ve üstü de açık türbe tipinde olup, cadde penceresinde musluklu iki sebil vardır. Üç basamaklı kaideye oturan mermer sütunlar üzerinde basit yuvarlak kemerli arkadlarla çevrili cepheleri basit silmeli kornişlerle nihayetlenir ve üstünde demir çubuklardan kıvrımlı açık bir kubbe kafesi oturur. Sütunlar devrinin parmaklıkları ile kuşatılmıştır; sütun başlıkları da içten oyuk ve köşelerde bükülmüş yapraklardan biçimlenmiş olup, barok akımı yerel detaylar canlandırmaktadır.

Fatih Sultan Mehmed II Türbesi – Fatih Camii'nin rekonstrüksiyonu ile birlikte türbesi de eski yıkısı üzerinde yeniden, Mimarbaşı Mehmet Tahir Ağa marifetiyle yapılmıştır. Onköşeli planı tambursuz sağır bir kubbe ile örtülüdür ve ön revakı camekân ile kapatılmış 13.25 m. çaplı bir çokgen yapıdır. Birçok onarım ve değişim gördü, bunlardan 1810 larda, bir İtalyan dekoratörünün yaptığı işler iç mimariye olumsuz brüttesk bir dekor havası getirmiştir; giriş saçağı ise bina kitlesi ile uyumsuz ve orantısız durmaktadır. En son 1953 restorasyonu sırasında alçı pencerelerinin benzerleri yerlerine takıldı. Bu iki katta sıralanmış pencereleri ile klasik düzen içerisinde yuvarlak kemerleri, kat silmesi, süperpoze pilastrları kuvvetli saçak silmeleri, ondüle saçağı ve

zengin barok dekorasyonu ve mermer kaplaması ile devrin akımını izlemektedir.

Elde bulunan 1750 tarihli bir resimde⁽¹⁶⁾ duvarları yalın, kubbesi malakârî süslemeli, döşemesi kilimli, kandilli askılarla bezenmiş sade bir iç mimarisi olduğu görülmekte ve sandukası ahşap şebeke ile çevrili bulunmaktadır.

Sonraları (1867), sanduka gümüş şebekeli parmaklıkla çevrilmiş, gümüş şamdanlar ve bir saray avizesiyle donatılmış, 2. Meşrutiyet'de halılar, kadife perdeler, duvar kağıtları ve süslemeli eşyalarla bir müze düzenine sokulurken, farkında olmadan içeriğinin mistik havası bozulmuş ve aydın görünüşü karartılmıştır. Hiç değilse, dış mimari değişikliği Camiin kible cephesiyle uyumlu bir sadelik içinde anıtsal görünümü korumaktadır.

Gülbahar Sultan Türbesi – Büyük deprem (1765)-den sonra kalan duvarları ile yenilenen yapısı iki yılda tamam olmuştur. Yarım yuvarlak pencere başları dışında sekizgen kitleli ve sagır kubbeli türbe klasik tertibini korumuştur. Kanuni Türbesi'nde olduğu gibi Efendisinin yanı başında yatıyor Sultan, fakat türbesinin mimarisi Fatih Türbesi'ne göre mütevazı ölçeğiyle kişiliğini belli ediyor.

Sultan Mustafa III Türbesi – Sultan Mustafa'nın aile Türbesi ise de, Laleli Türbesi diye anılır. İçten ve dıştan ongen planlıdır, camekânlı geniş ve derin bir mekân yapar, yaprak başlıklı kolonlar üzerinde yarım yuvarlak kemerli bir revakla içeri girilir; içte yere kadar inen alt pencereleri ve üstünde mermer kabartmalı yazı kuşağından sonra gelen kafa pencerelerinin furuş özenli yayvan kemerleri özellik gösterir. Barok kalemîşi dekorasyon arasında içeride XVI. YY. çini kaplaması ve 16 kandilli ve püsküllü kubbe süs askısı göze çarpar. Türbe cepheleri bir kat silmesiyle iki bölümlüdür ve pilastr başlıkları da hareketli kuvvetli silmeli oluşan kornişle kesilerek aynı nizamda bir tambura oturan kubbe ile yükselmektedir. Basık kemerli alt pencereleri ile mermer kaplı bölümden sonrası kesmetaş yapıdır. Başlıklarda ve pencere üstlerinde rokoko elemanı olan istridye kabukları da süsleme motifleri arasında yer alır. Türbe ile yanındaki sebil ve cami avlu kapısı ilginç bir düzenlemedir.

Sultan Hamid I Türbesi – İçten 7.70 m. kenarlı kare planı, 1.15 m. genişlikte her yüzde üç pencere ile devrinin eğilimine uygunluk içindedir; yalnız kare köşeleri bükey köşe penceresiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Önündeki revakı da Laleli'deki gibi 5 m. derinlikte ikinci derece bir mekân yapısı oluşturmaktadır. Dış mimarisi kat silmesiyle iki katlı bir cephe çizmekte, dikdörtgen alt pence-

releri sagır sivri kemerli ve üst pencereleri de sivri kemerli ve alçı yerine demir doğrama, yuvarlak şebekelidir. Köşelerdeki düz pilastrlar başlıklı olup, zengin çatı kornişini destekler, dışbükey köşelerin üstünde beliren tromplar vasıtası ile sekizgene dönüşen kasnak üzerinde kubbe yükselir. Caddede köşe muslukları küçük birer sebilden ziyaretçiler ölmüşlerin ruhuna değen suyu içerek rahmet okurlar. Bu asimetrik barocco-rococo eleman ve yaprak başlıklı sütunlar ve kalemîşi barok bezemeler ve de planimetrik esası ile mimar Tahir Ağa bir yandan devrinin akımına uyar, klasik öğeli eğilimini de katarak yapıtını kurar.

Mihrişah Valide Sultan Türbesi – İçten düz, dıştan öndüle onikigen planı ve kitlesi yuvarlağa kaçmaktadır. Türbe, sebil - imaret - mekteb üçlüsü manzume ile bütünüleşir. İç ve dış elevasyonda görülen süperpoze kolonetler, pencere kemerlerinin pilyelere oturtuluşu ve kilît taşında birleşen iki eğrili kemer biçimi, pencere altı ve üstü silmeli kenarları ve kubbenin basık kasnağını destekleyen ters konsalları ile özgün biçimli barok bir rotond yapı olarak görünmektedir. Başlık ve diğer detaylarıyla ampir bir eğilimi yaşatmaktadır.

Şahsultan Türbesi – Tam bir daire içinde planlanmıştır; dıştan ise dörtgen, silme başlıklı, pilastrları bulunan 90° dik çıkıntılı ile kare bir çerçeve içine alınmıştır. Böylelikle oluşan dört köşe pilpayesi arasında kalan sehimli cephelere üçer pencere açılmıştır. Alt pencereler basık kemerli kafa pencereleri ise petek şebekeler içinde üstlü ve altlı kemerli olarak özgün biçimde olup, kenarlarda ağırlık kulecikleriyle desteklenen dış görünüşlü pandantifler üzerine binen hafif kasnaklı bir kubbe ile yükselen cepheler vertikal bir etkiyi artırmaktadır. Ön cepheler basık kemerli üçgözlü revak da oldukça yüksek tutulmuştur. Helezonlu sade sütun başlıklarına bindirilen kemerler, bir kornişten sonra ortadaki kubbe ve yanlardaki tonozları taşımaktadır. Giriş kapısı pilyeli yuvarlak kemerli ve yanlarındaki bol silmeli pencereleri ise, özenli ters yuvarlak basık kemerlidir. İçerisinde duvar ve kubbe barok kalemîşi bezemlidir. Sebil ve mekteb ile üçüz bu manzumede ampir etkiler başgöstermektedir. İbrahim Kâmi Ağa devrinin akımına uyarak âdetâ Ortaasya Çihartak esprili yapıyı baroklaştırmış bulunmaktadır.

Nakşidil Sultan Türbesi – Bü türbe gerçek bir barok uygulamadır. Onsekiz iç ve dış bükeyli dairesel bir plan çizmektedir. Cephelerde helezon başlıklı kolonetler birbirleriyle kemer biçimli

(16) Haluk Şehsuvaroğlu, Asırlar Boyunca İstanbul, s. 122.

silmeler ile bağlanır. Kaidesi üzerinde ters bir yaprak motifi ile kat pilastrları ondüle saçak profilleri hizasında, aynı silmelerle başlık yapıp eğimli tamburu tutan tepelikli ters konsolları omuzlar ve kubbelerin nervürleri ile yükselir. Burada tambur âdetâ kubbe kaidesi görüntüsünde olup, belki bu nedenle üzeri kurşun kaplıdır; böyle kurşunlu kasnak başka yerde pek görülmemektedir. Basık kemerli alt kat pencereleri basit bir söve ile kuşatılmıştır. Kafa pencereleri öküçgözü biçiminde olup, taclaması yana sarkık gırlantları ile Fransız stilini izlemiştir denilebilir; bu da bir Fransız melezi olan⁽¹⁷⁾ Nakşidil Sultan'ın bir simgesi sayılmalıdır. Bu devreye mahsus gibi görünen camekânla çevrili ve üstü iki tonoz ortasında küçük kubbe ile örtülü revak önyapısını sekiz sütunlu kemerler taşımaktadır. 12.50 m. cepheli camekân üzerinde yükselen yuvarlak hacmi 13.50 m. iç çapında olup, 1.20 m. kalınlıkta duvarla kapalı bir mekân elde edilmiştir. İçte üst pencere aralarını ve kubbeyi barok kalemişleri süslemektedir. Tamburun çevresinde geniş bir yazıt kuşağı dolanmaktadır. Türbe içinde onaltı sanduka vardır; etrafları sedef kakmalı parmaklıklar ile çevrilidir. Kubbenin ortasından sarkan küçük ve büyük kandillerden oluşan süs askısı da bulunmaktadır. Türbenin zemini halı döşelidir; şamdan, rahle ve dolap kapakları ahşab işçilik yapıtlarıdır.

İçten görünüşü ile oval üst pencerelerin üç tanesi kör penceredir. Böyle oval kafa penceresine Sümbül Efendi Türbesinde⁽¹⁸⁾ de rastlanılmaktadır, ama dikine değil, yanlama durumunda, hemen alt pencerenin kemeri üzerinde yerleştirilmiştir. Bu türbe de, bombe bünyesi ve saçakları ile küçük ölçekte barok bir uygulamadır.

V- AMPİR, KARMA, NEOKLASİK STİL

1- Sultan Mahmud Türbesi	(1839)
Çemberlitaş-Türbe	sekizgen
2- Gülüstü Valide Sultan Türbesi	(1855)
Fatih, Nakşidil avlusunda	daire
3- Reşid Paşa Türbesi	(1860)
Beyazıt Meydanında	Kare
4- Fuad Paşa Türbesi	(1868)
Türbe-Sultanahmet	sekizgen
5- Adile Sultan Türbesi	(1899)
Eyüb'de	dörtgen
6- Mahmud Şevket Paşa Türbesi	(1909)
Hürriyet Tepesinde	kare
7- Servet-Seza Kadın Türbesi	(1910)
Sultanselim'de	dikdörtgen
8- Gazi Osman Paşa Türbesi	(1912)
Fatih Camii Haziresinde	kare
9- Sultan Reşad Türbesi	(1918)
Eyüb'de	sekizgen

Barok stili (Üslub-u Tarz-ı Cedid) sonrasında başlayan Türk Ampir, kısa bir süre türbe mimarisini etkisi altına almıştır. Ampir akımından sonra, fantazi biçimde İspano-Moresk ile Gotik-Barok-Rönesans karmaşık uygulamalar bir yenilik sayılmıştır. Daha sonra Türk mimarları klasik tarzını yenilemişlerdir.

Plan: Dikdörtgen ve kare şekli bu devrenin planlarında egemendir; daire plan eğilimi de devam ediyor. Bu kapalı türbe planları dışında, baldaken tipinde açık türbe planları da uygulanmaktadır. Reşat Türbesinde son defa klasik plan tipi yenilikçi açıdan ele alınmış ve türbe planlaması da Osmanlı Tarihi ile birlikte geçmişe karışmıştır.

Eleasyon: Avrupa, Özellikle Fransız, rönesans eleasyonu daha bir sadelik içinde türbelere uygulanmaktadır. Yeni mimari, kemerleri taşıyan pilyeler, yüksek pilastrlar ve pencereler, yeni bir Avrupai hava ile biçimlenmiştir. İki katda sıralanan pencereler sistemi yerine tek ve uzun biçimde yuvarlak kemerli pencereler cephe görünüşlerine bir başkalık getirmiştir. Oldukça sade ampir cepheleri karma devre çok süslemeli cepheye yer vermektedir. Yüzyılımızın başında (neoklasik) yenilenen bir geleneksel mimarlık denemesi bu devreyi kapsamaktadır.

Dekorasyon: Ampir dekorasyonu Avrupa etkisindedir; yalnız figürlü motifler dışında, yapraklar, yıldızlar, çelenkler ve çiçekler, meşâleler, armalar, kartuşlar, kalkan ve silâhlar v.b. motifler Türk süsleme motiflerine karışmakta ve yerel bir zevkle kabartı tarzında uygulanmaktadır. Türk süsleme sanatının sadeleştirme esprisi bu uygulamalara yerel bir görünüm aşlamış bulunmaktadır. Çini kaplama, yerini mermer malzemeye terk etmekte ve iç mimari de arkitektonik olarak dış mimariyi izlemektedir. Karma devre dekorasyonu bir stil disiplininden uzak olarak fantezi bir kargaşalık içinde görünmektedir. Son devrede klasik süslemeye dönük bir tekrarlama gözlenmektedir.

Tipik Örnekler:

Sultan Mahmud Türbesi - Bu mermer yapıda sekizgen planın dışında türbe mimarisi tümünden değişikliğe uğramıştır. Pilyelere binen yarım daire kemerlerin özengi hizasında dolaşan bir

(17) M. Rasim Özgen, Tarih Hazinesi No: 3, 1950, s. 142'de, J. Regulateur 24.XI.1820'den naklen.

(18) Şeyh Yusuf Sümbül Sinaneddin Efendi 1529'da vefat etmiş, Koca Mustafa Paşa Camii avlusundaki tekkesi yanında kubbeli türbeye defnedilmiştir. Türbesi devre devre onarım uğrarak aslı şeklienden uzak barok stile bürünmüştür. Cephesinde pencere kenarları mor renkli kabartma sümbül motifleri ile simgelenmiştir.

kuşak, rönessans başlıklı cephe pilastrlarını ikiye bölmekte, arşitrav silmeleri üzerinde süslemeli friz ve kuvvetli bir kornişten sonra basık bir tambur üstünde kubbe 18.50 m. ye kadar yükselmektedir. Cephe yüksekliği 11.50 m. ve kenarı 8.00 m. tutmakta ve çapı içten 16.50 m. olan sekizgen 1.70 m. kalınlıktaki duvarlar ile kapanmaktadır. Türbe girişi dikdörtgen ince uzun iki odalı bir bina iledir. İç mimari bu sefer yivli pilastrlar ve iç kemerden sonra gelen friz, yazıt biçiminde doluşmakta, kat kornişinden sekiz kemerli kubbeye geçilmektedir. Kubbe alçı kabartmalı çiçek ve çelenk bezemeleri ve kasnak kemerlerinde armalar, yapraklar arasında meşale kabartma motifleri iç dekorasyon temaları olmaktadır.

Türbe, kemerli bir dış duvarla sebili de içine alan hazirenin bir köşe binası olmaktadır.

Gülüstü Valide Sultan Türbesi – Son şehzadesini dünyaya getiren kadınından ismini alan Abdülmecid'in çocuklarının yatmakta olduğu, tam daire planlı yalın yüzü, silindirik biçimli ve üstü kubbeli (rotond) kapalı bir türbedir. Etek silmeleri üzerine oturan alt pencereden daha yüksek olmak üzere üst pencereler de çift kat silmesine binmekte ve etrafını kemerini de içine alan, silmeli pervazlar çevirmektedir. Pencere başları basık kemerlidir; yüzleri parmaklıkla örtülüdür. Mermer kaplama cephesinde hiç bir plastik eleman bulunmamaktadır. Yalnız bir pencere, iki pilastr ve bir korniş çıkıntısı ile, belirgin biçimde diğerlerinden ayrı tutulmuş bir ziyaret penceresi oluşturmaktadır. İnce bir kuşak üstünde kuvvetli saçak kornişiyile nihayet bulan kitlesi basık kasnaklı sagır bir kubbeyi taşımaktadır. Kubbe kalemışı süslemeli olup duvar yüzleri de nakışlı idi. Sandukalar üzerinde bronz bir Avrupakâri avize sarkmaktadır.

Türbenin etrafında, yani Nakşidil Valide Sultan Türbesi bahçesinde, o devrenin saraylıları, paşaları ve önemli kişilerinin güzel mezartaşları göze çarpmaktadır.

Koca Reşid Paşa Türbesi – Küçük dörtgen bir prizma biçimindedir. Kubbeli ve önu sundurmalı kapalı türbe tipindedir. On metreye kadar yükselmektedir. İki cephesinde tek ve cadde yönündeki cephesi üç pencereli olup, arabesk desenleri ve nal kemerleri ile bu yapıt, Türk mimarisindeki yabancılaşmanın bir temsilcisi gibi durmaktadır. İşlenmemiş taş cepheleri bitmemiş bir yapı gibi durmaktadır⁽¹⁹⁾. Türbenin içi de sıvasız taş duvarlıdır. Döşemesi mermer kaplıdır; duvarda ve kubbeye askılar vardır.

Fuad Paşa Türbesi – Sekizgen plan ve sagır kubbe tipinin dışında, geleneksel biçimler dışına çıkan bu türbe, İspano-Moresk stilinden adapte bir yapıdır. Diğer eklektik (XIX. YY.) binalar ile

yalnız yükseliş açısından bir tutarlığı olduğu söylenebilir. Korniş ve tepeliği, dolu yüzeylerin kabartma bezemeleri, sütunçe ve nal kemerleri ile Türk mimarisinin yabancılaştığı bir devreyi işaretlemektedir. Aslında bu karma akım çok öncelerden başlamaktadır. Köprülü Mehmed Paşa (ölümü 1661) Türbesinde de görülen nal kemerler ve süsleme biçimi, bu yabancılaşmanın bir başlangıç noktası olmaktadır.

Adile Sultan Türbesi – Mahmut II'nin kızı olan sultan, şair bir hatun idi. Türbesi 6.20 x 14.90 m. boyutlu, uzun dikdörtgen bir yapıdır. İki başında üstü kubbeli iki mekân ve ortasında tonozlu giriş galerisinden oluşmaktadır. Giriş kapısı iki yanında aynı boyutta yarım yuvarlak kemerli pencereleri arasında, düz gövde ve korint başlıklı çifte pilastrların taşıdığı antableman ile ön cephe yükselmekte ve basık bir tamburdan sonra kubbe ile sonuçlanmaktadır. Bütün cephe duvarları yatay fugalar ile bölünmüştür. İçmimarideki kalemışleri ve pencere parmaklıkları devrin motif ve desenlerinden oluşmaktadır.

Mahmud Şevket Paşa Türbesi – Neoklasik tarzda üstü kubbeli açık bir türbedir. Girişin karşı tarafı mihrabi bir çıkıntı ile kapatılmıştır. Bu suretle yan perspektifinde esas şekli oldukça kritik bir duruma sokulmuş bulunuyor. Esası yüksek bir etek üzerinde basık biçimde Türk sütunu ve kırık kemer üzerine oturtulmuş kubbesiyle bir baldaken görünümündedir.

Servet Kadın Türbesi – Üstü ve yanları açık tipteki bu mezar anıtı Abdülmecid'in kadınlarından Servet Seza'nın türbesidir (ölümü 1877). V. Mehmed Reşad anası için bu anıtı yaptırmıştır. İki yanında ikişer ve başında birer gözlü yüksek sivri kemerli ve pembe mermerden basık sütunlu bir baldaken biçimindedir; dikdörtgen plan kemerler üzerinde uzun bir sekizgene dönüşerek saçak korniş üstünde bir açık takke ile şekillenir. Yüksekçe bir kaide üzerinde bulunan sandukası ve esas kitlesi taş yapıldır; Neoklasik Türk Mimarisinde stilindedir.

Gazi Osman Paşa Türbesi – Bu da neoklasik tarzda yapılmış kapalı türbe tipinde bir binadır. Dörtgen planlı kapı ve pencere açıklıkları mermerdendir. Kapı kenarında ve pencerenin ortasında süs sütunları yüksek (muallâ) kemerli biçimleriyle başka bir karakter göstermektedir; böyle büyük kemer çerçevesi içinde ortası sütunlu çifte pencere biçimine daha çok XI. yy. Bizans ve Floransa'nın Rönessans yapılarında rastlanılmaktadır.

(19) Behçet Ünsal, İstanbul'un İmarı ve Eskieser Kaybı, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri II. İstanbul 1969, s. 36, R. 22. Türbedeki Reşid Paşa sandukasının kitâbesi 1860 tarihli, ölüm tarihi ise 1857'dir.

Sultan Reşad Türbesi — Bu anıt Mimar Kemaleddin'in yaptığı bir seri türbe yapısının ve Türk türbe mimarisinin sonucusudur. On basamakla yükseltilmiş bir platform üzerinde yükselen sekizgen planlı, kubbeli, kapalı bir türbedir. Girişte alınlıklı bir portal saçağa kadar yükselir, iki yanındaki kare tabanlı iki köşe odası üstünün yarım kubbesiyle yarı yükselerek portal ile birlikte düz bir cepheyi şekillendirir. Sekizgenin cepheleri iki katlı pencereleri ile tepelikli köşe sütunçeleri arasında yükselir; zengin saçak kornişleri üzerinde sagır yüksek bir kubbe ile sona erer. Kubbe çapı içten 8.50 m. kadardır; 1.50 m. kalınlıktaki duvarların çevrelediği sekizgenin çapı da 11.50 m. tutmaktadır. İçmimari altın yaldızlı kalemşileriyle bezenmiş ve XVI. yy. desenleri ile işlenmiş ve Kütahya'da yaptırılmış çini panolarla renklendirilmiştir.

Giriş Cephesi biraz komplike bir düzenleme göstermekte, öbür cepheler klasik sadelik içinde bulunmaktadır.

SONUÇ

Buraya kadar sıraladığımız bazı karakteristik örneklerle türbe yapılarında Türk mimarisindeki stil evrelerinin bir panoramasını çizmeye çalıştık. Konumuz İstanbul türbeleri olduğu için diğer merkezlerdeki ve önceki devirleri kapsayan örnekleri ele almadık. Ancak bina kökenini oluşturan strüktür ve formlara da inen bir giriş yapmakla yetindik; bir mimari geleneğin doğuşundaki izleri ortaya dökmeye uğraştık. Gördü ki Orta-asya'dan⁽²⁰⁾ süzülerek ve Anadolu'da biçimlenerek⁽²¹⁾ İstanbul'da meyvelerini veren Türk Türbesi, mimarimizin özgün bir olayıdır. Büyük çaplı mimari yapıtlarımızın arasında layık olduğu yeri önemle gözetmek gereklidir; Türk mimarisinin stil evrelerini daha açık seçik sergilediği için gereklidir; Türk yapı sanatını daha belirli özümselediği için gereklidir. Küçük boyutlarla sanat yapıtı yarattığı için önemlidir ve güzel sanatlar tarihinin sadece başyapıtlar tarihi olmadığı modern görüşüne destek olduğu için de önemi ziyadedir; tıpkı sebillerimiz gibi, Türk sanatı değerlerini rahatça sergilediği için de...

Stil açısından türbeleri de Sinan öncesi, Sinan zamanı ve Sinan sonrası diye tanımlayan sanat tarihçileri vardır⁽²²⁾.

Sinan türbelerini Eglî, dört zamanlı olarak mülalâ ediyor⁽²³⁾.

- 1— 1539—1542. stereometrik, yapısal, asil ve sâde: Hayreddin Türbesi
- 2— 1543—1546. süslemeli ve çeşitli malzemeli: Şehzade Mehmed Türbesi
- 3— 1547—1548. tepelikli, yapısal ornemanlı: Hüseyin Paşa Türbesi

4— 1548—1580. İç mekânda egemenlik: Kanuni Türbesi.

Bu denemede İstanbul Türbeleri yüzyıllarına göre (XV—XX. YY.) Türk Klasiköncesi, Türk Klasik —Sinan okulu ile— ve Sonklasik gibi üç devreye ayrılarak, sonra Türk Barok ve Ampirik-Karma ve Türk Neoklasik stili diye ayırım yapılarak incelemeye konulmuştur. Özetlenecek olursa Türbe mimarimiz bir klasik devir, bir de Yenilik Devri yaşamıştır denilebilir; ki bu son devir, XVIII. YY. da Avrupa mimari akımlarını Türkize ederek hareketlenir.

Türbe yapılarımız form olarak ve içine konulan eşyalarıyla ve de inançlarla Orta Asya mirasını sürdürüyor, öylesine ki II. Osman (1618-22) bir atı için bir mezar⁽²⁴⁾ yaptırır ve taş diker. (Karaca Ahmet Türbesi yakınında ona ait At Türbesi sanılan açık türbenin mimarisi "1605-6" bir Nişancı Türbesi olmak ihtimaline daha uygun düşüyor).

Yukarıdaki örneklerde sahibinin zati eşyaları ile türbe içinin nasıl doldurulduğunu gördük.

Türbe formu ise, açık veya kapalı da olsa, stereometrik kubbeli bir prizmadır; çokgen bir plana sahiptir, bazen içten yonca yaprağı biçimini alır; Türk mimarisinin her kolu için planda ana tema olan eyvanlı mekân olarak.

XV. YY. stili — Açık türbe, 4 sütunlu baldaken tipinde üstü kubbeli biçimdedir. Kapalı türbe çoğunlukla sekizgen tabanlı, üstü kasnaklı-kasnaksız sferik kubbe ile örtülü oluyor. Kitlesi stereometrik bir prizmadır; önünde kafa penceresine kadar yükselen bir revak (arkad) bulunur; Kesmetaş yapıdır.

Pencereler iki kat görünümlüdür; alttaki demir parmaklıklı ve dikdörtgen biçimlidir; klasik silmeli pervaz profilleri ile kuşatılır ve üstü aynalı sivri hafifletme kemeri ile sonuçlanır. Kafa pencereleri de sivri açık kemerli olup dıştan altıgen petek şebekeli ve içten renkli camlıdır. Bazen her iki pencere de kitâbe çerçevesindedir. Kapılar basık kemerlidir ve bazen Bursa kemeri ile çerçeveselenir; künde-kârî ahşab kanatlıdır. Revak sütunları baklava başlıklı olur.

Kubbeler dıştan kurşunlu, içten kalemkârî süslemelidir. Kapı sundurmaları ahşab çatılı ve geniş saçaklıdır. İçte sandukalar etrafı ahşab şebekeler ile çevrilidir. İç mekânda kandilli askılar kubbe ve duvarlara asılıyor. İç ve dış mimari sadelik içindedir ve aynı formdadır.

(20) G.A. Pougacenkova, Chef-d'oeuvre d'architecture de l'Asie Centrale, Unesco 1981, s. 48.

(21) T.T. Rice, The Seljuks, London 1961, s. 140.

(22) Metin Sözen, yukarıda adı geçen yapıtı.

(23) Ernst Eglî, yukarıda adı geçen yapıtı, s. 57.

(24) Semavi Eyice, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul A.B.C. cüzleri bir arada ayrı basım, s. 136.

XVI. YY. Stili — Evvelki yüzyılda görülen form, bazı yenilikler ile sürdürülmektedir. Kapalı türbe planların çoğunluk sekizgen olmak üzere altıgen ve dörtgen biçimindedir; çokgen yüzü planlar içten üç ve dört yapraklı yonca yaprak (eyvan)lı biçime dönüşmekte veya iç mekânı divarını doluşım yeri arkadlar çevrelemekte ve iç kubbeyi omuzlamaktadır; böylece bu devrede çift cidarlı kubbe yapımı başgöstermektedir. Kubbeler kasnak üzerine oturmakta ve sağır yapılmaktadır. İçmekân çevre arkadı dış çevrede de arkad ya da kalonad biçiminde uygulanmaktadır. Giriş revakları da bu biçimde görünüyor; ve kapı yanlarında çini panolar yer alıyor, içmimaride de çini dekorasyon çoğalıyor. Pencerelerin altlı-üstlü sistemi devam ediyor; ancak bazan üç katlı sıralamalara ulaşıyor; tekpencereden sonra ikiz ve üçüzlü pencere şekilleri de cephelerde yer alıyor. Ve cephelerde mermer kaplamalı küb biçimli kitle yapısının köşeleri geniş pahları tutan sütunçelerle destekleniyor. Çift cidarlı kubbe içi galerilerine ışık veren pencereler açılıyor. Özellikle padişah türbeleri diğerleri yanında daha görkemli yapıyor. Çokgen köşelerini tutan yarım yuvarlak sütunçeler saçak kornişine kadar yükselerek cepheleri dikeyleştiriyor. Saçak kornişini silmeleri karnaslarla Güldeste ve tepelik (tac) motifleri ile zenginleşiyor.

Sair mimari elemanlar önceki yüzyıl biçiminde sürmektedir. Devrenin sonlarına doğru dış mimaride sadelik eğilimi başlıyorsa da içmimari egemenliği sürdürülüyor. Ve içmekân çok renkli bir mimariyi yansıtır.

XVII.YY. Stili — Ayrık nizamdan bitişik nizama geçilirken, sekizgen planlama çokgen biçime dönüşmekte ve böylece yuvarlak yapı (rotonda)ya yol açılmaktadır. Planda iç ve dış şekil ayrılığı da iç-dış şekil birliğine dönüşüyor. Planlamada içteki yonca yapraklı mekân, kolları ile dıştan da belirli biçimde cepheler oluşturuyor. Ve dış mimari sebil-medrese ve türbe üçüzlüsü daraçılı köşelerin çözümlenmesi ile çok başarılı kompozisyon çeşitleri ortaya koymaktadır. Açık türbe dörtgen tabanlı ve üstü kubbe ile örtüldür.

Diğer yönleriyle ve detayda klasik Türk mimarisini prensipleri ile birleşerek bu son-klasik devresi yaşanmaktadır.

XVIII. YY. Stili — Bir Avrupa mimari modası Türk mimarisini de sarmaktadır: Barok Mimarisi, baklavalı sütun başlıklarının yerine yapraklı ve kıvrımlı başlıklar, sivri kemerlerin yerine basık yuvarlak kemerler geçmektedir; planlarda giriş revakı derinliğine ve genişliğine ikinci bir mekân biçimi olmakta ve elevasyonda türbe saçak kornişine kadar yükselmektedir. Ayrıca

alt ve üst pencereler arasında kat silmesi yer almakta ve bazan da bu bir kuşak biçimine dönüşmektedir. Ve düzgün iç ve dış yüzeyler kıvrımlaşmaktadır. Cephelerde kafa penceresi oval biçim almaktadır. Dekorasyon organik olmaktan çok, applike olarak duvarların yüzeyinde kalmaktadır. Lâle ve Gülce motiflerine oyuk ve kıvrık yaprak ve dal, helezon, deniz kabukları ve stilize ornamenlar katılmaktadır. İçmimaride çini dekorasyon geleneği sürmektedir. Ama Barok türbe mimarisi, bir süsleme sanatı olmaktan ziyade, bir hareketli kitle ve hacim sanatı tarzı vücudadır; bir bakıma geleneksel bir kombinasyondur; değişiklik detaylardadır, yoksa plan ve cephe dokusu açık ve kapalı türbelerde devam halindedir.

XIX. YY. ve XX. YY. Stili — Ampir stilinde başlayan XIX. yüzyılın sonlarına doğru eklektik akımından sonra XX. yy. başlarında Neoklasik Türk mimarisi ile devre kapanmış olur. Geç Rönessans devrinin pilastr ve başlıkları, yarım yuvarlak kemerli dikey penceresi ve ornamenları türbeye uygulanmaktadır; figürlü motifler hariç olmak üzere. Pencere kemerleri küçük pilyelere oturtulmakta, giriş önrevakı bir ön binaya dönüşmektedir.

Ampir'den sonra İspano-Moresk karma stili o kadar tutunmamıştır.

Nihayet Türk Klasik yenilemesi, asıl klasik mimarimizden yararlanma yerine onu tekrarlama biçiminde kalmış; tam bir yenilemeye ulaşamamıştır.

KATALOG

(Bu katalog bütün İstanbul Türbelerinin bir kütüğü değildir.)

- AKSARAY'da (1 Türbe):
Pertevnihal Valide Sultan Türbesi
- AYASOFYA'da (5 Türbe):
II. Selim, III. Murad, III. Mehmed, Şehzadeler, Sultan İbrahim Türbeleri
- BAHÇEKAPI'da (1 Türbe):
I. Hamid Türbesi
- BEŞİKTAŞ'da (3 Türbe):
Barbaros Hayreddin, Şeyh Yahya Efendi ve Safir Efendi Türbeleri
- BEYAZIT'da (3 Türbe):
II. Beyazıt, Selçuk Sultan, Reşid Paşa Türbeleri
- CERRAHPAŞA'da (3 Türbe):
Cerrah Paşa, Bayram Paşa, H. Ali Paşa Türbeleri
- CİBALI'de (1 Türbe):
Cibali Baba Türbesi
- ÇARŞAMBA'da (1 Türbe):
Mehmed Ağa Türbesi

- ÇARŞIKAPI'da (2 Türbe):
Sinan Paşa, Merzifoni Kara Mustafa Paşa Türbesi
- ÇEMBERLİTAŞ'da (3 Türbe):
II. Mahmud, Köprülü Mehmed Paşa, Mahmud Nedim Paşa Türbeleri
- DAVUDPAŞA'da (1 Türbe):
Davud Paşa Türbesi
- EMİNÖNÜ'nde (4 Türbe):
Turhan Valide Sultan, Havatin, Baba Cafer Türbeleri
- EYÜB'de (41 Türbe):
Nişancı Miri Mehmed Paşa, Hacı Beşir Ağa (Peygamberimiz Türbedarı), Semiz Ali Paşa, Ayaz Mehmed Paşa, Hançerli Sultan, Şimşir Dede, Küçük Said Paşa, Çifte Gelinler (Gelenler), Mustafa Ağa, Feridun Paşa, M. Pertev Paşa, Esad Paşa (Üryanizade), Mirmiran Mehmed Paşa, Şehzadeler, Sokullu Mehmed Paşa, Mihrişah Valide Sultan, Prens Sabahaddin, Hüsrev Paşa (Abaza), Adile Sultan, Nakkaş Hasan Paşa, Sultan Reşad, Kaptan Hüsnü Paşa, Tunuslu Hayreddin Paşa, Abdülkadir Efendi, Hubbi Hatun, Şair Fitnat Hanım, Karabaş Mehmed Efendi (Tecvid'ci), Zal Mahmud Paşa, Şah Sultan, Defterdar Mahmud Efendi, Hüseyin Paşa, Yavedud Sultan Türbeleri.
- FATİH'de (13 Türbe):
Fatih Sultan Mehmed, Gülbahar Sultan, Gazi Osman Paşa, Hüsrev Paşa, Emin Buhari, Nişancı Mehmed Paşa, Cevad Paşa, Nakşidil Sultan, Güllüştü Sultan, Mesih Paşa, Hafız Ahmed Paşa, Bali Paşa, Şahı-Hudan Türbeleri
- FİNDIKZADE'de (1 Türbe):
Olanlar Türbesi –Murad Paşa Camii avlusuna nakil–
- HASEKİ'de (1 Türbe):
Bayram Paşa Türbesi
- KANLICA'da (1 Türbe):
İskender Paşa Türbesi
- KARAGÜMRÜK'te (2 Türbe):
Rakım Efendi (Hattat), Nureddin Cerrahi Türbesi
- KOCAMUSTAFAPAŞA'da (1 Türbe):
Sümbül Efendi Türbesi
- KASIMPAŞA'da (5 Türbe):
Piyale Paşa, Acı Çeşme, Emin Efendi, Gül Baba, Lohusa Sultan (Şişhane)
- LALELİ'de (2 Türbe):
III. Mustafa, Koca Ragıp Paşa Türbesi
- SİLİVRİKAPI'da (2 türbe):
Merkez Efendi Türbesi, Hadım İbrahim Paşa Türbesi
- NURUOSMANIYE'de (2 Türbe):
Mahmud Paşa, Nurullah Sultan Türbesi
- SULTANAHMED'de (3 Türbe):
1. Ahmed, Nurham Sultan, Fuad Paşa Türbeleri
- SULTANSELİM'de (4 Türbe):
Yavuz Selim, Sultan Abdülmecid, Şehzadeler, Mimar Ahmed Ağa Türbeleri
- SÜLEYMANIYE'de (3 Türbe):
Kanuni Süleyman, Hürrem Sultan, Mimar Koca Sinan Türbeleri
- ŞEHZADEBAŞI'nda (7 Türbe):
Destâri Mustafa Paşa, Bosnalı İbrahim Paşa, Şehzade Mahmud, Rüstem Paşa, Şehzade Mehmed, Hatice Sultan, Fatma Sultan Türbeleri
- ŞİŞLİ'de (1 Türbe):
Mahmud Şevket Paşa Türbesi
- TOPKAPI'da (2 Türbe):
Kara Ahmed Paşa, Takkeci Baba Türbesi
- TOPHANE'de (1 Türbe):
– Kılıç Ali Paşa Türbesi
- ÜSKÜDAR'da (8 Türbe):
Aziz Mahmud Hüdayi, Rumi Mehmed Paşa, Halil Paşa, Behram Paşa, Şemsi Ahmed Paşa, Karaca Ahmed Sultan, Hacı Paşa, Selami Ali Türbeleri
- VEZNECİLER'de (1 Türbe):
Kuyucu Murad Paşa Türbesi
- VEFA'da (2 Türbe):
Şeyh Ebülvefa, Ahmed Paşa Türbesi
- ZEYREK'de (1 Türbe):
Zemilli Ali Efendi Türbesi.

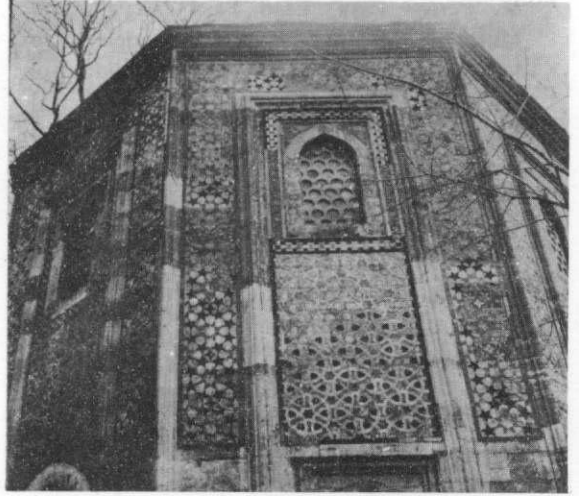

Resim: 2
Rumi Mehmed Paşa Türbesinin arkadan görünüşü.

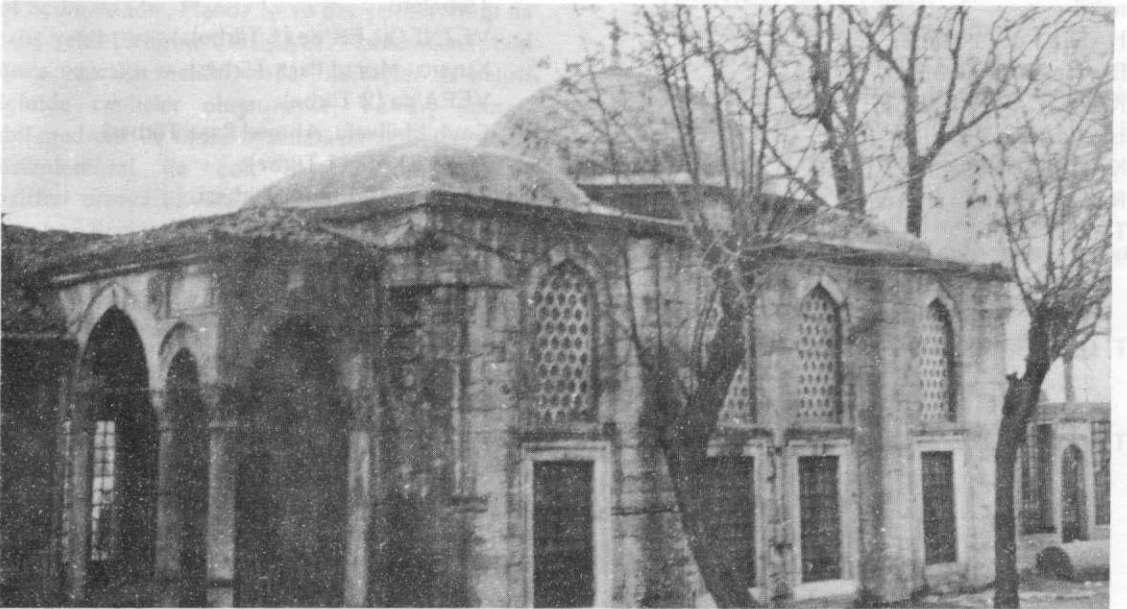

Resim: 1
Eyüb Sultan Türbesi orijinal kısmın görünüşü.

Resim: 3
Mahmud Paşa Türbesinin
kakma çinili yüzleri.

Resim: 4
Destari Mustafa Paşa
Türbesinin cami
avlusundan görünüşü.

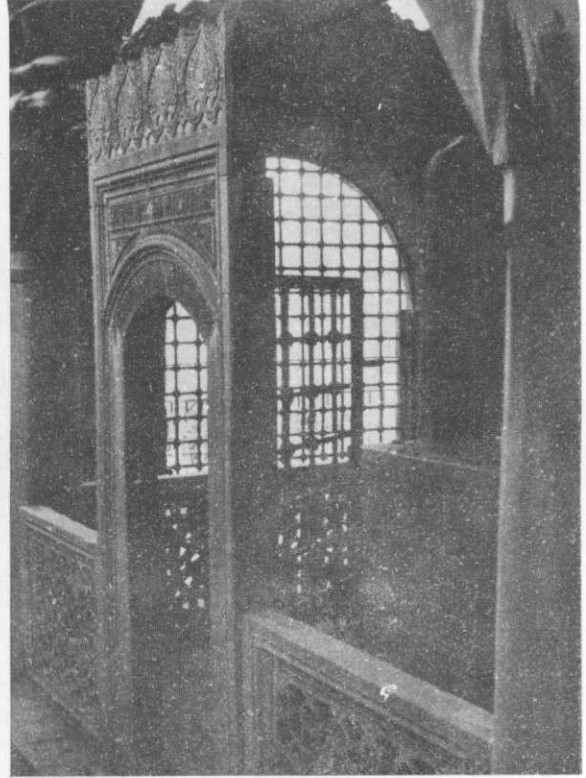

Resim: 5
Defterdar
Mahmud Efendi
Türbesi,
açık türbe.

Resim: 6
Ayas Paşa Türbesi dıştan ve içten görünüşü, açık türbe.

6/a

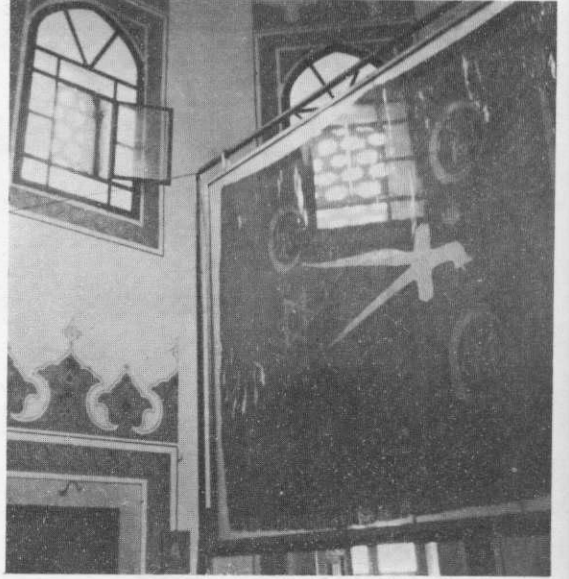
6/b

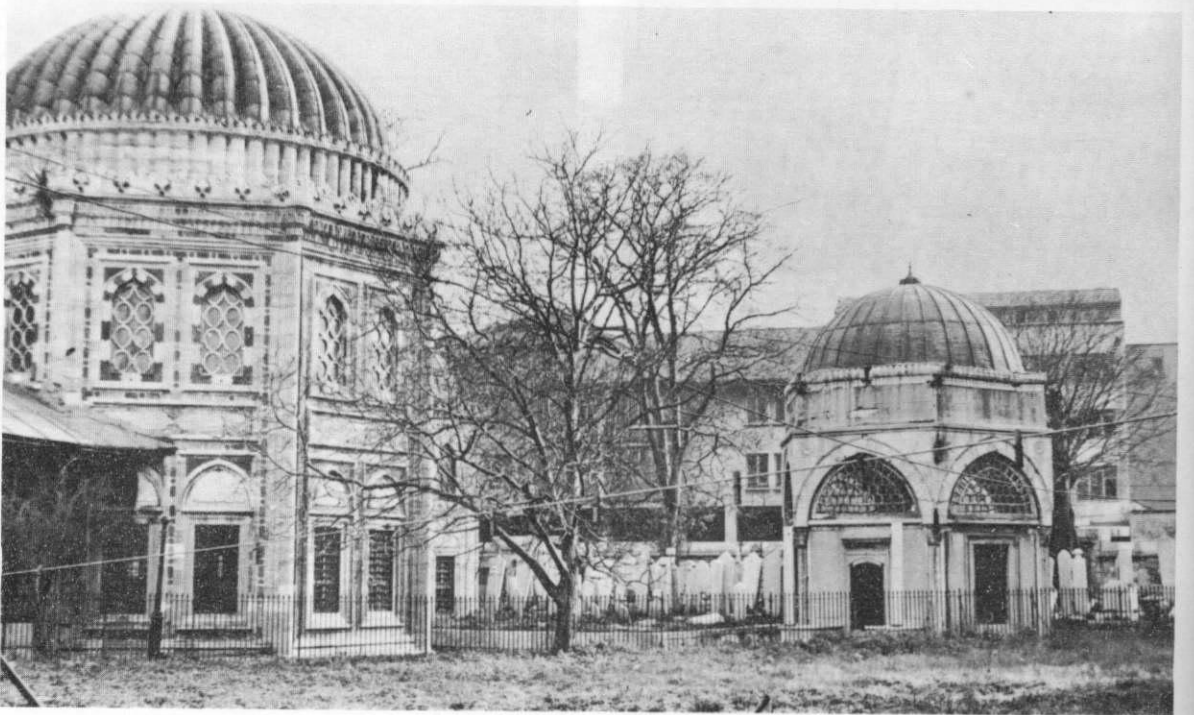
7/a

Resim: 7
Barbaros Hayrettin Türbesi, dış cephesi genel görünüşü ile içte Barbaros sancağının bir bölümü.

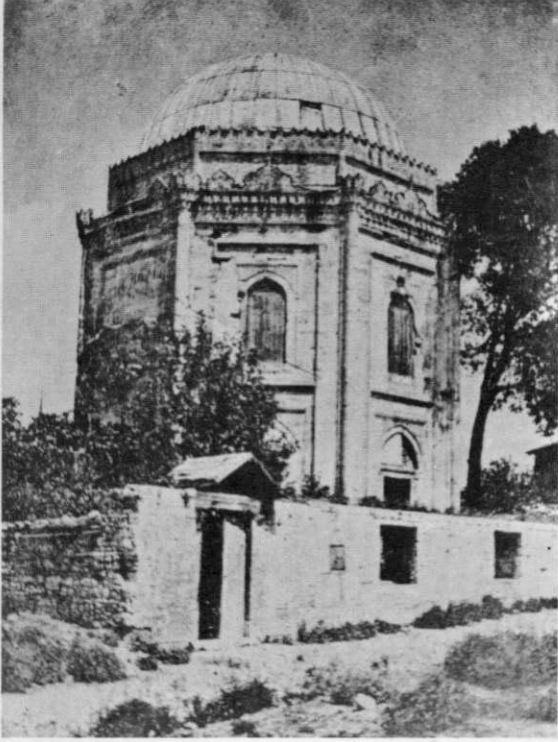

7/b

Resim: 8
Şehzade Mehmed Türbesi ve yanında Şehzade Mahmud Türbesi görünüşü.

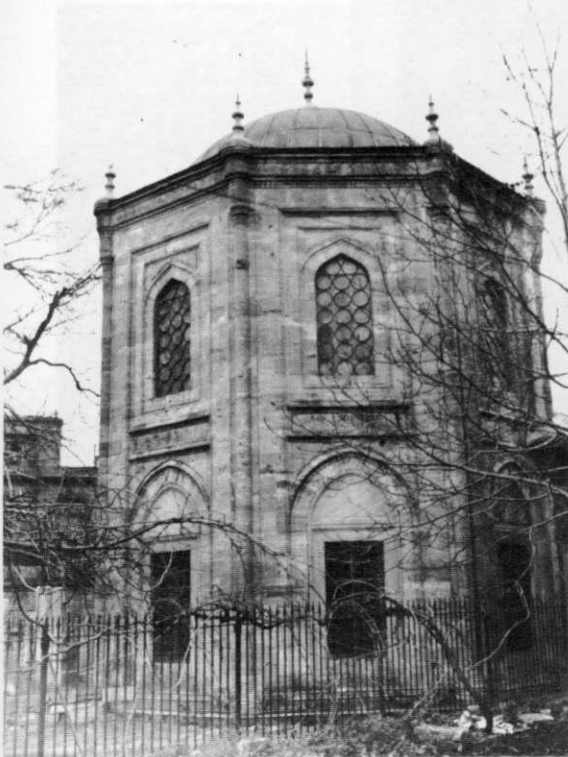

Resim: 9
Hüsrev Paşa Türbesi,
Restorasyon öncesi durumu.

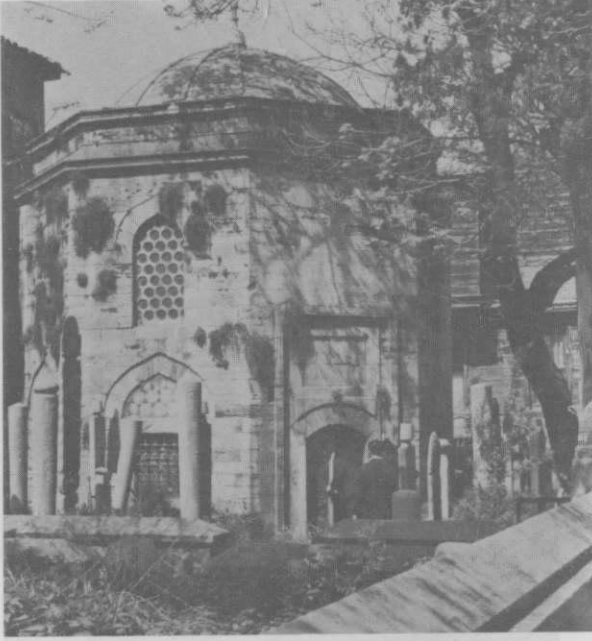

Resim: 10
Zal Mahmud Paşa Türbesi görünüşü.

Resim: 11
Rüstem Paşa Türbesi,
Sehzadebaşında.

Resim: 12
Piyale Paşa Türbesinin
eski bir resmi,
asli durumu.

Resim: 14
Hubbî (Hubbe) Hatun Türbesi,
önden görünüşü.

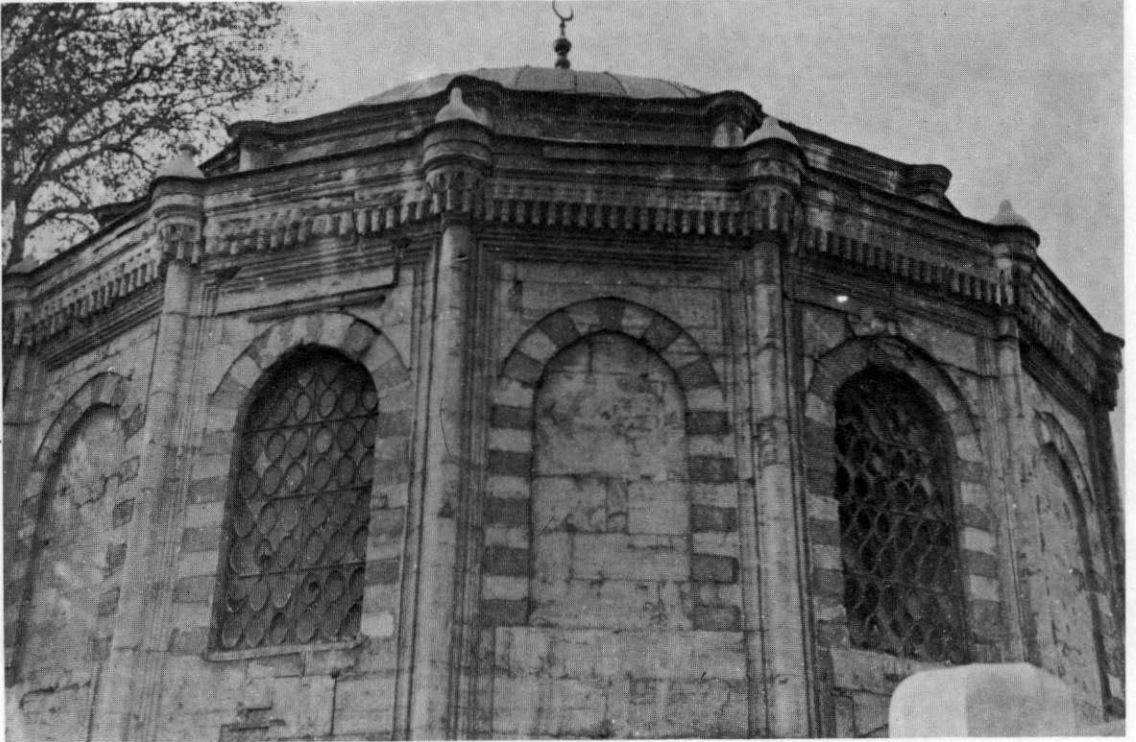
Resim: 13
Sokullu Mehmed Paşa
Türbesinin yoldan görünüşü.

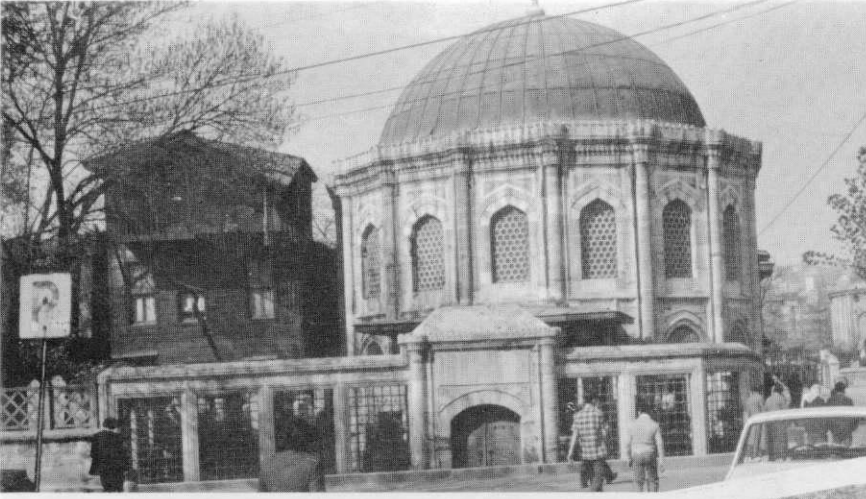
Resim: 15
Mirmiran Mehmed Paşa
Türbesi, önden görünüşü.

Resim: 16
Sinan Paşa Türbesi genel ve detay görünüşü.

Resim: 17
Ferhad Paşa Türbesi,
yoldan görünüşü.

Resim: 18
Gazanfer Ağa Türbesi, Sebîl ve Medresesi ile Su Kemerî.

Resim: 19
Bayram Paşa Türbesi, önde Sebili.

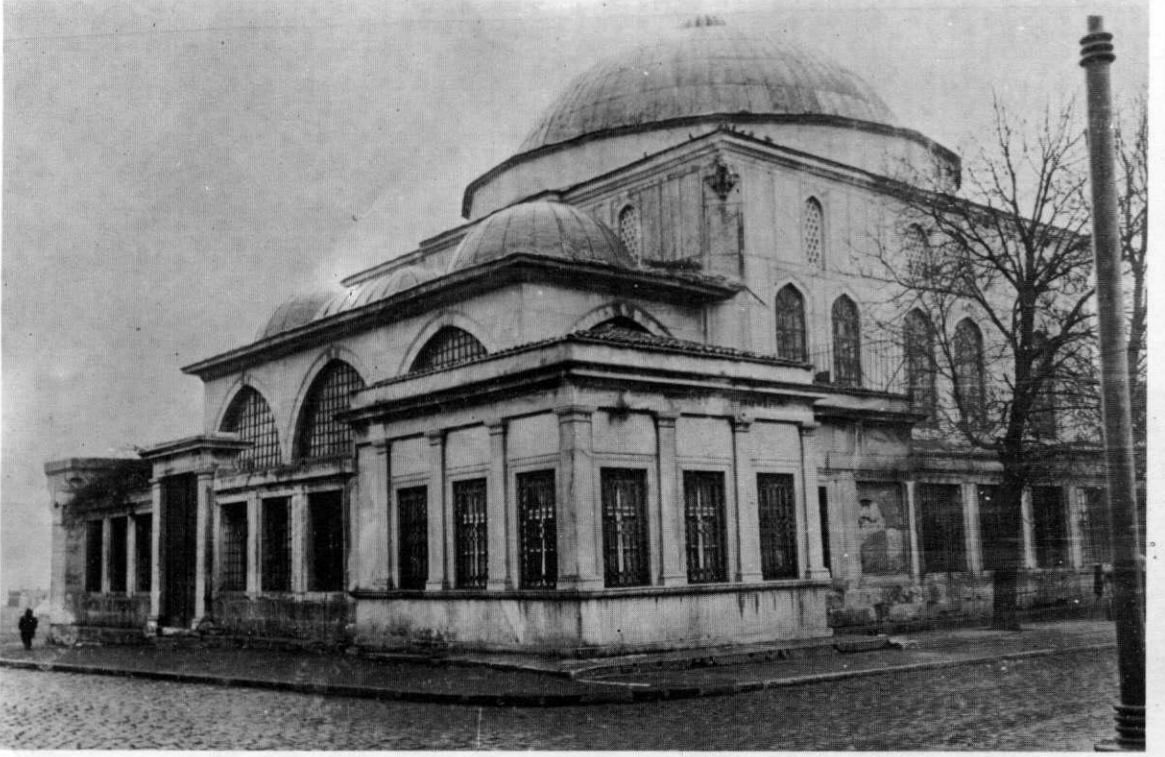

Resim: 20
Siyavüş Paşa Türbesi,
yoldan aşağıda kalmış.

Resim: 21
Kuyucu Murad Paşa Türbesi (Sebili), restorasyon öncesi.

Resim: 22
Sultan Ahmed I türbesi, köşede muvakkithanesi.

Resim: 23
Turhan Valide Sultan Türbesi içi ve balkonu.

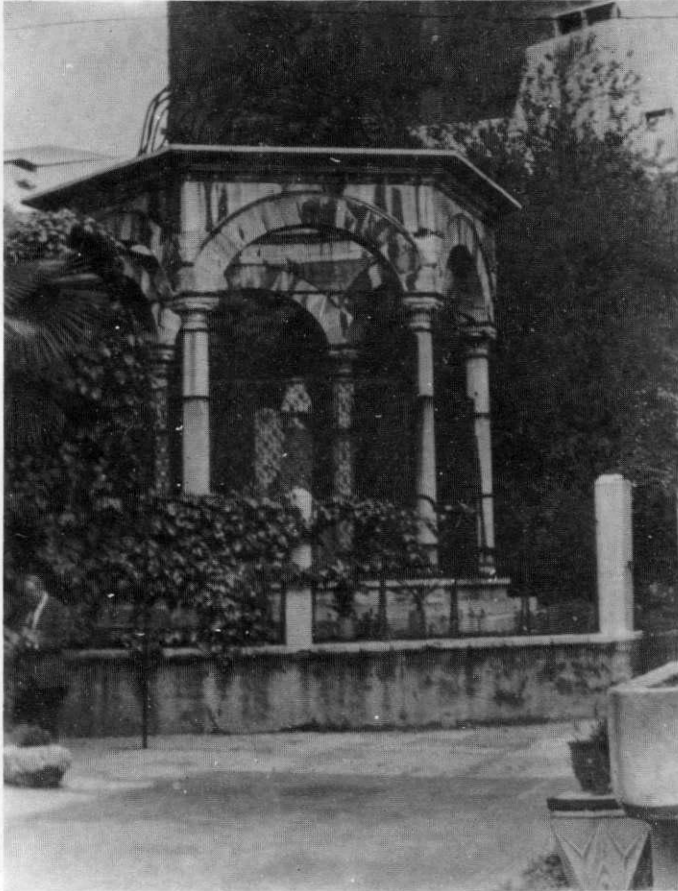

Resim: 24
Fatma Sultan Türbesi,
açık ve kapalı türbe karması.

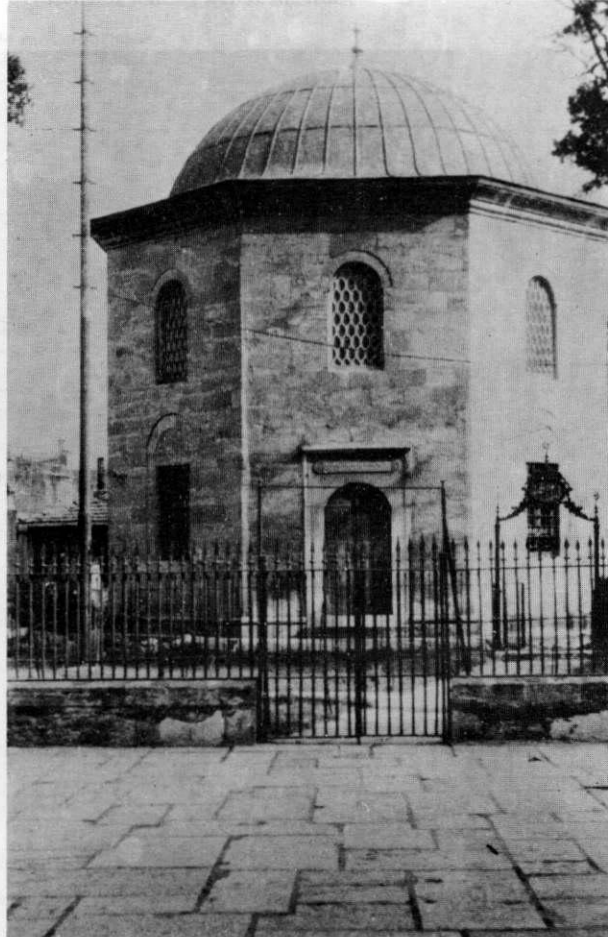
Resim: 25
Nurullah Sultan Türbesi görünüşü

Resim: 26
Koca Ragıp Paşa Türbesi,
açık türbe.

Resim: 27
Fatih Mehmed II Türbesi iç ve dış görünüşü.

Resim: 28
Gülbahar Sultan
Türbesi görünüşü.

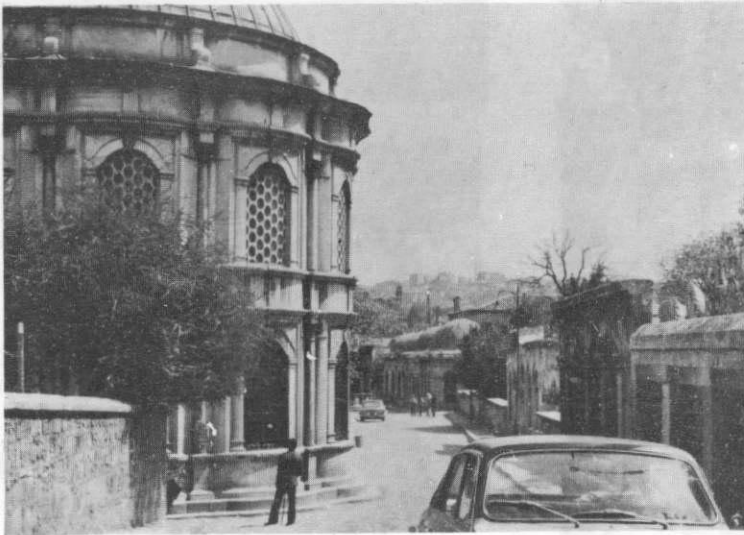

Resim: 29
Sultan Mustafa III
Türbesinin görünüşü,
çevresiyle.

Resim: 30
Sultan Hamid I
Türbesi ve
antresi görünüşü.

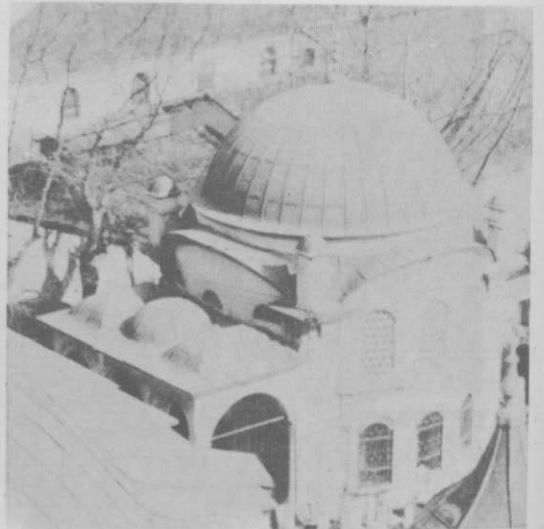
Resim: 31
Mihrîşah Sultan
Türbesi görünüşü.

Resim: 32
Şahsultan Türbesi görünüşü.

Resim: 32/a

Resim: 32/b

Resim: 33
Nakşidil Sultan Türbesi giriş ve sokak cephesi.

Resim: 34/b

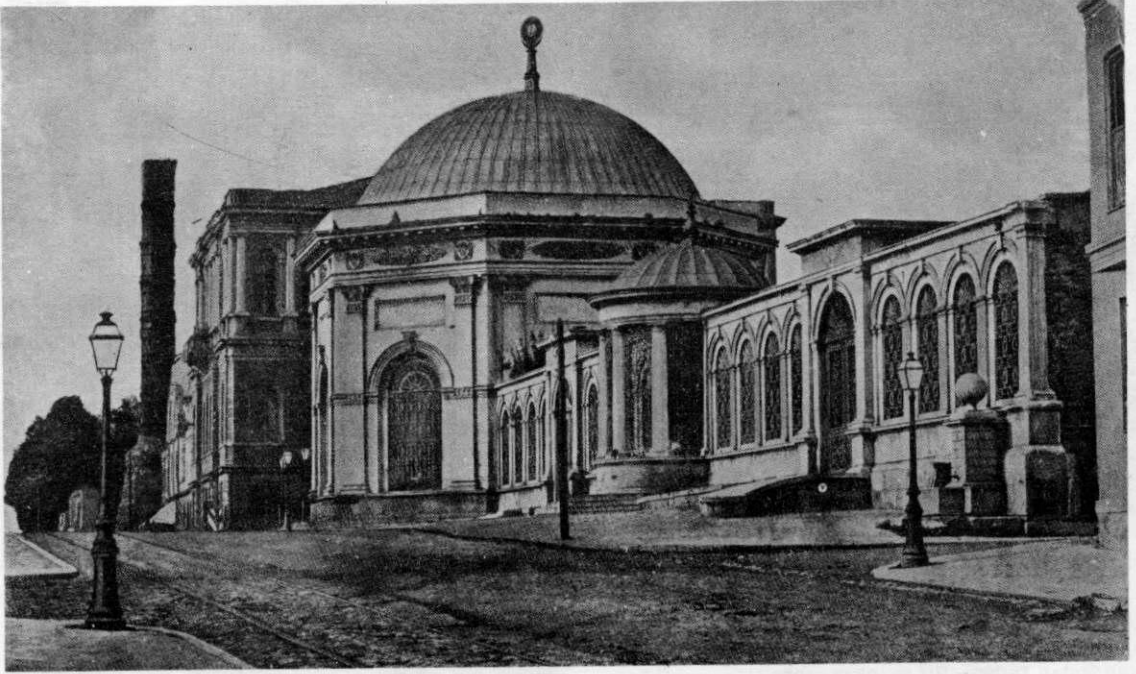

Resim 34/a

Resim: 34
Sümbül Efendi Türbesi görünüşü.

Resim: 34/c

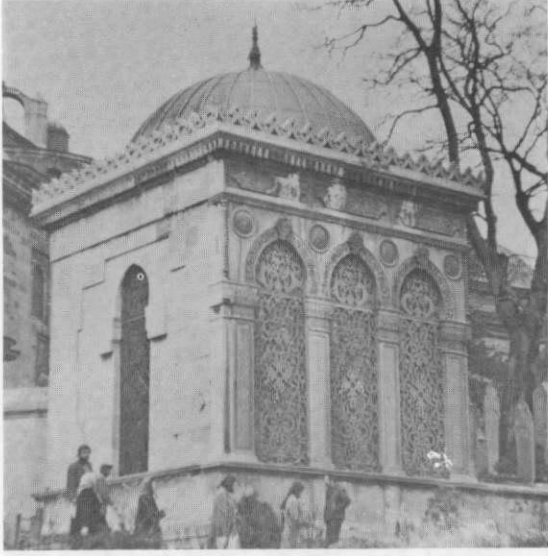

Resim: 35
Sultan Mahmud Türbesi
eski bir görünüşü

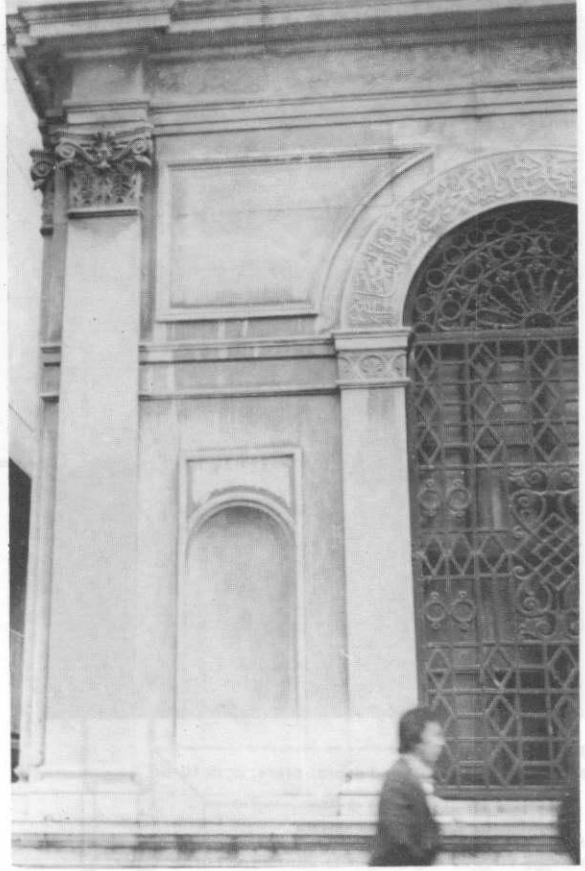
Resim: 36
Gülüstü Valide Sultan Türbesi.

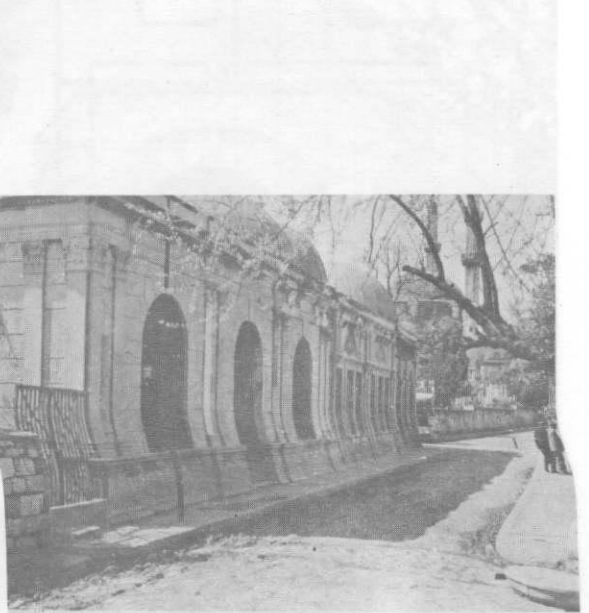
Resim 37/a

Resim: 37
Koca Reşid Paşa Türbesi görünüşü ve köşe detayı.

Resim: 37/b

Resim: 38
Mahmud Nedim Paşa Türbesi (1883)

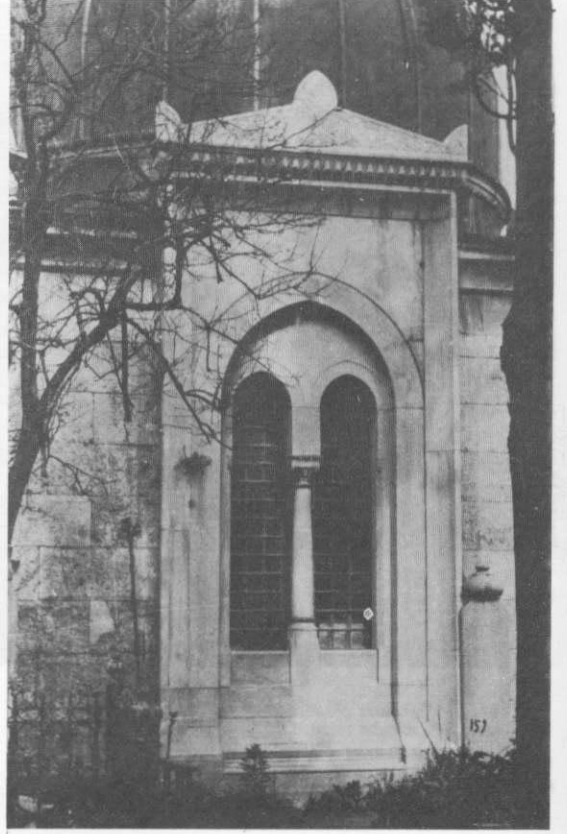

Resim: 39
Adile Sultan Türbesi görünüşü.

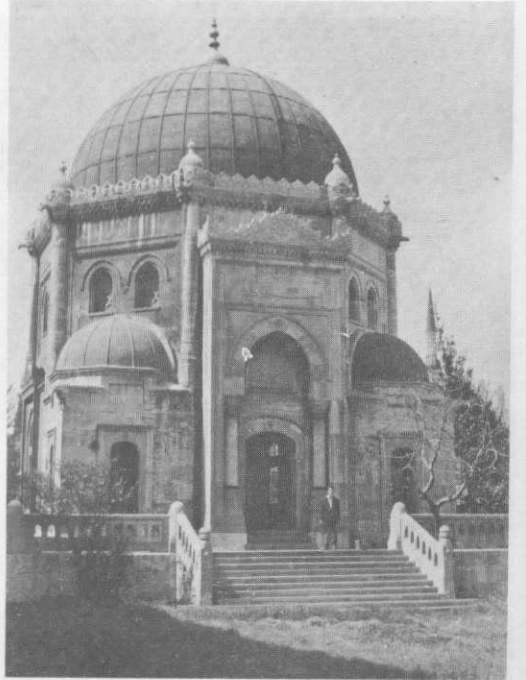
Resim: 40
Mahmud Şevket Paşa Türbesi planı, açık türbe.

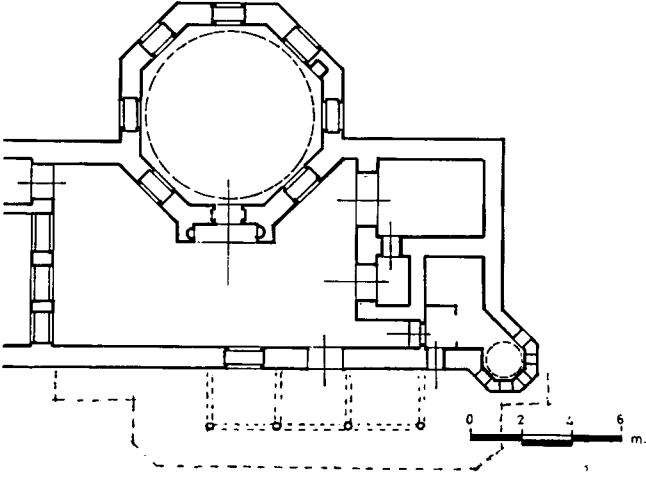
Resim: 41
Gazi Osman Paşa Türbesi yan cephesi.

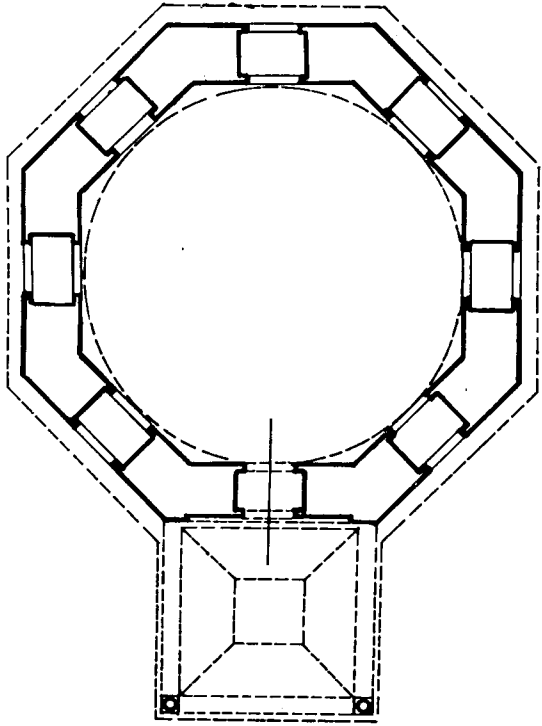
Resim: 43
Karaca Ahmet Mezarlığında yanlı açık Türbe.

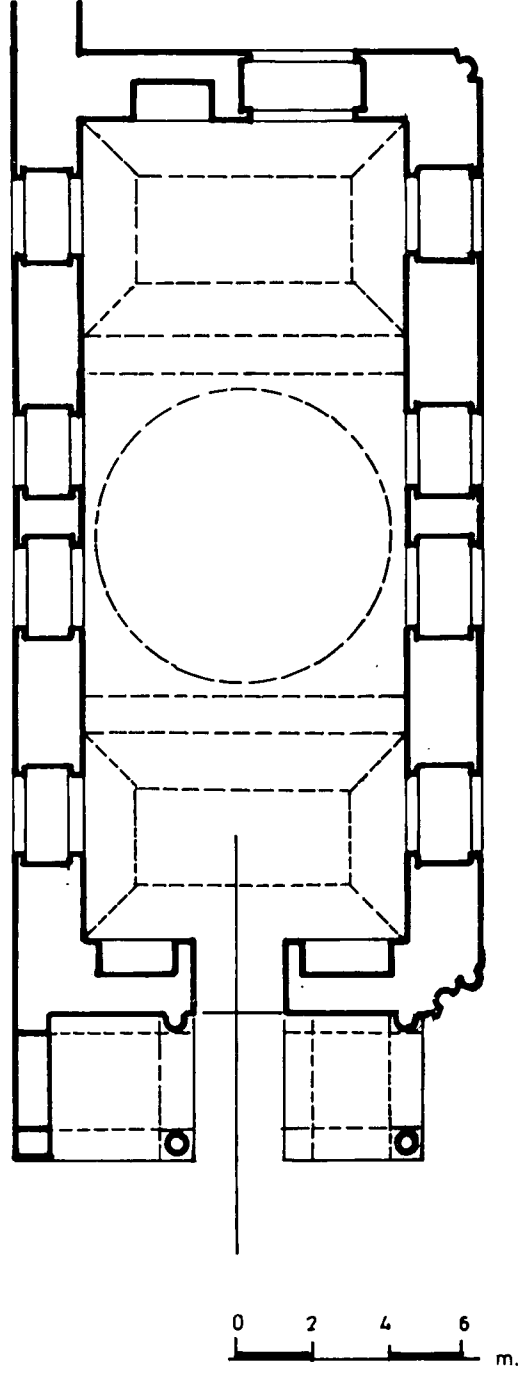
Resim: 42
Sultan Reşad Türbesi görünüşü.

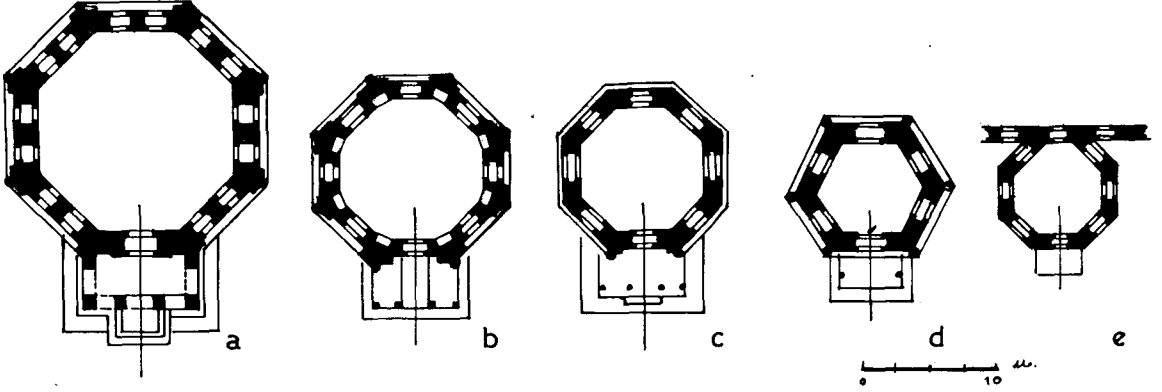
PLAN:1
Eyüb Sultan Türbesi planı,
koyu kısım orijinal biçimi.

PLAN:3
Barbaros Hayrettin Türbesi planı.

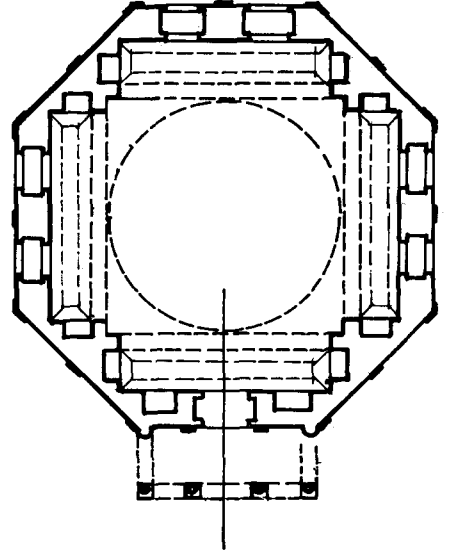
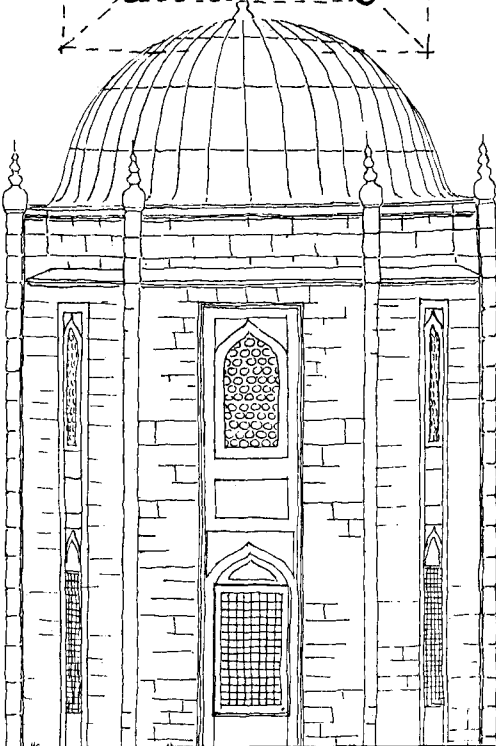
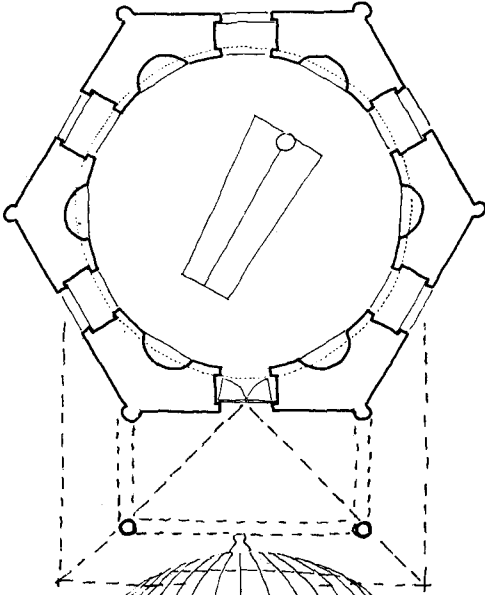

PLAN: 2
Destari Mustafa Paşa Türbesi planı.

PLAN: 4

Şehzadebaşı Türbelerinin planları:
 a. Şehzade Mahmud Türbesi,
 b. İbrahim Paşa Türbesi,
 c. Rüstem Paşa Türbesi,
 d. Şehzade Mahmud Türbesi,
 e. Hatice Sultan Türbesi.

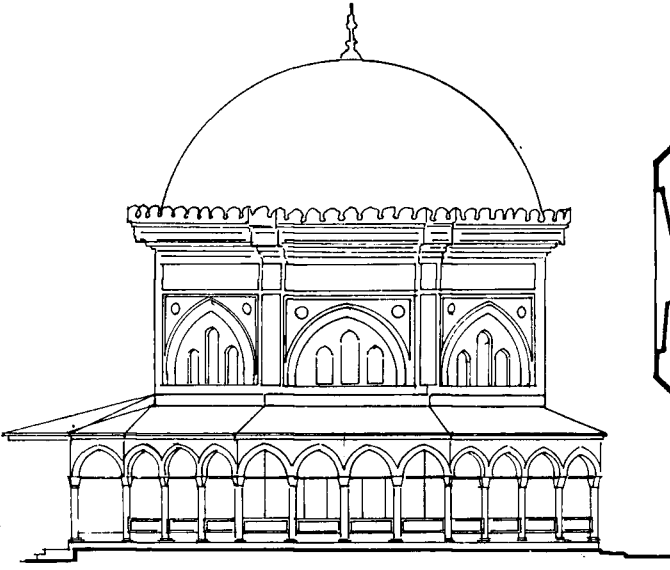

PLAN: 6

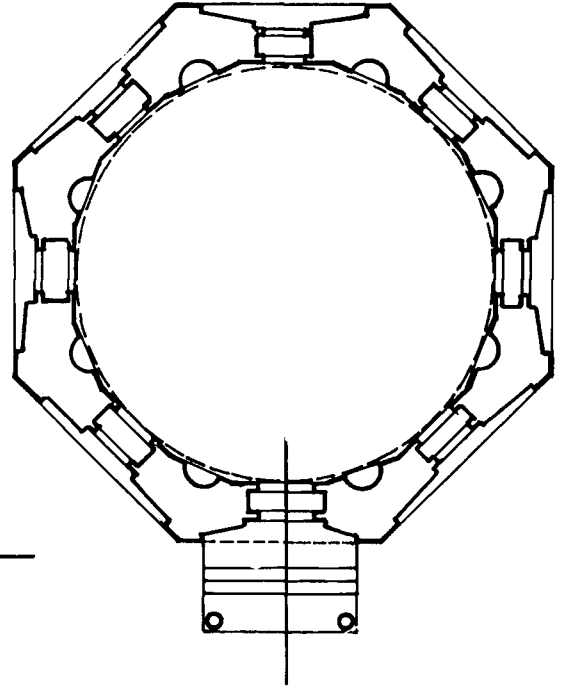
Zal Mahmud Paşa Türbesi planı.

PLAN: 5

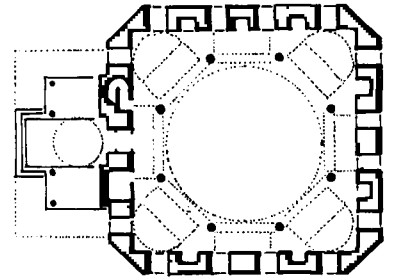
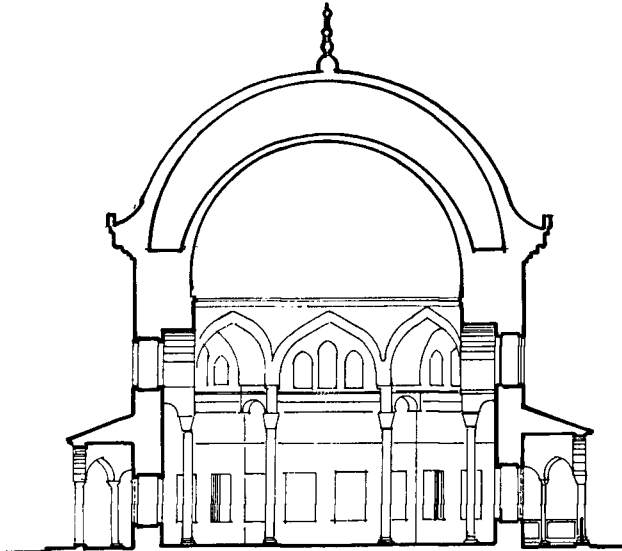
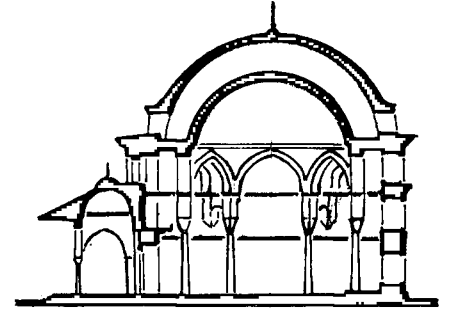
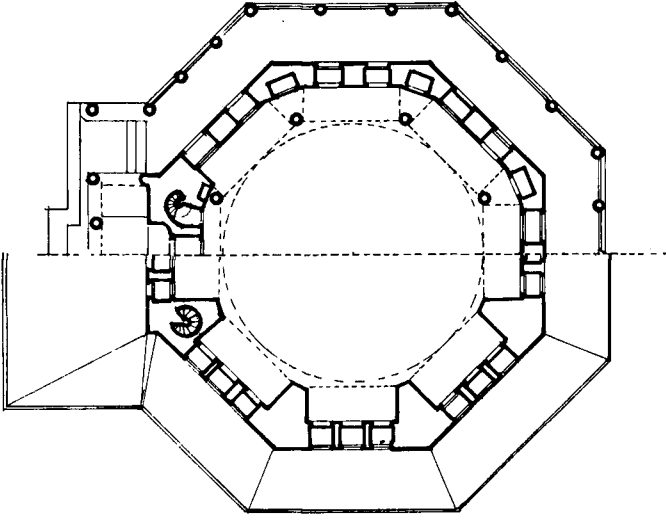
Kara Ahmed Paşa Türbesi,
 plan ve cephe krokisi.

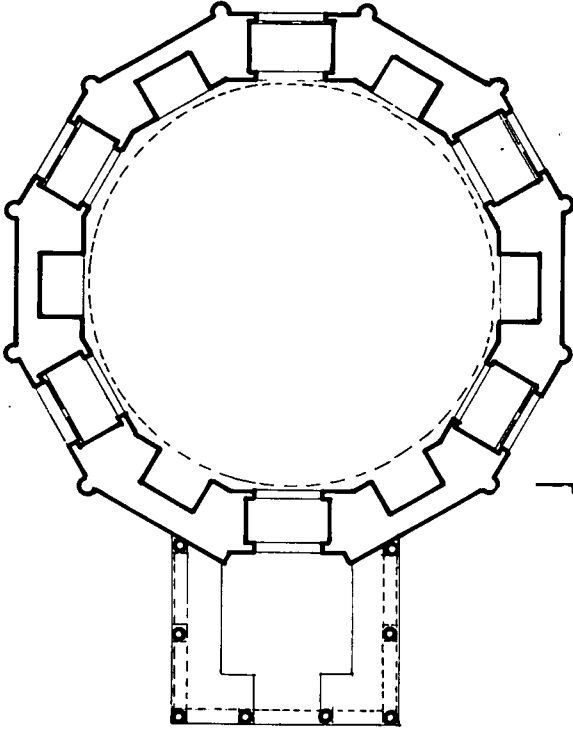
PLAN: 7
Kanuni Sultan Süleyman Türbesi,
plan ve cephe ile kesiti.

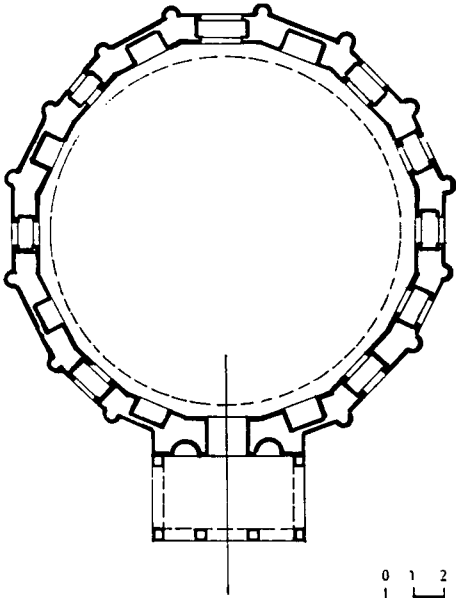
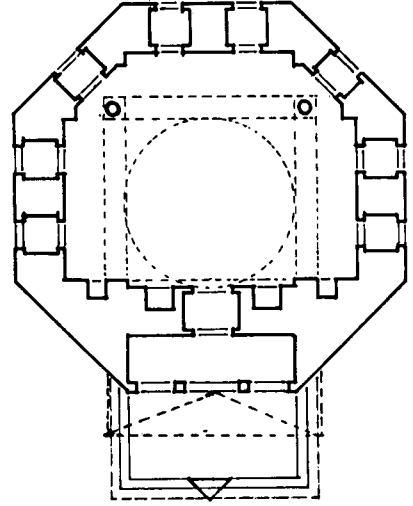
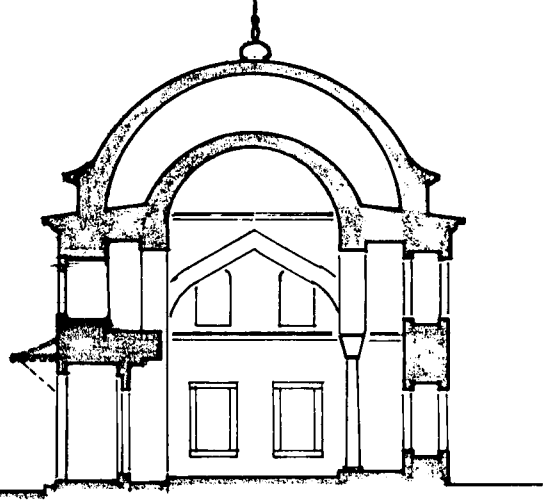
PLAN: 8
Sokullu Mehmed Paşa Türbesi planı.

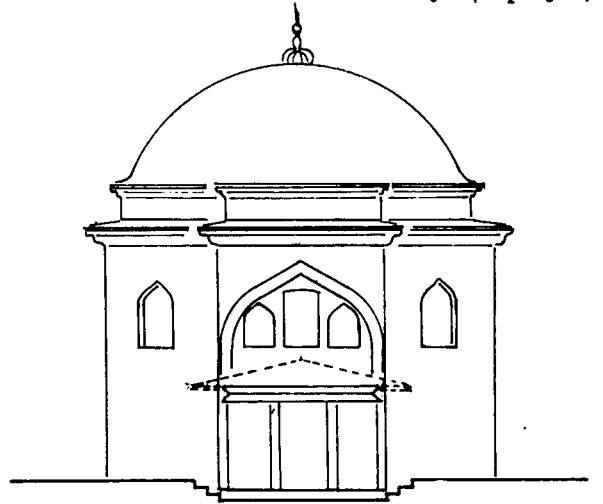
PLAN: 9
Sultan Selim II Türbesi plan ve kesiti.

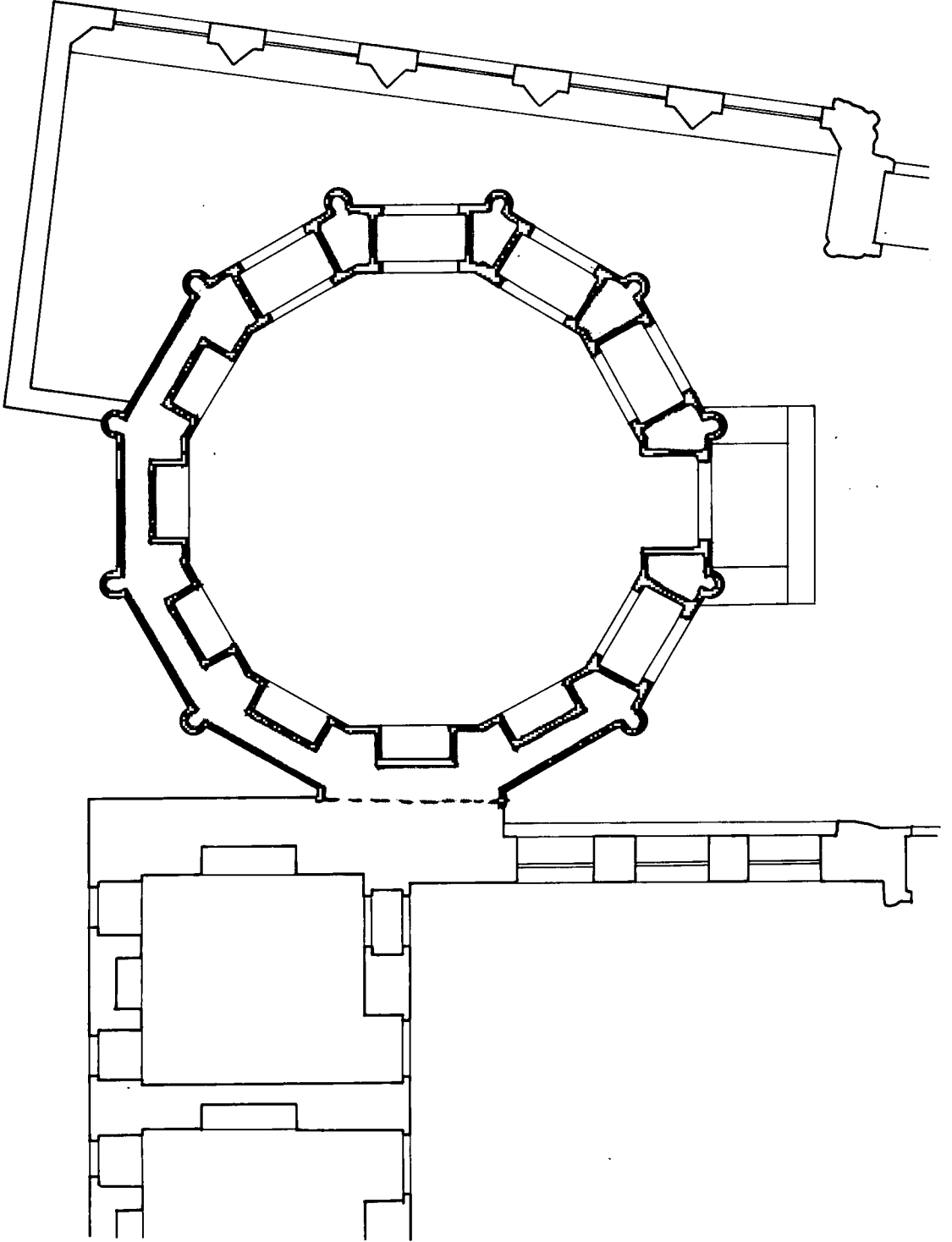
PLAN: 11
Mirmiran Mehmed Paşa Türbesi planı.

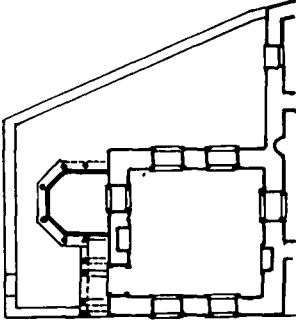
PLAN: 12
Ferhad Paşa Türbesi planı.

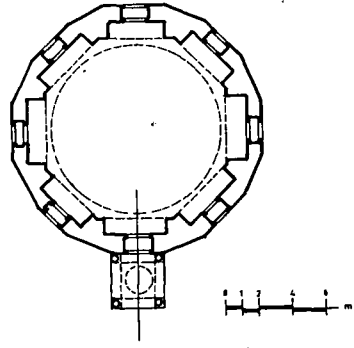
PLAN: 10
Kılıc Ali Paşa Türbesi,
kesiti ve planı ile giriş cephesi.

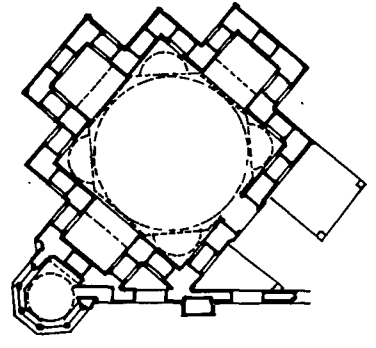
PLAN: 13
Gazanfer Ağa Türbesi planı, bitişik türbe.

PLAN: 14
Bayram Paşa Türbesi
planı (Sebili ile)

PLAN: 15
Siyavüş Paşa
Türbesi planı.

PLAN: 16
Kuyucu Murad Paşa
Türbesi, bitişik türbe.

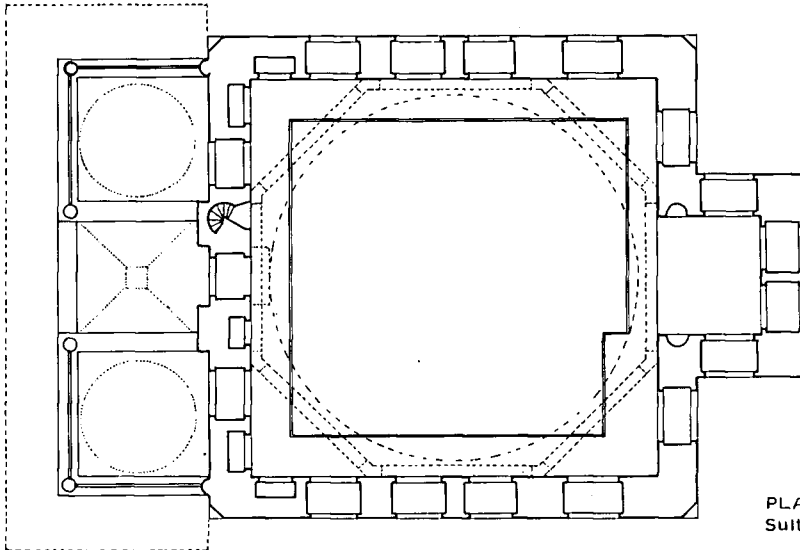
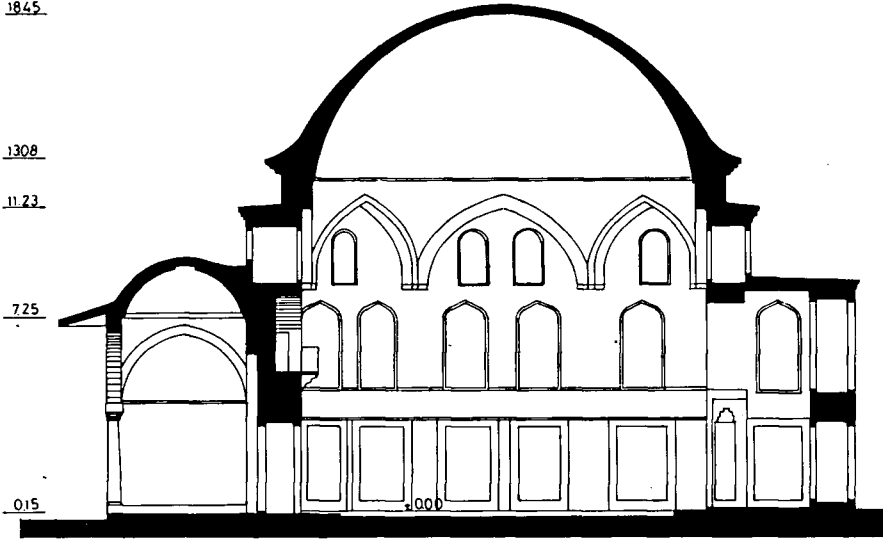
1845

1308

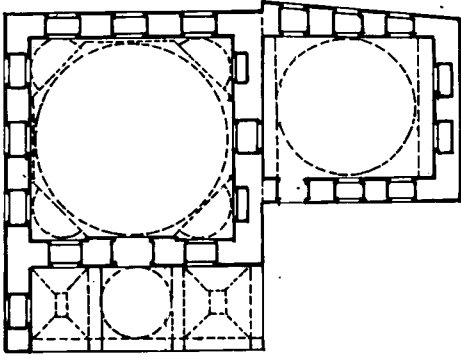
1123

725

015

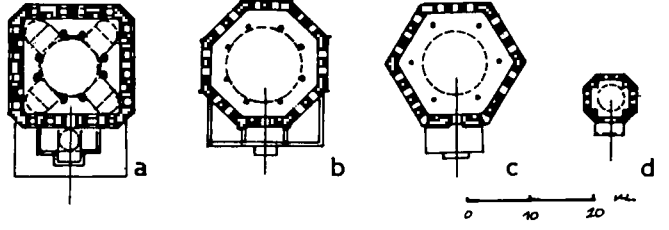
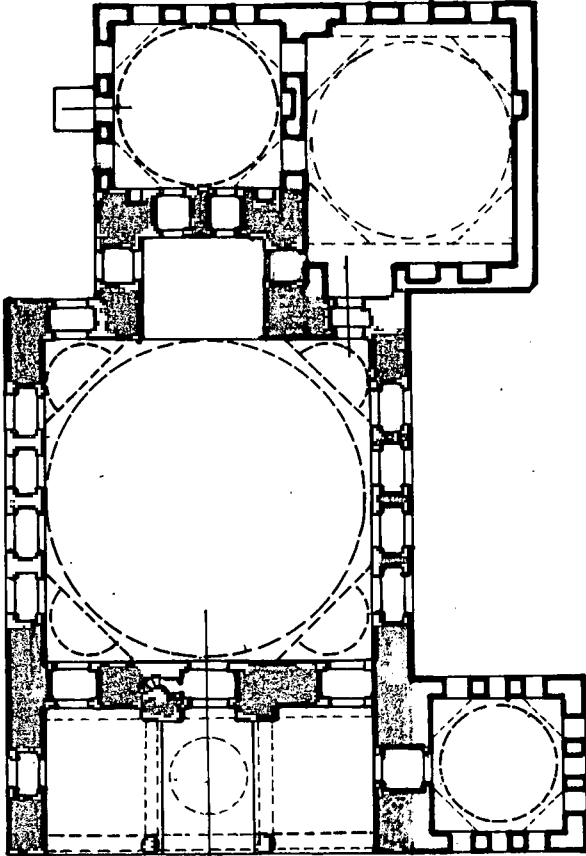

PLAN: 17
Sultan Ahmed I Türbesi planı ve kesiti.

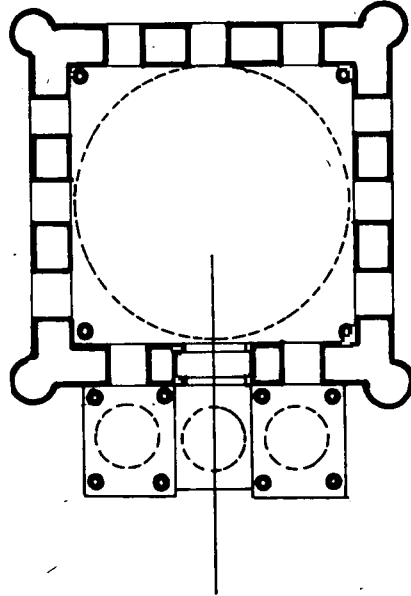

PLAN: 18
Halil Paşa Türbesi planı.

PLAN: 19
Turhan Valide Sultan
Türbesi planı,
koyu olmayan
bölümler ek yapı.

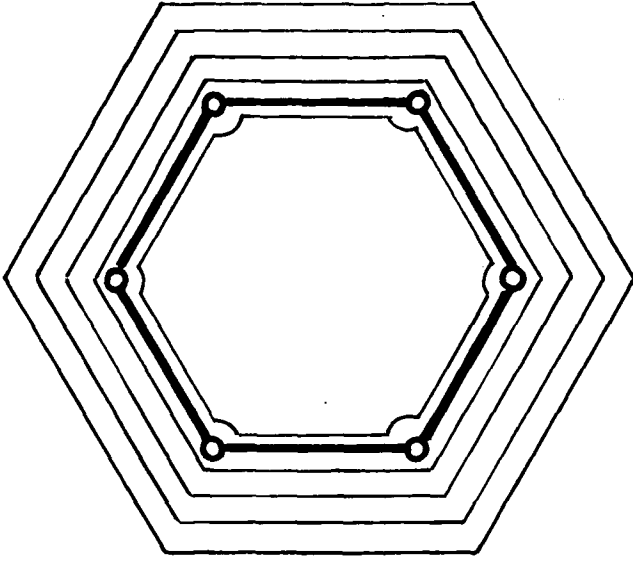

PLAN: 20
Büyük Ayasofya Haziresindeki
türbeler:
a. Selim II Türbesi,
b. Mehmed III Türbesi,
c. Murad III Türbesi,
d. Şehzadeler Türbesi.

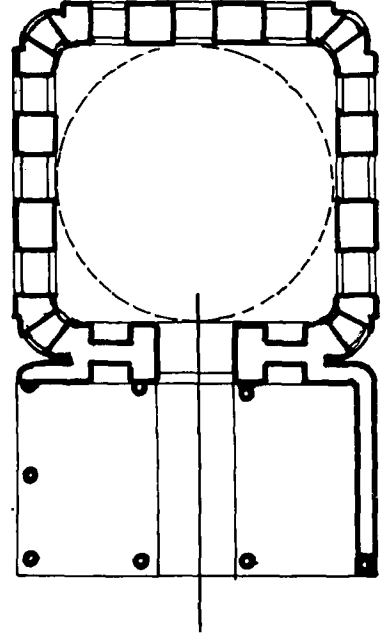

PLAN: 21
Nurullah Sultan Türbesi Planı.

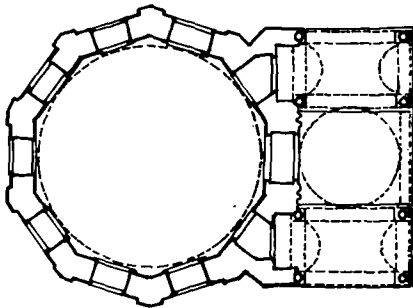
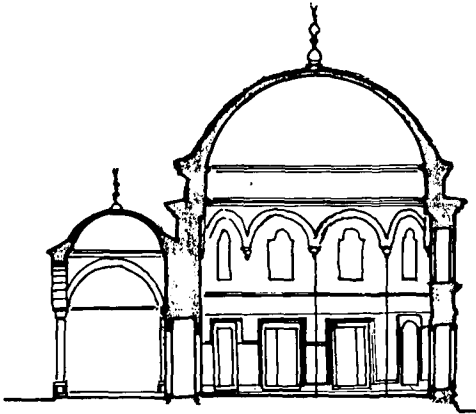
0 1 2 m

PLAN: 25
Sultan Hamid I Türbesi planı.

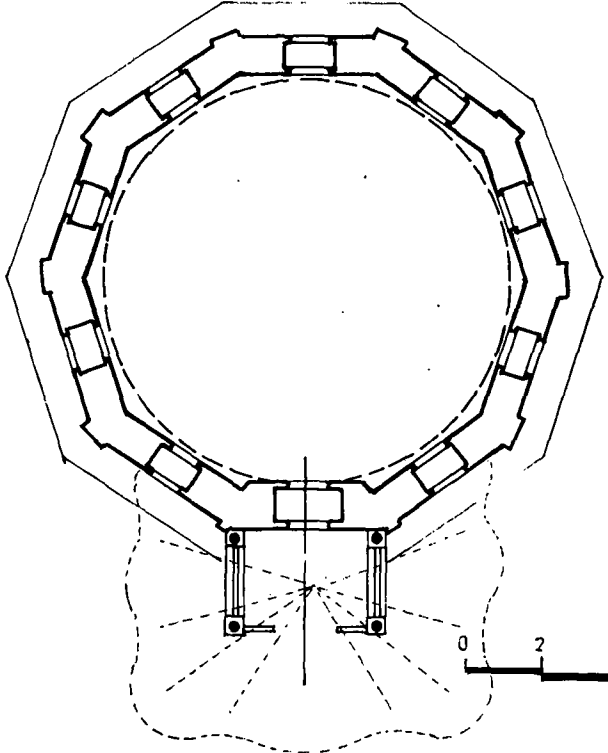
PLAN: 22
Koca Ragıp Paşa Türbesi planı

PLAN: 24
Sultan Mustafa III Türbesi plan ve kesiti.

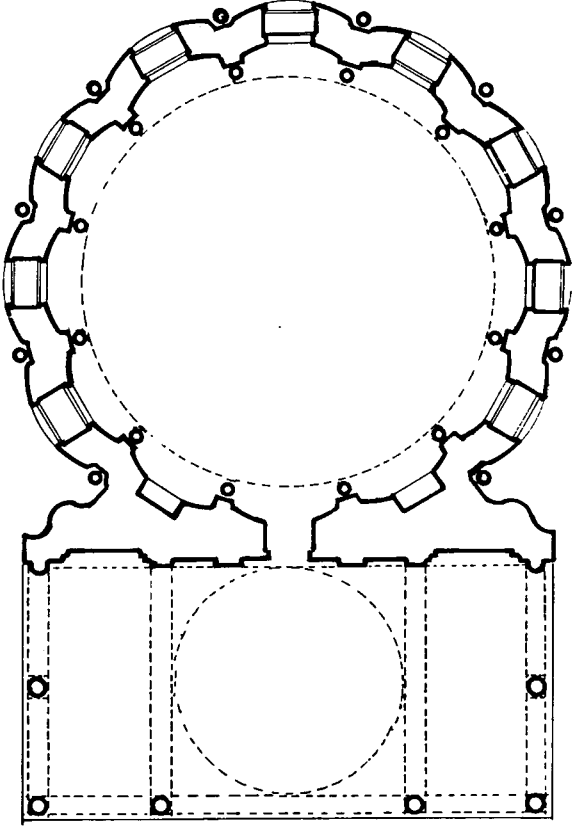

0 1 2 3 4 5 10 m.

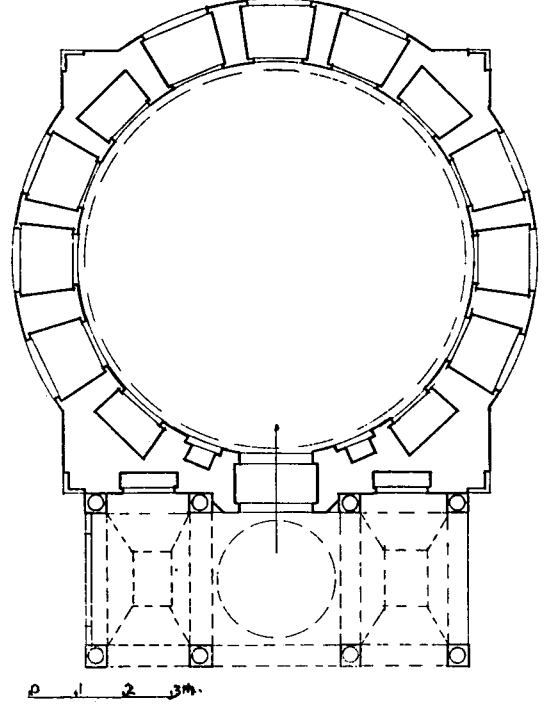
PLAN: 23
Fatih Mehmed II Türbesi planı.

0 2 4 6 m

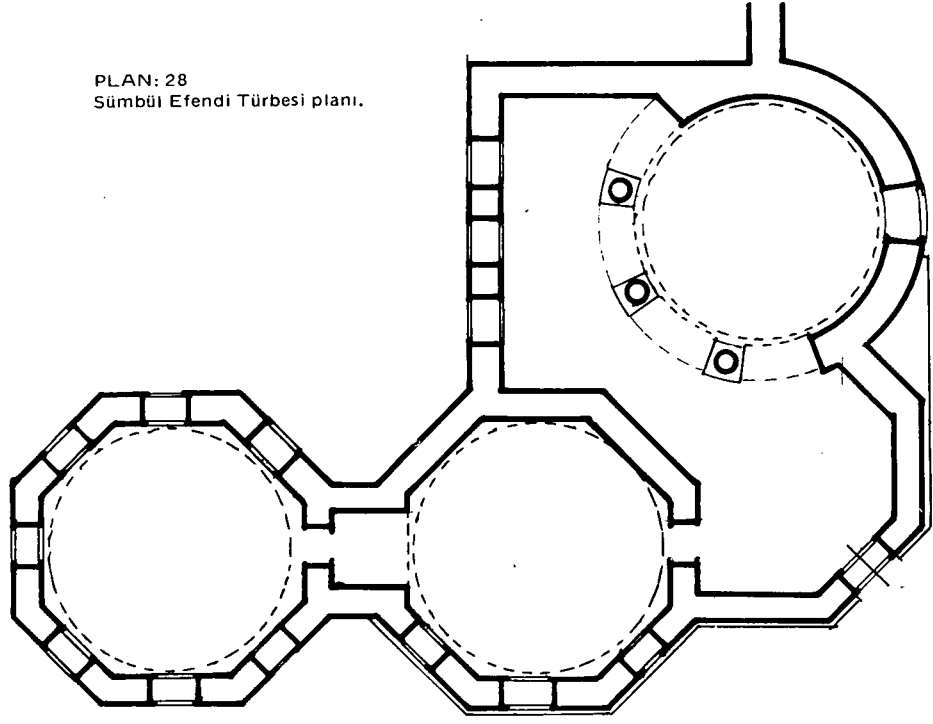

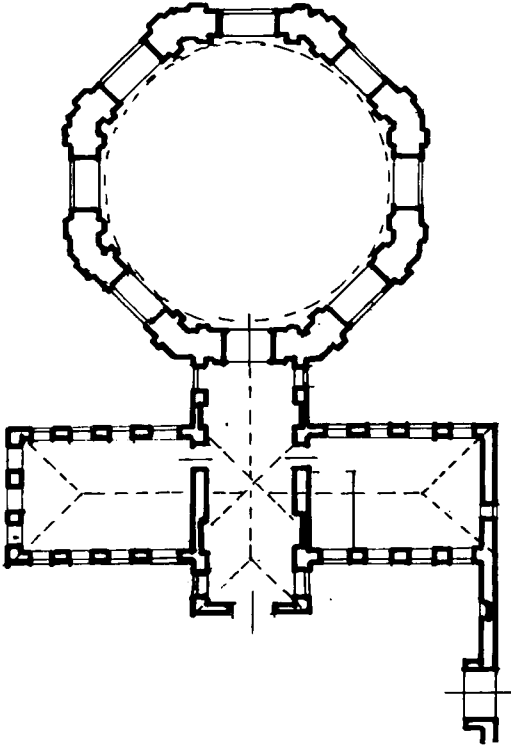
PLAN: 26
Mihrişah Sultan Türbesi planı.

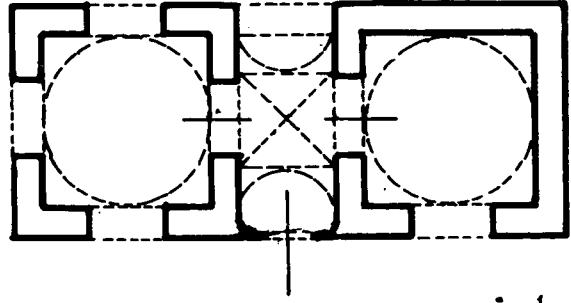
PLAN: 27
Şah Sultan Türbesi planı.

PLAN: 28
Sümbül Efendi Türbesi planı.

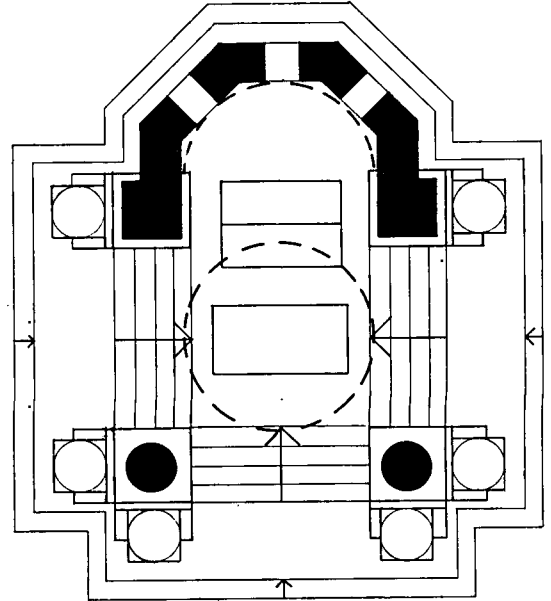
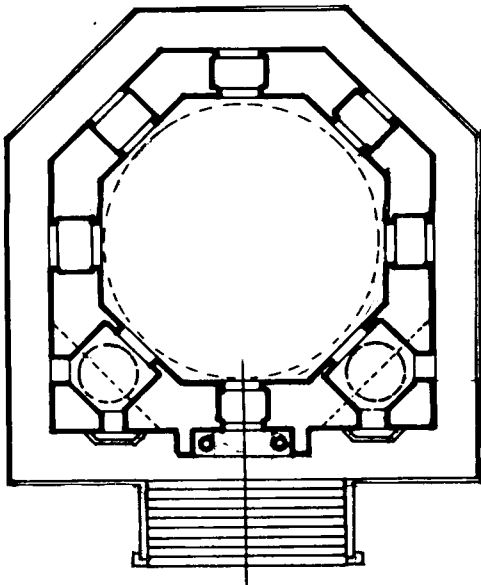

PLAN: 29
Sultan Mahmud Türbesi planı.

PLAN: 30
Adile Sultan Türbesi planı.

PLAN: 32
Sultan Reşad Türbesi planı.

PLAN: 31
Mahmud Şevket Paşa Türbesi planı.

Enez'de Bir Sahil Kervansarayı

Doç. Dr. Gönül CANTAY

Adana ve Rumeli'de gelişen Türk Mimâri-
si'nin genel çizgisini ortaya koymak ama-
cıyla hareket edildiğinde, incelenecek en ilginç
yapılar dini mimâri paralelinde sivil mimârinin
en belirgin örnekleri olan kervansaraylar olmak-
tadır.

Bütün iktisadi faaliyet, kervan yollarının
vardığı liman veya şehirlerde toplanmış, ulaşımın
gereği gibi işlemesi ve gelişmesi, her çeşit eşyanın
nakli ve yolculukların yapılabilmesi için en önemli
şart ise emniyet olmuştur. Bütün bunların neticesi
olarak da kervansaraylar doğmuştur.

Menzillerde inşâ edilmiş olan kervansaray-
larda, gelen kervanlar geçici olarak konaklarlar,
getirilen malların değişimi yapılırken, para işleri
de görülürdü. Bu işlemler yapılırken belli kurallara
bağlı olarak hareket edilirdi. Bir sonraki konak
yerine ait mal, asla bir önceki yerde, herhangi
bir şekilde elden çıkarılamaz veya değiştirilemez-
di. Bu özellik ise, ticari hayatın sağlamlığını ve
devamlılığını sağlamak yönünden çok önemliydi.
Bu ticari zihniyet şehir kervansaraylarında ve men-
zil külliyelerinde yer alan kervansaraylarda olduğu
gibi sahil kervansaraylarında da önemli bir özel-
likti. Kaldı ki sahil kervansarayları, barışta bir
ticari merkez ve barınak olduğu gibi, seferi durum-
larda da birer üs olarak fonksiyonlarını sürdürmek-
teydiler.(1)

İşte Trakya'nın güney-batısında, Meriç nehri
deltasının doğusunda eski bir yerleşim yeri olan
Enez'in plajı olarak bilinen, takriben Enez'e
7 km. uzaklıkta ve *Gümrük*(2) denilen yerde bir

sahil kervansarayı bugün harap durumda bulun-
maktadır. Kıyıya dik olarak konumlanmış olan
kervansarayın 50 m. kadar doğusunda *Palatium*(3)
Deresi bulunuyor (Plan: 1).

Bugün kıyından bir hayli içerde bulduğumuz
yapının yapıldığı yıllarda kıyıya çok yakın olduğu
muhakkaktır. Doğu-batı doğrultusunda kıyıya dik
olarak inşa edilmiş olan yapının bugünkü harap
hali ve bir kitâbesinin bulunmayışı, ister istemez
yörenin tarihi kadar, yapının mimâri özelliklerini
de gözönünde bulundurmamızı gerektirir.(4)

(1) Gönül Güreşsever (Cantay): *Anadolu'da Osmanlı
Devri Kervansaraylarının Gelişmesi*, İ.Ü.E.F. Dokto-
ra Tezi (basılmamış), İstanbul 1974, s. 3.

Cengiz Orhonlu: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Der-
bend Teşkilâtı*, İstanbul 1967, s. 13-32.

(2) Ahmet Ardel: "Keşan-Enez Bölgesinde Coğrafi
Müşahedeler". *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*,
C. 5, sayı: 10, İstanbul 1959, s. 142 vd.

(3) Ahmet Ardel: a.g.m., s. 139 vd. da Enez'in coğrafi
durumu ve şehir hayatını kaynaklara ve yaptığı
mülâkatlara dayanarak ayrıntılarıyla 20. yüzyıl
başlarına kadar vermektedir. 1924-5 ders yılında
öğretmen olarak Enez'e atanan Sayın Fetiye Can
ile yaptığım görüşme ise bu bilgileri tamamlamıştır.

(4) Enez'in İlkçağ'daki tarihi ve mimari eserleri Prof.
Dr. Afif Erzen tarafından, Bizans devri ise Prof. Dr.
Semavi Eyice tarafından incelenmiştir ve yayınlan-
mıştır. Enez'deki sahil kervansarayı ise ilk defa bu
araştırmada incelenmekte ve Osmanlı Kervansaray
Mimarisindeki yeri ile tanıtılmaktadır.

Afif Erzen: "Enez (Ainos) Araştırmaları", *Güney-
Doğu Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1, 1972, s. 235-
248.

Afif Erzen: "Enez (Ainos) 1972 Kazıları", *Güney-
Doğu Araştırmaları Dergisi*, sayı: 2, 3, 1973/74,
s. 217-238.

Yapının plânı, denize dik konumlu uzun bir dökdörtgen olup, kervansarayın dar cephesi dıştan dışa 1060 m., uzun cephesi ise 106.75 m. ölçüsündedir. Bugün yer yer ağaçlı bir tarla içinde kalmış olan yapı, uzaktan ince uzun bir siluet halinde görülmekte, fakat yaklaştıkça hacim olarak belirlemektedir (Resim: 1, 2).

İlk bakışta yapının ince uzun görünüşü şüphe ile karşılanıyorsa da içine girildiğinde, yapının itinalı bir işçilik göstermesi ve mimâri bölümleri durumu aydınlatıyor.

Yapıya kuzeye bakan uzun cephedeki portal açıklığından girildiğinde; bugünkü durumuyla uzun bir koridoru andıran mekânın aslında altı bölümden meydana geldiği anlaşılıyor. Kuzey ve güney duvarlarında karşılıklı iki portal açıklığının bulunduğu, 8.40 x 6.10 m. ölçüsündeki mekânın bir giriş mekânı olduğu ve buraya doğu-batı istikametinde uzanan ve ard arda birbiriyle bağlantılı olan ikişer mekânın kemerli birer geçişle bağlandığı anlaşılıyor. Deniz tarafında 20.25 x 8.40 m. ölçüsündeki hacimle, arkasındaki 20.15 x 8.40 m. ölçüsündeki ikinci hacim, aşağı yukarı aynı ölçülerle (20.15 x 8.40 m. ve 19.20 x 8.40 m.), bu defa giriş mekânının doğusunda ard arda yer almıştır. Bu iki mekân ise doğuda kemerli bir geçişle üçüncü bir mekâna bağlanmıştır ki, bu mekân diğerlerinden daha küçük (15.10 x 8.40 m.) olup, bazı farklılıklar da göstermektedir (Resim: 3).

Bu doğu mekânının kuzey cephesinde dikine yerleştirilmiş tuğlalardan yuvarlak kemerli özel bir portalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu mekânın diğer bir özelliği de doğu duvarında, üstte tuğla söveli ve ahşap hatıllı dört pencerenin yer alması ve ortadaki iki pencerenin içte yuvarlak bir şekilde bulunmasıdır. Ayrıca alt sırada da gene tuğladan yuvarlak kemerli iki pencere ve bunların arasında birer ocak bulunduğu baca kalıntılarında anlaşılıyor (Resim: 4).

Bu mekânda diğerlerinden farklı bir durum da, kuzey ve güney duvarlarında alttaki yuvarlak tuğla kemerli pencere sıraları arasında, birer niş'in yer almış olması ve ayrıca güney duvarında, güney-doğu köşedeki ilk iki pencere arasında kemer ayağı hizasından başlayan daha küçük, fakat diğerleriyle aynı özellikte bir pencerenin bulunmasıdır (Resim: 2).

Bu pencerenin varlığı şöyle izah edilebilir; yapı bütünüyle, her bölümüyle iki katlıdır. Bunu her cephede açılmış iki kata işaret eden pencere sırasından başka, mekânların duvarlarının iki kademeli duvar kalınlığı ve ahşap döşeme kirişlerinin yuvaları da doğrulamaktadır. İşte güney-doğu köşedeki bu küçük pencere, üst kata çıkan ahşap bir merdiveni aydınlatmak içindi (Resim: 5).

Bu doğu mekânını batıdakilerden ayıran duvar ise cephelerde görülen teknikte örülmüş bir kalkan duvar olup, üçgen şeklindedir. Bu duvar üzerinde de büyük bir ihtimalle yuvarlak tuğla kemerli üst üste iki geçit kapı bulunuyordu ki kalıntılar bunu doğrular niteliktedir (Resim: 6). Doğudaki bu mekâna bağlanan ve esas giriş mekânına göre simetrik bir durum arzeden diğer dört mekân ise, aşağı yukarı aynı ölçülerde, iki katlı olup, altta yuvarlak tuğla kemerli ve üstte tuğla söveli dikdörtgen pencerelerle ışıklandırılmışlardır. Bugün bu mekânları birbirinden ayıran ve büyük bir ihtimalle üst üste kemerli kapılarla da geçişi sağlayan ayırıcı duvarlar bulunmaktaydı. Ancak bu ayırıcı duvarların bugün 0.60 m. lik çıkıntı halinde kalıntıları görülebilmektedir. Bu dört mekânda da karşılıklı olarak kuzey ve güney duvarlarda da alt sırada altışar yuvarlak kemerli pencereler açılmıştır. Yer yer kalan sıvalar ise mekânların iç duvar yüzeylerinin tümüyle sıvalı olabileceğine işaret etmektedir (Resim: 7).

Deniz tarafındaki son mekân yaklaşık olarak 2.20 m. genişliğinde bir kapı ile dışa açılmakta ve bu cephede üst sırada tuğla söveli üç dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Bu mekânın kuzey duvarında, alt sıradaki kemerli pencerelerden başta kinde pencere içi siva yüzeyinde graffito = çizgi olarak bir gemi resmedilmiştir (Resim: 8).

Bu gemi motifi taramalı büyük bir tekne, bir kaptan köşkü, çok sayıda yelkeniyle çizilmiş ve iplerle bir yere (ihtimal ki rıhtıma) bağlanmış olarak tasvir edilmiştir. Böyle graffitolar da çok sayıda gemi tasvirlerine rastlanmaktadır. Alan-ya'nın Demirtaş bucağındaki Köşk'ün salonunda kuzey-doğu duvarında görülen yelkenli ve kürekli gemi tasvirleri,⁽⁵⁾ yine Batı Anadolu'da Balat (=Miletos) taki hamamın duvarında tespit ettiğimiz böyle bir gemi graffitosu ve bu sahil kervansaraya yakın bir çevreden diğer bir örnek olan, Trakya'da İncecik'teki Tabhaneli Cami'nin sağ taraftaki odasının bir dolap niş'i içinde görülen iki kalyon resmi bunlardandır⁽⁶⁾ (Resim: 9).

Semavi Eyice: "Enez'de Yunus Kaptan Türbesi ve Has Yunus Bey'in Mezarı Hakkında Araştırma", *Tarih Dergisi*, C. 13, sayı: 17, 18, İstanbul 1963, s. 141-158.

Semavi Eyice: "Trakya'da Bizans Devrine ait Eserler", *Belleten*, C. 33, sayı: 131, 1969, s. 325-358, bu makalede 348-354 sayfeler Enez'deki eserlerden bahsetmektedir.

Yıllar önce Enez'in tarihi hakkında bilgi veren bir yayını ise: W. Heyd: *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Age*, Leipzig 1885-1886 basımının tıpkı basımı, 2 cilt, Amsterdam 1959.

(5) Yavuz Yıldırım: "Alanya'nın Demirtaş (Syedre) Bucağındaki Köşk", *Belleten*, C. 34, sayı: 135, 1970, s. 359'da resim 23, 24, 25 ve 29.

Böyle denize yakın yerlerdeki yapıların duvarlarında rastlanan gemi resimleri, onların daha ziyade denizle ilgili kişiler tarafından çizilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Bu kervansarayda taş sekinin izlerine yer yer rastlanıldığı gibi, duvarlarda da orijinal askı demirleri, belli bir ölçüye göre ve her bir askı demirinin altına kuvvetli bir taş gelecek şekilde tespit edilmiş olarak yerlerinde durmaktadır. İki pencere arasında dörder askı demiri yer almıştır (Resim: 10).

Bugün üst örtü sisteminden bir şey kalmamış olan yapının orijinalinde, çift meyilli ahşap bir çatı ile örtülü olduğunu, batı cephesi ve doğu mekânının doğu cephesi ile ayırıcı kalkan duvarı göstermektedir. Üst örtü sistemi ahşap çatı konstrüksiyonlu olan yapının ikinci katı da, ahşap kirişler üzerine ahşap döşemeyle meydana getirilmişti. Bunu duvarlardaki giriş yuvalarından ve beden duvarlarındaki kademelenmeden anlamak mümkün olmaktadır⁽⁷⁾ (Resim: 11).

Trakya'da böyle ahşap konstrüksiyonlu bölümlenen hanların varlığını bazı kaynaklardan öğrenmek mümkündür.⁽⁸⁾ Evliya Çelebi'nin yazdığı, İncik'te Kara Piri Mehmet Paşa'nın vakfı olan kervansarayı böyle ahşap konstrüksiyonla bölümlendiği düşünülebilir. Trakya ve Marmara yöresinde inşa edilmiş ahşap örtü sistemine sahip Osmanlı kervansarayları, Edirne-Aşekadın (Ekmeçioğlu Ahmet Paşa), Silivri'deki Piri Mehmet Paşa, Büyükçekmece-Kanuni S. Süleyman Kervansarayları ile, Çardak'taki Yakup Bey Kervansarayı ve Bilecik Vezir Hanı, böyle ahşap konstrüksiyonlu örtü sistemine sahip örneklerin çokluğuna işaret etmektedir⁽⁹⁾.

Dış görünüşüyle de, cepheleriyle tam bir mimari bütünlüğe sahip olan yapı, iki katlı ve çift meyilli ahşap örtülü çatıya sahip olarak düşünülmektedir. Yapının tümünde kesme ve moloz taş ile tuğla hatıllar kullanılmıştır.

Yapının yaklaşık olarak yüksekliği 8.50 m. kadar olup, bugünkü durumuyla zeminden 3.50 m. yükseklik zemin katına, 2.70 m. de ahşap tabanlı kata aittir. Dış duvar kalınlığı 0.90 m. olan yapının dış köşelerinde oldukça muntazam kesme taş kullanılmış olup, doğu ve batı (deniz) cephede tuğlaların dışa taşkın bir şekilde sıralanmasıyla bir korniş meydana getirilmiştir (Resim: 3, 12). Bu korniş, kuzey ve güney cephelerinde de devam ediyor olmalı. Böylece cephelerdeki çok sayıda pencere ve doğu cephesi hariç, diğer cephelerde bulunan portallerin vertikal hatlarını tuğla hatıllar ve bu korniş dengelemektedir. Bu ise, Osmanlı devri kervansaraylarında görülen gelişmiş cephe mimarisinin bu yapıda da ontaya konduğunu gösteriyor. Yapının günümüze ulaşamayan

portallerinin, kemerli bir açıklığa sahip sathi portaller olduğu anlaşılıyor. Kuzey, güney ve batı cephelerindeki kapıların eşik söveleri tespit edilebilmekte ve açıklıkları 2.15 m. olarak ölçülmektedir.

Yapıya ait herhangi bir kitâbe mevcut değildir. Yapı kıyıya dik olarak uzun dikdörtgen şeklindeki plân konumu ve şemasıyla (bir bütün içinde ard arda mekânların sıralanması) kervansaray mimarisinde tek örnek olarak görülmesi istenirse de, bölgenin diğer kervansarayları ile anahatları ve malzeme benzerliğiyle, çok kullanılan bir şemanın, ihtiyaca cevap verecek ölçüde uygulanmış olduğu bir örnek olmaktadır. Ayrıca kıyıya dik konumu denizden gelecek saldırılara karşı korunmasını sağlamak düşüncesinden doğmuş olmalıdır. Karadeniz'deki Burgaz (Odessos) şehrinden güneye giden ticaret yolu,⁽¹¹⁾ yukarı Meriç vadisine vardıldıktan sonra, ya kara yolundan yahut ta Meriç nehri ile Enez'de Ege Denizi'ne ulaşmakta, bu yol Karadeniz, İstanbul Boğazı, Marmara ve Çanakkale'den dolaşan deniz yolundan çok daha kısa olmaktadır. Bu yol ayrıca Karadeniz ile Ege Denizi arasında ticari yönden daha emin bir bağlantı olmaktadır. Ege adaları ile Trakya arasındaki ticarete bir değişim merkezi olarak rol oynamış olan Enez'in liman şehri olarak tarihi süre içinde gelişmesini sürdürürken, *Gümrük* adıyla bilinen yerdeki bu sahil kervansarayı, Osmanlı Devrinde yoğunlaşan ticari hayatın

(6) Semavi Eyice: "Trakya'da İncik'de Bir Tabhaneli Cami". *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 1, İstanbul 1970, s. 179 ve resim 11, 12 ile ayrıca not 23'de Van'daki Paşa Sarayı'ndaki gemi resimlerinin de Van Gölü ile ilgili olduğu düşünülebilir.

Piri Reis: *Kitab-ı Bahriye*, İstanbul 1935, s. 98'de Enez'in bir haritası bulunmakta.

(7) Sayın Fetiye Can, 1924-5 yıllarında bu ahşap bölümü harap bir durumda gördüğünü, yapının üst örtüsünün de o yıllarda mevcut olduğunu ve iki yanda sekilerin bulunduğunu ifade etti.

(8) Evliya Çelebi: *Seyahatname*, C. 5, İstanbul 1315, s. 326.
Semavi Eyice: Not 6'daki makale, s. 175-176.

(9) Not 1'de tanıtılan Doktora tezinde, katalog bölümünde, ahşap örtülü kervansaraylar tek tek incelenerek, kervansarayların genel tipolojisi içinde ahşap örtü sistemine sahip kervansaraylar olarak gruplandırılmış ve değerlendirilmiştir.

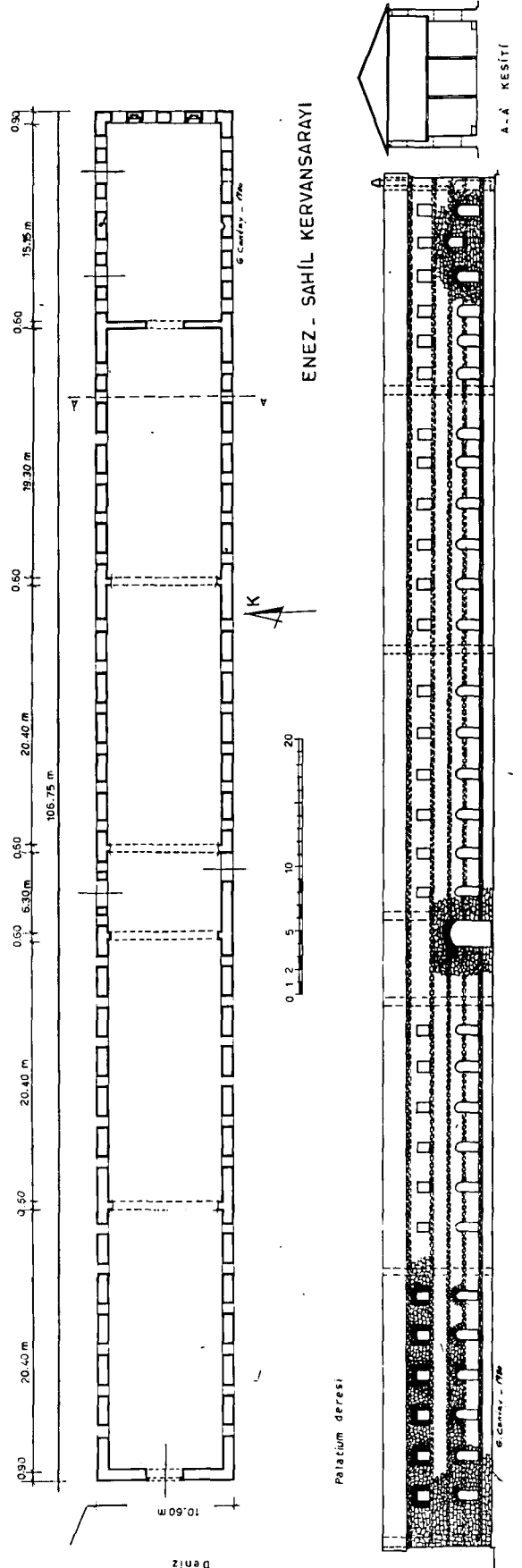
(10) Sayın Fetiye Can, yapının kuzey cephesindeki kapıyı hatırlamakta ve o yıllarda demir kapı kanatlarının üzerlerinin küflü olduğunu, kapının üzerinde seçilebilen kartal arması altında üç sıra yazı olan bir kitâbenin asılı durduğunu belirterek, sonradan bu armalı kitâbenin ortadan kaybolduğunu belirtmiştir. Bu armalı kitâbenin Enez'deki Ceneviz devri, D'Auria veya Gattelusio aileleri zamanındaki herhangi bir yapıya ait olması ihtimali kuvvetlidir. Bu yapıda devşirme olarak kullanılmış olmalıdır. Ayrıca bu konuda bak.: W. Heyd: not 4'deki eseri C. 2, s. 320 ve Semavi Eyice: not 4'deki Hâş Yunus Bey'le ilgili makalede s. 154 vd.

(11) W. Heyd: a.g.e., C. 1, s. 512.
Afif Erzen: not 4'deki "Enez (Ainos) Araştırmaları" yazısında s. 237.

değişim merkezi olarak inşa edilmiş olmalıdır.(12) İşte devrinin bütün özelliklerini taşıyan bu yapı, XVI. yüzyıl Osmanlı Mimarisinde inşa edilmiş diğer sahil kervansarayları içinde önemli bir yere sahip olduğunu vurgulayan bir örnektir.(13)

- (12) Tayyib Gökbilgin: Edirne ve Paşa Livası, İstanbul 1952, s. 14, 208, 357, 363 ve 377 deki kayıtlar da Osmanlı devrinde buradaki (Enez'deki) ticari hayatın kuvvetle devam ettiğini gösterir.
- (13) Osmanlı devrinde XV. yüzyıldan başlayarak inşa edilen kervansaraylardan önemli bir kısmı sahillerde veya sahile yakın yerlerde inşa edilmişlerdir. Bunların bir kısmı günümüze ulaşabilmişlerdir. (Bak. Gönül Güreşsever: not 1'deki doktora tezi, katalog bölümü.) Ayrıca Osmanlı devri öncesinde Anadolu'da Selçuklular devrinde de sahil kervansarayları inşa edilmişti. 1977 yılında, bir ön inceleme yaptığım böyle bir yapı Anamur-Alanya yolunda, Anamur'a 20 km. mesafede tam kıyıda bulunmaktadır. Moloz taş malzemeyle inşa edilmiş olan bu sahil hanı kuzey-güney yönünde iki nefli ve tonoz örtü sistemine sahip olup, batı nefi yıkılmıştır. Resimlerden de anlaşılacağı üzere iki nef arasında ayırıcı duvar dokusu üç büyük kemerli geçitler tarafından güneydeki örümüşdür (Resim: 13).

PLAN: 1
Kervansarayın planı, cephe çizimi ve A-A' kesiti.

RESİM: 1
Kervansarayın güneyden görünüşü.

RESİM: 2
Kervansarayın güney-doğudan görünüşü

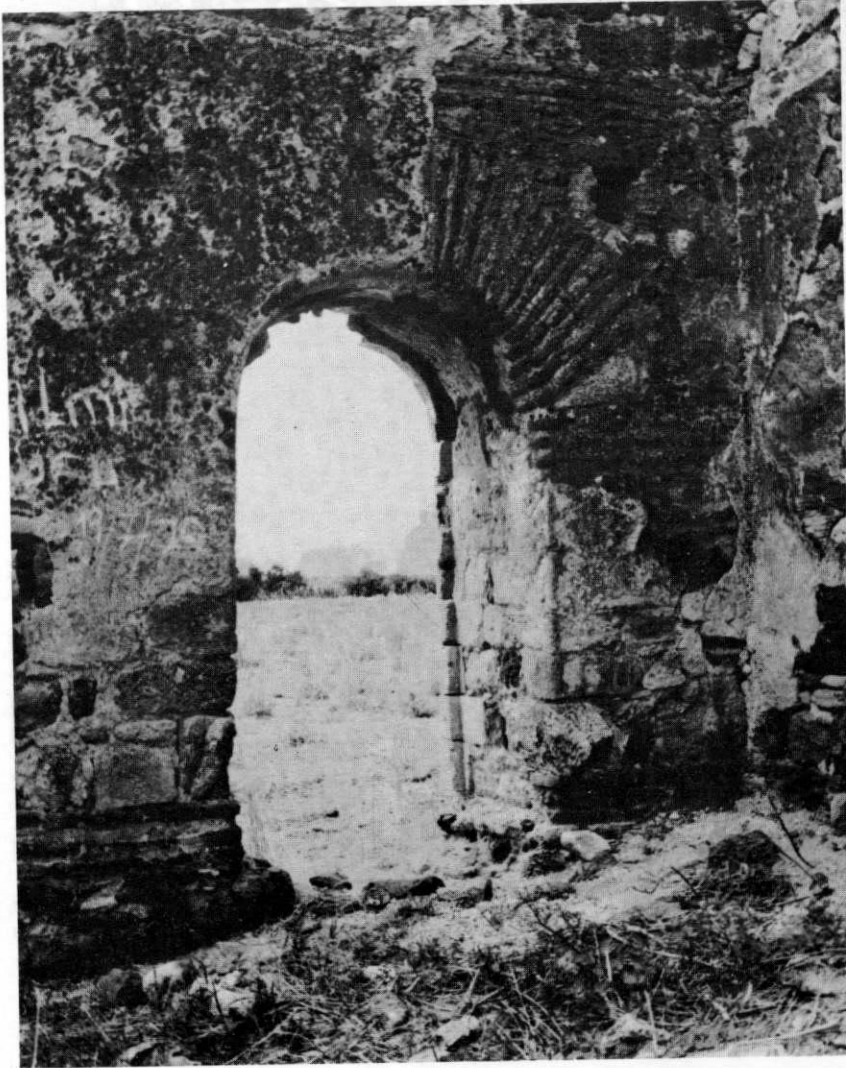

RESİM: 3
Kervansarayın doğusundaki ocaklı bölümün kuzey-doğu köşeden görünüşü.

RESİM: 4
Ocakların yer
aldığı doğu duvarı.

RESİM: 5
Ahşap merdivenin
bulunduğu yerde
kiriş yuvaları.

RESİM: 6
Doğudaki mekânın ayırıcı duvarı ve üzerindeki ikinci kata ait kemerli kapı açıklığı

RESİM: 7
Kuzey beden duvarının içerden görünüşü, bu duvar üzerinde ayırıcı duvarların izleri ve ahşap katın döşeme kirişlerinin oturduğu duvar çıkıntısı.

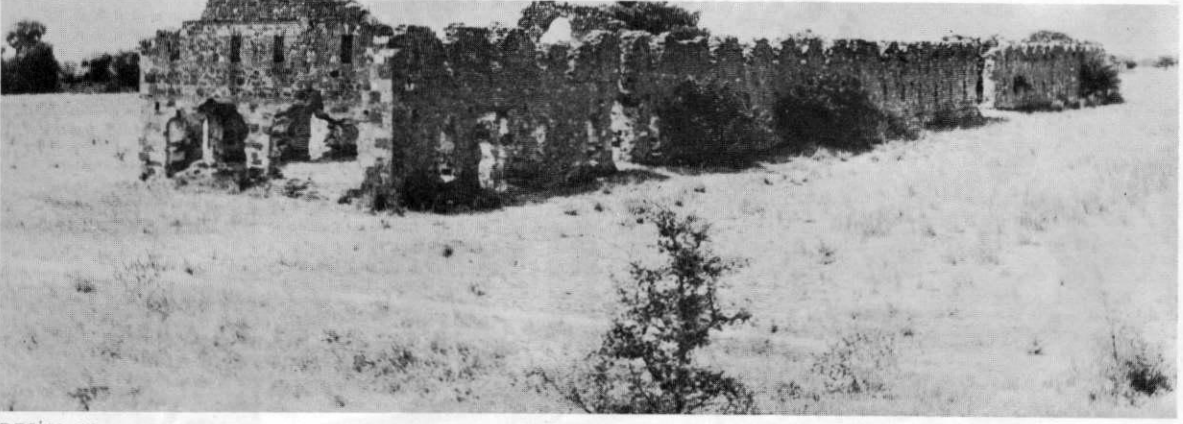
RESİM: 8
Kuzey cephenin batı ucundaki
pencere içinde gemi graffitosu.

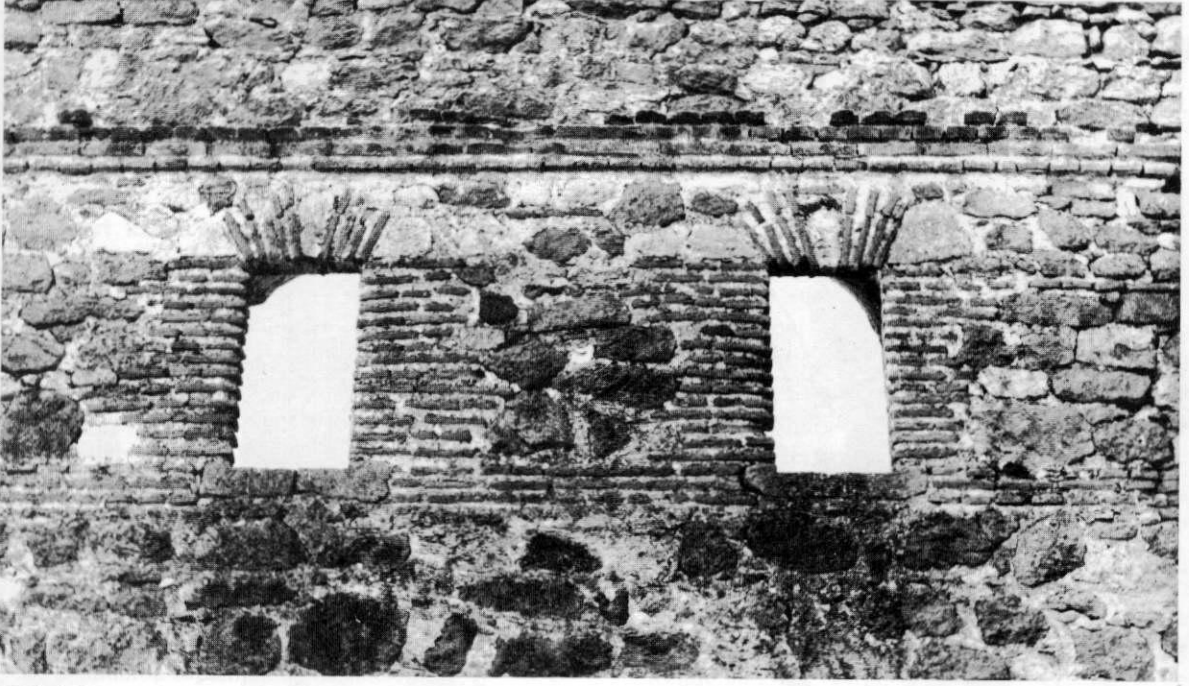
RESİM: 9
Balat'daki Hamam'ın dikdörtgen mekânında,
duvardaki gemi graffitosu.

RESİM: 10
Beden duvarlarına yerleştirilmiş taşıyıcı askı demirleri.

RESİM: 11
Yapının çift meyilli ahşap örtü sistemine sahip olduğunu gösteren kalkan duvarların kuzey doğu'dan görünüşü.

RESİM: 12
Doğu cephesinde, cephe dokusu ve tuğla kornişi gösteren detay.

RESİM: 13
Anamur-Alanya yolundaki sahil kervansarayı, kuzey-batıdan görünüşü.

Ata Yedigârî Eserleri Sizin Tasarruflarınızla Biz Yaşatıyoruz

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI

Yaşatılan Geçmiş. Güvenli Gelecek.

Türk-İran Mimarlık Yapıları Üzerine Bir Deneme

İsmet İLTER

Dış dünya ile ilişkilerimizin biçimlenişi, kuşkusuz, iç varlığımızın yansıması ile olmaktadır. Bir başka deyişle, yaptıklarımızda, nesneleri kabul ediş şeklimizin katkısı büyük olmaktadır. Gerek toplumsal yaşamın ve gerekse gelenek ve alışkanlıkların oluşturduğu içerik, insandan insana, toplumdan topluma değişerek, sanatın, mimarlığın, çeşitliliğini doğurmaktadır. Bu çeşitlilik, yöresel özelliklerle daha da ayrıntıya giden değişiklikler gösterir ise de, onların bir bütün içinde toplanması düşünülebilir. Bunda; ortak geçmişin, coğrafi durumun, aynı toplumsal yeteneklerin etkisiyle birlikte, aynı dinsel inanışın katkısı büyük olmaktadır. Sanat ürünlerinin veriliş biçimi, saydığımız etkenlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu halin bir karşıtı olarak, çeşitli ülkelerin biçimlendirilişlerini, değişik bölüklerde toplamak da düşünülebilir.

Bir sanatın ötekenden ayrılığı, —her ikisinin de yaratıcısı insan olduğu halde— yaratıcı üzerinde etken olan iç ve dış koşullar nedeniyledir. Sanatçının biçim vermedeki başarısında maddesel nesnelere çok, düşünce ve duygu planındaki durumu rol oynamaktadır.

Tüm sanatları çok genel bir anlayışla batı, orta doğu ve uzak doğu adı altında bir takım bölüklerde toplamak belki de doğrudur.

Geçmişteki Türk Sanatını, batı sanatından pek çok yönleriyle farklı görebiliriz, ama orta doğu sanatından ayrılan yanlarındaki farklılık o denli güçlü değildir.

Aynı İslâm inanışı altındaki insanların, hele ortak yaşamları da varsa, sanat ürünlerinde de benzer yanlarının bulunması doğal karşılanmalıdır.

Biz burada, temelde, aynı İslâmî inanışa sahip olan toplumların, bu inancı yorumlayışlarındaki değişiklik nedeniyle, sanatlarındaki farklılık üzerinde duracak ve yorumlayabildiklerimizi sunacağız. Değerlendirmelerimizi çok tipik örnekler üzerinde somutlaştırmak bir bakıma, daha anlaşılır olmayı sağlar diye düşünülebilir. Ama, İran'ın Azerbeycan, Mazenderan, Horasan, Fars, Kermensah... eyâletlerinde izleyebildiğimiz yapılarından edindiğimiz ortak esinlenmeye dayanmaktadır değerlendirmemiz.

Bununla birlikte anlatacağımızın özgün örnekleri İsfahan Mescidi Cuma'sı ile Mescidi Şah olmaktadır.

İran, İslâm Uluslar topluluğu içinde bulunmakla, dinsel olduğu kadar, sosyal yaşamında da öteki İslâm ülkeleriyle ortaklık göstermektedir. Kendi ülkesine, kendi insanlarına özgü bir takım özellikler taşırsa da, İranlı sanatçı, İranlı mimar, konunun verilisinde, seçilişinde, bir takım koşullarla sınırlıdır. Her İslâm ülkesinde olduğu gibi, cami yapacak, türbe yapacak, saray yapacak, bunları yaparken de, dünya görüşünün temelini oluşturan İslâm inanışlarına uyacak, saygılı olacaktır.

Bunlardan biri dini, öteki dini olmayan iki tür yapıda, sanatçı görüşündeki anlam bağlantılarını bulmaya çalışalım. Bilindiği gibi, İran'da cami yapıları (İran'da cami sözcüğü yerine, tüm, Mescit kullanılmaktadır.) çoğunlukla "eyvanlı" dediğimiz tiptedir. Anadolu'da belli bir kaç örneği olan bu tip caminin nereden esinlenerek oluştuğu üzerinde en çok kabul edileni, "Mesken" yapılarından geldiği görüşüdür. Gerçekten de, İran mimarlığının geleneksel ev tipi, bir

avlu çevresinde sıralanmış odalar ve eyvanlar dizisinden meydana gelir. Eyvanlı camiler de bu kuruluşa uyarak, dört köşe bir avlunun orta aksları doğrultusunda yerleştirilen, dört eyvanın aralarının bir takım oylumlarla doldurulmasıyla, asıl plan yapısına kavuşmuştur. Kible ve toplu cemaat —plan düzenlemesinden gelen zorunlulukla— için Türkiye camilerinde olduğu gibi bir birleştirici oylum ve tek bir yönelişten yoksundur. Her eyvan'ın kiblesi, oylumlar aynı olduğu halde, değişik yerlere rastlamaktadır. Her ne kadar avlu ortasına yakın yerde —bazı mescitlerde— "müezzin mahfili" varsa da, bütün eyvanlarda namaz kılınması halinde, hele büyük mescitlerde, birliği sağlamak oldukça güç olarak görünmektedir. Olsa bile görünüş parçalı, bütünlükten uzaktır. Açık avluda ibadet ise, olağan sayılmamalıdır. Yine çoklukla, havanın uygun olmadığı mevsimlerde namaz kılınması için, eyvanlar arasındaki revakların gerisinde bazı kapalı oylumlar yapılmış ise de; bu yerler camiin bütününe göre, çok küçük kalmakta, bütünü bir parçası olmaktadır. Böylece birlik düşüncesinden uzaklaşıldığı izlenimini vermektedirler.

Oysa ki; Türkiye camilerinin, ayrı plan yapısında olanlarının hepsinde, bir bütünleşmeye, birlikte olmaya yönelen kuruluş vardır. Bu durum yapısal yapı sorunlarının henüz çözüme varamadığı camilerimizde bile böyledir.

İran mescitleri izlenim ve sunu açısından da aynı karakteri vermektedir. Herhangi bir mescidin dışardan bir bütün halinde kavranması olanaksızdır. Dışardan kubbe ve tonozlar yığını halindeki duruş, içerdeki sanatça yapılmış mimarlık ve bezeme varlıkları ile çelişki halindedir. Eyvanların çerçevelediği bezemeli ve çok emekli avluda bile, yapının tümünü kapsayan bir sunu, bir izlenim değerine ulaşamıyor. Bir birlikten çözülmeye doğru yöneliş, yapının elevasyonunda ve ve örtü sisteminde de sürüyor.

Ana Eyvan'ın çok bezenmiş oylumlarının gerisinde, çoğunlukla büyük kubbeli "Maksure"ler bulunuyor. Maksurelerin bu büyük kubbe-leri altında bile bir toplayış, bir birlik yaratma çabası yok. Bu görkemli kubbenin başladığı kasnak üzerinde, dışarıya açılan pencereler var. Ama bu pencerelerin, kubbe altı mekanını aydınlatıcı, bu aydınlık oylumla birliği sağlayıcı bir amaçla yapıldığı söylenemez. Gerçekten, bu büyük açıklıklar içinde, cam ya da vitray yerleştirmeye yarayan çerçeveler yok, tümüyle gökyüzüne açılan büyük boşluklar halinde. Bu hal, kubbenin altında bulunan kimseyi, dini vecd halinde, birlik duygusundan bölünmeye, parçalanmaya götürüyor.

İster istemez, bir Selimiye kubbesi altındaki

müminin tek bir varlığa, tek bir noktaya yoğunlaştırabildiği duygusal içeriği yerine, İran camilerinde bir bütünleşmenin içinde dağılıp diyebileceğimiz ruh hali beliriyor insanın içinde.

Üzerinde fazla durulmamış bir konu olmakla birlikte, Avrupa gotik kiliselerinde, özellikle absis içindeki mimari öğelerin çözülüş, dağılıp durumları ile koşutluk göstermektedir İran camileri.

Plan tasarısı, iç düzen ve bezeme yerleşimi açısından, İran camilerinin Türkiye camileri ile olan ayrımı, temel fikir olarak iki toplumun müslümanlık anlayışındaki yorum ayrılığından gelmektedir denebilir.

İran mescitlerinin girişleri de, başka özellik taşıyor. Asıl yapının, taç kapısı olsun ya da olmasın, avluya ya da harime, doğrudan doğruya ulaşan yolu yok. Taç kapıdan sonra, bir takım dehlizimsi, kıvrılarak uzayan, çoğunlukla duvarları renk renk çinilerle bezenmiş yollardan yürüterek avluya geçiliyor. Ve birdenbire eyvanların görkemli görünüşü ile bir sürpriz etkisine giriyorsunuz. Ama bu karşılaşılan, mescidin tümünü kapsayan bir görünüş değil, bir küçük parçasını veren izlenimdir.

Taç kapılarda olsun, eyvan girişlerinde olsun, giriş için ayrılan oylum sade, ufak ve bütünü belirleyen, kuvvetlendiren öğelerle donatılmış. Aksine, Türkiye camilerinin girişlerini süsleyen ve giriş örtüsünü belirleyen öğelere oranla, daha büyük boyutta oylumlu, mukarnaslarla doldurulmuş ve insan boynunun üstündeki oylumun, toplayıcı niteliği bozulmuş. Buna karşılık harime giriş küçük, basık, gösterişsiz bir kapı ile sağlanmaktadır ki, bu da; fesadın durumu ile çelişki yaratmaktadır.

Arkad düzenine gelince; arkadlar birbirini izleyen ve herhangi bir "düzenin" (nizamın) periyodik tekrarı olmaktan çok, aynı görünüşün sürdürülmesi diyebileceğimiz bir anlayışa sahip. Bu görünüşün, İran halk ezgilerinde hep aynı yükselişin devamı şeklinde tekdüze (monotoni) ile de —duygu ve beğeni planında— paralellik gösterdiği söylenebilir.

Öteki sanatsal yapılar ise; küçük değişikliklerle plan bakımından, düzen ve bezeme bakımından mescitlerin aynıdır.

Açıklamasına çalıştığımız mimarlık eserlerindeki anlam ve biçimlendirme özelliğini bayındırlık yapılarından olan köprülerde de izleyebiliriz.

İsfahan'da Zayende rut suyu üzerindeki iki köprü, öteki mimarlık yapılarının tüm özelliklerini taşımaktadır. Bunlar Pul-i Kacu ile Pul-i Si-o Se köprüleridir ki, alışlagelen köprü şeklinden çok başka biçimde yapılmışlardır. Köprü, küçük açıklıklar halinde, arkad sırası gibi sıra-

lanmış gözlerden oluşmuştur. Elevasyon, yukarda döşeme ile sonuçlanmamakta, döşeme üstünde de dıştan arkad sırası ile yükselmektedir. İç tarafta yol ise, yer yer kapıları olan, iki duvar arasında bulunmaktadır. Yolun iki tarafındaki kapılardan girildiğinde, küçük oturma yerleri olan arkadlar arasına çıkılmaktadır. Bu arkadlar arası yerlerden —yalnız Pul-i Kacu'da— biri, kubbeli, çıkıntılı ve süslü yapısı ile dikkati çekmektedir. Suyun ortasına rastlayan bu yere göre köprü simetriktir. İşte bu köşk gibi özenle yapılmış bulunan kubbeli mekan dikkat çekicidir. Öteki yapılardaki kubbe içi durumuna benzer bir bölünme burada da vardır, tonoz ya da kubbe olarak, oylumu kapatcak yerde, bir takım raflar, bölünmeler, oyuklarla çözülme, dağılma halinde, köprüden geçerken, iki yanda yükselen duvarlarla, dar bir sokaktan geçiliyor duygusu uyanıyor. Bu tekdüzelik, iki sağır kemerden sonra gelen kapılarla daktilos ritmini veriyor. Ufku olmayan sınırlandırılmış

dar yoldan çıkıldığında, tünelden kurtulmanın ferahlığı duyuluyor.

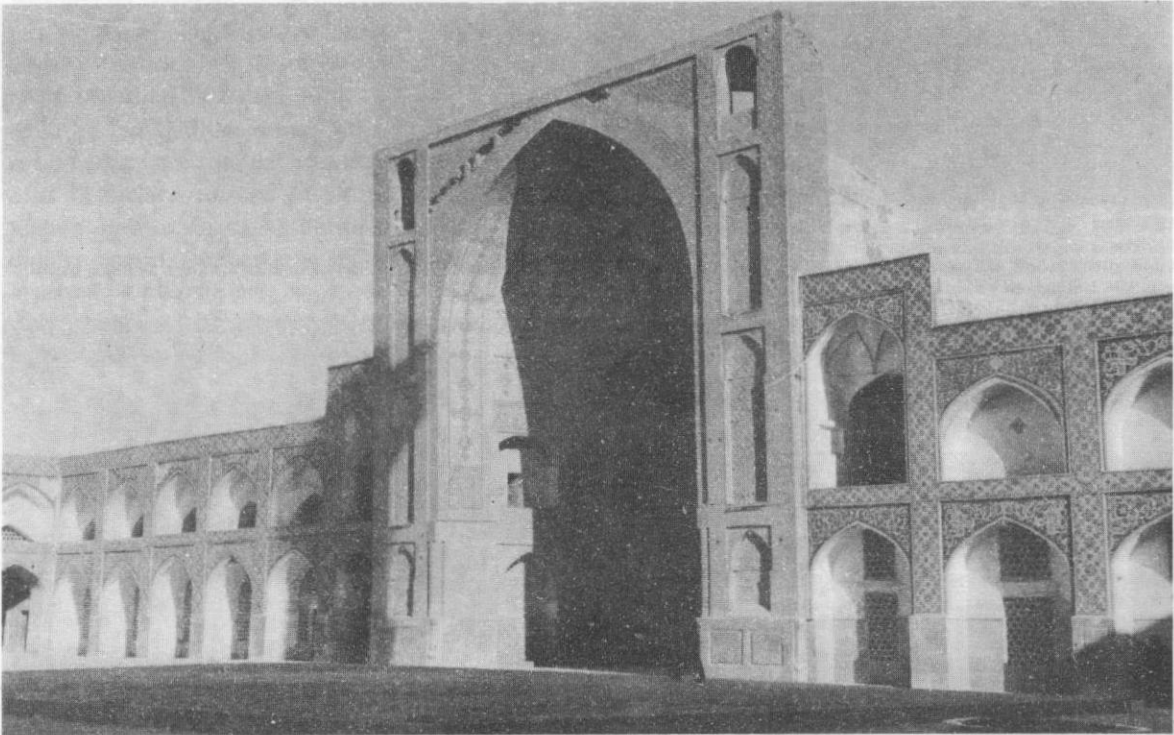
Sanatçı elinden çıkmış ve değişik amaçlar için yapılmış bütün yapıların, ortak bir inanç havası içinde, ortak bir ruh halinin yansıması olarak oylumlaştırıldıkları kuşkusuz doğrudur. Değişik amaçlarla da yapılmış olsa, İran sanatı yapılarında anlam bakımından ortak bir yönelişin, biçim ve oylumlarla verilmeye çalışılmakta olduğunu izliyoruz. Bu yönelişin, bütün içinde dağılma, çözülme, birlikten kaçış şeklinde olduğunu sanıyoruz. Türkiye'de dinî, ya da dinî olmayan yapılarda ise; bunun tam karşıtı, bütüne varma, birliğe erişme çabası görülmektedir.

Her iki toplumun da aynı dinî inancıya sahip olduğu halde, ruhsal durumlarını ayrı biçimlerde yansıtmalarının nedeni sanıyoruz ki, onların müslümanlığı yorumlayışlarındaki ayrılıktan gelmektedir.

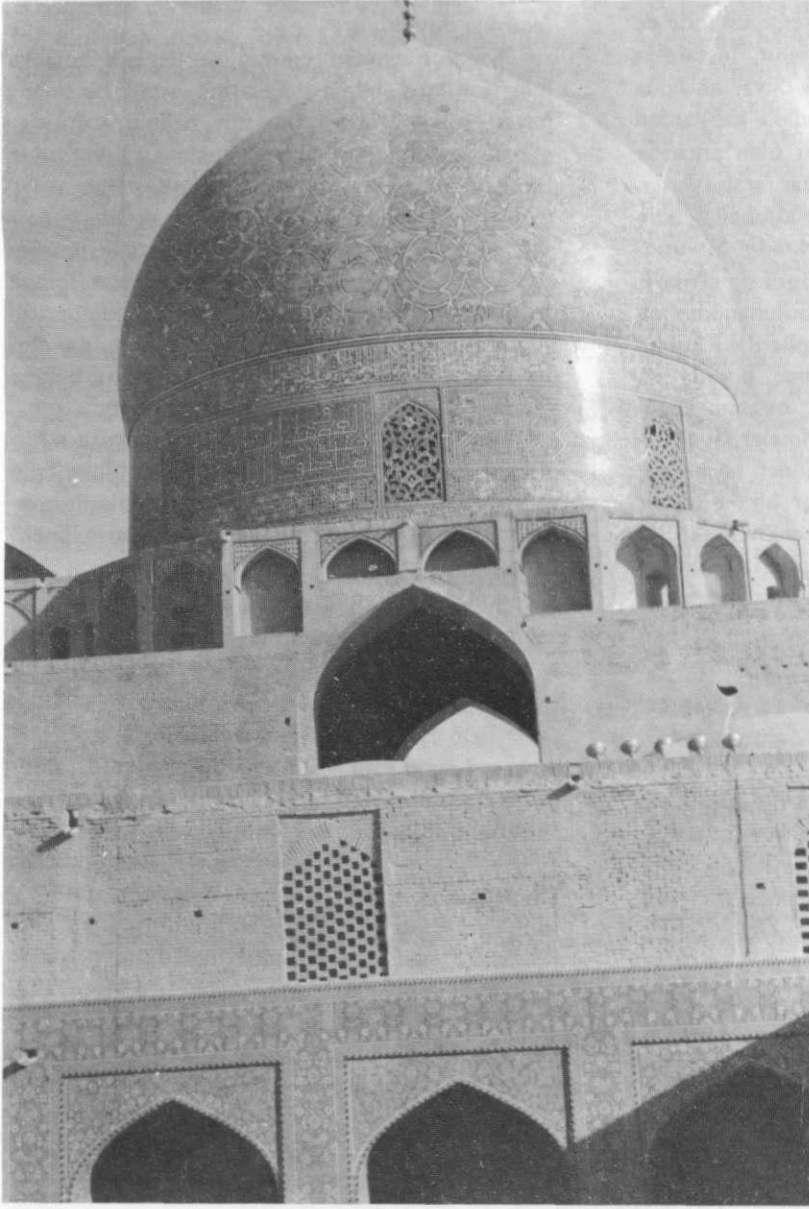
RESİM: 1

İsfahan Mescidi Cuma

Dörtköşe bir avlunun orta aksları doğrultusunda yerleştirilen, dört eyvanın aralarının bir takım oylumlarla doldurulmasıyla plan yapısı oluşmuştur. Her eyvanın kiblesi, değişik yerlere rastlamaktadır. Bütün eyvanlarda namaz kılınması halinde birliği sağlamak oldukça güç görünüyor.

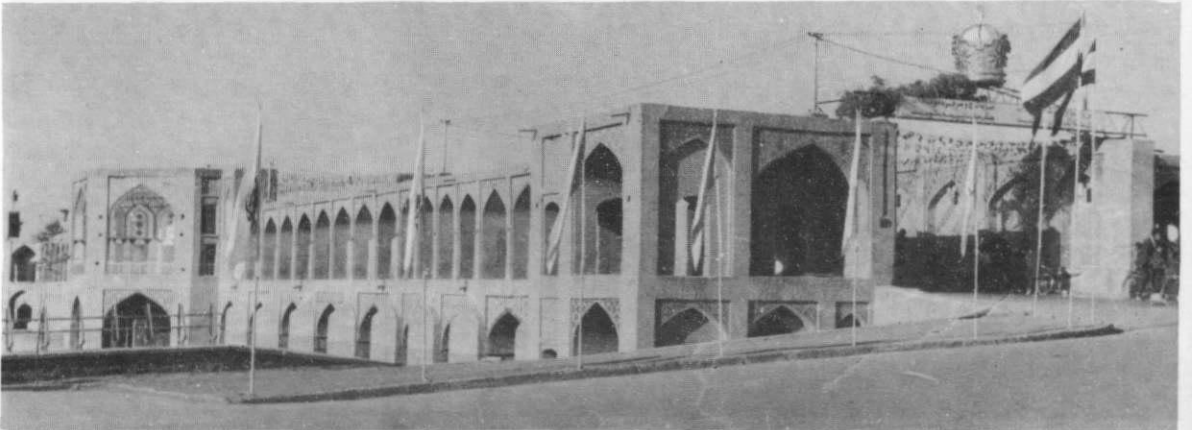

RESİM: 2
Mescidi Maderşah
Kubbe kasnağı üzerinde
dışarıya açılan pencereler var.
Bu pencerelerde cam,
ya da vitray yerleştirmeye
yarayan çerçeveler tek,
gökyüzüne açılan
büyük boşluklar halinde.

RESİM: 3

Puli Kacu

Köprü girişi sağda, iki yanda yükselen duvarlarla dar bir sokaktan geçiliyor gibi. Köprü'nün ortasında arkad sırasından sonra —soida— bölünmeli ve süslü mekân görülüyor.

Sivrihisar Alemşah Kümbetinin Mimarisi, Geometrik ve Figürlü Plastik Süslemeleri Üzerine*

Dr. Hamza GÜNDOĞDU

Adanolu Selçuklu Devletinin Adanolu'da hakimiyetinin sona eriş tarihi olan 1308 (M) yılı(1), aynı zamanda Adanolu'da eski birlik kurmak için mücadele eden Adanolu Beyliklerinin de en faal devreleri olarak görülebilir(2).

Her beyliğin sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda faaliyetlerini sürdürdüğü bu tarih, aynı zamanda İlhanlı hakimiyetinin de tam anlamıyla Adanolu'da varlığını hissettirdiği, ancak İlhanlı'nın burada bir işgal kuvveti olarak kalacağını anlamaya başladığı ve Adanolu'da yer yer beylik mücadelelerinin kızıştığı tarih olarak ta kabul edilir(3). Bu tarihten sonra, XIV. yüzyılın ortalarına kadar Adanolu'da varlıklarını hissettirmiş olan İlhanlılar, Adanolu'yu ele geçirdikleri tarihtenberi devrin sosyal yaşantısına uygun şekilde dini ve sosyal müesseselerle eğitim kurumlarının inşasını sürdürmüşler, bu arada camiler, mes-citler, medreseler, türbeler, köprüler yaptırarak, kaleleri tahkim ettirmişlerdir(4).

Osmanlı Devleti'nin henüz kuruluş yıllarına rastlayan bu tarihlerde, O'nların çok yakınında Sivrihisar'da, İlhanlılar tarafından yaptırılan yapılardan birisi ile karşılaşırız. Aslında bu devirde Adanolu'da yapılan eserleri İlhanlılara maletmek doğru değildir. Çünkü İlhanlıların kopup geldikleri yerlerde —bilhassa İran'da— yaptırıldıkları eserlerle bunlar arasında önemli üslup farklılıkları vardır. Adanolu'da bu devirde yaptırılmış olan eserleri ancak kronolojik bakımdan İlhanlılar devrine maletmek gerekir.

Sivrihisar'da İlhanlı'nın hakimiyeti yıllarında yapılan ve ALEMŞAH KÜMBETİ olarak tanıtacağımız bu yapı, her haliyle bir Adanolu Selçuklu eseridir. Aynı zamanda bu yapı Adanolu'ya Selçuklular tarafından getirilmiş sağlam mimari üslubun İlhanlılarca da tamamen benimsenmiş olduğunu kanıtlar.

MİMARİ VE SÜSLEMELERİ

Aslında aynı adla anılan bir medrese ve mes-cit ile birlikte yaptırıldığı anlaşılan(5) Alemşah Kümbeti, medresenin vaziyetinin değişmesinden

(*) Bu yapı üzerine dikkatimi çeken ve bazı resimleri temin eden arkadaşım Doç. Dr. Zafer Bayburtluoğlu'na teşekkür ederim.

(1) Sümer, Faruk: "Adanolu'da Moğollar", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 1, Ankara, 1970, s. 76; Turan, Osman: Selçuklu'lar Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti. İstanbul, 1966, s. 230.

(2) Sümer, Faruk: y.z.e., s. 46 v.d.; Turan, Osman: y.z.e., s. 233.

(3) Cahen, Claude: Osmanlılardan önce Adanolu'da Türkler. İstanbul, 1976, s. 296. v.d. Bilhassa Doğu ve Güneydoğu Adanolu'da Türkmenlerin İlhanlılarla mücadeleyi sürdürdükleri, Adanolu Selçuklu Sultanlığından ümidi kesenlerin de küçük küçük beylikler kurarak mücadeleye katıldıkları görülmektedir. Bkz.: y.z.e., aynı yerlerde.

(4) Sümer, Faruk: "XIV. Yüzyılda Türkiye", Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı, 1, İst. 1977, s. 12; Cahen, C.: y.z.e., b. 348-349. İlhanlı'lar Adanolu'da varlıklarını devamlı kılmak için, burada ikinci derecede önemli eserlerin yanında, çok önemli ve abidevi eserler de meydana getirdiler.

(5) Özalp, Tahsin: Sivrihisar Tarihi. Eskişehir, 1960, s. 72; Gündoğdu, Hamza: Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plâstik, İ.Ü.E.F. basılmamış Doktora Tezi, İst. 1979, s. 343.

sonra, sağlam yapısı ile orijinal durumunu korumaktadır (Resim: 1)(6).

Alemşah Kümbetinin hafif şişkince sivri bir kemerin içerisine yerleştirilen ve kapı kilittaşının üzerindeki boşluğu tamamen doldurabilecek şekildedeki kitâbesi, 9 satır halinde ve Arapçadır. Kitâbenin hemen altındaki köşe boşluğu da bir ucu kalın, diğer ucu gittikçe incelen plâstik bir volutla son bulur (Resim: 2). İki yanı şişkin sivri kemerli bir üçgen alana yerleştirilen 9 satır halindeki bu Arapça kitâbenin Türkçe karşılığı:

"Bu İmareyi büyük Emir-i ümeranın meliki-meali ve mekarimi sahib-i hayr ve hasenat babası Melikşah Bey yaptırdı. Allah tevfikini daim etsin ve cennet yolunu kolaylaştırsın. Bunu Rahmet-i İlâhiyeye sait ve gençlik çağında zulümle şehit edilen kardeşi Sultan Şah bin Kiro Baltu için yaptırdı. Allah Avfü mağfîret etsin ve bunları Cennet-i Firdevse iskân etsin. Yazan vecih-ül hatiptir. Sene 728" (1327-1328)dir(7).

Kitâbede adı geçen Melikşah, İlhanlı Hükümdarı Ebu Sait Bahadır tarafından Anadolu'yu işgal ile görevlendirilen kumandan Baltu'nun oğludur(8). Melikşah, İlhanlı Sadrazamı ve Anadolu Umumi Valisi Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş Paşa'nın babasının İran'da idam edilmesi üzerine isyan ederek bir çok bey ile birlikte öldürülen İlhanlı Beyi Sultan Şah'ın kardeşidir(9).

Mimari yönden kümbet, altta kripta bulunan kare kaide üzerine yüksek sekizgen gövdeli ve piramidal çatılıdır. Sekizgen türbenin her yüzeyi külâha kadar düzgün kesme mermerden, yukarısı tuğla malzeme ile yapılmıştır. Yakın tarihlerde yapılan tamirde külâhın üst kısmına bir korumalık ve alem geçirilmiştir (Resim: 1).

Kripta ile aynı yönde açılmış kümbetin portali, iki yandan 6 sıra merdivenle çıkılmakta, altta merdiven boşluğu arasında da alt kattaki kripta geçit veren küçük ölçüde bir kapı bulunmaktadır. Zeminden 75 sm. alçakta bulunan ve üzeri düz tonozla örtülü olan kripta kısmında, kitâbede adı geçen Sultan Şah'ın sandukası vardır. Üst katta kible yönünde açılmış mihrap, türbenin üst katının gerektiğinde namaz kılmak için kullanıldığına işarettir.

Anadolu Selçuklu Portallerinin tam bir benzeri olarak yapılmış olan portal, sekizgen gövdeli kümbetin bir yüzeyine sığabilecek biçimde, fakat tüm süsleme özelliklerini üzerinde taşımaktadır. Dıştan dört sıra halindeki süs bordürü oldukça gösterişlidir. Arada kalan ince uzun kapı boşluğu, görünüşe göre yukarıya doğru biraz yükseğe, üstten kitâbe boşluğu, alttan da kapı çerçevesi ile içeriye taşmış küçük bir eyvan görünümündedir. Kapının basık kemerli kilittaşının ortasında yüksek kabartma olarak bir kabara bulunmakta,

bunun iki ucu aşağıya ve yukarıya doğru uzatılmıştır. Portal kemerinin iki yanında nebatî süslemeli başlıklarıyla sütunceler, birçok Anadolu Selçuklu ve İlhanlı yapılarında karşımıza çıkan görünüşlerdir. Sütun başlığının nebatî süslemeli olmasına karşılık, sütuncelerin üzeri Erzurum Çifte Minareli Medresenin avlusundaki revak sütunlarından birisi üzerinde bulunan iç içe dört çizgi halinde kesişen altıgenlerin meydana getirdiği alçak Kabartma formu akla getirir (Resim: 3)(10). Bu süslemenin daha eskiye uzanan örnekleri arasında Meraga'da Kümbet-i Surkh'un (1147 M.) portal kemerinin iki yanında bulunan süslemeler tuğla malzeme üzerinde dikkati çeker(11).

Portal çerçevesinin geometrik süslemelerine gelince, bunlar en dışta ortaları derin oyulmuş bir ters bir düz köşeli Y şekilleri meydana getirilen mimariden başka halı, çini, minyatür ve maden eserlerin bordürlerini süsleyen bir geometrik bordürler çevrelenmiştir (Resim: 4). Bu bordürün ayırıcısını son zamanlarda İlhanlılara maletme eğilimi ağırlık kazanan ve XIII. yüzyılın sonlarına tarihlenen(12) Erzurum Çifte Minareli Medresenin doğu eyvanının revak kemerinden sonra içerde meydana gelen asıl eyvan kemerinin en dış bordür süslemesi olarak görüyoruz(13). Aynı bölgede yine İlhanlılar zamanında yaptırılmış olan Aras Nehri üzerindeki Emir Çoban (Çobandede) Köprüsünün doğu kemer ayaklarından birinin üzerinde de bu süslemenin benzerine rastlanır(14). Diğer benzerleri daha yumuşak hatlarla Kayseri-Sivas yolundaki Sultan Hanı'nın (1232) Köşk mescidindeki kemerde ejderlerin gövdesi olarak (Resim: 5)(15), Antalya-Burdur yolunda Susuz Hanı'nın (1245 civarı) portalinin iki yan mihrabiyelerinin kemerleri üzerinde ej-

(6) Özalp, Tahsin: y.z.e., s. 73.

(7) Özalp, Tahsin: y.z.e., s. 73.

(8) Özalp, Tahsin: y.z.e., s. 73 v.d.; Sümer, Faruk: "Anadolu'da Moğollar" . . . . s. 88.

(9) Özalp, Tahsin: y.z.e., s. 73; Sümer, Faruk: y.z.e., s. 88 v.d.

(10) Konyalı, İ.H.: Erzurum Tarihi, İstanbul 1960, s. 343 ve resim; Ünal, R.H.: Les Monuments Islamiques anciens de la Ville D'Erzurum. Paris 1968, s. 60.

(11) Ögel, Semra: Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı. Ankara 1966, R. 124; Aslanapa, Oktay: Türk Sanatı, 1, İst. 1972, s. 82.

(12) Karamağaralı, H.: "Erzurum'daki Hatuniye Medresesinin Tarihi ve Banisi Hakkında Mühazazalar", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 111, Ank. 1971, s. 209 v.d.

(13) Ünal, R.H.: y.z.e., s. 79, fig. 58, ph. 71.

(14) Ünal, R.H.: y.z.e., s. 155, fig. 136; Konyalı, İ.H.: y.z.e., s. 438.

(15) İnal, Güner: "Susuz Han'daki Ejderli Kabartmanın Asya Kültür Çevresi İçindeki Yeri", Sanat Tarihi Yıllığı, IV, İstanbul 1971, s. 158; Gündoğdu, H.: y.z.e., s. 202; Ögel, Semra: y.z.e., s. 32, R. 41; Öney, Gönül: "Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri" (Dragon Figures in Anatolian Seljuk Art), Belleten, XXXIII, Nu. 130, Ankara 1969, s. 174, res. 6-7.

der gövdesi olarak (Resim: 6)⁽¹⁶⁾ karşımıza çıkar.

İkinci ve geniş ana bordürü daha sonraya bırakıp, üçüncü geniş bordürü ele alacak olursak, tamamen kapalı geometrik şekiller arzeden bu bordürde, birbirine paralel çift hatlı kırık şekiller, birbiri içine girmek suretiyle üçgenler, dörtgenler, beşgenler, altıgenler meydana getirerek yüzey süslemesine katılmışlardır. Anadolu Selçuklu yapılarında daha çok taş üzerinde uygulama alanı bulan bu süslemelerin, daha geniş ölçüde benzerlerini görmek mümkündür.

Üçüncü bordürdeki geometrik kırık şekillerin içerde daha dar olarak dördüncü bordürde de tekrarlanmasından sonra, portal sütun ve kemeri başlamaktadır.

Geometrik ve figürlü plastik süslemeler açısından daha da önemli olan ikinci bordür sistemi, en dıştaki bordürden, birkaç ince çubuk silme ile ayrılır (Resim: 4). Bu geniş bordürün ana kuruluş şeması yatık M şeklinde düzenlenen iki kırık şeridin birbirine geçmesi ile meydana gelen geometrik şekildir. Birbirine M harfi şeklinde yaklaşan iki ucun ortasından birer rumi çıkarak yarım halde son bulmuş, ortadaki boşluk da bitki şekilleriyle doldurulmuştur. Yatık M şekilleri bir yanda meydana gelirken, aynı çizgilerin formu öte yanda 3/4 ü mevcut altıgen yıldız şeklini oluşturur. Palmeterden başka bu yıldızların ortalarında küçük yuvarlak rozetlere de yer verilmiştir. Öte yandaki rumi şekillerinin ortalarında, bazan sarmaşık şeklinde bir sapa bağlı olarak yanyana küçük hayvan başları da tasvir edilmiştir (Resim: 7).

Portalın sol tarafında görebildiğimiz kadarıyla sarmaşık dallarına bağlı olarak tasvir edilmiş bu hayvan başları portalin önemini artırmaktadır. Bu çeşit hayvan başlarının birçok Anadolu Selçuklu ve İlhani dönemi yapılarında benzerlerini buluruz. İlhani zamanında yaptırılmış olan Niğde Sungur Ağa Camiinin (1335 M.) portalinde, geometrik yüzeyleri çevreleyen sarmaşık saplarından meydana gelen bordürde, kıvrımların içini dolduran kısımlarda tasvir edilmiş at, aslan, balık, ejder, kuş, fare, v.b. gibi hayvan başları, aynı uslupta ele alınmıştır (Resim: 8)⁽¹⁷⁾. Anadolu Selçukluları zamanında yaptırılmış olan Bünyan Ulu Camiinin (1256) portalinde de, burada olduğu gibi yatık M şekilleri meydana getiren kırık iki şerit ve bu şeritlerin bir tarafta altıgen yıldız, öte yanda da bitki şekilleri meydana getiren geometrik bordürün hemen aynısı görülmektedir. Aynı yerdeki dördüncü broşürde de Niğde Sungur Ağa Camii portalinde olduğu gibi spiral sarmaşık dallarından ibaret nebati süslemelere rastlanmaktadır (Resim: 9)⁽¹⁸⁾. Bünyan Ulu Camii portalinde hem geometrik süslemenin, hem de bitkisel süslemenin aynen tekrarı il-

ginçtir. Yalnız buradaki hayvan başları önceliklere göre daha büyükçe, fakat onlara nisbetle şematize edilerek tasvir edilmiştir. Yatık M şeklindeki şeritin yarım altıgen yıldızlar meydana getirerek geometrik süslemeye katılmasını, Aksaray-Nevşehir yolundaki Ağzıkara Han'ın (1238-1240) dış portalinin ikinci bordüründe de görebiliriz⁽¹⁹⁾.

Aynı üslup birliği içinde olmasa da hayvan başlarının bir arada bulunduğu, fakat baş ve yüz çizgilerinde büyük bir benzerlik görülen hayvan başları topluluğu Sivas Gök Medrese (1271) portalinin kapısının sağ ve sol üst köşelerinde karşımıza mermer üzerine kabartma olarak çıkmaktadır⁽²⁰⁾. Buradaki hayvan başları da birbirlerine sanki bitkilerle karışmışlardır.

İkonografik yönden hayvan başlarının bitki dallarının ucunda yer almasına, XI. yüzyıldan itibaren Büyük Selçukluların dağılmış oldukları bölgelerde rastlanır. Kökü, Gazneliler yolu ile Hunlara kadar uzanan⁽²¹⁾ bu üslubun Büyük Selçuklu yapılarında çeşitli yerlerde görülmesi, kaynağın zenginliğine işarettir. Musul'da Zengi'lerden Bedreddin Lulu tarafından yaptırılan Karasaray (1235) harabelerinde ştuk yazı frizini oluşturan kompozisyonda, zemin süslemesi olarak sarmaşık biçiminde kıvrık dal ve rumiler arasında yazılara yer verilmiş, bu yazıların uçları da insan, tavşan, kuş, fare, aslan başlarıyla sonuçlanmıştır⁽²²⁾. Büyük Selçuklulardan kaldığı anlaşılan

(16) İnal, Güner: y.z.e., s. 158 v.d., resim 13; Öney, Gönül: y.z.e., s. 177.

(17) Gabriel, A.: *Monuments Turcs D'anatolia*, 1, Paris 1931, s. 123; Öney, G.: y.z.e., s. 182; Gündoğdu, H.: y.z.e., s. 345 v.d.

(18) Aslanapa, O.: *Turkish Art and Architecture*, London, 1971, p. 127; Dilâver, S.: "Bünyan Ulu Camii-Erbaa-Akçaköy (Fidi) Silâhdar Ömer Paşa Camii", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 11, İstanbul 1968, s. 184; Öney, G.: "Anadolu Selçuk Mimarisinde Astan Figürü" (*Lion Figures in Anatolian Seljuk Architecture*), *Anadolu (Anatolia) XIII*, (1969), Ankara 1971, s. 31.

(19) Ögel, Semra: *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*. Ankara 1966, s. 27.

(20) Otto-Dorn, K.: "Darstellungen des Turco-Chinesischen Tierzyklus in der Islamischen Kunst" *Im Memoriam Ernst Diez*, İst. 1963, s. 145-146. Diez, E.: "The Zodiac Reliefs at the portal of the Gökmedrese in Sivas", *Artibus Asiae*, Vol. XI, 3/4, 1969, s. 100; Gabriel, Ü.: y.z.e., s. 158; Gündoğdu, H.: y.z.e., s. 244; Öney, G.: y.z.e., s. 182, 130.

(21) Ögel, Semra: "Anadolu Selçuk Sanatının Önemli bir Kaynağı: Gazni Sanatı", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1, sayı 2, 1964, s. 197; Öney, Gönül: "Anadolu Selçuklularında Heykel, Figürlü Kabartma ve Kaynakları Hakkında Notlar", S.A.D. 1, (1969), Ank. 1970, s. 187 v.d.; Diyarbakirli Nejat: "Türk Sanatının Kaynaklarına Doğru", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, 11, İst. 1968, s. 112 v.d.; İnal, G.: "Bozüyük Kasım Paşa Camii Kürsüsünün Sütun Kabartmalarıyla İlgili Bazı Yorumlar", *Belleten*, XLIII, sayı 169, Ank. 1979.

(22) Sarre, F.: *Konya Köşkü* (Çev. Ş. Uzluk), Ank. 1967, s. 42, Aslanapa, Oktay: *Türk Sanatı*, 1, İst.

Musul maden eserlerinde de bol örnekleriyle karşılaştığımız bu yazıların, daha çok insan başı şeklinde son bulanlarına "konuşan yazı" deyimi yakıştırılmıştır⁽²³⁾. Yine B. Selçuklu atabeylerinin hakim olduğu Azerbaycan'da 1234-1235 (M) yıllarına tarihlenen Bakü Kalesinin kule ve surlarında iken denize düşerek bir müddet sonra çıkarılan parçalarında taş üzerine yazılmış kitâbe kuşağına rastlanmaktadır. Bu kitâbe kuşağında insan ve hayvan başlarına büyük ölçüde yer verilmiştir⁽²⁴⁾. Aynı bordürde solda sütun başlığının hizasında ağzı yukarıya gelecek şekilde kaba hatlarıyla tasvir edilmiş bir balık figürü, Alemşah Kümbetini figür yönünden zenginleştirir. Yan yana tasvir edilmiş iki hayvan başından daha büyük ölçüdeki (12 x 8 sm.) balık figürünün baş kısmı bir çizgi ile ayrılmış, yüzgeç ve solungaçlarla kuyruk kısmı iki yana açık şekilde belirtilmiştir⁽²⁵⁾. Anadolu'da balığın tasvir edildiği birkaç örnek, sutuko ve taş süsleme olarak günümüze kadar gelmiştir. Alemşah Kümbetindeki balık figürü gibi üslup birliği gösteren örnekler, Aksaray-Konya yolundaki Sultan Hanı'nın (1229) portalinde⁽²⁶⁾, Denizli yakınlarındaki Çardak Hanının (1230) hol kısmında paye üzerinde⁽²⁷⁾, Alanya Obaköy Medresesi (1373) portalinde karşılıklı iki ejderin geçme yapan karın kısmında⁽²⁸⁾ boşluğu doldurabilecek şekilde büyük ihtimalle burç sembolü olarak tasvir edilmişlerdir. Su sembolü olarak da Konya'da Karamanoğulları tarafından yaptırılmış Meram Hamamınının (1324) kilittaş üzerinde cennet sembolü tavus kuşunun yanında su ve temizlik, iman ile ilgili sembol olarak tasvir edilmişlerdir⁽²⁹⁾. Ayrıca çeşitli sembolik ifadeler için mezar taşlarında, köprülerde, bol örnekler halinde karşımıza çıkmaktadırlar⁽³⁰⁾.

Bu yapı üzerinde zikredilmesi gereken husus bir İlanlı Beyi için yaptırılmış olmasına rağmen, Anadolu Selçuklu Sanatının bir devamı şeklinde ele alınmasıdır. Plan ve şekil yönüyle tamamen Orta Anadolu ve Konya çevresindeki türbelere benzeyen⁽³¹⁾ Alemşah Kümbeti, iki yanda nebati başlıklı sütuncelere, dar ve uzun portal çerçevesine sahip olması yönünden de İlanlılar tarafından yaptırılmış olan 1312 M. tarihli Niğde Hüdavent Hatun Kümbetiyle benzer. Belli ki Niğde Hüdavent Hatun Kümbetinin daha özenle ve ustanın tüm sanat gücünü ortaya koyarak yapmış olduğu anlaşılmaktadır. Alemşah Kümbetinin bundan bir müddet sonra yapılmış olduğu da göz önüne alınırsa Niğde Hüdavent Hatun Kümbetini daha sade ve mukarnassız bir giriş halinde tekrarladığı söylenebilir. Hüdavent Hatun Kümbetinde olduğu gibi bu kümbette de geometrik ve figürlü plastik süslemelere önem verilmiştir⁽³²⁾.

İlanlıların kendilerinden en az iki buçuk asır önce Anadolulaşmış Selçuklulardan, daha saf ve direkt olarak birtakım inançları da birlikte getirdikleri, çeşitli sembollerini yapı üzerlerinde kullandıkları anlaşılmaktadır. Gerek burç-gezegen, gerek takvim hayvanı, gerekse temizlik ve iman sembolü olarak kullanılan bu hayvan figürlerinin İlanlı dönemi yapılarında arttığı dikkati çekmektedir. İlanlıların Anadolu Selçuklu yapıları karşısında daha teslimiyetçi bir tavır takındıkları, O'nların İran'da yaptırmış oldukları yapılarla Anadolu'da yaptırmış oldukları yapılar arasındaki farklılıklarda da derhal görülecektir. Yapı sanatı bakımından tamamen Anadolu'ya bağlı kalmış olan İlanlıların Anadolu'da meydana getirdikleri yapılarda —Erzurum Çifte Minareli Medrese, Erzurum Yakutiye Medresesi, Erzurum yakınlarında Çobandede Köprüsü, Niğde Hüdavent Hatun Kümbeti, Niğde Sungur Ağa Camii, Amasya Bimarhanesi gibi belli başlı eserlerde— Anadolu Selçuklularına göre daha bol figür kullandıkları dikkati çekmektedir. Bu da daha çok İslâmlaşmış Anadolu Selçuklularının, daha kısa bir zamanda Karakurumdan kopup gelen Moğolların yakın doğudaki gücünü oluşturan İlanlılara oranla inançlarındaki değişimler olsa gerektir. Anadolu Selçuklularının figür tasvirlerinde daha çok armaya ve basit şekillere yönelmelerine karşılık, İlanlıların sembolik anlamları ağır basan figürlü plastike yöneldikleri söylenebilir.

Sivrihisar'daki ALEMŞAH KÜMBETİ tamamen Anadolu Selçuk etkili, ancak figürler ve sembolik anlamları yönünden de daha çok eski Türk dinlerine dayalı bir önem arzeder.

1972, s. 110; Sarre, F.-Herzfeld, E.: *Archaeologische Reise im Euphrat und Tigris-Gebiet*, 1, Berlin 1911, s. 111.

- (23) Madeni eserler üzerindeki figürlü tasvirlerin daha geniş örnekleri için bk. Ülker Erginsoy: *İslâm Maden Sanatının Gelişmesi*, İstanbul, 1978.
- (24) Aslanapa, Oktay: *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*, İst. 1979, s. 50; Rasim Efendi: *Azerbaycan Dekoratif Tatbiki El Sanatları*, Bakü, 1976, s. 80, resimler.
- (25) Öney, G.: "Anadolu Selçuk Sanatında Balık Figürü" (*The Fish Motifs in Anatolian Seljuk Art*), *Sanat Tarihi Yıllığı*, 11, İst. 1968, s. 146; Gündoğdu, H.: *y.z.e.*, s. 193 de.
- (26) Öney, Gönül: not 24'teki yer, s. 145, resim 6; Gündoğdu, H.: *y.z.e.*, s. 193.
- (27) Öney, Gönül: not 24'teki yer, s. 148, resim 9; Gündoğdu, H.: *y.z.e.*, s. 197.
- (28) Öney, Gönül: not 24'teki yer, s. 151, Res. 13a, 13b; Gündoğdu, H.: *y.z.e.*, s. 351; Sözen, M.: "Oba Pazarı Çevresi ve Oba Medresesi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1, İst. 1965, s. 143; Kuran, A.: "Karamanlı Medreseleri" *Vakıflar Dergisi*, VIII, Ank. 1969, s. 215 de aynı yerdeki Gülefsan Camii ile benzerlik göstermesinden dolayı, 1373 tarihinde yaptırılmış olabileceğini uygun görür. Ayrıca, Balık figürlerinin çeşitli sembolik anlamları ve taş eserlerden başka malzemeler üzerinde tasvir edilen örnekleri için bkz. Gönül Öney: *Not 24'teki makalesi*, s. 141-168.

(29) Gündoğdu, Hamza: Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plâstik. İ.O.E.F. basılmamış Doktora Tezi, İst. 1979, s. 355 v.d., Konyalı İ.H.: Abideleri ve kitâbeleriyle Konya Tarihi, Konya 1964, s. 1071, resim; Diez, E.-Aslanapa, O.-Koman, M.M.: Karaman Devri Sanatı. İst. 1950; Önge Yılmaz: "Konya'nın Meram Mesiresindeki Mimari Bir Manzume", Vakıflar Dergisi, X, Ankara 1973, s. 370; Türklerden önce yerli Anadolu Hristiyan Sanatında da önemli sembolik anlamları olan balık figürleri kilise ve manastır duvarlarında, kapılarında taş üzerine kabartma olarak tasvir edilmiştir. Bu husus için bk. Semavi Eyice: "Büyük Balık Küçük Balığı Yutar", Türk

Etnoğrafya Dergisi, sayı VII-VIII, İst. 1966, s. 5-7 ve resim 1-4.

(30) Öney, Gönül: Not 24'deki makaleye bakınız.

(31) Konyalı, İ.H.: Abideleri ve Kitâbeleriyle Konya Tarihi, Konya, 1964; Gabriel, Albert: Monuments Turcs D'ahatolia, 1, Paris 1931, s. 145; Arık, M. Oluş: "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri" (Türbe Forms . . . . .) Anadolu (Anatolia) XI, Ankara, 1969, s. 57; Aslanapa, O.: Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı, İst. 1977, s. 31.

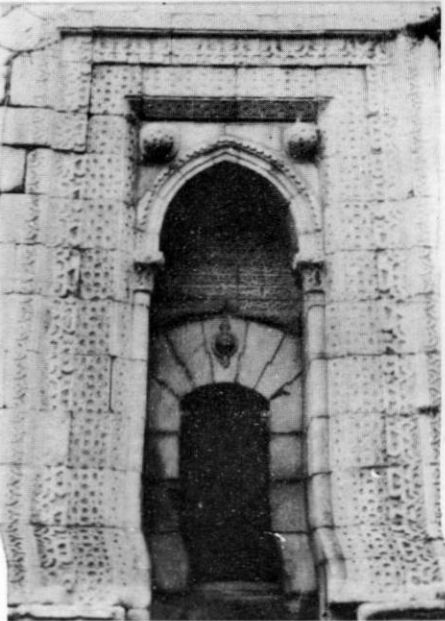
(32) Arık, M. Oluş: y.z.e., s. 57 v.d.

Resim: 1
Sivrihisar
Alemşah Kümbeti
genel görünüşü

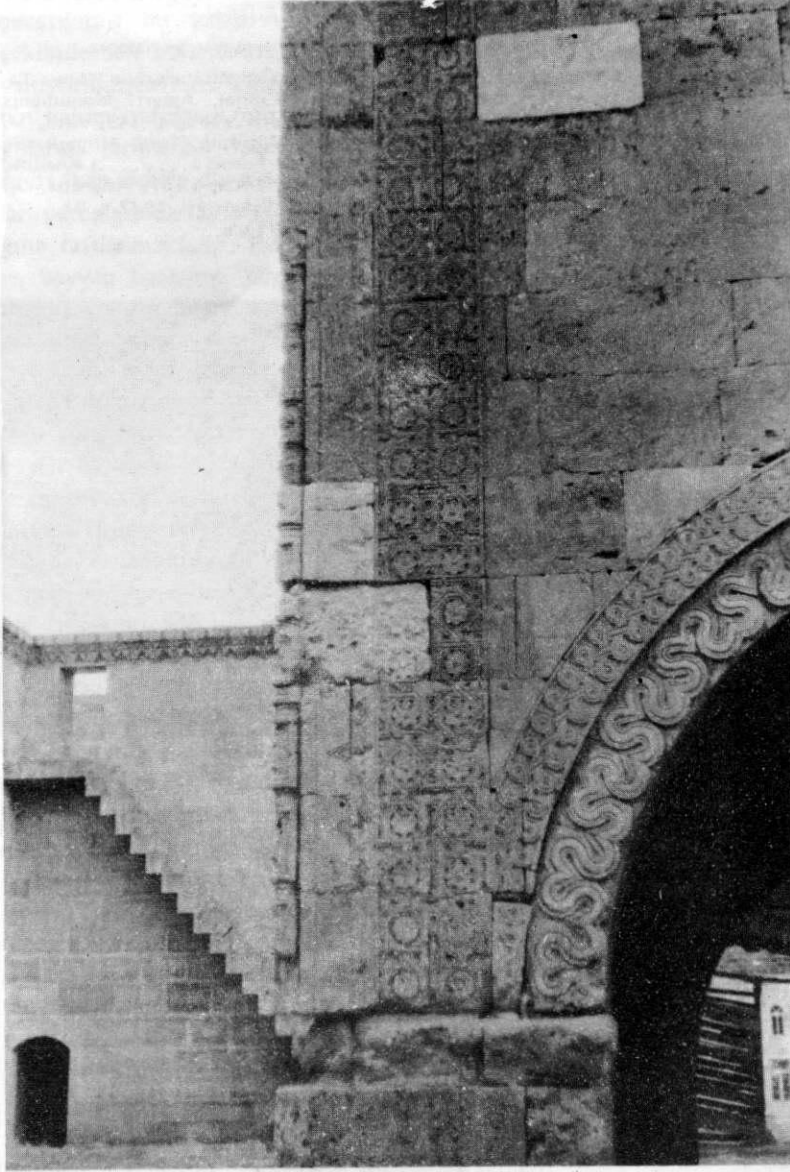
Resim: 2
Sivrihisar
Alemşah Kümbetinin
kitabesi

Resim: 3
Sivrihisar
Alemşah Kümbeti'nin
portalı

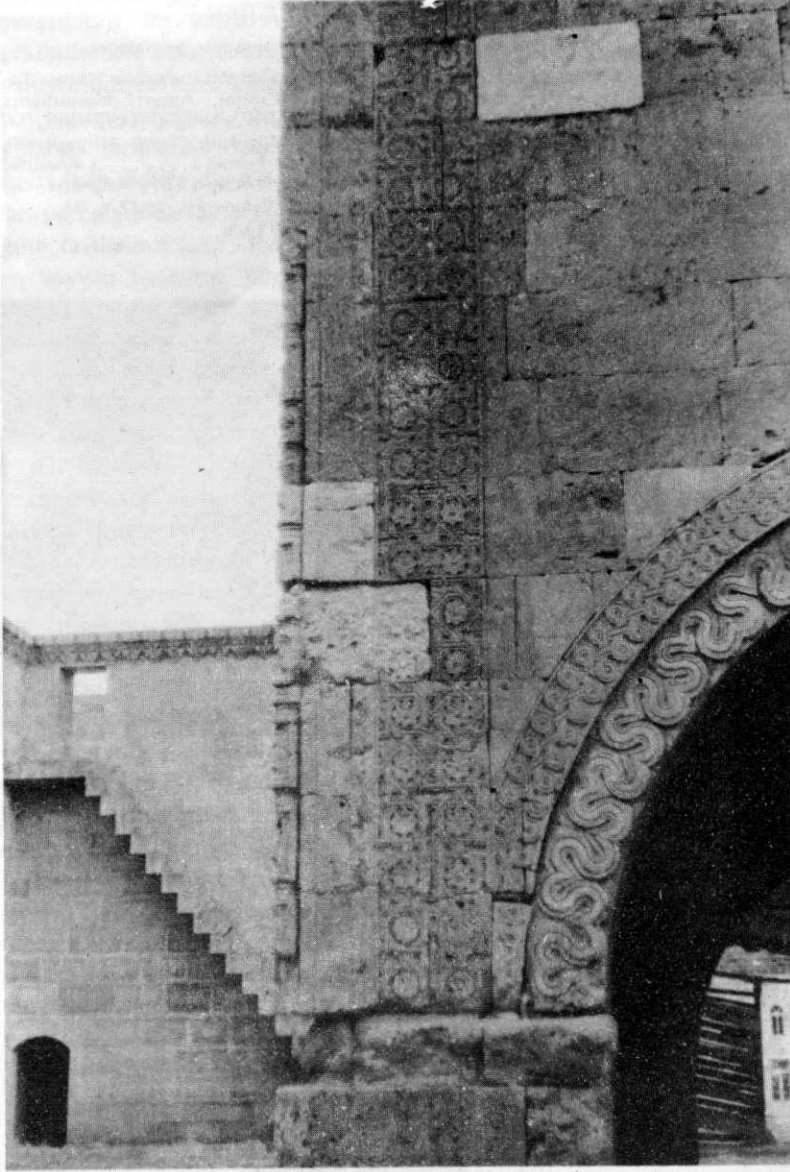
Resim: 4
Sivrihisar
Alemşah Kümbetinin
portal tezyinatından detay

Resim: 5
Sivas-Kayseri yolunda
Sultanhanı'nın
köşkmescitinde
kemer süsleri

Resim: 6.
Burdur-Antalya yolunda
Susuz Hanı'nın
portal mihrabiyesi süslemesi

Resim: 5
Sivas-Kayseri yolunda
Sultanhanı'nın
köşkmescitinde
kemer süsleri

Resim: 6.
Burdur-Antalya yolunda
Susuz Hanı'nın
portal mihrabiyesi süslemesi

Resim: 9
Bünyan Ulu Camii portalinde
geometrik ve nebati süslemeli bordürde
hayvan başı figürleri.

Resim: 10
Niğde Hüdavent Hatun
Kümbeti'nin portalı.

XIV. Asırda Tezhiblenmiş, Beylik Dönemine Ait Üç Kur'an Cüzü*

Sadi BAYRAM

akıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Yayın Dairesi Başkanlığı Arşivinde 51 demirbaş numarası ile muhafaza edilen, aynı seriden üç adet Kur'an-ı Kerim cüzü bulunmaktadır.

Eserin ebadı 190 x 260 mm., yazı alanı 95 x 145 mm'dir. Kur'an-ı Kerim'in 5. 15. 18. cüzlerine aittir.

5. cüz 36 yaprak; 15. cüz 39 yaprak; 18. cüz 44 yapraktır.

Her cüzün beher sayfasında beş satır bulunmakta olup, yazı alanı çerçevesizdir. Muhakkak hatla, krem rengi kalın ahârlı kâğıda yazılan eserde hattat, harflerin kapladığı alanı mistarla cedvellere ayırmıştır. Cüzlerin birkaç sayfasında bunu çıplak gözle görmek mümkündür.

Ciltleri meşin, kızıl kahverengi, devrinden kalma ve oldukça müzeyyendir. Modelleri birbirinin aynı ve 8 dilimli olmakla birlikte, 5. cüz ile 18. cüzün şemsesinin çapı 85 mm, 15. cüzün ise 100 mm. olup diğerlerinin şemsesinden büyüktür. Bu durumda muhtemelen mücelletin iki ayrı kalıp üzerinde çalıştığı söylenebilir. Soğuk pres usulü yapılmış olan ciltlerde köşelerde ve ortadaki şemsede bulunan noktalar altın kakmadır.

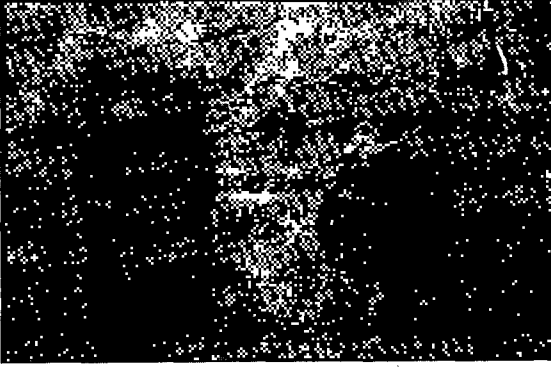
Miklepleri de şemseli ve altın kakmalı olan eserde, orta göbek geometrik geçmeli bir kompozisyonudur. Miklepteki şemsenin çapı her üç ciltte aynı büyüklükte olup 70 mm. dir.

Kapak içleri de rumi dolgulu geometrik bir kompozisyonla süslenmiştir. Bu geometrik kompozisyonda 12 köşeli yıldızlardan simetrik olan bazılarında "Mahmud" ismi okunmaktadır. Buna dayanarak mücellidin Mahmud isminde bir sanatkar olduğunu söyleyebiliriz.

Cüzlerin 1. yaprakları boştur.

Her cildin 2-a yaprağının üst kısmında; sağda "Hayrün nas men yenfeun vekâle İlyas 1227" tarihi ile solda "Vekâfe hu Li Rıza illâ samed abduhu İlyas bin Ahmed 1227" ibarelerini havi eliptitik ikişer mühür bulunmaktadır. Bu mühürlerden cüzlerin 1812 tarihinde Ahmet oğlu İlyas tarafından vakfedildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu ibare bize, cüzlerin tam olduğunu da belirtmektedir. Maalesef elimizde bugün üç cüz bulunmaktadır. Aynı vâkıfın İstanbul Yazı Sanatları Müzesi'nde değişik iki Kur'an cüzü daha bulunmaktadır.

*II. Millî Türkoloji Kongresinde teblig olarak sunulmuştur. İstanbul, 1979.

Vâkıfın cüzlerde bulunan mühürleri.

Her cildin 2-b ve 3-a sayfalarında biribiri ile karşılıklı, simetrik olmak üzere, yazı alanı bırakmaksızın, tam sayfa tezhiblenmiştir.

Bu tezhibleri 5. Cüzden başlayarak sırası ile inceleyelim:

Orta göbek diyebileceğimiz dikdörtgen alan, koyu mavi zemin içinde açık mavi, kalın bir zincirekle çevrilmiştir. Birbirini kesen daire kavilerinden ibaret bir geometrik kompozisyonun doldurduğu çerçeve içindeki boşlukta geometrik örgünün içinde kalan muhtelif şekiller rumî motiflerle doldurulmuştur. Bunların bir kısmı mavi üzerine altın yıldız, bir kısmı siyah üzerine firuze ve koyu mavi, bir kısmı da altın yıldız üzerine kırmızı boyalı fon üzerine yine altın yıldızla renklendirilmiştir.

Bu kompozisyonları, sayfa ortasına bakan kısım hariç, üç tarafını bir kuşak çevirmektedir. Bu kuşağın zemini altın yıldız olup üzerinde mavi ve kırmızı renkte gölgeli nakış tekniği ile yapılmış narçiçeği motifleriyle, bunların arasında yer alan yaprak ve tomurcuk motiflerinden ibaret bir bitkisel tezyinat yer almıştır. Bunları komple sırası ile mavi, yıldız, siyah tahriller çevirmektedir.

Genel kompozisyonun dışını üç taraftan mavi renkte 29 tığ çevirmiştir.

Karşı sayfada bazı detay farkları dışında tezyinat tekrarlanmıştır.

15. cüzün 2-b ve 3-a sayfası daha değişik biçimde tezhiblenmiştir.

Ortakdaki dikdörtgen girift geometrik geçmede görüldüğü gibi daire ve çemberlerden yararlanılmıştır. Meydana gelen simetrik göbekte bir kısım zeminler varak altın, bir kısmında ise koyu mavidir. Altın zeminlerin üzeri siyah kontür şeklinde hatâiler yer almaktadır. Mavi zeminlerde ise, altın yaldız rumîler süsler alanları. Kompozisyonun ortasında yaldız, kahverengine çalan kırmızı ve filizi yeşil renkler kullanılmıştır. Mavi zeminlerin içinde rumîlerin ortasında siyah zeminli küçük alanlar meydana getirilerek, siyah üzerine beyaz renk kullanılmıştır.

Bütün bunları, yaldız zemin üzerinde siyah kontür şeklinde bir zincirek çevreler. Etrafını, sırta bakan kısım hariç koyu mavi kalın bir hat çevreler. Üstünde rumî ve stilize hataf motifler yer alır. Bu kompozisyonda mavi, beyaz, siyah, leylâk, firuze, nar çiçeği kırmızısı, sarı ve altın yaldız kullanılmıştır. Etrafında ise tığlar yer alır. Bu tezhibi XV. asra kadar götürmek mümkündür. Karşı sayfada aynı şekilde tezhiblenmiştir.

18. cüzün 2-b ve 3-a sayfası ise yine simetrik olarak tezhiblenmiştir. Hakim renk mavidir. Dikdörtgen içinde kenarlara teğet geçen mavi zeminli bir şemse vardır. Üzerinde yaldız, beyaz, kırmızı rumîlerden meydana gelen bir kompozisyon yer alır. Dikdörtgenle şemse motifi arasında kalan dört köşede zemin siyahtır. Üzerinde çiçek motifleri yer alır. Yıldız, vişne kırmızısı, pembe, yeşil kullanılmıştır.

Bunları çevreleyen kalın yaldız zemin üzerinde siyah bordürlü tomurcuk yaprak ve kıvrım dalların oluşturduğu bir bordürle çevrilidir. Daha sonra sırta bakan kısım hariç kompozisyonun üst tarafını mavi zeminli kalın kuşak çevreler. Üzerinde rumîlerden meydana gelmiş bir süsleme yer alır. Beyaz, siyah, narçiçeği kırmızısı, yaldız firuze gibi renkler kullanılmıştır. Bunları 29 tığ çevirir.

Bu üç cüzde tezhibler yapılmadan önce, kompozisyon alanı mistar ile taksimatlandırılmıştır. Esere çıplak gözle dikkatlice bakıldığında belli olmaktadır. Motiflerin taşınması, yerleştirilmesi bu taksimatla daha kolay olmuştur.

Her üç cüzde de ilk tezhiblerde yazı alanı yoktur.

Şema, göbek, orta çerçeve ve dış çerçeve halinde üç kademedir oluşur.

Renkler gölgeli kullanılmıştır. Aynı renk skalası tatbik edilmiştir.

İç çerçevenin dışında ve ortadaki göbeğin geometrik örgüsü ile bağlanan iç kenarında ince ve basit bir örgü şeridi bulunmaktadır.

5. cüzün 3-b sayfasında Nisa Suresinin 6. sayfasından başlamaktadır. 3-b ve 4-a sayfaları karşılıklı olarak simetrik tezhiblenmiştir. Dıştan içe doğru mavi tığlardan sonra, sırta bakan kenar hariç üç tarafını mavi zemin çevirir sayfayı. Üzerinde düzgün, rumî motifi vardır. Düğümlerde yeşil kullanılmış, düğüm boşluklar siyahla doldurulmuştur. Yıldız çerçeve, bordür ve sulardan sonra altta ve üstte dikdörtgen mavi iki yazı panosu görülmektedir.

Burada:

İnnehu le Kur'an'ün Kerim
Fî Kitabın meknun
El cüz'ül hâmis min
teczieti selasine cüz

ibaresi okunmaktadır. Beyaz kufi yazının zemininde yıldız rumîler vardır. Ortada kalan boşlukta ise üç satır halinde yazı vardır. Aralarında siyah kontür halinde ince rumîler vardır. İçleri boştur. Zemininde gözle zor görülen hafif sarı kafes dolgusu bulunmaktadır.

15. cüzün 3-b ve 4-a sayfalarında İsrâ Suresi başlamaktadır. 5. cüzü benzer şekilde tezhiblenmiştir. 5. cüzden farklı olarak yanlarda iki hizib gülü vardır. Dış bordürde düğüm motifi biraz küçülmüştür. Kufi yazı alanı sağda ve solda içi hatâili birer kare alan meydana çıkması ile daralmış ve ovalleşmiştir.

Burada;

Suretü Süb'hane
mie ve aşare
El Hamis'i aşar
mines selasin,

ibaresi bulunmaktadır.

Kare şeklindeki orta kısımlarda yine etrafı yıldızla konturlanmış üçer satır yazı olup, zemin yine çok ince bir kafes örgüsü üzerine ince rumî kıvrımlar ve yer yer konturlu palmet kompozisyonlar ile süslenmiştir. Ancak bunların içi gölgelidir.

18. cüzün 3-b ve 4-a sayfa kompozisyonları da şema olarak benzer. Ancak iki hizib gülü arasında iri bir palmet içinde hatâilerden oluşan bir kompozisyon ilâve edilmiştir. Düğümlerin yerini kırmızı-siyah zeminli palmetler alır.

Bu cüzde alt ve üstteki yazı panoları dilimli kartuşlar halindedir. Üzerinde;

Suretül Mu'min
mie ve tisa aşarate
El cüz'üs samini aşara
min teczieti selâsin.

ibaresi vardır.

Bu cüzde Mü'minin suresi başlamaktadır. Burada cüzlerin tezhip işçiliğine bakacak olursak, 15. ve 18 cüzlerin daha ince ve ustaca, 5 cüzün daha kaba bir işçiliğe sahip olduğunu görürüz.

Bütün cüzlerde dört çeşit gül vardır. Biri şemseye benzeyen ve Selçuk münhanilerinden meydana gelen, alt ve üst uçları tığlarla süslü hamse gülü, ikincisi, yine Selçuk münhanilerinden meydana gelen ve 12 tığla etrafa dağılan kar tanesini andıran aşer gülü. Her ikisinin de merkezi daire olup, içinde şematik kufi ile hamse veya aşer ibaresi vardır.

Şemseye benzeyen hamze gülünden;

5. cüzde 15 adet

15. cüzde 18 adet

18. cüzde 18 adet;

Kar tanesini andıran aşer güllerinden;

5. cüzde 14 adet

15. cüzde 17 adet

18. cüzde 18 adet gül bulunmaktadır.

Bazıları mekik şeklinde ilk anda bir mühürü andıran tığlı hizip veya nısıf-hizip işareti, ortada bazıları yeşil, bazıları yıldız boyalı rumî dolgulu mavi zemin üzerinde beyaz —bazılarında yıldız— kufi yazı, hizip gülleri yer almıştır. Hemen yanında aşer gülü bulunmaktadır. 5. cüzde 3 adet; 15. cüzde 2 adet; 18. cüzde 2 adet bulunmaktadır.

Bazı hizip işaretleri de kare gövdeli, konik ağızlı bir mürekkep hokkasına veya kandile benzemektedir. Köşeleri ve ağız tığlarla süslenen bu şeklin gövdesi zincirek motifli kare çerçeve içinde mavi zeminli yıldız rumîli bir fon üzerine beyazlar veya yıldızla yazılmış kufi harfli hizip ibaresini ihtiva etmektedir. 15. ve 18. cüzde birer adet bulunmaktadır.

15. ve 18. cüzlerde eserlerin ortalarında yeni sureler başlamaktadır. 15. cüzde mavi zemin üzerine beyaz kufi, 18. cüzde mavi zemin üstüne altın yıldızla kufi yazıyla sure adları yazılmıştır. Zemini rumîler süsler. Bunları su, zincirek ve mavi kontür çevirir. Yanında klasik bir gül vardır.

15. cüzde suret-ül Kehf, 18. cüzde Nur, Furkan sureleri yer alır.

15. cüzün son üç âyeti eksik olup sonradan tamamlanmıştır. Bunlar Sure-i Kehf'in 72., 73. ve 74. âyetleridir. Aynı cüzde Sure-i İsrâ'nın 108., 109. âyetinin bir kısmı istinsah esnasında hattat tarafından sehven atlanmış olup, sonradan ilâve edilmiştir. Hattatın hafız olduğu ve ezberinden yazdığı düşünülebilir.

18. cüzde Nur Suresinin 8. âyeti de unutulmuş, sonradan ilâve edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in usulüne göre ahenkle okunabilmesi için durak ve tecvide yutulacak harfler kırmızı mürekkeple işaretlenmiştir.

Hattat, Arapça imlâ gramerini bilmemektedir. Ayet adetlerini belirtirken, önce küçük rakamlardan başlaması gerekirken, Türkçe'deki gibi büyük rakamdan küçük rakama doğru saymıştır.

Meselâ; Suret-ül Furkani'den sonra Sebati ve Sebune' denmesi gerekirken, Sebune ve Seb'a yazılmıştır.

Ayrıca İsrâ Suresi (Miraç, gece yürüyüşü) adıyla bilinen sureye Subha'ne demiştir.

Ayetler arasında üst kısımda 13 mm. çapında iç içe geçmiş üç çember olup, ortada kufi "Allah" ibaresi bulunmaktadır. Zemin Yaldızdır.

Cüzlerin sonunda Ketebe olmadığından, 30. cüzde elimizde olmaması sebebiyle, hangi tarihte, kim tarafından, kimin için eserin hazırlandığını bilemiyoruz.

Eser; Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde bulunan 10 115-137 envanter numaralı Meraga Kadısı Abdullâh bin Ahmed bin Fazlullah bin Abdülhâmid El Kazvini'nin Hicri 788 Milâdi 1386 tarihinde yazdığı Kur'an cüzlerinin tezhiblerine benzerlikte olup, ebad, onlardan biraz küçüktür. Bu benzerlik cilt işçiliği, sure başlarındaki devrin tezhib uslubu yönünden bilhassa dikkati çekmektedir. Bizim eserimiz ondan daha arkaiktir.

Ayrıca, sure başlarındaki tezhipler, Londra British Library'de 22 409 numarada bulunan 1304 tarihli Mısır Memlûkları Kur'an tezhibine de benzer.

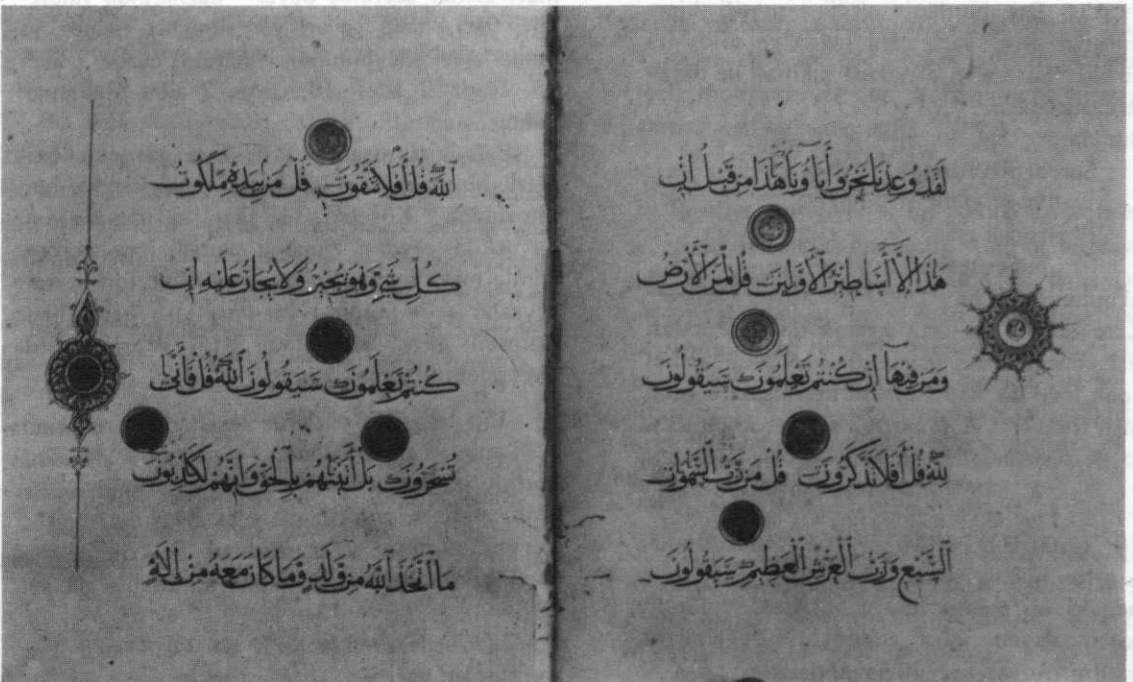
Yine Boston, Museum of Fine Arts 29.58 numaralı XIV. asır Moğol devri Kur'anlarına da benzerliktedir.

18. cüzün ilk tezhibli sayfası dış bordürleri; Oxford, Bodleian Library, Ms. Elliot 287 numaralı Ali Şir Nevâi'nin Hamse'sinin zahriye sayfasına da benzerlik gösterir.

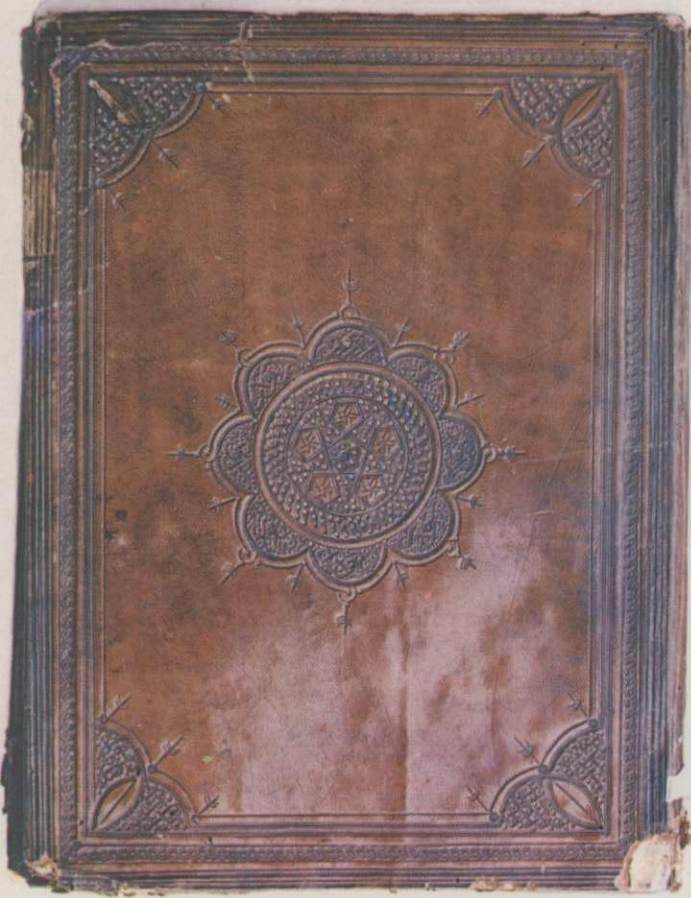
Bu cüzlerin kâğıdı Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan Selçuk Devri Kur'an-ı Kerimlerinin kâğıtlarına da uymaktadır.

Bu cüzlerin, mukayeseler sonucu, XIV. yüzyılda şimdilik ismini bilmediğimiz tek bir hattat ve bir müzehhibler grubu marifetiyle hazırlandığını, ciltlerinin "Mahmud" isimli tek bir sanatkar tarafından yapıldığını söyleyebiliriz.

Beylik Dönemi Kur'an-ı Kerim cüzlerinden bir sayfa.

RESİM 1 : Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen Beylik dönemine ait XIV. yy. Kur'an cüzü cildinin kapağı.

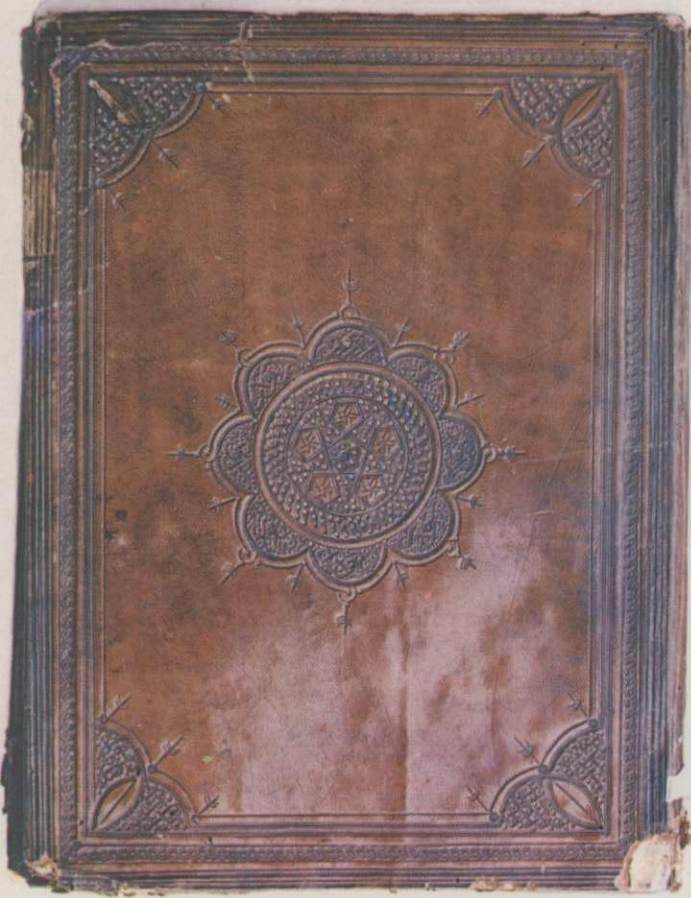

RESİM 2 : Cildin içyüzü. Dikkatle bakıldığında geometrik geçmeler içinde Mücellidin "Mahmud" ismi okunmaktadır.

RESİM 3 : Cildin dış yüzünün genel görünüşü.

RESİM 1 : Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen Beylik dönemine ait XIV. yy. Kur'an cüzü cildinin kapağı.

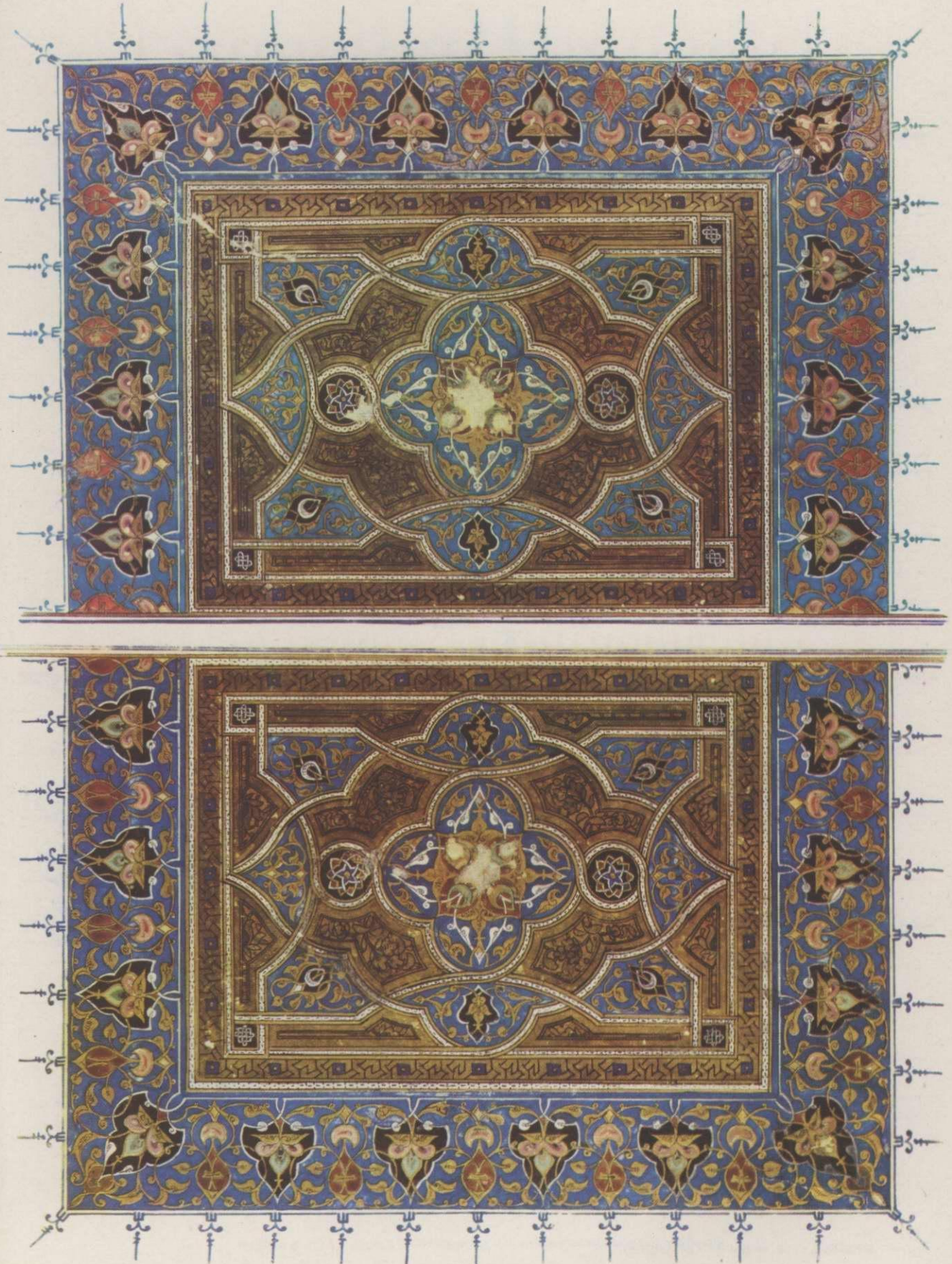

RESİM 2 : Cildin içyüzü. Dikkatle bakıldığında geometrik geçmeler içinde Mücellidin "Mahmud" ismi okunmaktadır.

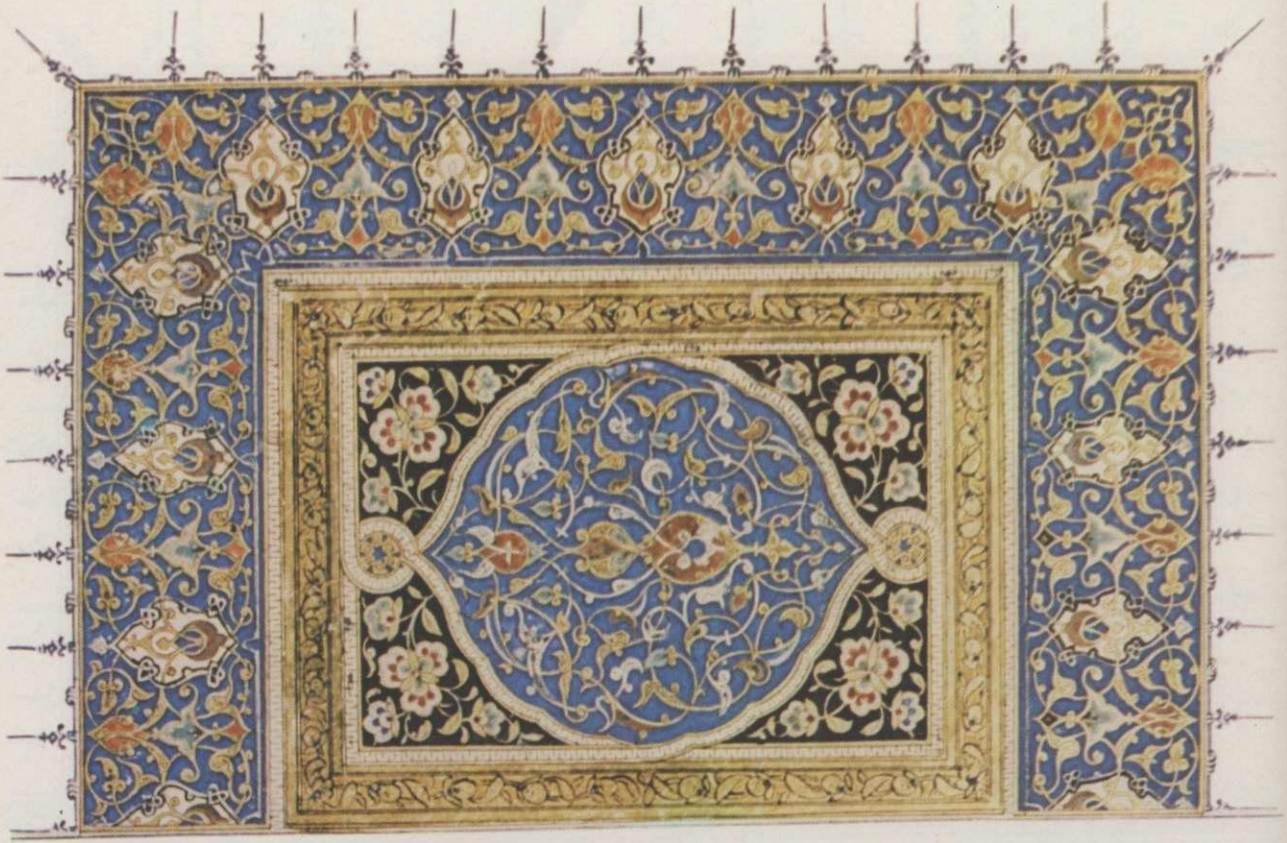

RESİM 3 : Cildin dış yüzünün genel görünüşü.

RESİM 5 : Aynı serinin 15. cüzünün 2^a - 3^b sahifesi.

RESİM 6 : 18. cüzün 2^a - 3^b sahifesi.

RESİM 7 : 15. cüzün 3^b - 4^a sahifesi, Esra Suresi'nin başından itibaren başlar. Sure-i Sub'han olarak da adlandırılmıştır.

RESİM 8 : 18. cüzün 3^b - 4^a sahifesi, Mü'minun Suresi'nin başlangıcıdır.

RESİM 9 : 5. cüzün 3^b - 4^a sahifesi. Nisa Suresi'nin 23. âyetinden itibaren, başlamaktadır.

RESİM 10 : 18. cüzün 13^a - 14^b sahifesi.

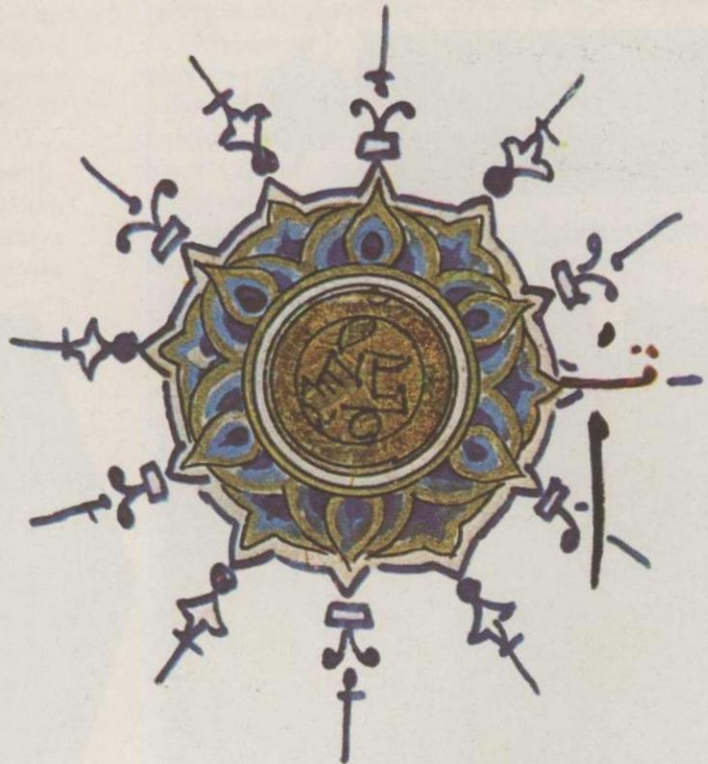

فَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ
 جَاهِلٌ بِالْحَقِّ وَكَذَّابٌ لِلْحَقِّ كَاهُونَ
 وَلَوْ نَزَّجَ الْحَقُّ أَمْوَالَهُمْ لَقَسِدَتِ السَّمَاوَاتُ
 وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ بَلْ أَنْتُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ
 عِزٌّ لَهُمْ مُغْرَضُونَ أَمْ تَنْتَهُمُ

RESİM 11 : 5. cüzün 21^b sahifesi.RESİM 12 : 18. cüzün 14^b sahifesi
Nisif işareti.

RESİM 13 : Nisif (yarı) işareti.

RESİM 14 : Asır işareti.

السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ فَادْعُنِي أَنْخَلُقُنَّهُمْ

وَجَعَلَهُمْ أَجْلًا لَّيْسَ فِيهِ فَايَ الظُّلُمَاتِ

الْأَفْوَراتِ فَلَوْ أَنَّهُمْ مَلَكَوْا خَيْرَ خِزْمَةٍ

رَبِّي ذَالِ الْأَمْسِكَةِ خَشِبَةً الْإِنْفَاوِ وَكَانَ

الْإِنْبِيَاءَ فَنُورًا وَقَدْ أَنبَأْنَا مُوسَى تَسْبِيحَ آيَاتِ

RESİM 15 : 15. cüzün 22^a sahifesi, Hızip gülü (dörttebir).

وَأَنبَغِيْرَ ذَالِكِ سَبِيْلًا وَقَالَ لِمَلِكِهِ الَّذِي

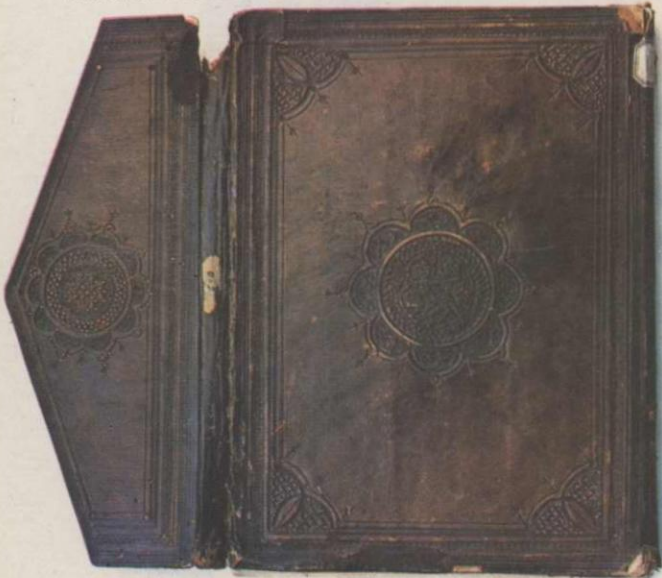
لَتَحْتِ وَلَا أَوْلِيَاءَ لَهُ شَرِيْكٌ فِي الْمَلِكِ وَمَنْ يَكُنْ

لَهُ وَلِيٌّ مِّنَ الذَّلِ وَكَثِيْرَةٌ تَكِيْبَرَاتِ

سُورَةُ الْكَوْفِ مَلِكِهِ وَسُوْرَاتِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

RESİM 17 : 15. cüzün 25^a sahifesi. Kehf Suresi başlamaktadır.

RESİM 19 : 5. cüzün cildi.

لَهَا آخِرٌ لَّهُمْ هَٰذَا لَمْ يَبْهَأْ بِهَا حَيَاتُهَا

عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفِيْحُ الْكَفُورَاتِ وَقُلْ

رَبِّ اغْفِرْ وَأَرْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّحِيْمَاتِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

RESİM 16 : 18. cüzün 20^b sahifesi. Nur Suresi başlamaktadır.

فَلْيَعْلَمُوا أَنَّهُ عَلَيْهِ وَيَوْمَ نَرْجِعُهُمْ إِلَيْهِ

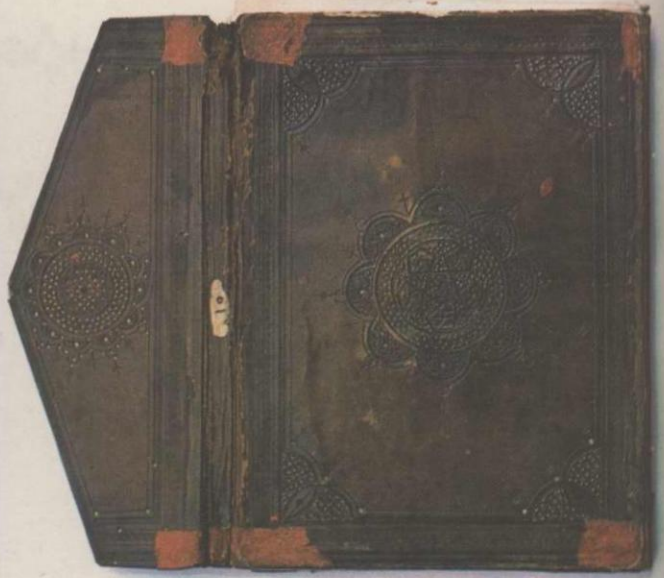
فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَيْنَا وَلِيَكُوْنَتْ

RESİM 18 : 18. cüzün 39^b sahifesi. Sure-i Furkan başlamaktadır.

RESİM 20 : 15. cüzün cildi.

Zeytinden Zeytin İşletmeciliğine

Rezzan ÜSTÜNER

Bu önceki yazı serimizde Ülkemiz tarım alanlarının buğdaydan sonra en büyük kısmını oluşturan zeytin tanıtılacak ve daha sonra bu ürünün Ülkemiz ekonomisi açısından önemini belirten karşılaştırmalı değerlendirmeler verildikten sonra, modern zeytinlik işletmelerinde arazinin ve ürünün optimal düzeyde değerlendirilebilme imkânları ana hatlarıyla belirtilecek ve son olarak, Vakıf zeytinlikleri tanıtılarak, bunların modern işletmecilik uygulamaları sonucunda ülke ekonomisine geçmişteki katkıları ile geleceğe dönük programlar ve bunlardan beklenen sonuçlar açıklanacağı bildirilerek giriş yapılmış idi.

Bu yazı dizimizin bu bölümünde, modern işletmecilik uygulanabilmesinde faaliyet takvimi, bunun ekonomik gereklerini ve seçenekleri ortaya koyabilecek bilgiler verilmek suretiyle, zeytin ağacı, yağhane ve yağ konuları işlenmiştir.

Zeytin ağacı, zeytin, yağhaneler ve yağ.

Zeytin ağacı: Oleacea familyasının Oleineae grubunun olea Eurupaea cinsine bağlı bulunup yabani (o. oleaster) ve aşıllı (o. sativa) olmak üzere ikiye ayrılır.

Meyvesinden dane halinde yenilerek veya yağı çıkarmak suretiyle faydalanılır. Ana vatani kesin olarak öilinmemekle beraber, bir çok kimseler tarafından Anadolu toprakları ve bilhassa Aydın ili vatani olarak gösterilmektedir.

Eski zamanlardan beri bereketli ve uğurlu bir ağaç olarak tanınmıştır. Akdenizi kuşatan bütün ülkelere dağılarak geniş ölçüde tarımına büyük önem verilmiş bulunmaktadır.

Rutubetli yerleri sevmez, kuru ve yamaç yerlerden hoşlanır.

Ekvatorun üzerindeki ülkelerde (400), altındakilerde (1500) metre rakımdan yükseklerde pek az olarak rastlanmaktadır. Yabani zeytin ağacı; boyu 3-4 ve bazen 5 metreyi bulur, kökleri çok derinlere gider. Gövdesi dayanıklıdır. Dalları köşeli, sert, birbirine girmiş halde sık ve dikenlidir. Kabuğu parlak ve gümüşü renktedir. Yaprakları küçük ve kalınca olup sık olarak dallara birleşmiştir. Koyu yeşil renkte ve oldukça serttir.

Meyvesi parlak siyah renktedir. Yabani zeytin ağaçları ya yalnız veya kümeler halinde ormanlar yakınında bulunduğu gibi, kendi kendine uygun bulunduğu yerlerde de yetişebilmektedir. Büyümesi gayet yavaştır. Aşı tatbiki suretiyle kendisinden faydalanılır.

Aşıllı zeytin ağacı: Ziraatı yapılan bir soydan boyu 20 metreyi bulur. Kökleri derinlere gider. Gövdesi çıplak ve kurşuni renktedir. Ağaç yaşlandıkça gövdesi eğri büğrü, girintili ve çıkıntılı bir hal alır. Üzerinde bir takım urlar belirir. Zamanla gövdenin rengi kararır, üzerinde bazı çatlaklıklar olur ve içi boşalır.

Dalları yuvarlak, nazik, dikensiz parlak renktedir. Seyrek ve dağınıktır. Mahsul dalları söğütte olduğu gibi aşağıya sarkar, havai kısımlarının çapı (3-8) ve daha fazla metreye ulaşır.

Yaprakları karşılıklı olarak daha küçük bir sapla dizilmiştir. Yaprak kenarı düz, çıkıntısız olup ve kısımları bir diken andıracak tarzda sıyrice ve serttir. Yaprığın üst yüzü yeşil altı gümüşü renktedir. Yaprığını üç yılda bir değiştirdiğinden ve her yıl da yeniden yaprak verdiği için ağaçlar daimi yapraklı gibi görünür.

Çiçekleri geçen yılın dalları koltuğunda ve bazen de üç taraftan salkım halinde bulunur.

Zeytin çiçeğinin çanak yaprağı (keis) kısa ende ve yeşil renkte olup, dört parçalı çan şeklindedir.

Taç yaprağı (Tüveyiç de kısa ve dört çalır) bu parçalardan her biri düz olup genişçe ve süt beyaz renktedir.

Erkek-organ (etamin) iki tane olup her biri iki parçalı ve taç yaprağının altına dizilmiştir. Diş organ (pistil) tam ortada ve kısa boylu iki gözlüdür. Bu gözlerde küçük ibre ile sarkık vaziyette iki yumurtacık vardır.

Zeytin ağacı Mart ayında uyanarak filiz ve yaprak vermeye başlar. Çiçeklenmesi Mayıs sonlarında veya Haziran ayı başlarında olur ve bir ay kadar sürer.

Zeytin Danesi: Sonbahar ve kış aylarında olgunlaşır.

Zeytin varyetesi: Bunların sayısı pek çoktur. Halen incelenmektedir. Eskiden Mısır, Afrika, İskenderun adlarıyla 3, Eski Elenlerce (15), eski Romalılarca (10-15), yeni zeytincilere bakılırsa İtalyada 3-15, Fransada 20-34, İspanyada 66, Tunus ve Cezayirde 26 adet zeytin varyetesi vardır.

Türkiyede bulunan zeytin varyete yemeklik ve yağlık olarak ikiye ayrılmaktadır.

Dünyada zeytin ziraatının en çok yayıldığı saha Akdeniz çevresindeki ülkeler (başta Türkiye olmak üzere İtalya, Fransa, İspanya, Portekiz, Fas, Cezayir, Tunus Trablus, Suriye) ve Amerika'nın Kaliforniya bölgesidir.

İklim ve toprağı: ılık iklimleri sever. Fazla kuru veya fazla rutubetli havadan hoşlanmaz. Çok sıcak veya çok soğuk rüzgârlardan masun yerlerde yetişir. Fazla ısınan Güney marazında iyi mahsul verir. Düz ve ova yerlerden ziyade hava alan sırt ve yamaçlarda iyi meyve verir.

Toprak hususunda o kadar zorluk göstermez. En ziyade elverişli topraklar çakıllı taşlı, kalkerli alanlardır. İşlenmesi kolay, derin ve serin topraklardan hoşlanır. Bu gibi yerlerin mahsulü de iyi olur. Fazla kumlu, killi, granitli, rutubetli toprakları sevmez.

Üretilmesi: Aşu zahmetinden kurtulmak maksadıyla kök, yumru çelik ile yapılan üretimde çıkan sathi kökler sıcak ve soğuktan çabuk müteessir olduğundan ve bu tarzda yetiştirilen ağaçların yaşama müddetleri daha az bulunduğundan, çekirdekle veya yabanileri aşulamak suretiyle üretilmesine çalışılmaktadır.

Çekirdekle yetiştirme işi çok nazik ve masraflı olduğundan, ancak fidanlıklarda yapılmaktadır.

Yabani zeytin ağaçlarından alınan çekirdekler Şubat veya Eylül ayında sıcak yastıklara ekilir. İlkbaharın tavalara şaşırılan fidanlar ertesi yılın baharında aşılınıp iki veya üç yıllık açık fidan halinde zeytinlikteki yerlerine dikilirler.

Dikimi: Ekim aylarında bir metre derinliğinde açılan çukurlara Şubat ayında sakin rüzgarsız, yağmursuz günlerde zeytinler dikilir. Çukur ortasına bir kazık çakılıp (20) santim kadar çakıl taşı döşenir. Bunun üzerine çukurdan çıkan üst kısım toprağının incesi çiftlik gübresi (koyun) ile karıştırılıp atılır. Bunun üzerine madeni gübre yerine iki kilo kemik tozu, üç kilo yıkanmış külle karıştırılmış kara toprak verilir. Kireçte fakir topraklarda bir kilo kadar sönmüş kireç, fazla killi arazide biraz kum karıştırmayı unutmamalıdır.

Aşu noktası veya kökle gövdenin birleştiği yer toprak yüzünde kalmak üzere fidan veya ağaç dikilir. Üzerine alt kısım toprağı verilir boğazı doldurulur ve etrafına bir çanak açılır. Dikim bitince bolca suyu verilir. Yazın haftada bir defa sulama ve çapalaması yapılır.

Dikilecek fidan ve ağaçların bir bilek (5 cm.) kalınlığından, bir adam boyunda düzgünce gövdeli olmasına dikkat edilir.

Ağaçlara verilecek aralık ve mesafe toprağına varyetesine aralarında yapılacak ziraat şekline ve daha birçok sebeplere göre değişir. Genel olarak, düz ve kuvvetli topraklarda 12-18, zayıf topraklarda 10-12, sırt ve yamaçlarda ise 8-10 metre aralıkla dikilirler.

En uygun dikim, kuzey-güney istikametinde ve üçgen şeklindedir. Meyilli arazide setlere dikim yapılır.

Budanması: Zeytinin budanması oldukça önemlidir. Hafif ve kuvvetli olarak ikiye ayrılır. Hafifler şekil budanması, mahsul budanması, uç ve obur alma aralamadır. Kuvvetliler, yeniden şekil verme, gençleştirme, kabaklama, yenileme, temizleme ve ayıklama. Budama, sıcaktan kuvvetli soğuklardan korkulmayan mahallerde. (sonbahar sonlarından ilkbahar başlangıcına kadar), aksi halde ise (kışı geçirdikten gözler uyanıncaya kadar) geçen zaman içinde yapılır.

Gübreleme: Zeytinliklerden her yıl odun yaprak meyve alınmak suretiyle azot, potas, fosfor maddeleri sarfolunmaktadır. Bir hektar zeytinliğin yıllık sarfiyatı: Ağaç adedi 100, odun kilo 1525, yaprak kilo 385, meyve kilo 8,8 sarfeden bu maddeleri hesaplayarak tekrar zeytinliğe vermek icap eder.

Verilecek gübreler: Çiftlik ve ahır gübresi yeşil gübreler, kimyevi gübrelerdir. Kullanılan miktar, çiftlik (sığır, beygir) gübresinden 9-10 veya koyun gübresinden (6-7) ton, hektara verilir. Bu gübreye (200) kilo kadar süper fosfat eklenir.

Kimyevi gübreden hektara süper fosfat (300), klorür veya sülfat dö potaslı gübreden (150) kilo verilir.

Yeşil gübre olarak hektara (100-150) kilo baklagillerden birisi ekilip, ilkbaharda çiçekte

iken toprağa gömülür. Buna 250 kilo süper fosfat ile (150) kilo kadar klorür veya sülfat dö potas verilir.

Çiftlik gübresiyle kimyevi gübre yeşil gübre sırasıyla münavebe edilerek verilir.

Beher ağaç için iki yılda bir defa süper fosfat 3 kilo sonbaharda verilir. Sülfat dö potas 15 kilo sonbaharda verilir. Nitrat da sut 1 kilo ilkbaharda verilir.

Gübre verilmiş şekli: Muntazam dikilmiş ve düz yerlerde her dört ağaç ortasına yayılan çiftlik gübresi, sonbaharda pullukla toprağa gömülür. Tek ağaçlara gövdeden (1-2) metre uzaklıkta ve (40) cm genişlik ve (30) cm. derinlikte açılan dairevi çukura gübre verilir.

Sırt ve yamaçlarda bulunan zeytin ağaçlarına meylin aksi tarafta açılan yarım daire şeklinde çukurlara gübre konup, üzerleri toprakla örtülür. Gübreyi ağaçların dibine vermemeli ve ağaç gölgesinin dış tarafına atmamalıdır.

Azotlular ağacı büyütmeye, potas ve fosforlu olanlar da yağ maddelerinin artmasına yararlar.

Toprak sürülmesi: Zeytinliklere verilen gübreden ağaçların faydalanması için, toprağın yılda en az olarak iki defa sürülmesi lâzımdır. Birinci sürme, sonbahar veya kışın yağmurlar başlamadan önce bir karıştan fazla (25-28) cm., ikinci sürme ise ilkbaharda bir karıştan az (10-12) cm. derinlikte yapılır.

Bunlardan başka olarak, yaz aylarında bir iki çapa ile otlar alınır. Soğuk ve donlardan korkulmayan ve yazı uzun süren yerlerde ise yağmur sularından fazlaca faydalanmak amacıyla ağaçların dip taraflarında (10-12) cm. derinliğinde dairesel bir çanak açılır ki, buna da dip açma denir. Boğaz doldurma işi sonbaharda yapılır ve yaz başlangıcında bo topraklar dağıtılır. Dip açma işi yağmurlardan önce yapılıp yaz başlangıcında çanaklar kapatılır.

Zeytin toplama: Yerden toplama, sıyrıla düşürme, sıyrarak veya sallayarak toplama, makina ile toplama olmak üzere 4 türlü yapılır.

Toplama zamanı iklim ve toprak durumu ile zeytinin variyetesine göre değişir. Genel olarak yeşil halde salamura 15 Ağustos-30 Eylül, siyah halde salamura 15-1 Ekim, yağı çıkarılacak zeytinler 15 Kasım'da toplanır.

Zeytin Hastalıkları: Havadan, mantarlardan, böceklerden zeytin ağaçları büyük zarar görürler. Burada havadan olanlar, kuvvetli rüzgârlar, donlar, sislerdir. Mantarlardan ve hastalığı ile karaballık önemli zararlar verirler. Böceklerden böcek, güve, sinek çok zararlıdır.

Zeytin: Zeytin ağacının meyvesi olup, şekli uzunca (oval) veya yuvarlakdır.

Danenin ağırlığı (1-1,4) gram gelirse de, or-

talama olarak (1,5-3) gram kabul edilmiş, dane uzunluğu (2-5,5), genişliği (1-2,5) cm. dir.

Çekirdek içinde ağacın özü vardır. Danede etli kısım % 75-80, çekirdek % 20-25'dir. İlkbaharın ortalarında veya sonlarına doğru çiçeklenme işinden sonra dane belirerek Ekim aylarında normal büyüklüğünü alır.

Dane ilkin yeşil renkte iken, irileştikçe hafif sararıp pembe ve menekşe bir renk alır. Olgunlaştığında ise kararır.

Danede önce çekirdek kısmı, daha sonra etli kısım ve yağ hasıl olur. Danede mennit miktarının azaldıkça, yağın arttığı ve Ocak sonlarında azami haddini bulduğu saptanmıştır.

En çok yağ miktarı etli kısımda olup % 25-56 kadardır. Ziraî sebeplerle bu miktar % 10'a kadar düşer.

Çekirdek kısmı yağca fakirdir. % 12-26 yağ havi ise de bu miktar daneye nisbet edildiğinde % 1'e düştüğü görülür. Zeytinin toplanması bütün kış aylarınca devam eder.

Yemeklik zeytin soyları irilik ve etlilik ile az yağlı olmaları itibariyle yağlık zeytinlerden ayrılırlar. Bunların çekirdekleri gayet küçük olur. Çekirdek üzeri düz ve kaygandır. Çekirdekle etli kısım arasındaki nisbet 1/4-1/5 arasındadır.

Yemeklik zeytin yetiştiren ve bunları dış piyasalara gönderen belli başlı memleketler, başta Türkiye olmak üzere Yunanistan, İtalya, Fransa, İspanya, Portekiz ve Amerikadır.

Yeşil zeytin konservesi: Mevsim ve variyetesine göre, Ağustos sonları veya Eylül ile Ekim ayı başında iyi teşekkül etmiş, sağlam yeşil renkteki zeytinler elle toplanır. Yara ve berelenmemeleri için, içi kağıt döşeli temiz sepetlere itina ile konur. Yaprak ve sap parçaları ile çürük daneler atılır. Ufak ölçüde işleneceğine nazaran elle, sınaî müesseselerde tiriör makinalarıyla iriliklerine göre seçimler yapılır. Boy boy ayrılırlar.

Zeytin tanelerini yenebilecek hale getirmek için, bunların acılığını gidermek lâzımdır. Bunun için zeytinleri kalevi sularla muamele edip, adi berak sularla yıkadıktan sonra, tuzlu su (salamura) içinde konserve edilir.

Acılığı giderilecek zeytinler beton havuzlara veya musluklu fıçı, sırlı kaplara konur. Piyasadan lüzumu kadar sabuncu sodası alınıp bundan (2-3) bome kesafetinde hazırlanan mahlül zeytinler üzerine dökülür.

Danenin kalitesi ile erginlik derecesi kullanılan sodalı suyun ısı ve kesafetine nazaran zeytinler, bu sodalı su içinde 4-6 saat kadar tutulur. Bu müddet içinde zeytinler kesilerek muayene edilir. Dıştan itibaren etli kısmın üçte ikisine kadar sodalı suyun zeytinin tabii rengini değiştirdiği görülünce hemen suyu boşaltmak gerektir.

Zeytinlerde az çok sodalı tad kaldığından bunu gidermek için adi su ile günde üç defa suyunu değiştirmek suretiyle üç gün suda bırakılır. En son çıkan suyun berrak olmasına ve köpüklü bulunmamasına dikkat edilir.

Adi suda üç gün bırakılmış olan zeytinler (1-8) bomelik sıcak olarak hazırlanıp soğutulan salamura (tuzlu su) içine konur.

Bu salamurada zeytinler bozulmadan uzun zaman konserve edilecektir. Siyah zeytin konserveşi yeşilde olduğu gibi şulu veya kuru olarak yapılır. Sulu usulde zeytinler daha sert bir halde iken elle toplanır. Tatlılaştırılması için her gün suyu değiştirilir. Bundan sonra yeşilde olduğu gibi salamuraya konur.

Kuru usulde: Zeytinler ağacında fazlaca bırakılır. Fakir halkın belli başlı gıdasını teşkil ettiğinden, hemen bütün zeytin bölgelerinde bu usulle zeytin hazırlanır. (5-6) kilo zeytine bir kilo tuz hesabıyla bir sıra zeytin, bir sıra tuz konmak suretiyle sepet veya bir sele içinde yapılır. Ara sıra sepet sallanarak zeytinler karıştırılmış bulunur. Buna sele zeytini adını verirler.

Bu usulde zeytinlerin bir kaç gün veya bir hafta içinde acılığı alınmış olacağından, konserveşi için üzerine salamurası konur.

Yağhaneler: Zeytinin etli kısmında % 27-56, çekirdeğinde % 1-5, çekirdek özünde % 12-26 oranında yağ bulunur.

Yağhaneler, bölmeleri: Yağhanelerde kullanışlılık gözönünde tutulduğundan bina iki katlı olarak yapılır. Üst katta zeytin deposu, işçilerin yiyecek ve yatacak yerleri bulunur. Alt katta işletme, aktarma, saklama, ısıtma, motor, yağ havuzları, pirina idare, alet bölümleri vardır. Yağhaneler (işletmelerimizde mevcut yağhane ve fabrikalar hakkında özet bilgi verilmiştir).

Zeytin deposu, işleme bölmesinin üstünde kolayca ısınabilen ve havalandırılan temiz tutulmuş bir yerdir. Sahası günde işlenen zeytin miktarının (5-6) misli büyüklüğünde olur. Zeytin yıkama makinesi buradadır.

İşletme bölmesi zemini ikiye ayrılmıştır. Yüksek kısımda kırma makinası, yağ değirmeni baskılar, alçak kısımda yağ ayırma makinası bulunur. İşleme bölmesi yağın baskıdan kolaylıkla çıkabileceği (16) derecede ısıtılır.

Aktarma bölmesi: Bir çok yağhanelerde bu bölme saklama bölmesiyle birleştirilmiştir. Yağlar burada bir hafta kadar bekletilir. (16018) derecede ısıtılır. Sahası günde on ton zeytin işleyen bir fabrikada (20) ton yağ saklayacak kap ve kacağa göre hesaplanır. Binanın güneşe bakan kısmı bu bölme için ayrılmıştır.

Pirina bölmesi: Pirinanın yerinde işleneceğine veya başka bir yere gönderileceğine göre sahası

hesap edilir. Pirinadan hayvan yemi yapılacaksa pirina ayırma makinası ile pirina kurutma makinası burada bulundurulur. Pirinadan ayrılan çekirdekler fabrikada yakıt olarak kullanıldığına nazaran, bunu da hesap ederek sahayı geniş tutmak icap eder. Pirina yağı çıkarılacaksa, bunun için ayrıca bir mahal düşünülür. Havuzların büyüklüğü işlenen zeytin miktarına göre değişirse de, kaide olarak günde işlenen beş ton zeytin için (25) m küplük iki havuz kâfi görülür.

Motor bölmesi: İşleme bölmesinden bir duvarla ayrılmıştır. Burada buhar makinası veya gaz motoru bulundurulur. Elektrik motoru kullanıldığı zaman bu motor diğer makinalara yakın olarak kurulacağından ayrıca motor bölmesi ayrılmaz.

İdare alet, ısıtma bölmeleriyle aşhane, yiyecek, yatacak yerleri ihtiyaca göre hesap edilir.

Zeytinleri işletmeye hazırlama: Ağaçtan toplanan zeytin taneleri hemen yağhaneye getirilerek kerevetlere konur. Burada bir kaç gün bekletildikten sonra işlenir.

Bu kerevetlerde zeytinler (10-12) cm. kalınlığında serilir. Böylelikle kızışmanın ve bozulmanın önüne geçilmiş olur. Kerevetlerin uzunluğu 150, genişliği 75, yüksekliği 20 cm. dir. Bunların 6-8 adedi üst üste konur. (146 x 71 x 10) ölçüsündekiler 100 kg. zeytin alır.

Daha sonra zeytinler yıkanarak işlenir.

Zeytinyağ ıslah tekniği: Zeytinlerden yağ çıkarmak için fiziki usul kullanılır. Zeytinin soynuna, iklim, toprağının yapısı ile durumu ve daha bir çok sebeplere göre yağ miktarı değişir. Analiz neticesinde ortalama olarak etli kısım % 70-80, çekirdek % 20-25 olarak tesbit edilmiştir.

Etli kısımda % 40-45 nebati su, % 29-28 lağ, % 7-12 kabuk et dokunması; çekirdekte % 18-22 sert kısım, % 2-3 öz bulunur. Fiziki usulle ancak % 18-22'si miktarında yağ elde edilmektedir. Yağ havuzlarından da % 1-2 yağ alınır. Pirinalarda ise % 5 yağ vardır. İktisadi bakımdan çok kullanılan ve öğütlenen teknik yağ çıkarma usulü:

İki kırma, iki sıkma, bir ayırma. Kırma işi kırma makinaları ve yağ değirmenleri ile, sıkma işi hafif ve kuvvetli baskı makinalarıyla, ayırma işi otomatik yağ ayırma makineleri veya santrifüj ile yapılmaktadır.

İlk kırma işi: Zeytin deposunda kerevetler üzerinde bulunan zeytinler bir olukla kırma makinasına üst taraftan verilir. Bu makina zeytinleri kabaca kırarak bir hamur haline koyar. Makina düz (yatay) veya dikey konulmuş üzeri çelik silindirlerden yapılmıştır. Modern fabrikaların hemen hepsinde saatte (yarım-üç ton) zeytin kıran muhtelif tipleri kullanılmaktadır. İlk sıkma işi kırma makinasından çıkan zeytin hamuru el arabaları veya ray üzerinde hareket eden çelik kafeslere

konur. Hamur nebati liften yapılmış özel torbalara istif edilerek baskı makinasına verilir. Baskılara (140-150-200) kilo kadar hamur konabilir.

Sıkma işi yavaş yavaş yapılır ve aşağı yukarı bir saat kadar devam eder. Bu müddet içinde zeytinde bulunan yağın üçte ikisi alınır ki buna (birinci baskı yağı) denilir. Çıkan yağ baskının olduğundan otomatik yağ ayırma makinasına akar. İlk sıkma işinde yağı alınan hamur artık küspe haline gelmiştir.

İkinci kırma veya ezme işi: küspe haline gelmiş bulunan zeytin hamuru ufalanarak el arabasıyla yağ değirmenine götürülür. Değirmene (60-70) kilo kadar küspe konularak ikinci kırma veya ezme işi yapılır. Değirmenler dayanıklı granit taşından yapılmaktadır. Tuzları 3-4 beygir kuvvetindekiler maksada kâfi gelir.

İkinci sıkma işi: ikinci kırma veya ezme işinden sonra sıra ikinci sıkma işine gelir. Değirmende ezilmiş bulunan küspeler sağlam örgülü torbalara konarak ikinci defa ve kuvvetli olarak sıkılarak (ikinci baskı yağı) alınır.

Hafif baskılarda zeytin hamurunun beher m² ne tazyik 40, kuvvetlilerde 80 kg. dan aşağı düşülmez. Pompalar hidrolik baskılar, harekete getirirler. Her baskının bir pompası bulunur. Hafif baskılar için tek pistonlular, kuvvetliler için çift pistonlular kullanılır, pratikte beher pompa için yarım beygirlik bir kuvvet hesaplanır. Ayırma işi hafif ve kuvvetli baskılarda sıkılır, zeytin hamur ve küspelerinden çıkarılan yağlar nebati sularla karışık bir haldedir. Bunları birbirinden ayırmak için yağhanelerde otomatik yağ ayırma (separator) büyük alanlarında santrifuj makinaları kullanılır. Bundan başka kimya diffusyon santrifuj gibi usullerle de yağ çıkarılmaktadır. Çıkan yağlar sonra aktarılır, dinlendirilir, içi sırlı, içi kalaylı, cam vs. kaplarda saklanır.

Yağhane Artıkları: Yağ ve nebati su alındıktan sonra geriye küspe (pirina, havuzyağı, tortular) kalır.

Küspe, zeytinin 1/3-2/5'i kadardır. Küspe içinde zeytin kabuğu, etli kısım, çekirdek ve biraz yağ bulunur.

kabuk	% 5
etli kısım	% 50
yağ	% 10
çekirdek	% 35
	100

Küspeler yıkanmak suretiyle % 2,5-3 miktarında yağ alınır. Buna yıkanmış yağ denir. Bunu fakir halk olarak yemeklikte kullanır. Sabunculukta da ayrıca kullanılmaktadır.

Çekirdekler: Küspede bulunan çekirdekler

yüksek kaloriyi havi olduklarından, bunlar özel makinalarla çıkarılarak yakıt olarak kullanılır. Yakıttan kalan küller yıkanarak bahçelere gübre olarak verilir. Çekirdekten geri kalan kısımlardan hayvanlara yem verilir.

Çekirdeksiz küspe içinde	
su	% 15
yağlı madde	% 12
protein	% 9
azotsuz madde	% 35
lif ve sabunlaşmayan mad.	% 25
	100

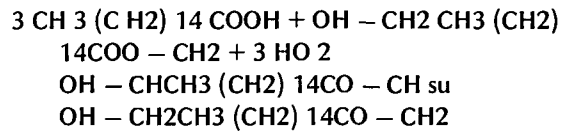
Küspe içinde bulunan yağ maddesi sülfür dö karbon triyelin ile işleyen fabrikalarda (pirina yağı) namıyla çıkarılır. Bu yağdan sabun yapılır. Havuzyağı yağ havuzlarından alınmaktadır. Bunlar da sabunculukta kullanılır. Tortulardan ayrıca istifade edilir.

Yağhane Randımanı: 10 beygirlik elektrik motoru, bir kırma, bir değirmen, beş baskı makinası bulunan ve günde (12) saat çalışmak suretiyle 3000 kilo zeytin işleyen, bir çalışma mevsiminde (100) gün faaliyette bulunan bir yağ fabrikasının randımanı ortalama olarak şu şekilde hesaplanmıştır.

Küspe	110 ton
Havuz yağı	3 ton
% 8 kırma hakkı	2,5 ton

Yağ: Normal ısıda yumuşak (mayi) halde bulunan karbon, hidrojen, oksijenden meydana gelmiştir. Bu maddeler değişik ölçüde aralarında birleşerek asit ve baz ödevini gören (Gliserit) leri hasıl ederler ki, bunlar da yağ oluyor.

Gliseritler yağ asitleriyle gliserinden teşekkül ederler.

asit palmistik gliserin gliserit
zeytinyağında % 72 olein, % 28 steonin ve palmitin vardır.

palmitik	C 16 H 32 O2
stearik	C 18 H 36 O2
Olerik	C 18 H 34 O2

Yağlarda gliseritlerden başka kokulu ve al-baminli maddeler, reçine, tanen, sanık aramak al-kol serisinden (fitasterin, kolestrin) bulunur. Yağlar suda erimezler hava tesiriyle renkleri bozulur. Kesafeti 0,916-0,981 dir. Yağların serbest asit miktarları çoğaldıkça acılaşıma başlar. Asit derecesi % 5'e kadar olanlar yemeklikte, daha fazla asitteki de sanayide kullanılır.

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN TÜRK EKONOMİSİNE KATKISI

"YAŞATILAN GEÇMİŞ, GÜVENLİ GELECEK"
TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI.....

Atalarımızın bıraktığı eserlerin yaşatılması ve ayakta kalması gibi bir görevi üstlenmiş olan TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI, gerek tarihi ve gerekse manevî değerleri açısından milletimizin bir uygarlık hazinesi olan ve maddî varlığı milyarları bulan ve özellikle Atalarımızın hayır yapma amacı ile sonsuzlaşan iradeleri doğrultusunda, yüzyıllardan beri halkımıza dinî, sosyal ve kültürel alanda hizmet yapan VAKIFLAR'ımızı ekonomik yönden değerlendirmek, malî yönden katkıda bulunarak gelecek kuşaklara tarihimizi yansıtmak gibi görkemli ve büyük bir amaca yönelik olarak kurulmuş TEK BANKADIR.

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI, her türlü Bankacılık işlemlerini yapma gibi genel bir amacın yanı sıra, KÂRİ ile VAKIF ESERLERİ'nin yaşatılması gibi, son derece özel ve anlamlı bir amaçla 1954 yılında kurulmuştur.

Böylesine bir amaçla kurulan TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI (28) yıllık geçmişi süresince ÇAĞDAŞ Bankacılık anlayışını benimsemiş ve uygulamıştır. Özel bir kanunla kurulduğu 1954 yılından bu yana büyük aşamalar yaparak TÜRK BANKACILIĞI'ndaki seçkin yerini alan ve 1980 yılında TÜRK BANKACILIK ZİNCİRİ içerisinde DEVLET BANKASI olarak 2. ci, genel sıralamada ise 6. cı olmaktan gurur duyan TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI, SERMAYESİNİ İKİYÜZELLİ MİLYON'dan BİR MİLYAR'a yükseltmiştir. Personelinin üstün nitelik ve yeteneği, hizmet lokallerinin modernizasyonu, halkla kurduğu güven ve sevgiye dayalı ilişki ve bu ilişkinin doğurduğu sorumluluk duygusuyla hareket eden BANKA OTOMASYON uygulamasını yaygınlaştırma yolundaki yeni atılımlarıyla, çağdaş bankacılık anlayışına uymayı ve onu gerçekleştirmeyi değişmez temel ilke olarak benimsemiştir. TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI'nın "BÜYÜK BANKA" olma yolundaki olumlu gelişmesinde "ÇAĞDAŞ" Banka olma amacının ve bu amacı besleyen inancın etkisi büyüktür.

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI'na kuruluşundaki "ÖZEL" amacın bir gereği olarak, taşınmaz mal alıp satmak ve taşınmaz mal karşılığında ikraz yapmak yetkisi verilmiştir. Banka yalnızca bu özelliği ile değil, VAKIFLAR gibi sosyal hizmete dönük bir kuruluşun Bankası olmak özelliği ile de TÜRK BANKACILIĞI'nda ayrı bir yer ve anlam taşımaktadır.

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI plasmanları ve iştirakleri ile ülkemizin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak ve kârının % 75'ini VAKIFLAR'a ayırmak suretiyle amacını gerçekleştirmektedir. Kuruluşundan bu yana halkın gösterdiği büyük ilgi ve güvenle MEVDUAT, PLASMAN ve ŞUBE SA-YISI açısından ağırlığını duyuracak bir düzeye erişmiştir. Şu anda 67 ilimizde şubesi bulunan (5) Bankadan birisidir.

Bankanın gösterdiği bu büyük aşamada, halkın gösterdiği güven ve sevgi ile tüm personelin içtenlikle çalışmalarının katkısı büyük olmuştur.

Her yıl bir önceki yıla oranla öğünülecek bir tempo ile artan gelişme hızı ile TÜRK VAKIFLAR BANKASI, TÜRK BANKACILIĞI'ndaki seçkin yeri ve saygınlığı ile TÜRK EKONOMİSİ'nin güçlü dayanaklarından birisi durumuna gelmiştir.

Hat Sanatımız ve Batı'ya Tesiri

Nihat BOYDAŞ

Türk sanatı içinde müstesna bir yer işğal eden Türk hat sanatı, bugüne kadar lâıyıkıyla incelenmemiştir. Geçmişte bütün öteki sanat dallarının başında yer alan hat sanatı, bugün Türk sanat tarihi içinde bir tezyinat olarak gösterilmekte ve öğretilmektedir. Bu konuda ötedenberi yazılan eserlerin hemen hemen hepsinde, hat sanatının hiç bir problemine temas edilmekte ve hattatların hayat hikâyeleri, bilinen yazı örnekleriyle, anlatılmaktadır. Bir kısım sanat tarihçileri hat sanatının, İslâm'da resim yaşı sonuca ortaya çıktığını —Türk minyatür sanatına rağmen— iddia etmektedirler. Halbuki İslâm kültürü içinde hat, desen mükemmelliği bakımından en sondur, mutlak; İslâm dinine ve diğer İslâm sanatlarına ait idealler bu sanatta şekillenmiştir. İşte bu yüzden hat sanatının resim sanatıyla münasebeti vardır. Ancak bu münasebet, her iki sanatın kullandıkları plastik dil bakımındandır. Hat sanatı resim sanatının ikiz kardeşi ve çoğu zaman efendisi olmuş, birçok ünlü ressam ilk eğitimlerini hat sahasında yapmışlar ve her iki alanda da başarılı olmuşlardır.(1)

Hat sanatı da öteki plastik sanatlar gibi, görme ve gördüklerini ifade etme sanatıdır. Bu sanatın plastik güzelliğini kavramak için, onu okumak, manevî yükünü bilmek gerekmez. İslâm yazısını teşkil eden harfler yalnız başlarına olduğu kadar, başta, ortada ve sonda öteki harflerle birleşerek değişik, zengin plastik yaratmalara imkân verirler. Soyut tezyinata da uygun olan bu yazı yatay, dikey ve diyagonal terkiplerden devamlılık gösteren bir plan içinde şekillenir. Satır üstüne ve altına doğru uzanan keşideler, yazının iskeletini ve ritmini temin ederlerken, yataylar ve eğri çizgiler devamlılık ve dengeyi

sağlarlar. Tecvid işaretleri (Diacritical signs) ve öteki tezyinî motifler, renk ve istif imkânları ile bu yazı, birlik içinde değişiklik ve değişiklik içinde birlik göstererek, bütün ile parçaları arasındaki ilişkiyi muhafaza eder.

İslâm dininin doğuşundan sonra gelişimini hızlandıran bu yazı, başta Türkler ve İranlılar olmak üzere, İslâmiyeti kabul eden bütün öteki milletlerin çabasıyla bugünkü seviyesine ulaşmıştır. İşte bu sebepten ona "İslâm yazısı" adını vermek daha doğru ve ilmi bir deyim olacaktır. İslâm dünyasında 9. asırdanberi en yüksek siyasi iktidar sahibi Türklerin,(2) bu yazının tekâmülündeki paylarını anlamak için, bu konuda yazılan eserleri incelemek yeterli olacaktır.(3) İslâm kül-

(1) A.U. Pope, A Survey of Persian Art, London 1939, 2. cilt, s. 1707.

(2) İslâm dünyasında Türkler, 9. asırdan bu yana en yüksek siyasi iktidar olarak, önce Bağdat halifeliğinde, sonra daha uzak bölgelerde, hem halifenin bağımlıları, hem de aslında bağımsız, siyasi güçlerini ellerinde tutmaya başladılar. Mısır'ın ilk hanedanı Tulunoğulları (868-905) Türk'tü. İran'ın doğusu, bugün Afganistan denilen yerler ve Hindistan'ın kuzeyi 999 yılından sonra bir süre, bir Türk sultan soyunun yönetimi altında yaşadı. 1040'dan 1308'e kadar egemen olan ve İran, Irak, Anadolu ve Suriye'nin Selçuk Türkleri yerine Atabey Türkleri geçti ve geniş ülkelere baş oldular. Timur ve oğulları 15. asırda İran'ın başındaydılar. İran daha sonra iki küçük Türk hanedanı daha tanıdı. Mısır bir Osmanlı ili olmadan önce uzun bir süre Fars-Türk yönetimi altında yaşadı. Hindistan'da, 1526'dan 1857'ye kadar egemen olan Moğol imparatorları Timur'dan, yani bir Türk'ten türemişlerdi. Richard Ettinghausen, Yabancı Gözüyle Türk Minyatürleri, Çeviren: S. Eyuboğlu. (Milliyet Sanat Dergisi, 8 Nisan 1977, S. 226, s. 10).

(3) E. Kühnel, Islamische Schriftkunst, Graz-Austria 1972, s. 7. A. Khatabi ve M. Sijelmassi, The Splendour of Islamic Calligraphy, London, 1976, s. 220. M. Sükr el Ceburi, Neş'et ül Hatt el Arabiyye ve Tetavvura, Bağdad 1974, s. 168-171. A.U. Pope, a.g.e., s. 1725-1732.

tür ortamına girmeden önce de zengin bir yazı geleneğine sahip olan Türkler —bu zengin yazı geçmişleri sebebiyle— İslâm yazısını da üstün bir başarıyla yazarak devam ettirdiler. Birçoğu sanatkâr veya sanat hamisi olan Türk hükümdar ve devlet adamları, hat sanatına ve hattatlara büyük saygı gösterdikleri gibi, bizzat kendileri de bu sahada iddialı eserler meydana getirmişlerdir. Bu cümleden olarak, Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul (1176-1194), Gazi Zahirüddin Muhammed Babür (1483-1530), 15. ve 17. asırlar arasında yaşayan yirmi Osmanlı padişahından yarısının hattat olduklarını belirtmek, şimdilik, yeterli olacaktır.(4)

Batı dünyasının İslâm yazısı ile ilgilenmeleri, Abbasi halifesi el-Vâsik (841-847) devrinde başlamıştır. Abbasi halifelerinden el-Me'mun'un (813-833) Bizans'a yazdığı mektubunun, biçim ve oran açılarından çok beğenildiği ve teşhir edildiği bilinmektedir.(5) Rönesans resminin babası sayılan Giotto "Mısır'a Fırar" adlı tablosunda, Fra-Filippo Lippi Meryem'i taç giyerken gösteren tablosunda, Küffi yazıları süs unsuru olarak kullanmışlardır.(6) "Yaşamadığım, burnumun direğini sızlatarak beni yaratmaya itmemiş hiç bir şeyin şiirini yazmadım" diyen büyük Alman şairi Goethe (1749—1832), İslâm yazısının şiirine kapılmış ve onu öğrenmek için gayret göstermiştir.(7)

Birçok Türk ressamının da hocası olan Andre Lhote (1885-1962), Ahmet Karahisarî, Kâmil Akdik, Şeyh Hamdullah ve Mustafa Râkım'ın o nefis çizgilerini ilk defa gördüğü zaman, hayranlığını şöyle dile getirmiştir:

Okuyamıyorum bu yazıları. Okuyamadığım daha iyi. Salt çizgi senfonilerini tadabiliyorum böylelikle. Nedir güzel desen? Düzlerin ve eğrilerin tertipli barışması. Nedir resmin müziği? Statik ve dinamik elemanların birbirlerini cevaplandırması. Resim sanatının temeli nedir? Desen, çizgi de İngres'in deyimiyle müzikal olmalı. İşte bütün bunlar bu yazılarda var. Düzlerin, eğrilerin yanısıra da şu serpiştirilmiş küçük küçük plastik işaretler, ornöman-süsler!(8)

Modern resim sanatının öncüsü olan ve birçok eserinde İslâm sanatının vazgeçilmez unsuru olan arabeske yaklaşan Picasso; "Benim resimde varmak istediğim son noktaya İslâm yazısı çoktan bulmuş"(9) diyor ve ünlü Türk hattatlarının eserlerini inceledikten sonra da, onlarda gördüğü plastik imkanları şöyle ifade ediyordu:

..... ama bunlar ne kadar ritmik! Bunlardan birşeyler çıkar, bir şeyler çıkar! Doğulu renkçidir ama renkçiden çok fazla çizgici, soyuttur. Bu soyut dehasının en güzel örnekleri bunlar, bu yazılar.(10)

1937 yılında Türkiye'ye gelen ve o güne kadar hiç İslâm yazısı görmemiş olan ressam Leopold-Levy'ye, Türk hattatlarının eserlerinden meydana gelen küçük bir sergi gösterilir. Bu yazıları dikkatle inceleyen sanatçı, içlerinden üç tanesini çok beğenir. Bunlar Yesârî, Şeyh Hamdullah, M. Râkım'ın eserleridir.(11)

Batılı ressamların, büyük Türk hattatlarının eserlerini kolayca tefrik etmelerinin bir sebebi her iki sanatın da kullandıkları ortak unsurlara dayanmaktadır. Resim sanatının dört temel unsuru —nokta, çizgi, leke ve renk— hat sanatının da temel unsurlarıdır. Hat sanatında renk çok az kullanılmıştır. Ancak ünlü ressam G. Braque, gerçekte resimde rengin olmadığını ve yalnız ilişkilerin olduğunu belirtmektedir. Braque, daha önce gördüğü bir resmin rengini değil, ilişkilerini hatırladığını söylemektedir.(12) Hattatın problemleri de iç ilişkilerdir. Bir Tâ'lik müfredatı çok mükemmel olabilir, ancak mürekkebat meşklerine sıra gelince hattat, bir harf yazmadan önce ikinci yazacağı harfle ilişkiyi düşünmek zorundadır.(13) W. Kandinsky'ye göre bir kompozisyonun (istif) iki gayesi vardır.

1. Tablonun bütününün kompozisyonu,
2. Kendi aralarında düzenlenen, bütüne bağlı çeşitli şekillerin yapılması.

Kandinsky, bir tabloda birçok elemanın büyük şekle bağlı kalacağını, tek başlarına yankılarının çok zayıflamış olacağını ve gene bu elemanların bütüne boyun eğmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır.(14) Bir hattat için de durum farklı değildir. O da eserinde noktayı, çizgiyi, (harfi) bütüne göre değiştirmek zorundadır.

Sonuç olarak denilebilir ki, form bakımından maddî kültüre, muhteva bakımından da manevî

(4) E. Kühnel, Ön. ver., s. 7. Muhammed b. Ali, b. Süleyman er-Ravendi, Rahat-üs-Südur ve Ayet-üs-Sürur, TTK Basımevi, s. 308-328. Gazi Zahirüddin M. Babür, Babürname, İstanbul 1970, s. 224.

(5) A.U. Pope, a.g.e., s. 1712.

(6) S.K. Yetkin, İslâm Mimarisi, Ankara 1959, s. 434.

(7) Kühnel, Ön. ver., s. 8.

(8) Nurullah Berk, Ustalarla Konuşmalar, Ankara 1971, s. 62.

(9) M.U. Derman, İslâm Sanatında Türkler (Yapı ve Kredi Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1976), s. 52-83.

(10) N. Berk, Ön. ver., s. 23.

(11) B. Rahmi Eyüboğlu, Eski Yazılar, Milliyet Sanat Dergisi, s. 114, İstanbul 1975, s. 8-9.

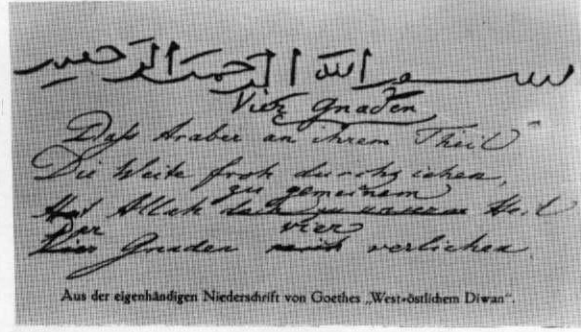
(12) A. Turani, Dünya Sanat Tarihi (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları—1979, T.T.K. Basımevi), s. 512.

(13) Hattat M.A. Özyazıcı ve R. Ferid Kam arasında geçen konuşmalar, Nakleden Dr. M. Nazmi Özalp.

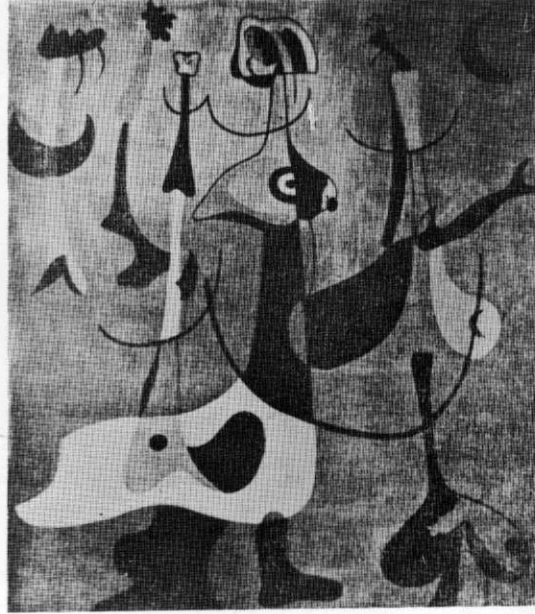
(14) W. Kandinsky, Sanatta Manevîlik Üzerine. Çev. A. Necati Bigalı, İzmir 1981, s. 53.

kültüre ait olan hat sanatının temeli, nokta, çizgi ve harfler arasındaki ilişkilerdir.

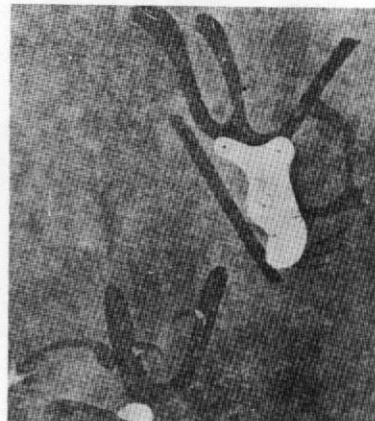
Aşağıya örnek olarak alınan eserler, yukarıda sözü edilen unsurlar ve Batılı sanatçıların İslâm hat sanatından yararlanarak meydana getirdikleri

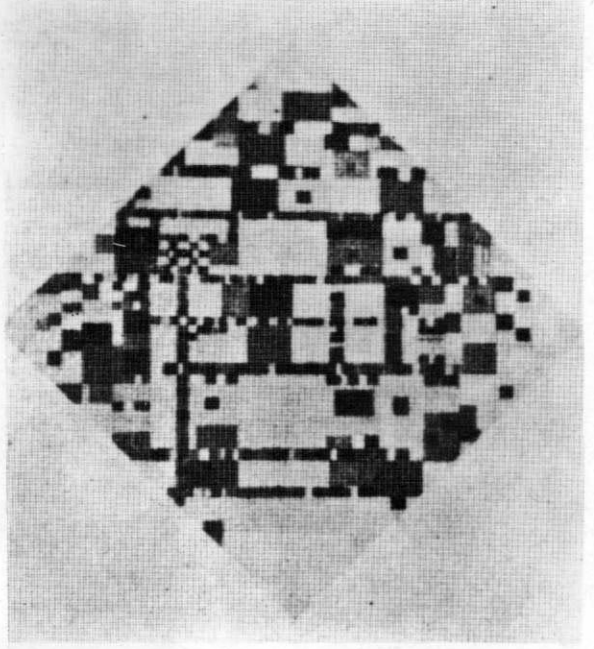
Resim: 1
Goethe
(Doğu-Batı Divanı'ndan kendi el yazısı ile Besmele)

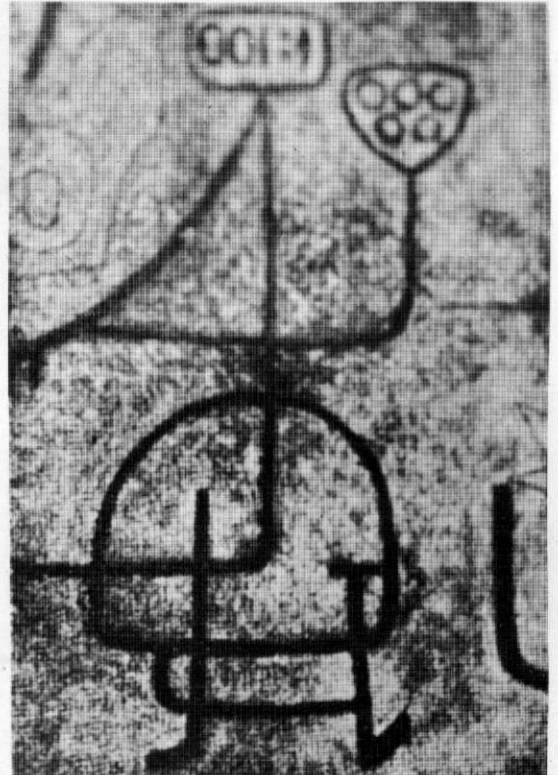
Resim: 3
Joan Miro

Resim: 4
Joan Miro

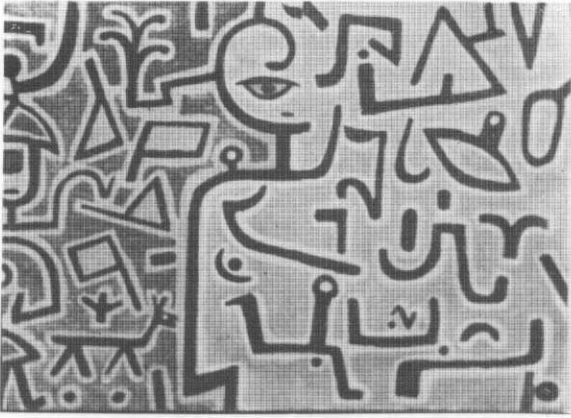

Resim: 2
Piet Mondrian

Resim: 5
Paul Klee

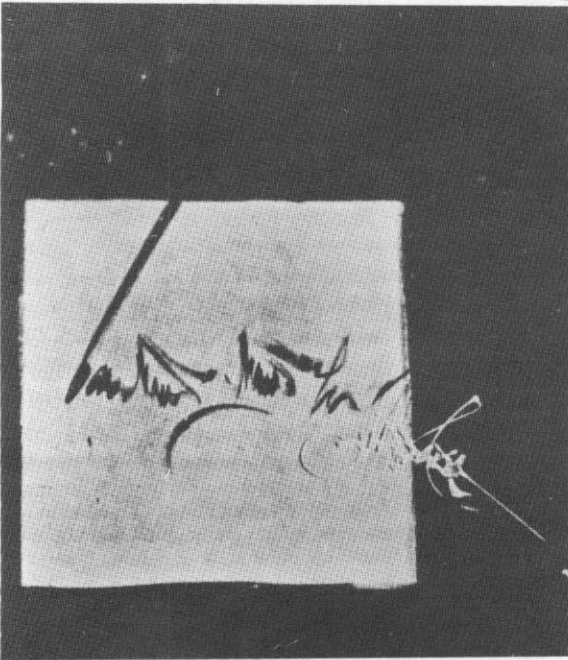
dil açısından incelenebilir. Henry Matisse, Piet Mondrian,, Kandinsky, P. Klee, Miro ve Hartung gibi ressamlar, İslâm hat sanatındaki plastik unsurları kullanarak, yeni bir ifade ve dil meydana getirmişlerdir.

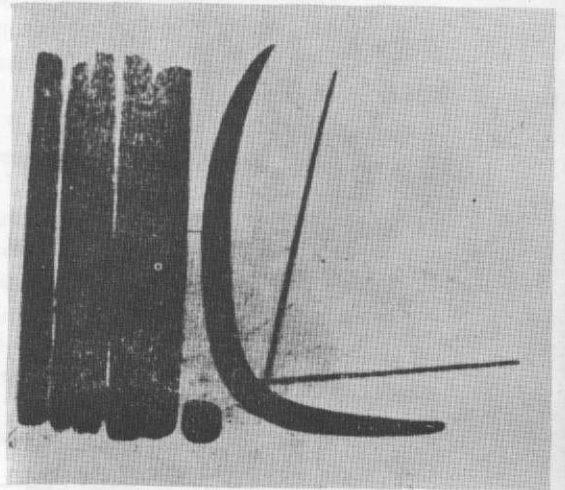
Resim: 7
Paul Klee

Resim: 6
Paul Klee

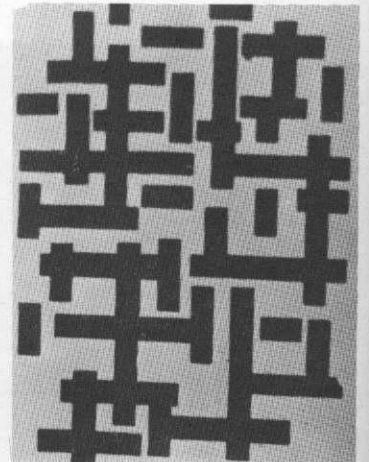
Resim: 9
George Mathieu

Resim: 8
Hans Hartung

Resim: 11
Wassily Kandinsky

Resim: 10
Van Doesburg